مهڪ ۲
(ادبي مخزن)
۲۰۱۴

راشٽريه سنڌي ٻولي وڪاس پريشد
نئين دهلي.

مهڪ

(ادبي مخزن)

۲۰۱۴

سرپرست

شري رميش ورلياڻي

نائب صدر - پريشد

سمپادڪ منڊل

هيرو ٺڪر

لڇمڻ ڀاٽيا

جيٺو لالواڻي

ڊائريڪٽر

نرمل گوپلاڻي

راشٽريه سنڌي ٻولي وڪاس پريشد

نئين دهلي.

راشٽريه سنڌي ٻولي وڪاس پريشد طرفان سِڪ ڀري سوکڙي

نرمل گوپلاڻي،

ڊائريڪٽر اين.سي.پي.ايس.ايل

Chairman NCPSL
Shri M. M. Palam Raju
Union Minister HRM (Govt. of India)
Vice-Chairman NCPSL
Shri Ramesh Warlyani

Director NCPSL:

Shri Nirmal. Goplani

List of Executive Committee Members

1. Shri Inder kumar Gunani
2. Shri. Hiro Thakur
3. Shri. Shyam Jumani
4. Shri. Pankaj Jeswani
5. Shri. Amar Doulatani

List of Council Members

1. Dr. Baldev Matlani
2. Dr. C.J.Daswani
3. Dr.Ravi Tekchandani
4. Dr. Vimmi Sadarngani
5. Shri. Laxman Bhatia' Komal'
6. Retd. Justice Indersen Issrani
7. Shri. Ashok Kamdar
8. Shri. Pawan Premwani
9. Smt. Renu Idnani
10. Shri. Sudesh Sachdev
11. Shri. Rajender Manwani
12. Shri. Bharat Watwani
13. Shri. Raju Bharat
14. Shri.Ashok Anshwani
15. Shri. Suresh Shadani

MAHAK II

Literary Magazine

2014

Published by
NIRMAL GOPLANI (DIRECTOR)
NATIONAL COUNCIL FOR PROMOTION
OF SINDHI LANGUAGE
West Block No. VIII, Wing-7, Ist Floor,
R. K. Puram, New Delhi - 110066
Tele. : 011-26180104-07
e-mail : ncpsl.delhi@gmail.com

Type Setting :
Scan Computers
3, Radheyshyam Complex,
Opp. S. T. Workshop, Patiya, Naroda Road,
Ahmedabad. Ph. : (O) 079-30246776 (M) 9327007002

فهرست

شاعري

ڪهاڻيون

سنڌ جي سوغات

ناٽڪ

مقالا - مضمون

ايترو ساهتيه رچيو آهي، جنهنجي معيار خواهه مقدار جي لحاظ کان هرهنڌ هاڪ ڦهلي آهي. اُن کي نه فقط سنڌ ۾ به ساراهيو ويو آهي، پر ڪيترين چونڊ رچنائون، ڀارت جي اهم علائقائي ٻولين ۾ ۽ پڻ وديشي ٻولين ۾ ترجمو ٿي ڪري ساراهه ماڻي چُڪيو آهن.

اُهو به وقت هو. جڏهن سنڌي ساهتيڪار مفلسيءَ واري حالت ۾ پيٽ کي پٽيون ٻڌي، ادبي رسالا ۽ ڪتاب شايع ڪرائيندا هئا. اڄ اسان وٽ مالي خواهه ذهني آسودگي آهي. سرڪاري ۽ نيم سرڪاري اِدارا آهن، جيڪي دل کولي ساهتيڪارن جي مدد ڪن ٿا، ڪتابن ۽ رسالن جي اِشاعتن کي همٿائين ٿا ۽ پڻ وڏي تعداد ۾ ڪتاب خريد ڪري، لئبررين ۽ سماجي سنستائن ڏي موڪلي، اُنهن جي ڦهلاءَ ۾ به واهر ڪن ٿا. راشٽريه سنڌي ڀاشا وڪاس پريشد اُن جو چٽو مثال آهي، جنهن طرفان، سنڌي ليکڪن ۽ شاعرن کي نه فقط مدد ميسر ڪئي وڃي ٿي، بلڪ اُنهن کي شاندار اِنعام اِڪرام، اعزاز ۽ عهدا ڏيئي پڻ اُنهن کي همٿائڻ جي هر ڪوشش ڪئي وڃي ٿي. نتيجي طور اُڄ اسان وٽ پاڻکن کان وڌيڪ ليکڪ ۽ شاعر پئدا ٿي رهيا آهن. اِها به سني ئي ڳالهه آهي. اسان جا ليکڪ لکندا ئي رهن، خواهه هوُ پنهنجا پاڻک پاڻ ۾ ئي هجن.

تاريخ ۾ اهڙا اونداها دور به ايندا رهندا آهن. هيبريو ٻوليءَ ۾ اٺ سؤ سالن جي اونداهي دور بعد، اڄ هيبريو ٻوليءَ ۾ جديد کان جديد ۽ بهتر کان بهترين ادب پئدا ٿي رهيو آهي. اسان جو ساهتيه نه فقط اڌ صديءَ جي بحران جو شڪار رهيو آهي ۽ اڄ اُن بحران مان پار اُڪري چڪو آهي.

اڄ اباڻي وطن سنڌ ۾ جاول ساهتيڪارن سان گڏوگڏ هتي ڀارت ۾ پئدا ٿيل ساهتيڪارن به ساڻن هٿ ۾ هٿ ڏيئي سنڌي ساهتيه جي ڪاروان کي اڳتي وڌايو آهي. سنڌ ڄاوَن مان ڪي سدا حيات سينئر ساهتيڪار عدم لوڪ ڏانهن روانا ٿي چڪا آهن، نه اُنهن جي جاءِ وري ڀارت ۾ ڄاول ساهتيڪارن اچي ڀري آهي. اسان وٽ ڀارت جي ٻين

مهڪ جو سفر

مهڪ جو ساهتيڪ سفر جاري آهي. پهريون قدم ڪاميابيءَ سان طيءِ ڪري، تيزيءَ سان وِک وڌائيندي، هن ٻئين پرچي تائين پهچي، پنهنجن پڙهندڙن اڳيان وڌيڪ سگهند ۽ سُرهاڻ ڦهلائڻ جو جتن ڪري رهي آهي.

اسان جو سنڌي ساهتيه به جدا جدا دؤرن، اَڻ سمائيندڙ حالتن، مخالف هوائن ۽ طوفانن جو مقابلو ڪندي، اڄ پنهنجن پيرن تي پختو ٿي بيٺو آهي.

هڪ دؤر اُهو به هو، جڏهن اسين مفلسيءَ واري وقت ۾ مالي مشڪلاتن کي سهندي، محض جذبي جي جنون هيٺ ساهتيه جي ڪنڊائين مئدان ۾ اڳتي وڌندا رهياسين. اُن وقت اسان جون تخليقون رڳو ذهني پئداوار نه هيون، پر دِلِ جي گهراين مان نڪتل سُڪون ڀريئي سرجڻ جو علمي ۽ ادبي عمل هيون. اُن وقت نه اڪادميون هيون، نه اِنعام هئا ۽ نه سيمينارن، مشاعرن، ريڊين ۽ ٽيليويزن تان ملندڙ ڀَٿا هئا. نه هوائي جهاز جا آرام ڀريا سفر هئا، نه پنج ستارا هوٽلن وارا سُک هئا ۽ نه ئي ڪا سياست بازي هئي. اُن وقت رڳو ادب ۽ ادبي رُخ، لاڙا، روئيا ۽ نظريا هئا. اگرڪي اختلاف هئا به ته اُهي خالص هئا. شخصي رنجشون، رقابتون، دشمنيون يا ادب جي اوٽ ۾ ڪي به سازشون نه هيون. ڪي به منصوبا ۽ منافقتون نه هيون. رڳو ادبي ڪاوشون ۽ ساهتيه جو سرجڻ هو.

اِتهاس ۾ سٺ-پنجهٺ سال ڪا معنيٰ نه رکندا آهن، پر اسان جي سنڌي ساهتيه، صدين جهڙو اٽانگو سفر سالن ۾ طئه ڪيو آهي.سنڌ جي سرمور ساهتڪار امر جليل هڪ هنڌ لکيو آهي ته، ”ورهاڱي وقت سنڌ جا هندو سنڌ ۾ ايترا نه ڪتاب ڇڏي ويا هئا، جو اُنهن کي اگر سنڌو نديءَ ۾ لوڙهيو وڃي ها ته سنڌوءَ جو وهڪرو ئي رُڪجي وڃي ها.“

اِن جي برعڪس، گذريل پنجهٺ سالن ۾ سنڌي ساهتڪارن هنڌ ۾

ذريعي، گهر ويٺي سنڌيءَ ۾ يونيورسٽيءَ سطح واري ۽ ڊاڪٽوريٽ وغيره جي تعليم حاصل ڪرڻ لاءِ به پريشد، IGNOU سان مڪمل سهڪار ۾ ڪم ڪري رهيو آهي. IGNOU ۾ پريشد جي سهڪار سان 'سنڌي چيئر' به قائم ٿي رهي آهي.

بهرحال، اِهي اڃا شروعاتي قدم آهن، جيڪي اڳتي هلي تيزي اختيار ڪندا ۽ اُنهن کي وڌيڪ پختگي به بخشي ويندي.

آخر ۾ اسان کي اِهو وشواس ڏيارڻو آهي ته جيئن ته اِظهار جي آزادي هر ساهتيڪار جو بنيادي حق آهي، اِن ڪري اسين ساهتيڪارن جي رچناتمڪ حقن جو احترام ڪندي، ٿي هيءَ 'مهڪ' ڦهلائيندا رهنداسين.

-هيرو ٺڪر، لڇمڻ ڪومل،
جيٺو لالواڻي

ٻولين جي ٻيٽ ۾ پُراُميد ادبي فضا انڪري بہ مچي سگهجي ٿي، ڇو جو اسان وٽ پنهنجي ڌرتي نہ هوندي بہ اسان جا ساهتيڪار ڪيترو ئي اعليٰ ادب خلقي سگهيا آهن.

اسان واري پيڙهي هينئر عمر جي پوئين پهر ۾، پُرندڙ ڪِرندڙ پِٽ وانگر آهي. هاڻي اسان جي وارثن ۾ امانتدارن ڪي ئي سنڌي ساهتيہ جي واڳ سنڀالڻي آهي. اسان جو نئون نسل اسان کان وڌيڪ ذهين بہ آهي ۽ سازگار حالتن ۾ ساهتيڪ سفر واري وِڪ وڌائي رهيو آهي.

مهڪ جي اشاعت رڳو ساهتيڪ رسالن ۾ اِضافو نہ آهي، پر اُن جو اصل مقصد اِهو پڻ آهي تہ اسان جي ايندڙ نسل وارا نوان ساهتيڪار پنهنجي ادبي ورثي جي نہ رڳو شناس رکن، پر اُن جي لڄ پِت ۽ ساک برقرار بہ رکن ۽ اِهو بہ ڄاڻڻ جي ڪوشش ڪن تہ اُهي پنهنجن اڳين جاءِ نشين وٽان ڪيترو ڪجهہ پرائي سگهن ٿا.

اِئين برابر آهي تہ هيءَ 'مهڪ' مخزن مرڪزي سرڪار طرفان قائم ڪيل اِداري 'راشتريہ سنڌي ڀاشا وڪاس پريشد' جي رٿائن هيٺ شايع ٿي رهي آهي، پر اسان جي اِها ئي ايمانداراڻہ ڪوشش رهندي تہ هيءُ رسالو خالص ادبي رسالي جي صورت ۾ پنهنجن پڙهندڙن اڳيان پيش ڪيو وڃي. 'مهڪ' ڪنهن بہ نظرئي يا 'اِزم' جي نمائندگي نہ ڪندي ۽ نہ ئي ڪنهن ويچارڌارا مقصد، مُراد ۽ متي جي ماتحت يا معرفت ڪنهن پرچار جي وسيلي طور اِستعمال ٿيندي.

پريشد سرڪاري وزرات جو حصو هوندي بہ هڪ خودمختيار اِدارو آهي، جنهن هيٺ سنڌي ٻولي، ساهتيہ ۽ ثقافت جي واڌاري لاءِ جاکوڙ ڪئي وڃي ٿي ۽ اِن ڏِس ۾ جدا جدا رٿائون ۽ پروگرام عمل ۾ آندا پيا وڃن. اُهي رٿائون ساهتيڪ بہ آهن، تعليمي بہ آهن تہ سنڌي سماج سان واسطو رکندڙ علمي ۽ علمي قدم بہ آهن.

پريشد جو هڪ اهم قدم ۽ وڏي ۾ وڏو يوگدان سِول سروسز يعني IAS وغيرہ لاءِ سنڌي شاگردن کي تيار ڪرڻ ۽ اُنهن ۾ اِن لاءِ وڌ ۾ وڌ جاڳرتا آڻڻ جو رهيو آهي. IGNOU يعني اِندرا گانڌي نئشنل اوپن يونيورسٽيءَ

غزل

- ارجن حاسد

کجھ چئي تا وڃن
ڏُک هٽِي تا وڃن

لفظ ماناڻا
سچ لکِي تا وڃن

قرب سان، فهم سان
ڳالھ چھِي تا وڃن

مُرڪ ڏيئي مِني
سڀ پڇي تا وڃن

در جي پويان ڀھي
ڇا ٻُڌِي تا وڃن

وات ويندي ڪٿي
ڪي ملِي تا وڃن

ڪھڙا احساس ها
ڪئن پُري تا وڃن

توکي حاسد ننگو
هوُ ڏسي تا وڃن

غزل

لڪشمڻ دُبي

اُلجھن يار وڌائين ٿو ٿو
هرڪا ڳالھہ ٻُڌائين ٿو ٿو

اگر نڀاهڻ ممڪن ناهي
رِشتو ڪوئِي ڏائِين ٿو ٿو

گھوري ڏيندءِ جان، خبر تہَ
سڪ جو ساز وڄائين ٿو ٿو

وري ڏنگيندءِ، اڙي ايا ڳا
خواهش کي هٿ لائين ٿو ٿو

ڀھريون ڀيرو رِشوت ڪائي
تون ايڏو گھٻرائين ٿو ٿو

ٻپ ۾ شڪ جا ڏنگہ ڏڪائن
ايڏي دير لڳائين ٿو ٿو

سڙندو ۾ ناسور ٻڻجندءِ
پا ڳل، گھاوَ لِڪائين ٿو ٿو

غزل

واسديو موهي-

خالي مٽڪي رکي وئي آهي
ڏور هرڪا ڇني وئي آهي

پنهنجو اَندر تہ هُن سان اوريندي
هوءَ نديءَ وٽ هلي وئي آهي

پريم منهنجي پرارٿنا جيڪا
ماٺ ۾ ئي ڪٿي وئي آهي

ڪَهن ڇيو درد هر غزل لءِ ڪپي
لاٽَ هٿ تي رکي وئي آهي

هر خوشي آسپاس ئي گُم ٿي
نقشو تازو ڏئي وئي آهي

ماڪَ وسندي آ مرڪندڙ ڳل تي
آلِي اک سان ڇئي وئي آهي

تون بہ موهي اجائي ڳالهہ ڪرين
ڪا ڏَتل دل نهي وئي آهي

غزل

- ارجن چاولا

شوخ نظرن مان صاف ظاهر هو،
ڪيڏو ناراضپو ڪَنو هوندو!
مون تہ تنهائي کان هو ڪم ورتو
پوءِ بہ ڇا ڇا نہ مون سَنو هوندو!
ڪنهن بہ پينوُ فقير وٽ ڇاهي؟
خالي ڪَشڪول يا وَتو هوندو!
اڄ صبح ريت ۾ ڏٺي ڪُنيءِ،
مينهن ٿورو سمجهين، وَتو هوندو!
گُل جي خوشبوءِ گم ويئي ڪيڏانهن!
پر هوا کي تہ ڪجهہ پتو هوندو!
هيٺ ڌرتيءَ تي گهرج هئي شايد
ڪو فرشتو مٿان لٿو هوندو!
آئينو پڻ اُداس ڇو ٿي پيو!
نيٺ ڪُن سامهون ڪجهہ ڏٺو هوندو!
موت کان پل تہ پيو ٻجي سيڪو
پر مرڻ ۾ بہ ڪو مزو هوندو!
ڪيس خود جي خبر ئي ڪانہ رهي
ڪنهن نہ ڪنهن رنگ ۾ رتو هوندو!

غزل

- پڱوان نردوش

اينديِ مُحبَ جي، سارَ مٺي آ،
تَنَ مَن جي هر تارَ وڳي آ.

آهِه ٻُلائڻ ڏاڍو ئي ڏکيو،
جا، پيارَ جي جهٽڪارَ ملي آ.

آ، وفا-ساعت هرڪا سکمیہ،
هر خوابَ ۾ منٺار ڏني آ.

ياد اچي ويو ازخود محبوبُ،
سُڳنڌ جا، سنسارَ ڏني آ.

پوترتا ۽ سيرت پياري،
يادِ آ، جئہ جئکار ڪئي آ.

’نِردوش‘ جئي ٿو سارُنِ تي،
ٿي اِها ئي، ڏارَ جي ڪَڙئ آ.

غزل

-بلوُ چوئڻاڻي

- جڳہ سارو مطلب جو يارو،
  لڪل سوجھري ۾ انڌيارو
- وِل چڙهي ويئي وڻ چوٽيءَ تي
  پر پُلجي ويئي آهي سهارو.
  جڳہ سارو.....
- ڏوھ بہ ڏِجي ڏيھہ کي کھڙو
  پنهنجن جو ئي چڙهيل آ پارو
- سھڻي صورت ڪين بکي ٿي
  معشوق آهي اندر جو ڪارو
- لڪہ پيو جِنِ لاءِ لُٽائين
  ڏينديءِ ڪين کي ٽڪو اُڌارو
- ڪُرسيءَ کي ئي بچائڻ خاطر
  هرڪو نئون ڏئي پيو نعرو
- سمنڊ ڏسي تون ڪٺن سمجھندين
  پئندين تڏهن تہ لڳندءِ ڪارو
- ماڪيءَ مِٺاس لاءِ ٿا ماڻهو
  مٺائين مکين مانارو
- لکن ڪروڙن ۾ ڪو ملندءِ
  دلبرُ سچيءَ محبت وارو
- مِٽ مائٽ ساٿي ڏنُ جُواني
  آخر آهي نامُ سهارو
- جڳہ سارو مطلب جو يارو،
  لڪلُ سوجھري ۾ انڌيارو

غزل

- ڪيمن يوُ موُلاڻي

ڪڏهن ڪونہ تڙڪو غفا وٽ ڪو آيو،
تڏهن وقت اوندهہ سان گڏ هن نڀايو.

1. ورهين بعد منهنجي ڏسي مرڪ منهن تي،
سِين عقل ڪيڏو ٿي پنهنجو هلايو.

2. جڏهن ڳالهہ اِنصاف جي ٿي ٻُڌي ڪَنَ،
چپن ٿي ٽڙِي سچہ سمورو سڻايو.

3. ٻڌائين هٿان ڪونہ ملندو اجورو،
پڳٽ ڪيرتن بند آڏَ ۾ ڪرايو.

4. ڏيئي کي خوشِي ٿي فقط ايتري هئي،
انڌاري کي هن ڪجهہ تہ جڳ مان هٽايو.

5. دعا جو رکڻ هٿ مٿي تي ٿي چاهيم،
ڏسي شانُ هن جو نہ هٿ مون وڌايو.

6. ڪٽي قرب تون پاڻ سان نِٽ اَچين ٿو.
نظر ٿو اَچي غرض جو اُنَ ۾ سايو.

7. اَلائي جي ماڻهو ڏسن خواب ڪئن ٿا،
اَسان جو تہ سک هو اِنهن ئي ڦٽايو.

8. مڙي ڪونہ چڙواڳہ خوشبوُ رلڻ ڪان،
گهٽو ئي هو گل کيس ور وز چِٽايو.

9. ڪري پير وشواس جنهن وٽ وَيا هئا،
اُنهيءَ هو دِلاسن سان دل کي ڏڪايو.

غزل

-سياش شرما

اَچانڪ اڪيون پاڻ ۾ جڏهن مليون،
صدين کان اِهي هڪٻئي لاءِ رُليون.

ڏسي چيٽ جون هي، چٽيون چاندنيون،
نہ گذرن ٿيون ورھ جون راتڙيون !

اَچن ياد ڏنهڙا جوانيءَ سندا،
اهي پيار سنديون مٺيون ڳالهڙيون !

ڪٿي ڻا پسون شيام اچ سانورو،
نہ، سگھ ۾ ڪي ميران مثل باوريون !

ڏسون گل بغيچن ۾ ٽڙندا جڏهن،
اَچن ياد ازخود جوانيءَ گهڙيون!

ڏنيون دوستن جيڪي پي دشمنيون،
’سجاڳ‘! نہ انهن کي دعائون ڏنيون!

غزل

’رچنائون‘

- آسن واسواڻي ’مجبور‘

اونداهي آ رات
آهہ مٿان برسات.

1. ماڻهو مُرڪن خوب،
مون وٽ ڇو فڪرات.

2. هڪ پل نا آرام،
هيءَ ڪهڙي جذبات؟

3. بي سمجهيءَ جو دؤر،
آ وچتر حالات.

4. ڪجهہ حاصل ٿيو ڪين،
ڪيئن ڇئبي سوغات ؟

5. پاڇوڪڙ جيان آس،
آهي ڪٿ ڪمذات ؟

6. عالَم بي پرواهہ،
مون وٽ غئبي تات.

7. ظلم-سِتم جي چيخ
موڙهلَ سمجهن لات.

8. سوچَ ڪڏي ٿي ساٿهہ،
غائب سڀ مرجات.

9. دانِش بن انسان،
بيهودو، واهيات.

10. مونجهہ وچان ’مجبور‘
ڳولي پيو پريات.

غزل

- روشن گولاٽي

1. ڪنهن کي پنهنجو چوڻ ڏکيو آ.
حال پائي پي، ڪرڻ ڏکيو آ !

2. ڏينهن تہ ڏک جا ڪٽجي وڃن ٿا،
پهرُ رات جو ڪٽڻ ڏکيو آ !

3. پوليس آ چو پڪڙي ويئي،
سبب انهيءَ جو پڇڻ ڏکيو آ !

4. گهر اندر ٿو جڏهن، گهڙان مان،
نہ هجي پرين تہ، وهڻ ڏکيو آ !

5. هوُ تہ لڳي ٿو حد کان سياڻو
چريو انهيءَ کي چوڻ ڏکيو آ !

6. يارُ ڪري جو جان بہ صدقي
اهڙو ''روشن'' ملڻ ڏکيو آ !

غزل

- جڳديش شهدادپوري

ملندي آ سهڻن جي، صُحبت ڪڏهن ڪڏهن،
ٿيندي آ دلبرن جي عنايت بہ ڪڏهن ڪڏهن.

سونهن جي، يڪ-ٽڪ مون ڏي نهاريندي آ،
ٿي محبت ۾ ويندي، شرارت ڪڏهن-ڪڏهن.

ويجهو اچا بہ ويجهو سڄڻ اچي ٿو پَرَ ۾،
ظاهر عشق جي ٿئي، شرارت ڪڏهن ڪڏهن.

نينهن نگاهن ۾، پري مون ڏي نهاريندو،
پوري دل جي ٿيندي، حسرت ڪڏهن-ڪڏهن.

محبُوبُ ملي پوءِ، نہ جيءَ کان جدا ٿئي،
پَلُ پَلُ بہ پري ٿئي، رغبت ڪڏهن ڪڏهن.

سيني سڄڻ ڪي، جيڪر آنءُ سمايان ڪٽي،
پونم جي چنڊ مثل، چِري چاهت ڪڏهن-ڪڏهن.

غزل

-ڀڳوان ٻاٻاڻي ’بندو‘

ڏينهن سارو ڏُکَ ڏُکان
آ حياتي ڀَڄُ ڀَڄان!

شَلَ نہ ٿي ڪو حادثو
دُنيا ساري ڀُڄ ڀَڄان!

جِئَن ڪَمايو ناڻو مُون
بس لڳي وئي گهُر گهُران!

ڪو مٽان ڏي ڪجهہ چئي
پاپَ پَنهنجَن ڪان ڏڪان!

ڪَرمَ نہِ سوچي ڪري
ڪُنڌَ ۾ وينو رُڙان!

واڳہ ٻارن کي ڏئي
هاڻِ پيو رُئندو وتان!

آ ڪيل سارو سَندمِ
ڏوهہ پيو ڪنهنکي ڏيان؟

سڀ ڏنو آ مونکي ’تو‘
ڇا پيو ڪجهہ گهُران؟

وٺندو ڪنهنکيڪين ٿي
سَچُ چئين ”بندا“ مَتان!

غزل

-شريچند دُبي ”جگري“

(1)

چِتِ ۾ تنهنجي چاهت آهي،
تڏهن تہ دل کي راحت آهي.
سوگهي رکجان نازڪ سمجهي،
دل جي توکي پارت آهي.
ڪئي عمر پر جا تو لءِ،
منهنجي رڳو عبادت آهي.
سؤلو تہ نہ هو پائڻ توکي،
منهنجي توتي ساعت آهي.
اِئين عشق جي بازيءَ ۾ مون،
حاصل ڪئي مهارت آهي.

(2)

رشتا هڪ هڪ تي ٽُٽڻ لڳا،
سنا ھُئا ڏينهن سي ڇُٽڻ لڳا.
چور لُٽيرن وانگر پنهنجا،
ٻار ڪمائي سا لُٽڻ لڳا.
ويٺو ٿو جو ڪائي تنهنجا،
ڪوهہ بہ ڪاڏي جا ڪُٽڻ لڳا.
ڏُکہ جو ڪارڻ حسرت آهي،
ڏُکہ پيڙائون جو جُٽڻ لڳا.
اکہ بند ڪرڻ سان اندر ۾،
شعر خود بہ خود ئي ڦُٽڻ لڳا.

غزل

-نند ڪُمار سنمُکاڻي

نفرتن ۾ پيار کي سانڍي رکڻ،
اَجنبيُن ۾ دوست جڻ ڳولهي لهڻ.

ڇا ضرورُي آهِ هر پيري اِهو،
ٻِنِ سِٽُن جي وِچ جي مطلب کي لَهڻ.

آ جُدا پَل راهه تنهنجي ۽ منهنجي،
تہ بہ ضرورُي آهِ منزل ڏي هَلڻ.

جَڳ جو چاهي، پَل تماشائي رهي،
اَهم آهي ڳالهہ جو دَل کي جَچڻ.

چاپلوُسي ۽ فَضيلت آ جُدا،
نئڙتُن سان ڳالهہ ٻي آهي جهُڪڻ.

اَڄُ بہ اُستادن جي اُستادي ڏِسوُن،
مَطلبن جي ساهمي هَٿ ۾ رَکن.

غزل

-ڪنعيالعل موتواڻي 'ماندو'

احساس اندر ۾ ٻالهايو پئي.
نيڻن ٻاهر واجهايو پئي.

1. هن تہ سڀي سڀ ڳالهہ چئي ٿي،
توهان اَجايو اُلجهايو پئي.

2. ڪجھ تہ گهٽيءَ ۾ ڏنو هئائين،
ڪُتي رات جو اوُنايو پئي.

3. قتل ڪيو ڪنهن آهہ شهر ۾،
تو ڇو گهر ۾ گهٻرايو پئي.

4. ماضيءَ جي سارونين دل کي،
جڻ پينگهي ۾ لوڏايو پئي.

5. راند روند ڪرڻ ويا ٻُلجي،
سَڀ کي ٿي ويءَ وندرايو پئي.

6. ننڍڙو ٻار تہ ناهين ''ماندا''
ڪلندي ڪنهن اَڄ سمجهايو پئي.

غزل

-جئرام چمناڻي ’ديپ‘

ڪڏهن ڪڏهن اَسان جي گهر ۾ اَچو،
پري ته ڪونهي، بس هليا اَچجو.

1. اَجايو اَهڙي آرزو تي رکان،
ڏکيو ته آهي پنڌ چاهت جو.

2. جيئڻ جي ماپ تور ڪير ڪري،
رڳو اَکين سان ڪجهه ڏبو وٺبو.

3. ڪٿي ڪو داغ رَهنڊ هوندي ڪا،
ڪڏهن اَوهان ۾ آرسي ته ڏِسو.

4. وڏا ته ٻار پڻ ٿيا آهن،
ڪري وٺن ٿا ماءُ سان چرچو.

5. ندي وهي ٿي گهاٽ هوندائي،
اِئين ته خوامخواهه، چڙي نه وڃو.

6. سراپ ’’ديپ‘‘ ڪي مليل آهي،
اِها ۾ ڳالهه ڇو نه ٿا سمجهو.

غزل

-ڪنعيو شيواڻي

ميلي مثل جهان ڏنو
تنها تہ بہ اِنسان ڏنو

- درد ڏيئي پو سار لَڌن
پنهنجن جو اَحسان ڏنو

- رَهي نہ سگهيو پاڙي ۾
مُکين جو فرمان ڏنو

- سُک سان نکري ساهہ رڳو
سيني جو اَرمان ڏنو

- ڪائي ٽُڪرُ، ٽُڪرَ ڪن گهر
اهڙو مون مهمان ڏنو

- مُئل-مُئل هر شخص لڳو
شهر نہ، چڻ شمشان ڏنو

- پنهنجي دُنيا پاڻ ڏِسي
گم-سُم اڄ ڀڳوان ڏنو

غزل

-پيتامبر جوڌاڻي

خوب ڪئي سيني سان صحبت
ڪنهن ۾ يي پر ڪونهي محبت

بن محبت جي اڄ وچ ڇا جي
وقت وڃائڻ جي تي حرڪت

حرڪت خوب ٽڪائي ماريو
سوچڻ جي پر ناهي فرصت

اُن نيتا کي ووٽ ڏنو مون
جنهن جي ڪرمن کي آ لعنت

ڇانوَ ڪري جيڪو بيٺو هو
ڪيري ڇڏيو نيٺ سو درخت

جنهن مونکي برباد ڪيو تي
پيارو تي پيو ڏيندي آڌت

غزل

- مينا شهدادپوري

رِم جهم رِم جهم رِم جهم رِم جهم،
مينهن سُٺائي سُک جي سرگرم.

ٻم ٻم ٻم ٻم ڍُهل وڄائن،
ڪڪر ڇون نا دائم آ غم.

پنک پکيري مور نچي ٿو،
ماڻ-غزل جي، ڀاسي ترنم.

ٿون نهارين ٿو نفرت مان ڇو؟
حق تي پيو ٿو ڄڻ گهٽجي دم!

ٽوڙن، ڦوڙن ۾ ڦاسي ڇو-
دِل ۾ رکون ٿا سنسو ۽ ڀرم.

پاڻُ پوڄائن سنت، ٿا جيڪي،
اُهي رسائن مُلڪ کي ڌرم.

باروت تي آ دنيا وِيٺي،
هر ماڻهوءَ ۾ ڄڻ باطن ٻمُ.

ساز آس جو ''مينا'' وڄائي.
ڇا ٿي پيو جي- اَک آ پُرُنم.

(8) جن لاءِ سڀ وڃائي مان شريف ٿيس
اُنهن مونکي سلامتيءَ سان قبر ۾ لاٿو
جسم سڄي تي متيءَ جي ٿڏاڻ بڙهيا

(9) اکين وارن جي اک
زبان وارن جي ڪٽي زبان رهي آهي
سنويدنا جي ڪوُس سان پيٽ ناريان بڙهيا

(10) جنهن کي تو مون لاءِ سوپاري ڏني هئي
اُن کي مون بہ تو لاءِ ڏني
اسين ڪنهنجو گهرڙي ڏنل پوندو بڙهيا.

(11) بکہ ۾ مرڻ کان بدتر ڪو موت ڪونهي
گودامن ۾ سڙي رهيو آهي اناج
منترين جا بُڌجن بيان بڙهيا

(12) سڄاٽپ، ڪلچر، ماءُ جي ٻولي - آئسي تئسي
تون ڪوڙا بل هلاءِ، مان سٽيا سنمان لُٽيان
هر سال پرجي سرڪاري پندارو بڙهيا

(13) هِن هُن دشمن سان گلي ملان
پنهنجن اِرادن ۾ سالا ڪامياب وڃن
سندن ئي حق ۾ گهران دعائون بڙهيا

(14) کهڙن کهڙن دوڪانن تان
پڳوان خريد ڪندو رهندين
مال ساڳيو، رنگين ورق، ۽ پيڪنگ بڙهيا

(15) ڳاڙهو ڪپڙو ڏيکارين مان پڙڪان
ڪران منهن پر، وري اُتان رتورت
چوُڏاري تاڙيون چون بڙهيا بڙهيا

نِنڍيون ڪويتائون

-پريم پرڪاش

(1) ڇا جو گهر، ڇا جا رشتا
ڪنهنجو شهر، ڪنهنجو مُلڪ
ڪوپڙي جنون، هَٿ بم، ڌماڪن جي راند بڙهيا

(2) راجيہ سيا ۾ راجيہ لاپتا
لوڪ سيا ۾ لوڪ غائب
هنگاما هلائين، پرجا راڄ بڙهيا

(3) جن پٽ تي ٻالهہ تہ هئي عام ماڻهوءَ جي
جئڻ جو تئن وٺائي ڪاٺ بعد منتري
هر ووٽ جون ڌجيون اُڏائي بڙهيا

(4) وقت ناهي هائوس ٻُڌي عوام جو آواز
روز پردا فاش ٿين، سالن تائين ويهن ڪاميٽيون
هر قسم جا گرماگرم ڪوپانڊ بڙهيا.

(5) چنتا، پيڙا، نہ سوچ
رشتن جي اوٻرائي، نہ ڏي وٺ جي هِڏِ ڪي
سنويدن-هيڻ ماڻهوءَ جو وهنوار بڙهيا

(6) پوري وقت تي پئسا وسوُلين يا وٺن جان
سيني ڪان سندن نيت ورڪ پڪو
ٻڌر ورلڊ جي ڪاري زبان بڙهيا

(7) من ڪي سمجهايان گهٽو، چمات هٽي
پنهنجي چئہ، ٻين جي ٻہ تہ ٻُڌ ڪمينا
اِئين تہ منهنجو ٻہ هلي گليءَ ۾ گوُنداراڄ بڙهيا

ڪوتا

- گهنشيام ساگر

مونکي جنهن جي ڪالهه سڃاڻپ نہ هئي
اڄ بہ ناواقف آهيان
اِن ڪِريل سيِيتا جي هوا جي رُخ کي
بس مان ڪِري رهي آهيان
بس مان جهري رهي آهيان
رفتار سان، مان روڪي رهي آهيان
۽ مونکي لڳي ٿو
هيٺ زمين تي ڪِرندي ئي
منهنجو جسم ويندو ڀُري ملي
اَڄِ جي گندي ۽ ناپاڪ سيِيتا جي
گَپ ۽ گاري ۾
جيڪي مون اڳ ۾ ڏٺا هئا
تماشبين ۽ موقعپرست لٽيرا
سي بہ ٿيا آهن
ٻين سان گڏ حاضر
گونگا ۽ ناٽڪي بڻجي
هٿن تي اَگربتيون ڪٽي
ٽِرين تي ميڻ بتيون کڻي
سپاڻي منهنجي زندگيءَ کي
منهنجي آتما کي واهہ!
شانتي ڏيڻ جي پروردگار کي

(16) ڪاوڙيل هوا ٻاهه جي ڪن ۾ ڪجهه چيو
ٻاهه پڳي پاڻيءَ جي ڪن ۾ چئي آئي
سڄي برهمانڊ ۾ ڦهليو هراس ٻڙهيا.

(17) هنن جو مون سان ڪجهه رشتو ئي انوکو
اچن، گلي ملن، ويندي پُڙيڪي ڏيئي وڃن
هر زهر سان منهنجو هاضمو ٻڙهيا

(18) هوا جي رُخ ۽ پڻ پاڻيءَ جي وهڪ سان هلان
لڳي آڳ ڪٿي ته ڪڪ پن وڃهان
ڏي تاڙي، مان ماڻهو سيني ڪان ٻڙهيا.

(19) تنهنجين تِرئُن جي ريکائن تي صبح
ڪجهه چميون چڏيون پيار وشواس جون
تو جهٽ پنهنجا هٿ ڏوئي ڇڏيا ٻڙهيا.

(20) خبر نه ڪٿان ڪٿان گهرائيندا آهن
پڪن شاعرن ڪان، ڪچو مال وني اچان
پنهنجي فئڪٽريءَ ۾ ناهيان ڪوتا ٻڙهيا

(21) پننجي ئي ملڪ ۾ زمين ٽڪر لاءِ آواز دٻيل
اڻچاٽل دپ سان ڏارين ملڪن ۾ به رهون
اسان جا يڪمشت قومي جذبا ٻڙهيا.

(22) سچ جي زبان ٽيڻ سولو ناهي پائي
ڏکيو تهائين اُنجا لفظ ٻڻجڻ
مان زبان ۽ لفظ جي بچاوَ لاءِ لڙان ٻڙهيا.

ترشنڪو

-بنسي خوبچنداڻي

ترشنڪوءَ ڪي سراپ مليل هئو
ڌرتي ۽ آڪاش جي وچ ۾ لٽڪڻ جو
اسانجي ڀارتيہ سڀيتا پڻ
ترشنڪوءَ وانگر
مغرب ۽ مشرق جي وچ ۾ لٽڪي رهي آهي
پراچين سڀيتا جي ساراهہ جا نعرا
مشينن جي گوڙ شور ۾ گم ٿي ويا آهن
شاستريہ سنگيت جون تانون
نون سازن جي پڙاڏن ۾ سسڪي رهيون آهن
رامائڻ ۽ مهاڀارت جي سلوڪن جي گونج
پنڊتن جي گلن ۾ اٽڪي پئي آهي
پراچين نرتيہ جا سُر ۽ تال ۽
راڪ ائنڊ رول جي ڌمال
بيل گاڏيءَ جي سُر سان سُر ملائيندڙ
جيٽ جهازن جي اُڏام
اُپ ڪي ڇهندڙ عمارتن جي ڀاڇي ۾
گندين جهوپڙين ۾ غربت جو ناچ
بکايل پيٽن جي چيخن سان گڏ
ائٽم بم جا ڌڪاءُ!
نينا پيا چون
اِهو تہ سنگم آهي پورب ۽ پشچم جو!
۽ مان پيو سوچان
هاءِ ڙي ترشنڪو ڀارتيہ سڀيتا
تنهنجو سراپ- ڪڏهن پورو ٿيندو؟

ڪندا حمايت پري اِلتجا
تڏهن اُتي ڪونہ هوندو
منهنجو احساس

۽
ڪانہ هونديس مان!
پر ضرور هوندي آتما
ها. مان لغزي آهيان
اُتي هوندا روئندڙ منهنجا
پاڪ پوتر ٻار

پر هينئر
هن جا ٻڌايل سڀ رستا
مون کي لڳندا هئا مُڏا
جهونا - پراڻا
ائين هڪ ڏينهن
هن وري پنهنجن پرايل آزمودن جي
پاڻ ئي واکاڻ ڪندي
اُس ۾ نہ ٿيل اچن وارن
جي ڳالهہ دهرائي
تڏهن مون نمرتا سان وراڻيو :
مهاشيہ! توهان جي انيڀوَن واري
رستي تي
مون لاءِ هلڻ محال آهي
خاص ڪري اڄ جي وقت ۾
ان ڪري هينئر مان
پنهنجا وار اُس ۾ ئي اڇا ڪندس!

کوتا

انيؤ ۽ اُس

-هوندراج بلواڻي

پنهنجن انيوَن جا گڻ ڳائيندي
هوُ جڏهن بہ ملندو هو
مون کي کو نہ کو پربوڌ
ڏيئي کسڪي ويندو هو.
هن پنهنجا وار اُس ۾ اڇا
قطعي نہ ڪيا هئا
ائين هن جو چوڻ هوندو هو هميشه.
مون وٽ هن جيان
کوبہ انيؤ نہ هوندو هو
ان ڪري چُپ ڪري
ويهي رهڻو پوندو هو.
هن جو لحاظ رکڻ بہ
منهنجو مقصد هوندو هو.
تنهن کان سواءِ -
بدليل حالتن انوسار
هن جي هر ڪنهن ڳالهہ تي
عمل ڪرڻ
مون لاءِ هوندو هو گهڻو مشڪل.
اُهي سڀ ڳالهيون
جيڪي هو چوندو هو
هن جي زماني ۾
ٿي سگهي ٿو ممڪن هجن

نقصان جو ذڪر

-منوج چاولا

پنهنجي ڪمزوري لڪائڻ لاءِ
سج سان مقابلو ڪرڻ بدران
اُنهن هڪ ڦوُڪ سان ئي
ننڍڙي ڏيئي کي وسائڻ
سؤلو سمجهيو...

اَج بہ
روز ايندڙ هيءَ اونداهي رات
هنن کي مجبور ڪندي آهي
پنهنجي ئي روشنيءَ جي تيل نقصان پُنيان
ناچيز ڏيئي جو
ذڪر ڪرڻ تي...

رشتا

-شالني ساگر

مون پنهنجو مضبوط گهرُ
رشتن سان جوڙيو آهي
ڪڏهن پتنيءَ جي روپ ۾
تہ ڪڏهن ممتا مئي ماءُ جي
روپ ۾
مونکي خبر ئي نہ پئي
تہ ڪڏهن مان انهن رشتن ۾
ائين وڪوڙجي ويس
جيئن ڪوريئڙو
پنهنجي ئي ڄار ۾
انهن رشتن ۾ هڪ احساس آهي
ٻڌڻ جو، جيڪو ٻڌڻ
هڪُ معنيٰ ڀريو آهي
جنهن مونکي
منهنجن پنهنجن
نزديڪ رشتن جو هر گهڙي
هر پل احساسُ ڏياريو آ
آ ن رشتن جي ڄار ۾
وڪوڙجڻ جي باوجود بہ
هڪ سڪ جو احساس
مون محسوس ڪيو آهي.

دَپُ

ناري لڇواڻي-

وطن ۾ ڇڏيَلَ آکيري ڏانهن
واپس ورڻ تي
سخت روڪ!
اُڏامڻ بند!!
مان
پَرَ-ڪٽيل پکي آهيان
مس-مس وچي زخم مِڙيا اٿم
ايذاءَ جو احساس
اجان بہ آهي
من-معافق ميوا کائڻ ڇڏڻا پيا
هاڻي-هلي سگهندو آهيان
هِت هُت پکڙيل داڻا چُڳي
پيٽ پاليندو آهيان
’هو‘
پاڻ سُستن جيان سُتا پيا آهن
منهنجو پنڌ ڪرڻ ۽ چُڳڻ
ڪين ڇڱو نٿو لڳي
پيا ٿا پچرن-پوسرن
ڪڏهن ڪا هَڪَلَ ڪندا آهن
تہ
ساهہ اچي مُٺ ۾ ٿيندو اٿم
’ڪو‘ شيطان شڪاري جاڳيو
تہ
حسد وچان هٽي ماري وِجهندم
مان ڇا ڪندس؟
مان پَرَ ڪٽيل پکي آهيان!

قيرو

-وڪرم شهاڻي

ننڍپڻ ۾
اڪثر ٻڍڙن جي واتان ٻڌندو هئس،
”رات ڀر ننڊ ئي نٿي اچي!“
مان سوچيندو هئس-
رات ڀر ننڊ ڇو نٿي اچي هنن ٻڍڙن کي!
مونکي تہ بستري تي ليٽندي ئي ننڊ ڪنيو وڃي!!
اُن وقت ٻڍڙن جي هن ڳالهہ تي تعجب ٿيندو هو!!!
پر اڄ -
جڏهن مان ننڊاکڙن نيڻن سان،
ليٽان ٿو بستري تي رات جو
من جي تهہ مان نڪري نروار ٿين ٿا-
ڪيئي اڌورا ارمان ۽ سپنا،
ڪيئي اڌوريون آشائون ۽ اڇائون،
ڪيئي اڌورا افسانا ۽ اڻسليل زندگيءَ جون پروليون،
ڪيئي اڌورا شعر ۽ شاعريون،
پنهنجي پورٽنا جي آس ۾
وڌندا ويجهندا ٿا رهن
جاڳندا ٿا رهن منهنجي ذهن ۾
۽ جڳائيندا رهن ٿا مونکي بہ رات ڀر !
هاڻي مونکي بہ،
”رات ڀر ننڊ ئي نٿي اچي!“
شايد مان بہ ٻڍڙو ٿي رهيو آهيان.

اَدائي گهرن جو خير

-ومي سدارنگاڻي

اَمان کي گوڏنِ ۾ سور آهي
ساڄي گوڏي تي هٿ رکي سنڌليءَ تان اُٿي ٿي.
ڪٽ تي پيل پٽيءَ کي ڏسي،
سندس اکين ۾ درد ترڻ ٿو لڳي.
ٿنگ تي ٽنگ چاڙهي وينل پٽ کي ڏسي،
سندس اکين ۾ ڪر ڪٽن ٿيون ٻه چار ڳاريون.
هٿ مشين تي ڪپڙا سبندڙ نونهن کي ڏسي،
سندس اکين ۾ نظر اچي ٿي شڪرگذاري.
اڱڻ ۾ ويهي باسڻ مليندڙ ڪنواري ڌيءَ کي ڏسي،
سندس اکين مان ليئا پائڻ ٿو لڳي قياس.
منجهيل پشم سان راند ڪندڙ پوٽيءَ کي ڏسي،
سندس اکيون ڪلڻ جي لاچار ڪوشش ڪن ٿيون.
سيڏي واري جو بل ڏسي،
مٿي تي هٿ ڏئي ويٺي آهي امان.
گرو بابي جي سامهون متو ٽيڪي ٿي،
اِدائي گهرن جو خير گُهري ٿي.

دڙڪن

- مڪيش تلوڪاڻي

هلڪو ڇهاءُ
سوڪيمر ترنگون
تيز دڙڪن

آزمؤدو... ها.
دپ...،
جي... ها... جي... نہ.
ها ڇا!؟

سُوالَ
غصو
مُحبت اَلاءِ.

زندگي، پَلَ، لهر، اَحساس،
آنند،
پيار،
پنهنجائپ، مزو.

هلڪو ٿهڪڙو
تُنهن ٻالهہ ٻولهہ
اِنتظار ، اونهو، ديدار، آتت.

خمار،
ڇُهاءُ،
آنند
۽ بس.

بوليوُڊ ۾ ڪنهن جا اڱهه ڪرندڙ هجن يا چڙهندا هجن
سينسيڪس جو تير ڪتيل هجي يا زهر ٻڏل
اسين ٽُرت پرڳهت ٿي ويندا اسين
توهان جا رايا ڄاڻڻ لاءِ
۽ پڇڻ لاءِ
تہ
”هائو آر يو فيلنگ؟“
ڪئسا محسوس ڪر رهي هئن آپ اِس وقت ؟
سائيڪلون اچي يا ارٿ ڪئوڪ
آنتڪي حملو ٿئي يا دنگا فساد
توهان جو گهر پاڻيءَ ۾ ٻڏل هجي
توهان جو ڪوئي پنهنجو ڪِريل گهر ۾ قاتل هجي
توهان گهر کي دنگائين باهه لڳائي ڇڏي هجي
توهان جو ڪوئي پنهنجو بي ساهه سامهون ڪائيءَ تي ليٽيل هجي
توهين ڇاتي پٽي پٽي روئندا هجو
ان وقت اسين بہ توهان جي دک ۾ شامل ٿيندا اسين
توهان جي اکين تي فوڪس ڪندا اسين
۽ پڇندا اسين
”هائو آر يو فيلنگ؟“
تمين همٽا ڪيوُن محسوس ڪري رهيا ڇو؟
اسانکي پنهنجو فرض ياد آهي
۽ پنهنجي ڊيوٽي پوري ڪرڻ کان اسانکي ڪير بہ روڪي
نٿو سگهي
هر نيوز چئنل تي پلي ساڳي نيوز اچي رهي هجي
هر نيوز چئنل تي پلي ساڳيون شڪليون هجن
تڏهن بہ ياد رکجو

هائوُ آر يو فيلنگ

-پارتي سدارنگاڻي

اسين آهيون پنهنجي مورچي تي مستيد،
هٿن ۾ مائيڪ ۽ ڪئميرا جهلي.
توهان کي دنيا جي پل پل جي خبر ڏيندا سين،
دنيا کي توهانجي پل پل جي خبر ڏيندا سين.
توهان گهر جي مٿين ٽانڪيءَ تي چڙهي ايوريسٽ فتح ڪندا
توهان سڀ کان وڏيڪ رسگولا کائڻ جو رڪارڊ ٽوڙيندا
توهان نڪ جي بجاءِ ڪن سان ڳائيندا
توهان امتحان ۾ نقل ڪري پڪڙيا ويندا
سڀ کان پهرين اسين اُتي پهچندا سين
۽ توهان کان پڇندا سين
”هائو آر يو فيلنگ؟“
ڪئسا محسوس ڪر رهي هئن آپ اِس وقت ؟
توهان جي رستي تي ڪوتيل کڏي ۾ ڪِري پوندا
توهان جي ٽنگ کڏي ۾ اٽڪي پئي هوندي
اسين اُتي بہ حاضر ٿي ويندا سين
توهان جو درد دنيا کي ڏيکارڻ لاءِ
توهان جي ان ڦاٿل ٽنگ جو ڪلوزِاَپ ڏيکاريندا سين
۽ پڇندا سين
”هائو آر يو فيلنگ؟“
توهين هن وقت ڪيئن محسوس ڪري رهيا آهيو
اسانجي ڪرڪيٽ ٽيم کٽي آئي هجي يا هارائي آئي هجي
اسان جا هاڪي پليئر مدد لاءِ چئي چئي ٿڪا هجن

آزاد نظم

-ٻلرام شھاڻي

(1)

مون تہ توکي اڳيئي چيو ھو -
شادي موُر نہ ڪجانءِ
ڦاسي ويندين ڪوريئڙي جي ڄار جيان،
جوُر ڪان رَتُ چوسائڻو ھجيئي،
تہ مَرُ شادي ڪجانءِ شد مد سان.
پر تو ڪَنُ اوڙو ڪن ٻوڙو ڪري،
ڏيان ئي ڪونہ ڏنو منھنجي صلاح تي.
پائي جَرڪندڙ متڪ ۽ شاھي شيرواني،
ٻئنڊ باجن سان وٺي آئين پنھنجي وني.
ترت ئي دھليءَ جي لڏونءَ،
پنھنجو اصلي رنگ پَسايو.
پر ھاڻ پڇتائڻ مان ڪھڙو فيض،
جڏھن جھرڪيون چڳي ويئون کيت؟
پروفيسر ھاسانند جادوگر کين چوندو ھو -
گھوٽ چڙھيو گھوڙيءَ تي،
ناس پٺو ٻوڙي،
سوا گھڙيءَ جي سک ڪاڻ،
ساري عمر پيو لوڙي.

تہ اسانجو چئنل آهي خاص توهان لاءِ
ائڪسڪلوزوِ !
اسين توهان جي ڪِل، ڳوڙها، ڪاوڙ،
سڀ ڪجهہ خاص ائنگل سان ڪوَر ڪنداسين
توهان بس ڪئميرا جي سامهون ڪانفيڊنس سان ڏسجو
۽ اسانجا صرف هڪ ئي سوال جو جواب ڏجو
ڊونٽ وري.
اسان اهو ساڳيو ئي سوال توهان کان توهانجي پنهنجي ٻولي ۾
مان پڇنداسين
تہ
تمين همڻا ڪيوُن محسوس ڪري رهيا ڇو؟
توهين هن وقت ڪيئن محسوس ڪري رهيا آهيو؟
ڪئسا محسوس ڪرِ رهي هئن آپ اِس وقت ؟
هائو آر يو فيلنگ؟

آزاد نظم

- لعل هوتچنداڻي 'لاچار'

ٻڍاپي مونکي
پنهنجي آئيني ۾
اڇيون پڙون
سُنسن جي
چمڙيءَ ۾ پيل
گُنجن کي ڏيکاري
مونکي ٻڍاپي جو احساس ڏياريو
شايد اُن کري
مان پاڻ کي
ٿڪل محسوس ڪريان ٿو
بستري جي وهاڻي تي
مٿو رکي
اڌ ليٽيل هئڻ جي باوجود
منهنجي ويچارن جا پير
هلندا رهندا آهن
ڄاڻان ٿو
هڪ ڏينهن
منهنجا پير
هلڻ بند ٿي ويندا!
پيرن جا نشان
مٽيءَ جي
اڻ ڳڻيل تهن اندر
دٻجي ويندا
منهنجو پنهنجو وجود
لپ رکہ اندر
گم ٿي ويندو
تڏهن بہ
هڪ وشواس آهي
منهنجي ويچارن جون
قلم بند ٿيل رچنائون
منهنجي نالي کي
رکہ مان ڳولهي
ٻاهر ڪڍي
دائمي زنده رکنديون

(2)

شاديءَ ڪانپوءِ مون توکي ڏٺو هو -
گهڻا ٻار ٻنهه نه ڄڻجانءِ،
ڇيو اٿن ٻالينو نه مالينو.
پر هڪڙا اَڌ ۾ ٻيا پنڌ ۾،
وئين لالوءَ وارو لشڪر پيدا ڪندو.
هاڻي ڪرم وينو کُٽين،
قسمت کي وينو ڪوسين،
سياڻن ڇيو آهي -
اولاد اٿيئي ڪوئلي جي ڪاراڻ،
هٿ لاءِ نه هٿ ڪارو،
پير لاءِ نه پير ڪارو.
گهڻي اولاد تنهنجي حالت،
قياس جوڳي بڻائي ڇڏي آهي.
گهاڻي جي ڏڳي وانگر،
پيو سدائين وَهين ۽ ڳهين.
ندا فاضليءَ ڪين ڇيو آهي -
اِنسان جي حالت،
لاهيءَ تي ڇڏيل هڪ بال جيان آهي.
بالُ تيستائين نٿو رُڪجي،
جيستائين ڪيس سنوت نٿي ملي.
تئن اِنسان به سڄي ڄمار،
ڊوڙندو رهي ٿو سهڪندو رهي ٿو،
تيستائين ساهي نٿو پَٽي،
جيستائين سندس سواسن جي ڏور نٿي ڪَٽجي.

غزل

- آصف منياڻوي

ماڻهوءَ تي ماڻهوءَ جو راڄ
ماڻهو، ماڻهوءَ جو محتاج

(1)

ڪن تي ٻُڪَ ڪان روزا رکيا
ڪن تي پاتو، سونو تاج

(2)

سون برابر ملهه تي ويو آ،
پو به ملي ٿو ڪين اناج

(3)

سون برابر ڪوڙ ڪيو وَيو
سوَن جيئن جرڪي ڪوڙ واڄ

(4)

سترهين جنوريءَ تي سَن ۾
سالو سال ٿِئي قومي ڪاڄ

(5)

آزاديءَ لئه سوچي ٿو پيو
پنهنجو آصف هيءُ سماج

هائڪو

-هينا ڊي. اگناڻي

(1)

وهنوار ڳُهري ڏانءُ،
نيڪي بدي اُن تي ٻڌل،
فنُ سو، سڪان تنل آنءُ !

(2)

آهه غصي ۾ تاڪُ،
سامهون وارو تپي ويو،
ڪهڙو هيءُ سياءُ ؟

(3)

باغ ۾ آ هڙتالَ،
خوشبو ويئي آ رُسي،
مُرڪ وڃائي ڪڙتار !

(4)

اخبار جي پتر ساڻُ،
آ متو ڦاڙيو شهر جو !
خوار ڪيو ڪَنَ پاڻ.

(5)

تو هٿن ۾ جهلي چانوَ
وڃي وِتين مان سا وهي
متَس ڪِلن ٿا ڪانوَ

(6)

تي حقيقت ڪان دوُر،
ڪيڏا نہ لهين تو خواب !
ڪو پوي سچ جو پوُرُ.

نہ ٿڪجندڙ ليکڪ بدراڄڻ

- رڪيل موريائي

ڊاڪٽر بدراڄڻ کي مان ان وقت کان سُڃاڻان، جنهن وقت هو مورو جو اسسٽنٽ ڪمشنر هئو! ۽ گڏوگڏ مورو هسٽاريڪل سوسائٽيءَ جو باني سرپرست پڻ. منهنجو سوسائٽيءَ جي گڏجاڻيءَ ۾ اهو آخري ۽ پهريون پيرو وڃڻ ٿيو. جو نہ سوسائٽيءَ جا ميمبر يا تہ بيوروڪريٽ هئا يا وري معزز شهري ۽ مان انهي طبقن مان ڪونہ هوس. شايد مان ان وقت وات ٻاڙهو ڇوڪرو هوس. ان تي گڏجاڻيءَ ۾ ڪنهن مسعلي تي ڳالهائيندي بدر صاحب چيو هئو تہ ”ڏڳها ماڻهون بيوقوف ٿيندا آهن“ اُن وقت هو مونکي ڪيئن لڳ هُئو. ان جو ذڪر ڪجهہ غير ضروري آهي. ان ملاقات کان پوءِ مختلف وقتن تي ساڻس گڏجڻ ٿيندو رهيو آهي.

مان پاڻ ٿو تہ بدر صاحب سان جيڪو بہ شخص پهريون ڀيرو مليو هوندو ان اهو سمجهيو هوندو تہ هيءُ شخص تخليقڪار نٿو ٿي سگهي ڇو تہ هو ٻاهران ڏاڍو خشڪ لڳندو آهي. هو نهايت ئي مانيٽي سياءُ جو شاستہ شخص حد کان وڌيڪ مُهذب پڻو، بردبارُ ۽ ڪنهن بہ غير ضروري ڏيک ويک کان ڪوهين ڏور، صاف سلوڻو ماڻهون شايد اها طبيعت ئي ڪيس تنقيد جهڙي خشڪ موضوع ڏانهن وٺي آئي.

اصل ڳالهہ جيڪا مان چوڻ چاهيان ٿو، اها هيءَ تہ بدر صاحب پنهنجي مزاج ۾ ايڏو خشڪ نہ آهي، جيڏو هو پنهنجي ظاهري بيهڪ مان لڳندو آهي. هو نهايت ئي کلڻو، ملڻو، خوش مزاجُ، يوڳ چرچي ڪرڻ وارو شخص آهي. مونکي اها بہ خبر آهي تہ

دل تي چوي اڄ شعر نئون ڪو جوڙجي
۽ عشق جو پختو علم ڪو کوڙجي

(1)

جنهن جي محبت من اندر پيهي وڃي
ان لاءِ رت ۽ ماس سارو روڙ جي

(2)

ڪنهن جي چئي، ڪنهن سان ڦٽائڻ نيڪ ناهه
جنهن سان لڳي دل، دل نه ڪڏهين توڙجي

(3)

جنهن وات تي ٿيا عشق جا پورا امام
آصف اُتي اڄ وات سائي ووڙجي

ٻُڌو هوندو ۽ سندس ئي ڪتاب ’ٽي. ايس ايليٽ فن ۽ فڪر‘ نان ايليٽ جو حوالو ڪنيون. بدر صاحب جو مٿيون ڪتاب سنڌي ادب پڙهندڙن لاءِ هڪ غير معمولي ڪتاب آهي. تنقيد کان سواءِ ان ڪتاب جي آخر ۾ ڏنل ايليٽ جي روانو جي ڊائري نما بايوڊيٽا ايڏي اهم آهي جو اسان کي ڪيئي ڪتاب پڙهڻ کان پوءِ به ليکڪ جي باري ۾ ايڏي معلومات نه ملندي جيتري هن هڪ ڪتاب مان! انکانسواءِ آخري حصي ۾ ڏنل ترجمو نظم پڙهي بدر صاحب جي تخليقي ٻوليءَ جو اندازو بخوبي ڪري سگهجي ٿو.

اڄ جي ڪراچيءَ جا نوجوان ليکڪ شايد بدر صاحب کي ڪراچيءَ سنگت جو مهمان سمجهن پر اصل ۾ ائين نه آهي، بدر صاحب ڪراچي شاخ جي انهن اديبن مان آهي جن ڪراچي سنگت کي مانائتي نموني متعارف ڪرايو ۽ باقائده سنگت جي گڏجاڻين ۾ ايندا رهيا. نقاد جي حيثيت سان بدر صاحب سنڌيءَ جي جن ڪتابن تي پنهنجا مضمون يا مقالا لکيا آهن انهن جو ٻاٽيتو تمام گهڻو آهي. اسان سندس لکيل سڀ مضمون پڙهي نه سگهيا آهيون نه اها اسان جي گهٽ علمي چئجي! هونئن به اڄ جي لکندڙن جي پيڙهه ۾ باقائده پڙهيل لکيل لکندڙن جو انگ بنهه گهٽ آهي. اسان وٽ نه هر جا هل، عالم هجڻ جو ڀرمُ پالي ٿو جينويڪ هو مروج علم تي ڪائي دَسترس نٿو رکي. اهڙي ماحول ۾ بدر صاحب جهڙي ليکڪ جو اسان وٽ هجڻ ڪنهن معجزي کان گهٽ نه آهي. بدر صاحب نه رڳو اسانکي نئُ سنڌي تنقيد ڏني آهي پر هُن دنيا جي چونڊ ادب مان ترجمو ڪري سنڌيءَ ۾ آندا آهن، ٽي.ايس. ايليٽ جو جڳ مشهور ناٽڪ ’ڪاڪٽيل پارٽي‘، ان جو جو مثال آهي جيڪو ويجهو ئي مارڪيٽ ۾ هڪ اهم سنڌي ڪتاب جو واڌارو ڪندو.

بدر صاحب ڪجهه عرصي کان پنهنجي نالي اڳيان ڊاڪٽر به

هو جڏهن مورو ۾ هوندو هئو ته بيٺ منٽن ڪيڏندو هئو. سندس اهو شوق هاڻي هلي ٿو يا نه؟ خبر ناهي. مورو سندس احسان ڪڏهن به نه وساريندو ڇو ته، هن ئي پهريون پيرو مورو جي تاريخ تي ڪتابڻ ڇپرايو.

”مورو ناهي ٿورو“

احمد سونگيءَ کي پهرين نوڪري به بدر صاحب ڏني هونئن هڪ آفيسر جي حيثيت سان اهي سڀ شهر خوش نصيب آهن جن ۾ بدر صاحب رهيو آهي، هو جتي رهيو آهي، اتي پنهنجو داستان ڇڏي آيو آهي. ادبي حوالي سان سندس پهرين تنقيدي لکڻي شايد مرشد شيخ اياز جي ايڊٽ ڪيل اڳتي قدم جا پهريان به پرچا آهن، جن تي آهي، اهي پرچا 1947ع جا آهن، ان اندازي سان سندس ادبي عمر ايتري آهي جيتري اسان جي اصل عمر به نه آهي. سندس لکڻيون پڙهي اهو قبول ڪرڻو پوندو ته اهوڪي ٿهي بدر صاحب ۽ سندس ٿهيءَ جي ليکڪن کي پڙهي، لکڻ سکي آهي. اهو اسان جي ٿهيءَ لاءِ اعزاز آهي ته اسانجي شعور ۾ بدراڄڻ صاحب جهڙي هڪ نڄ ۽ سچي اديب جي لکڻين جو به حصو آهي. جنهن ذري گهٽ اڌ صدي ادب جي ظاهري ڏيک ويک کان پري رهي ادب جي خدمت ڪئي آهي.

تمام گهٽ دوستن کيءِ خبر هوندي ته بدراڄڻ صاحب اينرو گهڻو ۽ سنو لکيو آهي جو اهي دوست جيڪي به ترجُما ڪري پاڻ کي دانشور چوائين ٿا، جيڪڏهن سجيدگيءَ سان پڙهن ته هنن کي پنهنجي نمائشي ڍنگ تي هُوند لَڄ اچي وڃي، پر هن اسانجي سنڌي ادب جي مخلص ليکڪ ڪڏهن به پنهنجي محنت کي نمائشي رنگ نه ڏنو آهي. مون جهڙا الاهي اڌ پڙهيل اديب آهن جن بدراڄڻ صاحب معرفت ٽي ٽي.ايس. ايليٽ جو نالو

پيري ۽ سُندڙ پاڇو

- شيام ڪمار

ٻي صدي عيسوي جي من موجي ۽ اندر روپي جي جڳ پرسڌ روماني شاعر راجا ڀرتري هري جڏهن جوڀن جي ڏاڪي تي قدم رکيو ته شيطان سان ياري کيس 'آتما' سان بغاوت لاءِ ڀڙڪائيندي رهي. پر جڏهن پيرسني جي پوني نما ڏرتي تي وک رکيائين ته ايشور سان ويجهڙائپ کيس ڇوٽڪاري جي لالچ سبب 'جسم' سان ڀُڏ ڪرڻ لاءِ ڏتاريندي رهي. سندس ذهن ۾ الائجي ڪٿان اهو تڏُ اچي وينو ته جسم ۽ آتما جي لئه ۽ هم آهنگي وسيلي ئي ڇوٽڪارو (Nirvana) ممڪن آهي.

ڀرتري هري پنهنجي جواني جي آبشاري قوهه وارن ڏهاڙن ۾ 'پريم' ۽ 'سندر ناري' جي سدا امر جوت جي شان ۽ استتي ۾ هڪ سوَ زوال گيت تخليق ڪيا هئا، ۽ انهن مان شڪنتلا ۽ 'اروشي' جهڙي شعلي نما ناري جو سنڌ سنڌ ۾ من ۾ چلڪندڙ احساس ايئن جرڪندو ۽ چمڪات ڏيندو ۽ منديندو رهي ٿو جيئن اپ تي اندلٺ ۽ وج الو هي رنگ پکيڙيندي ۽ چمڪندي ڀرمائيندي آهي.

سندر ناري جي سونهن ۽ سڳنڌ جو چٽر چٽيندي آکي ٿو، ''سندر ناري بدن جي ڇهن جاين تي ڪماني دار ۽ سوڀاوان لڳندي آهي : پنهنجي نازڪ هٿن جي پنئين حصي تي، ڪنول جهڙن پيرن جي مٿئين ڀاڱ تي، اطلسي پيٽ جي گول دائرن جي وچ ۾، هنس جهڙن اُرهن جي پاسي کان هيٺ مٿائين تي، نهرن

لکڻ شروع ڪيو آهي. اهو ان لاءِ تہ بدر صاحب تازو ئي تنقيد
تي پي. ايڇ ڊي. جي ڊگري ورتي آهي. سندس ٿيسز بہ ڇپائي
هيڻ آهي جيڪا يقينن اهم هوندي خاص طور بہ سنڌي ادب ۾
اهم ان ڪري جو سنڌيءَ ۾ تنقيد جي تمام گهٽي اٿاڻ آهي
جنهن جو پوراءُ، بدر صاحب جي مڙني ليکن کي گڏي ڪتابي
صورت ۾ ڇپائڻ سان ڪنهن حد تائين ڪري سگهجي ٿو. بدر
صاحب پنهنجي نالي اڳيان جيڪڏهن ڊاڪٽر نہ بہ لکي تہ ڪ
خاص فرق نٿو پوي. بدراڄڻ نالو ئي اسان لاءِ گهڻو تمام گهڻ
اهم آهي. جنهن اديب بنا ساهيءَ جي هڪ سَوَ کان وڌيڪ تنقيدي
۽ تحقيقي مضمون سنڌيءَ ۾ ۽ ويهارو کن مضمون انگريزيءَ ۾
لکيا هجن ۽ اهي بہ تنقيد جهڙي اهم شعبي تي ان شخص جا
اسين نوجوان لکندڙ نهايت ئي ٿورائتا هجڻ گهرجون.

سنڌي ادبي سنگت ڪراچي ۽ بدراڄڻ صاحب هڪٻئي کان
ڌار نہ آهن. جتي بدر صاحب ڪراچي سنگت کي پنهنجو وقت
ڏئي ان جو مان وڌايو آهي، اتي سنگت ڪراچيءَ بہ تمام عزت
۽ احترام سان سندس نالو کنيو آهي. ماضيءَ جو رڪارڊ ۽ اها
گواهي ڏيندو. اڄ سندس تنقيدي ليڪچر بہ سنگت لاءِ ڪيس
پيار ۽ سندس قابليت جي آڌار تي رکيو ويو آهي. بدر صاحب جو
قلم سدائين تنقيد تي هلندو رهندو اهڙي خاطري اٿئون، ۽ اسان
وقت بوقت سندس علمي ۽ ادبي لکڻين ۽ ليڪچرن سان فيض
پرائيندا رهون. مان وري ورجايان ٿو تہ نوجوانن جيڪڏهن
پنهنجي محسن ليکڪن مان ڪجهہ بہ نہ پرايو تہ اها سندن
بدنصيبي چئجي. مان شعوري طور بدر صاحب جي وڏي آفيسر
هجڻ جو ذڪر لنوايان ٿو. ڇو تہ اهو سندس فرض ۾ شمار آهي
۽ اُهي فرض هو خوش اسلوبيءَ سان نڀائيندو اها اسان جي آس
سدائين زنده رهڻي آهي!

ڪان گهڻو گهڻو پوءِ اگني پراڻ ۾ ان بہ حقيقت جو ورجاءُ پسي سگهجي ٿو، ”۽ پوءِ ڪنول نيني ڪامڻي، هن ڏانهن ڪنول نينن جا باڻ اڇلائيندي وڌندي رهي ۽ سندس ٿور اندر هاٿي جي مستاني چال صاف بکي رهي هئي ۽ سانوري سلوڻي، مخمور نيڻن سان، سانوري سلوڻي سان همڪلام ٿي.“

پراچين يگ ۾ افغانستان جي هڪ وڏي ڀاڱ کي گنڌار، يا تکسلا جي نانءُ سان ياد ڪيو ويندو هو. ان ڀاڱ اندر رهواسي نارين جي سونهن سڳنڌ ساڃهہ ۽ سروپ بي مثال ۽ بي حساب هو. سندس ٿور مستاني، لهجو ۽ آواز مترنم ۽ سنگيتي، بيهڪ ’زينو بيائي‘، لهرائيندڙ ڊگها وار رات جي سياهي مائل واسينگي. ارهہ هاٿي جي لونڊڙين جيان نهرا ۽ ڦولاريل. مخملين پيٽ جا ٽيئي دائرا سمنڊ جي اڇانگ لهرن جيان وکوڙيندڙ. رنگت گل لالا وانگر سرخ ۽ سياءُ ۾ بي ساختگي، بي باڪي ۽ متاع مستي جي فطري پالوت هئي. هڪ لڳا جوبن ۾ سرشار ان حسين سر زمين تان پرٿري هري جي ڪلپنائي پرن تي اُڏامندي هڪ ’چتري گيت‘ (تصويري نظم) هُما جيان سندس وجود ۾ جڙ سمائجي ويو هو:

”گذريل رات منهنجون اڻ ڳڻت چميون ڪارن زلفن جي نرم پشم ۾ پيهنديون ويون. ۽ ڪارن زلفن جي نرم پشم کي ماکي جي مکين جيان لتينديون واس وٺنديون رهيون.“

*

گذريل رات منهنجا اجهل هٿ ڪارن زلفن جي اسرار کي ڦولهيندا رهيا ۽ منهنجون اجهل چميون ماکي جي مکين جيان ’هنداڻن‘ جي مناس جو سواد وٺنديون رهيون ۽ منهنجي محبوبہ جي ڳچي مٿان سنهي ٻُڄ ۽ ڪارن زلفن جي فصل جي سڳنڌ جو واس وٺنديون رهيون ۽ منهنجا ڏند سندس سونهري ڪنن ۽ پاپڙين

ٻنڌڙن جي هڪ ڪري ٻيهڪ ۽ مرگھہ نيڻي اکين جي بناوٽ
انهن جي آس پاس سندس جسم سٽن نفيس ۽ نازڪ حسن
ورهايل آهي. هن جي بدن جي لسي ۽ ڪمخوابي چمڙي، سند
لهرائيندڙ واسينگي زلف، سندس مخروطي خوبصورت آڱريو
پيرن ۽ هٿن جي آڱرين جا ڳنڍيندڙ سنڌ. سندس شخصيت ان
تي گھريون منڊيندڙ شيون موجود آهن: سندس مٺڙ آواز، بل
ڪردار ۽ دلڪش تن ۽ پنجن خاص جاين تي لالاڻ ڏسجي ٿ
هٿن جي ترين تي، اک جي ڪُنڊ تي، تارونءَ تي، زبان تي
پنڪڙين جهڙن چپڙن تي، پانڊون جي ڏرم پتني ’دروپدي‘ ج
اپسرائي سونهن ۽ سلوڪ جي بہ ساڳيءَ طرح واکاڻ ڪئي آهي
”سندس مُرا ٻاهر نڪتل ڪونہ هئا. سندس پيريل سٽر نه
مضبوط ۽ هڪ ڪرا هئا. سندس هسني اندر ٽي شيون ۽ خوبي
اتم هيون. (سندس آواز، ساڄهہ ۽ سندس ڏُنُ) ڇهن رنگن جي
دلڪش ۽ وڻندڙ هيون. (نڪ، اکيون، ڪن، ننهن، اُرھہ ۽ صراح
نما ڳچي کي ڳنڍيندڙ سنڌ) پنجن جاين تي گلابي لالاڻ هئس
(هٿن جي ترين تي، پيرن جي ترين تي، اکين جي ڪنڊن تي
زبان جي سطح تي ۽ ننهن تي). هوءَ هنس جيان ڌيمي لهجي
ڳالهائيندي هئي. سندس ابرو نيڻ ڪماني دار گولائي جو ڏ
ڏيندا هئا، سندس چپ ڏاڙهون جيان ڳاڙها ۽ سندس ڳچ
صراحي جيان ڏِسهي. سندس نسون اطلسي چمڙي، اندر پوشيد
هيون، سندس چهرو چوڏهينءَ جي چنڊ وانگر روشن هو. ڪشمير
گھوڙي جيان پر وقار ۽ شاندار هئي.“

ٻن مهان جنگنامن (رامائڻ، مهاڀارت) ۽ شاعرن جي موهيند
رچنائن ۾ بہ اهو عام رايو چٽائي سان چٽيو ويو آهي، سندر نار
جي مستاني ٽور، هاٿي جهڙي چال سان مشابهت رکندڙ هئي. ا

ڦوڳ ٻاهر اڇلايو ويچي ٿو. ۽ ڪپڙي جي ان ڇاٽي مان وڻندڙ آواز اچڻ لڳي ٿو. آخر ۾ اهو 'ڇاٽو' هڪ ٿانو مٿان رکيو ويچي ٿو. ۽ سهاڳڻين جون اهي آڱريون اڇا سوڏو، اي سوم ديو، توکي ولوڙڻ جي عمل ۾ رڌل آهن. ۽ نتيجي طور ٿانو اندر 'پوتر پاڻيان' چشمي جي ڌارا جيان ڪرندو رهي ٿو. اي سوم ديوتا، ان بعد ترنهنجو سنگم کير سان ڪرايو ويچي ٿو. ۽ پوءِ اهو پوتر پاڻي توهان ڏانهن سريلي مڌر آواز ۾ وڌندو رهي ٿو.''

ان موج مستي ۾ غلطان جيون دوران اچانڪ محسوس ڪيائين ته سندس جوين پاڇي جيان موت ڪائيندو نظر آيس، ايئن پانئيائين ڇڻ سمونڊ اندر وير لهندي هجي ۽ سندس من مان اڻندڙ جهيٽي رڻ جو اشپ پڙلاءُ ڪنين پيو هجيس.

''سندر مُک جيڪو چنڊ کي به شرمائي، حسين نيڻ جيڪي ڪنول کي شرمائين. بدن جي رنگت جيڪا سون کي به لڄائي، گهاٽا گهنڊيدار وار جيڪي ماڪي جي ڪارين مکين کي به شهه ڏين، پريل رسدار اُرهه جيڪي هاٿي جي لوندڙين تي ٻن گنبذن کان گوءِ ڪٽندي ڏيکارجن. گول نهرا رسدار ٻنڊڙ، سريلو منو آواز اهي جوين ۾ مست ناري جا فطري زيور آهن.''

پريمي ۽ لاءِ ان کان وڌيڪ سندر کهڙو ڏيک ٿيندو؟ جڏهن سندس مرگهه نيني پريميڪا کيس مرڪندي پريم رس ٻڏل نيڻن سان تڪندي هجي؟ سندس لاءِ ان کان وڌيڪ کهڙو موهيندڙ راس هوندو جڏهن هنجي وات مان ساهه جي رچيل سڳنڌ کيس مستي ۾ مگن ڪندي هجي؟ سندس سريلي آواز کان وڌ کهڙو آواز هوندو؟ سندس چپن جي امرت رس چوسڻ کان وڌ کهڙو ڪاج هوندو؟ سندس نفيس ۽ نازڪ ا لمسي جسم جي ڇهاءُ کان وڌيڪ کهڙو ڇهاءُ ٿي سگهي ٿو؟ ۽ ڇا پريمي سندس سڊول جسم ۽ پروڙار

سان اک بوٽ ڪيڏندا رهيا.“

جوين جي البيلي رُت ۾ پرٿري هري سندر ناري ۽ سوم ر
جي مرڪبي سنگ ۽ سات سان سموري سنسار ۾ جڻ پريم رس
ساءُ ۽ سواد پکيڙي ڇڏيو. خاص طور ان سمئي ”رگ ويد“ ج
ديوتائون سندس ’اشٽ ديوتا‘ هئا: اندر ۽ سوم ديوتا. اڪثر ر
ويد مان ’سوم رس‘ جون پرارٿنائون سندس واٽي جو لازمي ح
بڻجنديون هيون،

”ڏسو، مان پرارٿنائن جو رچيندڙ آهيان. منهنجو پيءُ ه
وئد آهي ۽ منهنجي ماءُ جنڊ تي اَنُ پيهندي آهي. اسين س
پنهنجي پنهنجي الڳ ڪرت ۾ رُڌل آهيون. جيئن ’پوتر ڳئو
چراگاهن اندر هر پاسي گاهه جي ڳولها ڪندي رهي ٿي، تيئ
اسين سڀ پنهنجي پنهنجي ڪرت جي باوجود، اي سوم ديوتا
تنهنجي آراڌنا ڪندا رهون ٿا- اُن لڪشمي (دولت) جي دين
جيڪا تون ’اِندر‘ ديوتا لاءِ وهائيندو رهين ٿو.“

يا ڀي ”رگ ويدڪ ڪتڪتائي پيدا ڪندڙ پرارٿنا واچيند
آکي ٿو:

”اي سوم ديو، توکي پيتو وڃي ٿو. تون اندر دِيوتا ڏانه
جهرٽي جيان وهندو رهين ٿو. ۽ سيني ڏسائن ۾ خوشي آنند جي
لهر پکيڙي امر ڪاچ ڏيندو رهين ٿو. ست سهاڳڻيون توکي آڱريو
ذريعي ولوڙينديون ۽ يڪ آواز تي تنهنجي مهما جا گيت
ونجارينديون رهن ٿيون. تون يجمان کي سدائين بليدان جي
ياد ٻه ڏياريندو رهين ٿو. توهين ان اندر وٽندڙ، سريلي آلاپ
سان پاٽي ملايو ٿا ۽ توهان جون آڱريون ڪپڙي جي ڇاٽي اند
پنهنجي ولوڙ جاري رکن ٿيون ۽ ان جي نتيجي ۾ ’تون‘ اجر
بڻجي جنم ونڻ جي درجي تان هلندو رهين ٿو. ان بعد تنهنج

’نرواڻ‘ پاڻي جي اتم وهڪ آهي. ۽ دنيوي مهاڄار ان جي سطح تي پيدا ٿيندڙ ڇوليون آهن. ان ناپائيداري مان ’آجڪائي‘ کي نرواڻ يا ڇوٽڪارو ڪرنيو وڃي ٿو.

نرواڻ آنند جو اهو روپ آهي جنهن کي سچائي ۽ حسن ڇٽبو آهي. ان اندر ڪا بدي سمايل ڪونہ ٿئي ٿي. هر شيءِ اڻ بدلجندڙ هميشگي، شانتي ۾ سمايل خوشي، امر پوترتا ۽ مڪمل آزادي اندر ساھ کڻندي پسي سگهجي ٿي.

ان ڏرواري حالت ۾ پرٿري هري محسوس ڪيو، ’ڪارو پاڇو‘ وڏيڪ گهرو ۽ گهاٽو ٿيندو پئي ويو ۽ ’عدم‘ اوڏو ۽ ’نرواڻ‘ ڏور ٿيندي نظر آيس. ان مهل ’گيتا ۽ ڪرشن‘ الائجي ڪاٿون پرگهٽ ٿي سامهون اچي بيٺس. پر هي ڇا؟ نہ ڪرشن جي هٿ ۾ بانسري هئي، ۽ نہ ئي ساڻس سنگ راڌ!

”منهنجو ايئن اجهو وٽ جيئن موتي داڻي سڳي ۾ پوئجي ويندا آهن،

مان پاڻين جو تازو سواد آهيان. مان چنڊ جي چانڊوڪي آهيان.

سڄ جا سونا ڪرڻا، ويدن جي اُپاسنا، پولار ۾ ٿيندڙ اسرار آهن. ۽ منش جي ’بهج‘ جي شڪتي بہ مان ئي آهيان.

ڌرتي جي پلاري پيني سڳنڌ بہ آهيان. اڳن جو لال شعلو بہ مان ئي آهيان. ۽ سيني حرڪت ۾ ايندڙ هستين جي امر آتما بہ مان آهيان. خالي آتمائن اندر، موجود ’پوترتا‘ بہ مان آهيان ۽ مان اها ’امر پاڙ‘ آهيان جنان هر موجودات اُسري آهي.

ڏاهن جي ’ڏاهپ‘، گيانين جو ’گيان‘، مهان انسانن جي مهاتما، پر وقار هستين جو وقار.....

جيڪو بصيرت سان پسي ٿو، ويدن ۽ پوتر گرنٿن وارو

بيهڪ ڪان وڌيڪ ڪنهن ٻيءَ شيءِ بابت سوچي سگهي ٿو؟

مردانگي جي گهٽتائي صرف مرد ذات جي ڀاڱي ۾ لکيل آه
خاص طور جڏهن هو پيرسن تي ڪري موج مستي کان وانجهج
ويندو آهي. پر ناري ان موذي مرض ۾ مبتلا ڪونہ ٿي ره
حالانڪ هن مٿان بہ پير سئي ۽ سستائي جو دور ايندو آهي. پر
حالت ۾ بہ هوءَ موج مستي لاءِ تيار هوندي آهي.

مرد ۽ ناري جي اصلي ۽ حقيقي، 'ميلاپ' جو مطلب، ٻن دل
جو سنگم هوندو آهي. پر جڏهن اهو مقصد اڌورو رهجيو وڃي
ايئن لڳندو آهي ڄڻ بہ ٻيجان جسم ملندا هجن.

''جوين ۾ مست ناري ندي جيان هوندي آهي. سندس جس
جا ور وڪڙ ان جي لهرن سان مشابهت هوندا آهن. سندس رسد
اُرهان جي سطح تي ترندڙ بدڪن جيان هوندا آهن ۽ سند
ڇهري جا رنگ جل پرين وانگر. پر، نديءَ جو تر گهرو ۽ خطرنا
ٿئي ٿو. ان جي انگڻ ونگڻ وهڪ جو اندازو لڳائڻ سهنجو ع
ڪونهي، ۽ ڪنهن مهل بہ ڏڪي سمنڊ جي حوالي ڪري سگهي ٿ
ان ڪري مردن کي ان کان پاسو ڪرڻ جڳائي مبادا غرق نہ ٿ
وڃن.''

اهڙي ريت پرٿري هري پيرسني ۽ نستائي جي لاڳيتي ڪار
پاڇي هيٺ مسلسل گولائيون کائيندو، گرتمي 'علم' کي ٻ
ڪئني ڏر مان اکيون ڦاڙي تڪيندو ۽ 'نرواڻ' اُپاءُ سوچيندو رهي
ان سوچ دوران چين ديس مان هڪ ٻيو 'پوپٽ' سندس ڪلپنائ
اُڏام مهل پرارٿنا دوران سندس ڪليل ترِيءَ تي اچي براجم
ٿيو.

'نرواڻ' هميشگي جي حالت ۾ 'ٻوڌي سياءُ' جو اٽل انگ آهي
پر دنيوي 'مهاچار' ناپائيداري جي حالت ۾ 'ٻوڌي فطرت' آهي

سان آلاپيندو ۽ ڏيائيندو رهندو هو،

’تخليق ۽ ترقي جو هڪ ٻئي سان اٽُٽ سٻنڌ آهي، تخليق کان سواءِ ترقي جو تصور عبث آهي ۽ تخليق جي فطرت ٻه اها ئي آهي. جنهن هنڌ آنند هوندو اُتي، تخليق عمل ٻه يقيني طور جاري رهندو ۽ آنند کانسواءِ تخليق ناممڪن آهي. ۽ اهائي آنند جي فطرت ٻه آهي. جتي ’ابد‘ آهي آنند جو واسو ٻه اتي ئي هوندو آهي. ’غير ابدي‘ اندر آنند جو واسو ناممڪن آهي.‘‘

پر ’’ڪاري پاڇي‘‘ ڪارڻ کانئس تخليق، ترقي ۽ آنند ڇڻ هميشه لاءِ رسي ويا. ۽ ’ڳهڻ خدائي‘ ۽ ’يڪ وجرديت‘ جي دٻڻ ۾ ڦاسجندي ’ابد‘ جو سرر ٻه هٿن مان ڇڏائجي ويو هئس.

هڪ ڀيري ’مينتري اپنيشد‘ هي هيٺ ڄاڻايل نڪتي کي هٿن ۾ جهلي ’دُٻڻ‘ کان ٻاهر نڪرڻ جو جتن ٻه ڪيو هئائين،

’’برهم جو شبد (Word) اوم آهي، ۽ اوم جي ڇيڙي تي ’مانُ‘ جو راڄ آهي--- ’آنند‘ جي مانُ.‘‘

ان کي حاصل ڪرڻ لاءِ تن من جي ايڪاگرتا سان مانُ ۾ برهم (Divine) کي ڏيائڻ، اُپاسنا ڪرڻ ضروري ڄاتو وڃي ٿو.‘‘

پر ڪاري وارا ڪک ٻه نصيب ڪونہ ٿيس. جينوٽيڪ پاڻ کي اوم جي ٻڌايل آسڻ مطابق ذهني ۽ جسماني، طور ٻٽائڻ ۾ ڪٿي ٻه ڪين ڳٿو. يعني،

’’اوم‘ (Absolute) ڪمان جيان آهي.

۽ انساني آتما ان جو تير آهي.

’برهم‘ ان تير جو نشانو آهي.

۽ هر جڳياسو (آرزو مند) هن هدف ڏانهن

نشانو چٽيندو رهي ٿو.‘‘

پرميشور‘، پوتر ڳئون، هاٿي، رولو، ڪتو،

اهو شردر جيڪو ڪتي جو گوشت واپرائي ٿو. اهي سڀ هڪ
ئي وحدت ۾ پوتل آهن.“

ڪاري پاڇي جي ڊيڄاريندڙ گيرائي ۽ گهرائي ۾ نپٽي وقت
جي ’تيز رفتاري‘ لاڳيتو اضافو ڪندي رهي ٿي. ’چنتا‘ وقت
بيوقت ڏائڻ جيان ڏند ڪرٽيندي آڏو اچي بيهندي هئس. اهڙي
ئي سمي رشي ويدوياس الائي ڪٿان پرگهٽ ٿي ’مهاڀارت‘ ج
وسازيل ورق سندس آڏو اچي رکيو.

”سوچ، شبد ۽ عمل تي ٽيٽي پابندي، خاموشي اختيار ڪرڻ
جٽائون ڌارڻ، مٿو ڪرڙائڻ، ڪل يا وڻ جي ڇال کي پوشاڪ طور
استعمال ڪرڻ، روزا يا ورت رکڻ، ڌرمي رسمن جي پوئواري ڪرڻ
ٻليدارن يا قرباني جي آڳ جلائڻ، تياڳي جيان جيون گهارڻ
تن کي تسيا ڏيڻ اهي سڀئي تدبيرون بيسود آهن. جيستائين
باطن ۾ سمايل آتما کي بي داغ نٿو رکي سگهجي.“

پوڙهائپ جي ٻاٽ ڪاري پاڇي اندر وڪوڙجندڙ وجود پرٽري
هري جي من تخليقي اُڇج تي جڻ ’ڪل جا سم سم‘ واري غار
ٻاهران رکيل ڀاري ڇپ وجهي ڇڏي هئي. ’پريم‘ جا سرچشما
ڪنوار، ڪنيا ۽ ڪنواري جي ساٿ ۽ سنگ ۾ ئي ڦٽندا آهن.
هينئر اهي سندس ’مادي وجودي‘ رسائي جي ڪلپنا کان ٻه ايڏو
ڏور هليون ويون هيون جيڏو ’گهڻ خدائي‘ ۾ وشواس رکندڙ
کان ’يڪ وجودي‘ خدا گهٽو گهٽو پري ۽ گرفت کان ٻاهر هوندو
آهي. هينئر ڪيس ’گيان گوشٽي‘ جو سَلو برقرار رکڻ لاءِ اپنيشدن،
جي ويساکي جي سهائتا وٺندي ٻه ڏنو ويو. هن جي اندر ترنگ
تڪ ۽ تيزي بجاءِ موت جهڙي مانائي، مونجهارو ۽ مردني ڇائنجي
ويئي. جينوٽيڪ ’چندو گيا اُپنيشد جو هينيون قول چاهه ۽ چوڄ

ان سسندڙ ’سياهہ پاڇي‘ اندر بہ ويچار شڪتي، ڪڏهن ڪڏهن ڇلڪندي پسبي هئي. هڪ ڀيري پنهنجي وڏندڙ ’يوڳتا‘ ۽ ’سروم دڪم دڪم‘ تي ويچاريندي سوچيو هئائين.

’’اپنيشدي فڪر مطابق ’يوڳتا‘ جو ڪارڻ ’اگيان‘ اندر پوشيده هو. پر گوتمي فلسفي موجب ’دک‘ جو سبب واسنا (خواهش) جي ڪک ۾ سمايل هو. ڪيس مهاتما ٻڌ ’آدرشي سوچ‘ جي ڀيٽ ۾ عمل تي زور ڏيندو نظر آيو هئس. پر اُپنيشدي سکيا مطابق پنهنجي ’آتما‘ سان سڃاڻپ ۽ ان سان ويجهڙائپ يوڳتا يا دک جي اثر کي ختم ڪرڻ يا گهٽ ڪرڻ ۾ يڪ تڪ اپاءُ ليکيو ويو هو.‘‘

انهن گهرن ڪُنن ۾ ٻڏندو، ترندو اڳتي وڌندو رهيو. بنا ڪنهن ٿانئينڪي هنڌ جي.

اهڙيءَ ريت راجا ڀرٿري هري جو لاڳيتو الوپ ٿيندڙ ۽ تاريڪ تر ٿيندڙ پاڇو ڪڏهن ويدن ۾ تبي هٽي اُپنشيندن ڪان نڪرندو هو تہ ڪڏهن جنگ نامن (رامائڻ ۽ مهاڀارت) ۾ غوطا کائيندو هندو فڪري اسڪولن مان مشين جي تلاش ڪندي گوتمي فلسفي جي موتين جو درشن ڪري ’پراڻن‘ کي واچيندو رهيو. هڪ ڀيري ’سام ويد‘ جي ان نڪتي کي هنڊائيندي چيائين،

’’انسان جي آتما سموروئي برهمانڊ خود آهي.
۽ جڏهن هو سُتل حالت ۾ هوندو آهي تہ هو،
پنهنجي باطن جي بي انت اونهاين اندر هلبو ويندو آهي
۽ پرم آتما‘ سان بہ سندس ميلاپ ٿيندو آهي.‘‘

ساڳي ريت ’چندوگيا اپنيشد‘ مطابق بہ ان حقيقت جو ورجاءُ هن ريت ڪيو ويو،

’’برهم جو نانءُ ستيم آهي، جيڪو بہ پرش ان سان سڃاڻپ

پر هن ’ڪاري پاڇي‘ جو نشانو خطا ئي ٿيندو رهيو. ساڳ
ئي اپنشد ۾ پڙهيو هئائين
”- آواگون“ جو جنم داتا شعور يا ٻُڌي آهي. انسان ڪي جڳ
تہ پنهنجي ٻُڌي تان سموري مَرُ ۽ گندگي صاف ڪري ان
اجرو بڻائي، ڇو جو ماڻهو جيڪو ڪجهہ سوچيندو آهي اهو
بڻجيو ويندو آهي. اها ازل جي عجب پرولي آهي.“
پر ڀرٿري هري پنهنجي ٻُڌي کي اُجرو رکڻ ۾ سڦل ڪين
سگهيو. ڇو جو جوڀن ۾ رتل من موجي ڏھاڙن جا سندر ۽ من مو
پاڇاوان بار بار پڌرو ٿي سندس تن من ۽ ٻڌي کي ڏولائمان ڪ
رهندا هئا.

پنهنجي گهٽجندڙ تاريڪ پاڇي نما وجودي سفر دوران ڪيس
’ڪينا اپنيشد‘ جي ٻولن ۾ بہ پناھہ ونٽي پئي هئي :
”بنيادي، ’نج ۽ آفاقي سچائي‘ صرف ان پانڊيئڙي ۽ سال
جي ڪلپنا ۾ اوچتو پيهي ايندي آهي جيڪو ان کي ’ڪلپنائ
جتن‘ کان سواءِ محسوس ڪندو آهي. اهي جڳياسو ان جي ڇه
کان بہ محروم هوندا آهن جيڪي صرف ڪلپنا وسيلي ان ک
حاصل ڪرڻ جو جتن ڪندا رهن ٿا يا ’حق ۽ سچ‘ فڪري سو
کان بلند ٿي حاصل ڪري سگهجي ٿو. جيڪي ڏاھا پرش ايئ
سمجهن ٿا تہ ’ان‘ کي فڪر سوچ گيان ۽ ڌيان ذريعي حاص
ڪري سگهجي ٿو تہ اهي ڪڏهن بہ ان ڪوشش ۾ ڪامياب ڪو
ٿيندا.“

پر، سندس ڪلپنا ۽ گيان اندر اڳ ۾ ئي ’سسندڙ پاڇاوَن‘ ج
ديرو ڄميل هو ان ڪري ’بنيادي سچائي‘ ۽ ’حق ۽ سچ‘ جي پاڙ
پيدا ٿيڻ جي ڪا گنجائش ڪين هئي. ۽ هتي بہ ڪيس مايوسي
ئي پلئہ پئي.

درياهه پنٿي شاعر - علي دوست عاجز

- سردار شاهه

هاڻي مون کي ياد نٿو پوي ته، منهنجي ساڻس پهرين ملاقات ڪڏهن ۽ ڪٿي ٿي هئي، پر اينترو ضرور ياد آهي ته مون سان ڪيس ملائڻ وارو اسان جي ساهتي سنگت وارو دوست، اسحاق سميجو ۽ جاويد شاهه آهي.

ٽريو هجڻ ڪري، منهنجي طبيعت ۾ ڪجهه راجپوت نُڪرن وارو رنگ ضرور آهي. ماڻهوءَ سان ملبو ته اک ۾ ڪک رکي، سَنوڻ ضرور ڏسبا، وِک ۽ ڏِک ڏسبي. هرويرو ڪنهن جو تاثر (Impression) پهرين نگاهه ۾ ڪونه وٺبو!

سنڌ جي ادبي دنيا ۾ نه ڄاڻ ڪيترن اديبن، شاعرن سان ملاقاتون ٿيون، ڪيترن جي ڏاهپ جون پل پلايون ڏنيوسين. ته ڪن جون پورايون ۽ پال به ڏناسين. ڪن جون ادبي ٺيڪيداريون ۽ چالاڪيون ڏنيونسين، ته ڪن جون رولاڪيون، بي پرواهيون ۽ بي نيازيون به نيڻن کي نصيب ٿيون. الاهي سارا دنياداريءَ وارا دوست ته ٿيا، پر دل جي تاريءَ تان انهن جون لاتيون ٻُڌڻ ۾ ڪونه آيون. ڪي ماڻهين قلمي تعلق جي سنهي تندُ توڙي ذاتي قرب جي ڪڙيءَ ۾ ڪڙجي ويا ۽ اڄ سوڌو انهن جو ملڻ، زندگيءَ جي تتل رڻ مٿان ملهار وانگر محسوس ٿيندو آهي.

اکين ۾ ڪاڇي جي اڄ، ڇپن تي مُرڪ جي سانوڻي، سَياوَ ۾ سنڌ جي لوڪ روايت جهڙي سادگي. مهل ۾ روايتي رَڄ مڙسي ۽

حاصل ڪري ٿو اهو جڻ روزانو سرڳ جو مزو ماڻيندو رهي ٿو

پر اُنهن ڏاهپ ڀريل نڪتن سان بہ سندس ڪا پياس ڪ

لٿي. اُهو پرجهي هن سوچيو هو، ”جيڪڏهن واقعي اها

تڪراري حقيقت هجي ها تہ پوءِ انسان جي پياس ۽ تاس ۾

وڌندڙ اضافو ڪڏهن ڪين ٿئي ها.“

اُنهن نڪتن مان ڪيس انسان جي تلاش جي ازلي جُستج

جدوجهد تي پابندي لڳائڻ جو ’اشارو‘ نظر آيو جنهن ڪيس ۽ سند

وشواس کي جڻ جهٽڪو ڏئي ڏوڏي ڇڏيو. ۽ سندس ’سوس‘ ۽ پاڇ

واري ’ڪاراڻ‘ ۾ بہ اضافو آندو.

ٿئي، سو ممڪن ئي نہ هو. علي دوست عاجز ۽ اسحاق سميجي جهڙن ڀرئين جوڙ جي پهلوانن جي موجودگيءَ ۾ مون جهڙو شاعر بہ سندرو ٻڌي ڪلهي پوندو هو. انهن ئي ڪچهرين ۾ صحيح معنيٰ ۾ منهنجي علي دوست عاجز سان هڪ شاعر طور ملاقات ٿي، نہ تہ فريد آباد واري علي دوست گائنچي سان مختلف وقتن تي ملاقاتون تہ ٿيون ٿينديون هيون، پر هوُ منهنجي لاءِ اهو علي دوست عاجز نہ هو، جيڪو هو اڄ آهي. اهو اڇوڪو تعارف، جيڪو انهن ڪچهرين ۾ ان لمحي ٿيو، جڏهن هن هڪ ڏينهن پنهنجو هڪ غزل ٻڌايو، جنهن جا بند هئا تہ:

آءٌ ڦتڪان پلي، اُڏي نہ سگهان،
اينري ڊرَ ڏئي ويو ڪوئي!
ڇا ٿو پوڇي اهو پتو ناهي،
هِنيانوَ تي هَر ڏئي ويو ڪوئي!

اڄ جڏهن درياهہ بابت سندس نئين شاعري منهنجي هٿن ۾ آهي ۽ سندس ان ڪان اڳ واري شاعريءَ جو بہ چڱو حصو پڙهي چڪو آهيان ۽ ان راءِ تي پهتو آهيان تہ، جڏهن پيار ۽ پورهيو گڏجي، ڪنهن تخليقڪار جي اِميج جي تراش ڪندا آهن، تہ اِهو اِميج علي دوست عاجز جي صورت ۾ سامهون ايندو آهي!

هن وقت منهنجي هٿن جي رحل ۾ جيڪا شاعري آهي، سا شاعري آهي، الاءِ جي هن جي دل آهي! دل آهي، الاءِ ڪو درد آهي! ڪو درد آهي، الاءِ ڪو درد جو درياهہ آهي! درياهہ بہ هڪ اهڙو پورالو، جيڪو مست ۽ الست آهي. بلڪل پنهنجي سنڌوءَ جهڙو، جيڪو ڪڏهن بہ سُڪٺو ناهي! جيڪو نانگا پربت جي نيٺن مان ڪنهن نپٽ نينهن جي نير جيان ڦاٽ ڪائي نڪري ٿو ۽ سنوَن پٽن تان تيز گهوڙي جيان ٽاپون ڏيندو، وچيو سنڌي/هندي

دل تہ گاج نئن جي وهڪ. سفيد وارن ۽ سفيد ڪپڙن ۾، ڪ
جي پَهي جهڙو هي همراه، مون کي سدائين زخمن تي مر
وانگر محسوس ٿيندو آهي. ڳالهائيندو ائين جڻ، پنهنجي محب
سان پيار جو پهريون اظهار ڪري رهيو هجي. دماغ جي دبل
مان لفظن جا موتي ائين ڳولهي ڪڍندو جڻ ڪا ڳالهہ نہ هج
پر ڪو هارُ هجي، جيڪو هن کي پنهنجي محبوبا کي ڳچي ۽
پارائڻو هجي. سليز ٽيڪس جي اَڳاڙي ڪندي ڪندي، ش
اِهو ڪيس احساس ٿيو آهي تہ، رڳو بازاري وکر تي ئي نہ،
لفظن تي بہ ٽيڪس هڻڻ گهرجي، تہ جيئن انهن جو ناجائ
فضول استعمال گهٽ ٿئي ۽ انهن جي معنويت برقرار رهي.

سچ پڇو تہ مون جهڙي لفاظ ماڻهوءَ کي ساڻس ڳالهائيندي، ڪڏ
ڪڏهن هيڪ محسوس ٿيندي آهي تہ، واقعي بہ، جي لفظن ت
ٽيڪس وڌڻ شروع ڪيائين تہ، پاڻ تہ بلڪل ڪُنگال ڪاتي وارا دڦال
ثابت ٿي پونداسين.

عليءَ سان سندس ڳُجهي دوستيءَ جو دم هڻي نٿو سگهان،
اها دعوٰي ضرور ڪري سگهان ٿو تہ، هو دوستن جو دوست آهي

هو دوستيءَ جي دعوٰي ڍُهل تي ڏوڪو هڻي نٿو ڪري،
سندس خلوص ورهين جي وٿيءَ مان بہ ڪنهن خوشبوءَ ج
جهونڪي وانگر محسوس پيو ٿيندو آهي. عشق جي ڪرنفل م
قطرا قطرا ٿي، هن ”عجز“ پاتو آهي، تڏهن ئي تہ هو ”عاجز
سڏائي ٿو. نہ تہ جيڪي توهان کي تخلص ۾ ”تُرم خان“ ملند
سي پنهنجي ڪلام ۾ ڪلراٺا ڪانڌيرا پيا ظاهر ٿيندا آهن. ه
شايد پنهنجو تخلص ڪلام کان وڌيڪ ڪردار لاءِ چونڊيو آهي.

ڪجهہ سال اڳ، جڏهن مهربان دوست زاهد ڀيي وٽ ملاقات
جا ميلا مچڻ لڳا هئا، تڏهن اُتي شاعرن جي هوندي شاعري

واري سنڌو تهذيب سيني جي سرواڻ هئي، جيڪا دراوڙي تهذيب هئي، جنهن جهنگن ۾ ڀٽڪندڙ ننگي دنيا جي لڄن تي لٽو رکيو.

مصري فرعونن جي بتن تي جيڪا سنهڙي ململ ڍاڪل هوندي هئي، سا موهن جي دڙي جي آڏاڻن تي اُڻبي هئي، جيڪا اڄ به نوهان لاس اينجلز جي ممي ميوزيم ۾ انهن فرعونن جي ممين کي ڍاڪل ڏسي سگهو ٿا. دراوڙ سناتن ڌرم جا هئا، جيڪي بنيادي طور تي فطرت جا پوڄاري هئا. وڻن، ٻوٽن، سج، چنڊ ۽ درياهه جي پوڄا ئي سندن ڌرم هو. چانڊوڪيءَ جي جوان راتين ۾ سؤم رس پي سنڌوءَ جي ڪنارن تي ناچ ڪندا هئا، ڏيئا موهيندا هئا، اکا وجهندا هئا. لڳي ٿو ته دراوڙن کان اڳ ڪول، سنٿال ۽ ميد به جل پوڄاري هئا ۽ انهن جو پالڻهار به پاڻي هو.

هن کي پتو آهي ته، جڏهن آريا آيا، ته انهن به انهيءَ سنڌوءَ جي ڪنارن تي ويد لکيا. جن مان پهريون رگ ويد هو. جنهن ۾ سنڌو ماتا به آهي ته ديوتا به آهي. رگ ويد ۾ سنڌو ماتا جي شان ۾ عاليشان گيت لکيا پيا آهن. رگ ويد ئي هندو ڌرم جو بنياد آهي. سموري رگ ويد ۾ ڪٿي به ”هندو“ لفظ نه آهي، سنڌو آهي. پوءِ جڏهن يوناني آيا ته انهن سنڌوءَ کي ”اِنڊو“ ڪيو ۽ پوءِ انڊس چيائون.

جنان پوءِ وري ڦري هندو لفظ آيو، جيڪو دراصل ”سنڌو“ آهي.

انڪري چئي سگهجي ٿو ته، اهو ڌرم هندو نه پر سنڌو ڌرم آهي. هندوستان نه پر سنڌستان آهي، ڇو ته هندستان جو خالق سنڌو درياهه آهي، نه ڪي گنگا، جمنا يا برهمپترا. نديءَ کي يا ڌرتيءَ کي ماءُ چوڻ جو پهريون تصور به رگ ويد ڏنو. جيڪو سنڌوءَ کي ماتا چوڻ سان شروع ٿيو، جيڪو پوءِ وڃي گنگا کي ماتا يا ”ميا“ چوڻ تائين پهتو. رگ ويد ۾ ڪٿي به گنگا يا جمنا جو ذڪر ناهي. ڀارت کي ماتا چيو وڃي ٿو يا وندي ماترم، جيئن

مهاساگر سان ملي ٿو- تہ ڪڏهن وري واريءَ جي وڏي واهڙ طور وهندو رهي ٿو، سُڪي نہ ٿو، بيهي نہ ٿو.

پر آئون پنهنجي ٻنهي هٿن جي رحل تي روان دوان هن ديواني درياهہ کي ڏسان پيو، جنهن جي ٻنهي ڪنڌين جي هر پتڻ تي علي دوست عاجز ڪنهن پوڙهي پاتڻيءَ جيئن بيٺو آهي! هڪ اهڙو پاتڻي جيڪو پوڄاري بہ آهي-جل پوڄاري، جنهن جو پيار ۽ پساهہ پاڻي آهي. جيڪو لُڙاتيل پاڻيءَ جي ڪڙڪا ڪندڙ ڪُنن ۾ سهڻيءَ وانگي لهي پُن پائي ٿو. ڇو تہ درياهہ پنهنجي ۽ سنڌوءَ ونشي آهي.

هن جو سورج بہ سنڌو آهي تہ اِندر (چندر) بہ آهي.

هن راجپوتن وانگر سج ۽ چنڊ جي ڪُک مان نہ، پر سنڌوءَ جي سيرُن مان جنم ورتو آهي. ڇو تہ هن کي پتو آهي تہ، اهو هن جي جنمن جو جوڳ آهي. هن جو سنڌوءَ سان صدين جو سنجوڳ آهي. هن کي پتو آهي تہ، ڌرتيءَ جي گولي تي جنم وٺندڙ تهذيبن جا جنم داتا درياهہ آهن. تڏهن تہ چوي ٿو:

پاڻي پاڻ اللهہ آ، پاڻي سڀ جو ساهہ،
ڌرتيءَ منجهہ درياهہ، دل وانگي ڌڙڪي پيو!
تون خواجہ تون خضر آن، تون ڪوثر، تسنيم،
تهذيبون تعظيم، تو کي دل سان پيون ڏين!
آباديءَ اهڃاڻ اديون آهي آب سان!

سميري، بابلي، ميسو پوٽيميائي ۽ موهن جي دڙي واريون قديم تهذيبون نيل، دجلہ، فرات ۽ سنڌوءَ جي دم سان وجود ۾ آيون.

انهن جا خالق هي درياهہ ئي هئا، انهن ۾ بہ موهن دڙي

جو ڏينهن نہ هو.

سنڌوءَ جي جواني واپس ورائڻ سُڪائن ۽ پاڪائن جو ڏينهن نہ هو. سموري سنڌ درياهہ بادشاهہ جي ڪنڌين تي ۽ صحرا جهڙي سُڪل پيٽ ۾ گذ تي، جڏهن ڪنڌين تان گل پئي اُڇليا، منا طعام پئي سنڌوءَ کي پيئا ڏنا، لهرن کي ڏيئا پئي لُڏيا، اهو ڇا هو! جل پوڄا ئي تہ هئي. ان ڏينهن سچ تہ مون کي سڄو ديس دراوڙن وارو ديس پئي لڳو. منهنجي هٿن ۾ هي علي دوست سنڌوءَ جي محبت ۾ ٻڌل ڪلام ڀلا ڇا آهي؟ هڪڙي سنڌوءَ جي پوڄاريءَ جي جل پوڄا ۽ درياهہ پڳتي ئي تہ آهي. توهان هي سمورو ڪلام پڙهي پورو ڪندؤ تہ، توهان کي لڳندو تہ، موهن جي دڙي جي مٽيءَ ۾ مدفون ڪا دراوڙي دل اُتان نڪري اچي علي دوست جي سيني ۾ ڌڙڪڻ لڳي آهي. هن جي هر سٽ ۾ دراوڙي دل ڌڪ ڌڪ ڪري رهي آهي!

اڄ ڪان ڪجهہ سال پهرين جڏهن منهنجي خواجہ فريدڻ جي سرائڪي وسيب ۽ سنڌوءَ جي ڪناري تان درياهہ بادشاهہ کي سجدا ڏيندڙ اشو لال سان ملاقات ٿي هئي ۽ سندس ڪتاب ''سنڌ ساگر دي نال هميشان'' پڙهيو، جنهن ۾ هن ڇپيو هو تہ:

اُنو سنڌ سائين، گهاٽي نِندر وِڇون،
تون ڪوئي ديوتا اِين، جهڙا سُنا پيا اِين،
تون ڪوئي ديوتا اِين، جهڙا سُمهندا ناهين!

●

دريا او دريا،
پاڻي تيڏا ڊونگي،
تون ساڏا پيوُ ما.
اسان تيڏي پوُنگي!

تراني ۾ اٿن ٿا، ”اي ماءُ! توکي سلام.“ اهو تصور به سنڌوءَ کي ماتا چوڻ کان پوءِ شروع ٿيو.

واديءَ سنڌ ۾ جل پوڄا قديم زمانن کان وٺي هلندي پئي اچي. سنڌ جا هندو اُڏيري لال کي ”درياه پير“ ۽ خواجه خضر کي ”زنده پير“ ڪري ڪوٺيندا آهن. ٻئي درياهه جا اوتار آهن. چيٽي چنڊ جي ميلي تي نه فقط سنڌي هندو پر مسلمان به جل ديوتا (ورڻ ديوتا) جي آسڻ تي پيرن ۾ ڇيرون وجهي، پنجڙا ڳائين.

سنڌ جا مهاڻا، ملاح، ميربحر، ماڇي گندرا، ونگرا، ٻيڙياتا ۽ ناکئا به مذهبي مت ڀيد کان مٿانهان ٿي، ڇانورن جون منيون ديڳيون لاهين ۽ سُکائون پاکائون ڪن!

لطيف سائين جو سر سامونڊي به جل پوڄارين ۽ پوڄارڻين جي پچارن سان ڀريو پيو آهي. شاهه سائين انهن وڻجارين کي سندن سکائون پوريون ڪندي، اڪا وجهندي ڏيئا موهيندي، ڪٿوري ۽ سرڪنڊ جي خوشبوئن سان واهڙ کي واسيندي ڏيکاريو آهي. هو نه وڻجارن لاءِ ڪنڌين تي واجهائيندڙ وهُن کي جل پوڄا جي ياد ڳيري ڏياري ٿو ۽ چوي ٿو:

جا، جَر جاڻون نه ڏئي، ڏيئا نه موهي،
سَڏون ڪوهه ڪري، سا پنهنجي ڪانڌ جون! (شاهه)

جڏهن اُتر اوتون ڏيڻ لڳندو هو، نه سنڌ جا وڻجارا سِڙهه سنوان ڪري، کاري ڪيڙڻ لاءِ سانباها ڪندا هئا ۽ جڏهن واهوندا ورندا هئا نه واهيرن ۽ وٿاڻن ڏي واپس ورندا هئا:

اُتر لڳي اوهريا، واهوندي ورن!

ڪجهه سال اڳ کي ٽي اين. پاران درياهه ڏينهن (River Day) ملهايو ويو. اهو ڇا هو؟ جل پوڄا ۽ جل پوڄارين جو ميلو ئي نه هو. سنڌوءَ جي شُڪل سبنڌ ۾ سيرون ڏسڻ جي آس ۽ اُمنگ

جيئن هندستاني ساهت ۾ نرمدا، برهمپترا، گنگا ۽ جمنا جو جادو آهي، تيئن ئي ساڳيو سحر، ''ميڪانگ'' درياهه جو ويتنامي، ٿائي ۽ ڪمبوڊين ڪوتا تي آهي. جيئن انگريزي شاعريءَ ۽ ادب ۾ ''ٽيمس'' نديءَ جا نازو ۽ انداز آهن، تيئن ئي وري فرينچ ۽ جرمن ادب ۾ ''رائين'' ۽ ''سين'' درياهه به دلدار وارو درجو رکن ٿا. ائين ئي پاڻ جي پرديسي پاڻين جا پيرا ڪڻندي پنهنجي سنڌوءَ جي پنڌن تي پهچانداسين ته، پنهنجي جديد سنڌي ادب ۽ شاعريءَ جي ٻيڙي به سنڌوءَ جي لهرن تي لڏندي ۽ ڪڏندي نظر ايندي پاڻ انهيءَ دنگي ۾ ويهي، جي درياهه جو ديدار ۽ سير ڪنداسين ته پاڻ کي ٻنهي ڪنڌين تي پنهنجون قديم ۽ جديد روايتون ۽ رويا رومانس ڪندي نظر ايندا.

ڪلاسيڪي دور کي ڇڏي، رڳو گذريل ڪجهه ڏهاڪن جو ادب ۽ شاعري ڏسجي ته پنهنجي هن دادلي درياهه تي جيترو لکيو ۽ ڳايو ويو آهي، ايترو شايد ئي دنيا جي ڪنهن ٻوليءَ جي ادب ۽ شاعريءَ ۾ نديءَ سان نينهن لاتو ويو هجي. پر مون کي فخر آهي ته، اسان جي هن سنڌو ونشي، درياهه پنٿي ۽ جل پوڄاري دوست علي دوست عاجز تي، جنهن اسان جي سموري قديم ۽ جديد رنگ کي ملائي هڪ اهڙو ڪتاب تخليق ڪيو آهي جيڪو ه فقط اسان جي جديد سنڌي شاعري پر اسان جي هزارن سالن ي تهذيب ۽ ثقافت ۽ سونهن جي امين ۽ نقيب آهي، پر اسان ي انهن سمورين ڳٽنين، ڳاراڻن ۽ دردن جو عڪس به آهي، يڪي اسان کي هن رياست جي پڃري ۾ ڪنهن قيدي پکيءَ انگر گذريل ڪجهه ڏهاڪن کان ڏهاڳ ڏيئي رهيا آهن.

علي دوست عاجز جي هيءَ شاعري ڪلاسيڪي، لوڪ ۽ جديد

تہ مون سمجھيو هو تہ، شايد هي جديد همعصر دور ۾ پنهنجي سنڌو درياهہ جو اڪيلو ۽ آخري پڳت آهي ۽ سوچيو هيم تہ شايد هي اشو لال آخري شاعر آهي، جيڪو سنڌو واديءَ ۾ سرائيڪي وسيب مان اُٿيو آهي، سنڌ وسيب مان نہ، اهو آخري دراوڙي درد منهنجي ٻوليءَ ۾ ڇو ناهي؟ ۽ پوءِ جڏهن هي علي دوست جو ڪلام منهنجي اکين اڳيان آيو ۽ ان ۾ مون اها ئي فريڪئنسي ڏٺي، جيڪا دراوڙن کان ٿيندي، رگ ويد تائين ۽ پوءِ رگ ويد کان ٿيندي اشو لال ۽ علي دوست عاجز تائين پهتي آهي!

هينيان تنهنجي پير جي،
جنت جيئن جهانُ،
سنڌو ماءُ سمان،
سنڌو سڀ جو پيءُ آ
ويدن ۾ ڪئي واڪيون،
پويون تنهنجون پانُ،
سنڌو ماءُ سمان،
سنڌو سڀ جو پيءُ آ.

ائين بہ آهي تہ، سموري دنيا ۾ ڪلاسيڪي ۽ جديد ادب ۽ شاعريءَ ۾ درياهہ دلبر جو درجو رکن ٿا ۽ نديون، نخريلين محبوبائن جيئن ڪرَ موڙن ٿيون. روسي ادب ۾ شاعري ڪٿي ڏسو تہ توهان کي ''لينا'' ۽ وولگا'' نديون لياڪا پائيندي نظر اينديون . وچ ايشيا جي ادب ۾ ''آمو'' درياهہ دلبر جي ديد وانگر ڪڙو آهي. اُتر آفريڪا جي عربي ۽ آفريڪي .ادب ۾ ''نائيجر'' ۽ ''نيل'' نديون ۽ لاطيني آمريڪا تہ وري ''اميزون'' جا اولڙا آهي. عربي ادب ۾ ''دجلہ'' ۽ ''فرات'' جيڪو فسون آهي، سو ئي چيني ادب ۾ وري ''پيلو دريا'' يا ''هوانگ هي'' نديءَ جو ناز آهي.

وهندي ايئن وئي، واهڙ ئي جڻ پاڻ هُئي!

•

تنهنجي لَٽ ۾ جا لَٽي، پانيان سان پڳوان،
تون آن ساھ سمان، تون آن مائٽ مُئيءَ جو!

•

دنگي دل جو ديسڙو، چولين ۾ ڏين ڇا!

•

مهاڻن جا ميرَ، دريا سڀ ڏوئي ڇڏيا!

•

ڇُڙئي ڇاڇولي، ڏوهڻ جيئن ڏوئي ڇڏيو!

•

مينديءَ وانگر ميرڙو، لڱن کي لايو!

•

وھ مان واسُ مِنو اچي،
کُن کُن کايائون!

•

جرَ جي ئي کا جنس هئي،
جرَ ڏي وري ويئي،
ڳالهيون پهتيون ڳوٺ ۾!

•

چولين ۾ چوري، سپنا ساهڙ جا ڏسي!

•

جل ۾ هي جرڪار، کندي کير وجي پئي!

•

ٽيڪنڪ ۽ روايت جو هڪ حسين سنگم آهي. بيت ۽ وائيءَ جهڙي بظاهر آسان پر حقيقت ۾ انتهائي مشڪل صنف سان هن جهڙيءَ ريت نڀايو آهي، ان جو مثال آئون اڄوڪي سنڌي شاعريءَ ۾ ورلي ٿو ڏسان. مشڪل ان ڪري ٿو چوان جو وائي ۽ بيت کي جنهن بام عروج تي مرشد لطيف ڪڍي ويو آهي، انهيءَ جاءِ ڏي جوٽ ڪرڻ ۽ ان جُتيءَ ۾ پير پائڻ هر ڪنهن سَڌڙئي جي وس جي ڳالهه ناهي، ٻولي، ٽيڪنڪ، علامتون، استعارا جنهن رنگ ۽ ڍنگ سان بيان ڪيا اٿس، ان جو نمونو ڪجهه هن ريت آهي:

هلو هلون درياءَ تي، جنهن جي وَهه ۾ واسَ،
لهرن لال لباس، پاتا ڪنهن جي پيار ۾!

●

هينئون منهنجو هاڪڙو سنڌو ساگر ساهه،
مايون منهنجو ماهه، لهرن منجهه لُڏي پيو!

●

نديا، توسان نينهن، ننڍڙي لاڪوُن ويو لڳي،
سِڪَ ٻه آهي سينهن ماريو ڪاريو تي چڙهي!

●

جيڏي مٺو مهراڻ، آهي تيڏي عشق ۾،
تِکَ ڪان تڪڙي تاڻ، سهٽي ساڻ ڪنيون وتي!

●

پُسايو پوتي، ويڙهي، سيڙهي مان وتان،
جَرُ پانيان جوتي، جهت ۾ جوان ٽيو پوان!

●

جنهن جي ٻُت ۾ ٻاهه، پاٽي پاٽي سا ڪندي!

●

اسين سڀ اسير،

آهيون ڪاري ڪوٽ جا!

پنڊيءَ ۾ پئي پاس ٿئي،

ترَ جي ڇو تقدير!

اسين سڀ اسير

آهيون ڪاري ڪوٽ جا!

●

مهاڻا مزدور مِلُن منجهہ اڇي ٿِئا،

اڇي پيا اوڇتو، پوڙهيءَ ڪي ڪئي پوُر!

سَلي ڪنهن سان سور، سائِر، سو تہ رهيو نہ هو!

●

ڪڏهن ڪپن ڪان بہ، موجون هونديون مون مٿي،

هاڻي سپن ڪانءِ بہ ڏسجي سنهڙي سيرڙي!

●

جل ڪي جهل نہ يزيد، پاڻي روڪڻ پاپ آ،

اوڏي تو ڪي عيد، ايندي ڪا نہ خدا ڪندو!

●

آئون جي نقاد هجان ها تہ، شايد سندس ڪلام کي عقل جي آپريشن ٿئيٽر ۾ رکي، ڪا ودِڪُٽ ڪري سگهان ها، پر جيئن تہ آئون درياهہ بادشاهہ جي راڄ جو هڪ اَدنيٰ عاشق آهيان ۽ سندس جاهہ و جلال ڏسڻ جو سدائين تمنائي ۽ سربخت جي خير جو دعاگو آهيان، سو مون بہ ڪنهن دراوڙ جي جهنگلي پکيءَ جهڙي دل ڪٽي، هن درياهہ پنٿي دراوڙ جي سِڱُن جي لامن تي لَنوڻ جي ڪوشش ڪئي آهي ۽ اهو يقينن سندس پيار ۽ پورهئي سان انصاف ناهي، پر منهنجي عشق جو اُبهرو اظهار آهي، شال وٽس قبول پوي!

سائر جو سوداءُ، جيڏيون لڳم جيءَ کي،
مري ويندس ماءُ، جيندس ڪيئن مان جرَ بنا!

علي دوست، جتي جنم جنم جي جل پوڄاري وانگر درياهہ جا دور ساري ٿو، سنڌو ديوتا کي پنهنجي اندر مان سِراڻو ڏئي نڪرندڙ سِٽُن جا سجدا ڏئي ٿو، سندس سوڀيا ۽ پوترتا جون ساکون ڪٽي ٿو، ساڻس سلهاڙيل ڪردارن کي پنهنجي ساهن ست سنگ سان ڳائي ٿو، اُتي پنهنجي ان همعصر غمناڪ ۽ دردناڪ دؤر تي بہ ماتم ڪري ٿو، جڏهن هو سنڌوءَ کي سنگهرڻ ۾ سلهاڙجندي ڏسي ٿو، ڏيمن جا ڏوهہ ۽ نام نهاد جديد معاشري جا ڏوهہ، ڪنهن گندي نالي ۾ وهندي ان امرت ڌارا ۾ پسي ٿو، تہ ڪنهن درياهہ پنٿي دراوڙ وانگي پنهنجي دل ۽ درد کي سٽن ۾ هينئن اوتي ٿو:

هڪڙي ڏينهن حساب،
ڏيٽو پوندو ڏاڍ کي!
موڙڻ مُنهن مهراڻ جو،
آهي عين عذاب!
ڏيٽو پوندو ڏاڍ کي!

●

واهڙ واري ٿي ويا، ڪهڙي نيت قصور!

●

تنهنجو داڏ درياهہ.
دل تي چٽي تہ هتي ٿئي!
پون ڏارون ڏاڍ ۾،
پُرن بند سياهہ!
دل تي چٽي تہ هتي ٿئي!

●

عمومن هندو نقادن شاھ لطيف جي شاعرانہ ڪينواس ۾ جهاتي پائيندي ڊرامائي فن ۽ سورما پرستيءَ (Mythology) جي پذيرائي ڪئي آهي. جنهن جي سڀ کان چٽي جهلڪ جيٺمل گلراجاڻيءَ جي ڪاوش ۾ نظر اچي ٿي. شاھ جي فن تي اڳاٽو لکيل ڪتاب لالچند امر ڏني مل جڳتياڻيءَ جو ”شاهاڻو شاھ“ آهي، جو 1914ع ۾ شايع ٿيو. ان ۾ شاھ لطيف جي ڪلام جا مستحسن پهلو تلاش ڪيا ويا آهن. ڊاڪٽر گربخشاڻيءَ جو ”روح رهاڻ“ بہ ان سلسلي جو اهم ڪتاب آهي، جيڪو اٽڪل هڪ ڏهاڪي بعد ادبي ميدان ۾ آيو جنهن جو روح توڙي رهاڻ چارلس ليمب جي ڪتاب ”ٽيلس فرام شيڪسپيئر“ تان حاصل ڪيل معلوم ٿين ٿا. ٻنهي ڪتابن ۾ ڪهاڻين جي طرز ادا، ٻوليءَ جي سلاست ۽ تهذيب جي حلاوت کان علاوه ڪلاسڪ ۽ رومان جو سهائيندڙ ميلاپ نظر اچي ٿو جنهن ڪري ٽيلس فرام شيڪسپيئر انگلينڊ جي جان بنيل آهي تہ روح رهاڻ ۾ وري سنڌ جي جند پيل آهي. پروفيسر نارائڻداس ڀمڀاڻيءَ جو ڪتاب ”شاھ جون سورميون“ ويهين صديءَ جي چوٿين ڏهاڪي ۾ شايع ٿيو جو بہ پنهنجو مٽ پاڻ آهي. ڪو بہ ليک چس ۽ رس کان خالي ڪونهي، پر جيٺمل جو انداز بيان هڪ قسم جي وجداني ڪيفيت رکي ٿو. هن شاھ جي تمثيلن کي نثر ۽ نظم جي گڏيل عبارت ۾ جڙي هڪ بلڪل نئون روپ بخشيو آهي. ان ڪري هر قصي جو مرڪزي نُڪتو پنهنجي دلپذير ڪلائيميڪس (عروج) تي پهچي، دل کي ڇهيو وڃي. هو شاعر جي علامتي ۽ اصطلاحي اشاري مطابق ڪردار جي شخصيت اُڀاري ٿو ۽ ٻوليءَ جي قديم ڍنگ کي بہ جديد آهنگ ۾ بدلائڻ ۾ ڪامياب ويو آهي. هندو اديبن جي ڪاوشن جو اهو نتيجو نڪتو جو اوڻيهين صديءَ جي پڇاڙيءَ کان اڳيئي لطيفي داستانن کي اوپيرا (ڊرامائي روپ ۾) اسٽيج تي نماءُ ڪرڻ جي رواج زور ورتو ۽ رنگ منچ تي اداڪاريءَ جا ڀرپور نظارا ڏسڻ لڳا.

سنڌي مسلمان اديب بہ شاھ لطيف جي انهيءَ جوهر شناسيءَ کان نا آشنا نہ هوندا. پر هنن شايد ان کي اهم نہ ڄاتو ان ڪري اڪثر لکندڙ پنهنجي اسلوب ۾ هندو اديبن وانگر شاھ جي محاوري جو حسن پيدا ڪري نہ سگهيا. ورهاڱي کان اڳ جا ٽي نقاد هئا. جن شاھ لطيف کي پنهنجي نوعيت جو يگانو شاعر ظاهر ڪري سندس فن جا عميق ۽ نرالا ڍنگ روشن ڪيا.

انهيءَ ڳالھ کان ڪو بہ انڪار ڪو نہ ڪري سگهندو تہ ڪلاسيڪي شاعري پنهنجي رنگ و بُو ۾ هميشہ کان ئي صوفياڻي رهي آهي، جنهن ۾ هيڪڙائي حق يا وحدانيت جو بلند بانگ پرچار ڪيو ويندو رهيو آهي. ان ۾ دراصل صلح ڪُل جهڙو

شاهہ لطيف جي شاعريءَ جا محرڪ ۽ جيٺمل پرسرام جو مطالعو

- ڊاڪٽر شمس الدين عرساڻي

1947ع ۾ اعلانيل ننڍي کنڊ جو ورهاڱو سنڌ جي قومي وجود لاءِ هاڃيڪار ثابت ٿيو جنهن ڪري آزاديءَ جي فضا ۾ ساهہ کڻندڙ ثقافت پابند سلاسل بڻجي ويئي. خود اختياريءَ جي راهہ ڏانهن ويندڙ رياست يڪايڪ "والاريل سنڌ" ۾ تبديل ٿي ويئي ۽ اسان جي البيلي ٻولي جيڪا وطن جي تخت تي براجمان هئي، تنهن کان وارثيءَ جو حق کسيو ويو. اوچتي ۽ غير متوقع تبديليءَ سنڌي علم و ادب کي بہ ڪاپاري ڌڪ رسايو. ويتر سنڌي هندن جي لڏپلاڻ ڪري اسين لطيفي ڪلام جا بہ نُڪتہ دان ۽ پارکو وڃائي ويٺاسون. جن مان هڪڙي نمايان شخصيت جيٺمل پرسرام گلراجاڻيءَ جي بہ هئي. ان زماني ۾ سنڌ جي علمي ايوانن ۽ سماج جي کنڊ ڪڙڇ ۾ سندس تحريرن ۽ تقريرن جو چرچو عام هوندو هو. هو هڪ اعليٰ ظرف انسان ۽ تهذيبي ۽ انساني قدرن جو ڄاڻو عالم هو جنهن شاهہ لطيف جي جدت طرازي ۽ انسانيت نوازيءَ کي صحيح طور پرکيو ۽ سندس شاعرانہ رنگ ۾ ڊيڪيل فن کي آشڪار ڪيو. جيٺمل پنهنجي تنقيدي مطالعي ۾ لطيف جي وات جا اهڃاڻ نوان دڳ ڏيکاريا. جنهن کان اڪثر ٻيا نقاد اڻ سونهان هئا. جنهن ڪري مون ڪيس "تجديد پسند نقاد" جي خاصيت سان موسوم ڪيو آهي. لطيفي ڪلام ۾ ڊرامائي عنصر ۽ گهري شعور جي ڳولا سندس زندگيءَ جو دلپسند موضوع بڻيل رهيو. هن جي جائزي مطابق شاهہ لطيف هڪ اهڙو جينيس تخليقڪار آهي، جنهن جي ڪلام جي روح ۽ ماهيت کي سمجهڻ لاءِ فن جي فطرت شناسيءَ مان بهره مند هجڻ بنيادي شرط آهي. شاهہ جو ڪلام عالمگير سوچ مان جنم وٺي ٿو جيڪو ايترو ئي تحيرانگيز آهي، جيترو شاهہ جي شخصيت جهان ديد ۽ فن رسا لڳي ٿي.

دراصل ان وقت جون معروضي حالتون بہ اهڙيءَ سوچ کي اُڀارڻ ۾ مددگار رهيون. خاص ڪري اينيءَ بيسينٽ جي ٿياسافي (THEOSOPHY) (مذهب گاڏڙ فلاسافي) کي سنڌ جي باشعور طبقي دل و جان سان قبوليو ۽ ساڳي تحريڪ هندن ۽ مسلمان ليکڪن ۾ هم خيالي يا يڪ رنگي پيدا ڪرڻ جو ڪارڻ بني. جيٺمل پرسرام جيتوڻيڪ سچو ٿياسافسٽ ۽ ان هلچل جو پُرجوش روح روان هو تنهن هوندي هن جي تنقيد جو محور ڪنهن هڪ نُڪتي جي چوڌاري گردش نٿو ڪري هن شاهہ جي ڪلام جي تشريح ڪنديءَ وحدانيت جي خيال کي جيتوڻيڪ پروان چاڙهيو آهي، پر سندس جمالياتي نگاهہ تمام دور ڪيس اهڙي هنڌ وٺي وڃي ٿي، جيڪو ويدانت ۾ نا معلوم آهي. ائين لڳي ٿو تہ نقاد جي سوچ يوناني فلسفي جي سرحدن ۾ داخل ٿي وڃي ٿي. فلسفو تصوف يا ويدانت کان هڪ بلڪل جداگانہ وٿيہ آهي. مذهب جي جڙ اعتقاد ۽ يقين تي ٻڌل آهي. ويدانت ۾ آتما پرماتما جي ماتحت هلي ٿي، ساڳيءَ طرح تصوف ۾ "فنا في الله" جو خيال سمايل آهي، پر انهن ٻنهي جي برعڪس فلسفو انڪار ۽ شڪ مان جنم وٺي ٿو جنهن مان اڳتي هلي سائنس جهڙو لاڳاپيدائڪ علم وجود ۾ آيو جنهن جو بنياد تجربي ۽ سچائيءَ تي رکيل آهي. ان جي عالمگير تصور ۾ بلا تفريق انساني ڀلائيءَ جو تصور سمايل آهي. جيٺمل پرسرام جو ذوق جمال، شاهہ جي ڪلام کي نفسياتي سيما جي باريڪين ۾ ڳوليندي‏ءَ هڪ ظاهرانہ نگاهہ وجهي ٿو جنهن ڪري شاهہ جي شعر جي منورتي ٻين صوفي ۽ ويدانتي شاعرن کان بلڪل مختلف نظر اچي ٿي. هن سنڌ جي سُورما پرستيءَ کي ڳايو پر ان ۾ سندس مقصد صرف انسان جو آزاد جيئاپو عوام دوستي ۽ وطن جي قومي روايتن ۾ روح ڦوڪڻ آهي. لطيفي ڪردار نيم تاريخي هوندي بہ ذهني تخيل جي پيداوار لڳن ٿا. جي اهڙي يوٽوپيائي وطن جي جستجو ۾ آهن، جنهن ۾ هو انساني قدرن سان آزاد زندگي گهاري سگهن. انهيءَ نُڪتي کي نگاهہ ۾ رکندي جيٺمل شاهہ جي سُرن ۾ سمايل MYTH جي روايتي تصوف کان هٽي ڪري وسيع تناظر ۾ کول ڪئي آهي ۽ ان کي هڪ جاودان معنيٰ بخشي آهي.

اسان جي شاعر ڪائناتي تخليق جو اڳهاڙيءَ اک سان مشاهدو ڪيو ٿو ڏسجي، جنهن جو رنگا رنگ عڪس نقاد "شاهہ جون آکاڻيون" ۾ چٽيو آهي. هن کي لطيف جا ڪردار بہ قديم يوناني ادب جي ديو مالائي ڪردارن وانگر محسوس ٿين ٿا. تمثيلون پڙهڻ سان جمهوري روح جو اٿاهہ بحر من ۾ چوليون هڻڻ لڳي ٿو. نہ رڳو ايترو پر باطن ۾

انسانيت جي ڀلائيءَ جو خيال موجود آهي. تصوف ويدانت سان مشابهه آهي. جيڪا اصل ۾ ويدن جي ڪلڪيءَ مان نڪتل آهي. ان جو وارث آهي ته فطري اصولن مطابق زندگي گهارڻ سان آسودگيءَ امرتا ماڻي سگهجي ٿي. ڀارت ۾ پيدا ٿيل هر مذهب جي شروع ۾ اهائي تعليم هئي. ويدانت جي قل ماڻڻ لاءِ وري ايڪانتي عمل يا رياضت کي اختيار ڪرڻ ضروري سمجهجي ٿو. ان ڪري ته انسان جون اِندريون سگهاريون ٿي وڃن يعني منجهس لُدني قوتون جاڳي، سندس زندگيءَ ۾ مشعل راه بنجي وڃن. ٻئي ڌرم ۾ به تخليق جو مرڪز وايو منڊل کان ٻاهر ٻي ڪا به هستي نه پر خود بشر آهي ۽ ان جي سڄي شڪتي سندس من ۾ آهي. ۽ من جون شڪتيون اڀارڻ سان دنياوي ۽ جسماني روڳ ختم ٿي وڃن ٿا. شڪتيءَ جي پيدا ڪرڻ لاءِ وري ڪٺن تپسيائون ۽ ايڪانتي مشقون ڪرڻيون پونديون آهن، جن جي ڪاميابيءَ سان سالڪ بامُراد ٿيندو آهي. يوگا جو عمل به انهن مان هڪ آهي. ڏکڻ ايشيا ۾ جڏهن مسلمانن جون فتوحات ٿيڻ لڳيون ته خود اسلامي مذهب جا مبلغ ويدانت کان متاثر ٿيڻ کان سواءِ رهي نه سگهيا. ان ڪري هندن ۽ مسلمانن کي هڪ ٻئي جي قريب آڻڻ يا غير مذهب وارن کي اسلام جي حلقي ۾ آڻڻ لاءِ اسلامي عبادات ۽ تقويٰ مان ويدانت سان مماثل تصوف کي تشڪيل ڏنو ويو ۽ اهڙا درويش ۽ فقرا "صوفيٰ" جي عالمگير نالي سان معروف ٿي ويا. هنن ڀارتي ڌرمن جي ويدانتي عمل ۽ جوڳ تپسيا کي مراقبي ۽ گوشه نشينيءَ جو رنگ ڏنو ۽ تصوف جي ڪڙين کي ديني محرڪات سان جوڙڻ لاءِ بنياد ڳولي ڪڍيا. تصوف جي تعليم به اهائي قرار ڏني وئي ته جسم فاني، روح باقي آهي ۽ فقط تصوف جون چاڙهيون اُڪرڻ سان انسان بقا جي منزل ماڻي سگهي ٿو. 18هين صديءَ دوران لکيل فارسي تذڪرن ۾ شاعر جي معيار جو تعين به سندس روحاني درجي يا صوفيانه منزل مطابق ڪيو ويو آهي.

برٽش راج شروع ٿيڻ سان سنڌي ادب ۾ گهڻي ترقي ٿي، جنهن ڪري لطيفي رسالي جي تدوين ۽ تشريح به وسيع انداز ۾ ٿيڻ لڳي. پر وري به سنڌ جي ذهين طبقي صديون پراڻن روحاني قدرن سان پنهنجو ڳانڍاپو مضبوط جوڙي رکيو. تنهنڪري سنڌي هندو توڙي مسلمان نقادن جي ورتانت (treatment) ۾ ڪو به وڏو فرق نٿو ڏسجي. هنن شاهه جي شاعريءَ کي فقط تصوف جي آئيني ۾ ڏسڻ جي ڪوشش ڪئي ۽ ڪلام جي جستجو ڪندي رڳو عشق حقيقي يا معرفت جا باريڪ نُڪتا بيان ڪرڻ تي اڪتفا ڪئي اٿن. جنهن ڪري عام معنيٰ ۾ روحاني رمزون ڇپيو وڃي ٿو.

چٽيل آهي ته هتي طرف مغرب جي اوپيرا ڊراما جو عڪس نمايان نظر اچي ٿو. ڀٽائي حقيقي معنيٰ ۾ هڪ فنڪار هو. تمثيل نگار هو. موسيقار هو. سندس موسيقيءَ جي مهارت جي تصديق ڊاڪٽر بلوچ به ڪئي آهي ته "شاهه لطيف پهريون شاعر هو جنهن ذڪر ايشيا اندر سڀ کان اول ڀٽ شاهه ۾ موسيقيءَ جو باقاعدي ادارو قائم ڪيو." شاهه لطيف رومانوي ۽ بهادرانه نيم تاريخي قصن کي من موهيندڙ تخيل ۾ تبديل ڪيو آهي. جن ۾ شاعر جي تخيل جو عڪس چٽيءَ طور نظر اچي ٿو. شاهه لطيف في نغمه ڪو تاريخدان ڪو نه هو ۽ نه وري سندس مقصد تاريخ نويسي هو. سندس ڪردار نقط جذبات تي نغمه زن آهن ۽ شاعرانه تخيل جو پيش خيمو آهن. شاهه يوناني مفڪرن وانگر خواب ڏٺو جنهن لاءِ هن پنهنجي تمثيلن لاءِ آزاد نفوس تخليق ڪيا. جن ۾ هن پنهنجي ڌرتي، پنهنجي وطن ۽ پنهنجي ماڻهن لاءِ روح ڦوڪيو. اسان جو شاعر جڏهن لوڪ تاريخ جو نگاهه بين هو جنهن حال تي هٿ رکي، ماضيءَ ۾ جهاتي پائي، پيڙائن جا احساس جهٽيا آهن. هو جڏهن ته سنڌ جي دردن جو اوتار ٿي ابريو. ڏسڻ ۾ اچي ٿو ته ارڙهين صديءَ ۾ شاهه لطيف جي شاعري مڪمل طور ادبي روح جي ترجمان ثابت ٿي. شاهه لطيف جو شاعراڻو تجربو جڏهن ته ماضيءَ جي لطيف فنن جي تجديد هئي، اهو ئي سبب آهي جو لطيف جو تصوفانه خيال، عوامي جذبات نگاري ۽ رومانس جي مليل جليل عڪس ۾ جهڪو ٿيل آهي.

سوال ٿو پيدا ٿئي ته شاعرِ سنڌ آخر به احساس ۽ جذبات کي اظهارڻ لاءِ نقط صنف نازڪ کي پنهنجي فڪر جو مرڪز ڇو بنايو؟ ان لاءِ مفڪرن جو خيال آهي ته انساني نفسيات يا اندر جي لوڙ ۽ ڪشمڪش عورت جي واتان زياده اثرائتي انداز سان نروار ٿئي ٿي! جيئنمل پرسرام جي مطالعي جو به اهو ئي تت آهي ته تمثيلن جي ذريعي شاعر دراصل فرد جي نفسيات ۾ جبلتي حقيقت جو انڪشاف ڪيو آهي، جنهن ڪري شاهه لطيف زبردست فطرت شناس فنڪار ڪري ليکيو ويو آهي. جيئن آسمان ۽ ڌرتي ڪليل آهن. تيئن عورت توڙي مرد ڍڪيل نٿو رهي سگهي. دراصل شاهه لطيف جا ڪردار پنهنجي مڪالمن ۾ انساني وجود جي دبيل خواهشن کي عيان ڪن ٿا. اهو ئي سبب آهي ته لطيفي ادب ۽ آرٽ کي ڊرامائي روپ ۾ آڻڻ جو رواج ورهاڱي کان اڳ عام ٿي ويو ۽ رسالي جي ڪنهن به سُر جي بيتن سان نثري مڪالما ڳنڍي ان کي اوپيرا جي روپ ۾ اسٽيج ڪيو ويندو هو. ان ڪري فن جا دلداده هڪ ته لطيفي ڪلام جي روح مان محظوظ ٿيندا هئا. ٻيو ته نئين نسل ۾ شاهه جو ڪلام به مقبول ٿيندو ويو.

ڊر جو آواز آنڌ مانڊ مچايو ڇڏي هر آڪاڻيءَ جي انت مان اهو ئي احساس ملي ٿو ته ورت ۽ مرد جي هڪ ٻئي ڏانهن ڪشش فطري جبلت آهي، جنهن ۾ ڪائنات جو حسن سمايل آهي. سسئي هجي يا سهڻي، مومل هجي يا سورٺ، سڀئي فطرت طور مائل هجڻ اعث هيجان ۾ مبتلا آهن. هر ڪردار باوجود آنهن ۽ نانهن (being and nothing ness) جي، گرداب مان وڏي آزمائش جي بعد آجو ٿئي ٿو. اڪثر بيتن ۾ روح ۽ جسم جي تڙپ اڀاريل آهي جڻ ته ٻن صنفن جي ميلاپ سان تخليق انجام پائي ٿي ۽ انسانيت ۾ سُونهن ۽ نکار پرجي پوي ٿو. ڇيئمل جي قلم سان چٽيل فني دنيا ۾ جهاتي پائڻ سان معلوم ٿيندو ته شاهه لطيف جي شعري آڏام سورمين جي خيال ۽ ڪردار سان ڀڏل آهي ۽ لطيفي ڪلام جي معنويت ۾ تخليق جي آغاز ۽ ابد جي جستجو آهي، جنهن جو ادراڪ عورتازاد (Feminism) مان اڀاريو ويو آهي. ڪلام جو سمورو ويچار واد عالم نسوانيت سان گردش ڪندي پسجي ٿو. ڪائنات جي اوسر هميشه کان ئي "حوادث" سان سلهاڙيل رهي آهي ۽ هر پيري گرم ۽ سرد جي ٽڪراءَ مان زندگيءَ جو نئون روپ صورت پذير ٿيندو رهيو آهي. ساڳيءَ ريت ازل کان ديوي سمان عورت به پنهنجي هم دوش پويان سرگردان رهندي اچي، ۽ سندس عشق جي تڪميل به تڏهن وڃي ٿئي ٿي، جڏهن شُور جو احساس سُرور ۾ بدلجي وڃي ٿو.

ڇيئمل جي مطالعي مان ظاهر ٿئي ٿو ته شاهه جي ڪلام ۾ تصوف کان وڌيڪ جمهوريت جو لقاءُ (Phenomenan) آهي. ننڍي کنڊ ۾ صدين کان عوام جو ذهن توڙي عمل فقط تصوف جي ڪوڪلي نقاليءَ ۾ غلطان رهندو آيو هو ۽ انهيءَ راهه جا سالڪ فنائيت جي خوابي لذت ۾ ٻاڻ کي مبتلا رکڻ ۽ پنهنجي وجود کي وساري ڇڏڻ لازم سمجهندا هئا. الله لوڪ درويش يا صوفي فردي روح رباني روح سان وصل کان بي سُرت ٿي ويندو هو. البت صوفيت ڪڏهن ڪڏهن مذهب جو جنوني روپ به اختيار ڪري وٺندي هئي. مگر شاهه لطيف پهريون پيرو رائج الوقت روايت کان هٽي ڪري هڪ نئين تصوف کان واقف ڪرايو جنهن ۾ تهذيبي روح ۽ جمهوري اسپرٽ اُڀاريل هو. هن وٽ تصوف وجوديت جي لذتيت کان آگاهي ڏيندڙ حقيقي امر هو.

شاهه جو ڪلام نقط تصوف جي رچنا ناهي ۽ نه وري ان کي ويدانت تسخير ڪيو آهي، پر اهو ذوقي وجدان جي تصوير ضرور آهي. شاهه لطيف جي شاعري تاريخي، واقعاتي ۽ انسانوي پس منظرن مان جنم وٺي ٿي، جنهن ۾ هڪ ئي وقت مشرقي ۽ مغربي جُزئيات جو رنگ شامل آهي. ان ۾ ايراني ۽ هندي افڪار جو رنگ هڪ طرف

چاهيندو آهي. پر سنا، پئسي جي ٻل هن کي غلام بڻايو ويندو آهي تہ هو غلاميءَ جا بند ٽوڙڻ لاءِ هر قيمت چڪائڻ لاءِ تيار ٿي ويندو آهي. انساني آزادي ملڪي آزادي، واٽي آزاديءَ لاءِ وقت بہ وقت انيڪ قربانيون ڏنيون ويئون آهن. لڙائي لڙي، انساني رت جون نديون وهيون آهن. آزاديءَ جي لڙائي ڀارت بہ لڙيو آهي. جڏهن اسانجو ڀارت انگريزن جي ناپاڪ حرڪتن، منورتين ۾ گهيڙيل هو تڏهن آزاديءَ جي لاءِ جتي ڪٿي بغاوت، تحرڪ، هلچل شروع ٿي چڪي هئي. ڪرانتيءَ جي لهر 1857 ۾ اُڀرڪو ڪاڏو هو. تڏهن ناناصاحب فرانس جي بادشاه کي خط لکي ڄاڻايو هو تہ.... (سنگيت)

آواز : انگريز حڪومت دهليءَ جي مغل شهنشاهہ، ڏکڻ جي راجا ۽ سنڌ جي ميرن سان دغابازي، فريب ۽ نااِنصافيءَ سان گڏ ڪافي ظلم ۽ اتياچار بہ ڪيا آهن. اسان انگريز حڪومت وٽان آزادي حاصل ڪرڻ لاءِ لڙنداسين. سرير ۾ جيسئائين طاقت آهي، رت جو هڪ ڦڙو بہ باقي آهي تيستائين لڙنداسين. جيستائين هڪ بہ شخص آزاديءَ جو لڙاڪو سپاهي زنده آهي، مرندي دم تائين لڙندو رهندو.... لڙندو رهندو... (سنگيت)

سوترڌار : ...... ۽ ڀارتيہ جي آزاديءَ، خوشحالي، بهبوديءَ، ڌرم مذهب، قديم سنسڪرتيءَ جي بچاءَ ۽ حفاظت لاءِ

”امان مان موتي ايندس“
(امر شهيد هيمون ڪالاڻي - جيون واقعو)

-جيٺو لالواڻي

پاتر

سوترڌار

آواز

هيمون ڪالاڻي

ماتا جيٺي بائي

پتا : سيوارام ؛

جج :

(قومي ڌن وڄڻ جو آواز)

آواز : چوي ڪير ٿو آهي ناشاد ڀارت
مونکي فخر آ، آهي آزاد ڀارت.

سوترڌار : آزادي اِنسان جو بنيادي، جوڙجڪي، جنم سڌ اڌڪار آهي. آزادي هر ساهواري کي ڏنل قدرت جي نعمت آهي پر انسان پنهنجي سوارٿ ورتيءَ ڪري پسن ڇاهي پکين کي خود انسان- انسان کي غلام رکڻ جي منورتي رکي ٿو. انسان جنهن کي اشرف مخلوقات سڏيو ويو آهي، اهو ڪنهن جي به تابع، غلام بڻجڻ نه

انقلابين، سرفروشيءَ جي تمنا دل ۾ رکندڙن کي ڦاسيءَ تي لٽڪايو پر آزاديءَ جي باهہ وڌيڪ ڀڙڪو کاڌو مهاتما گانڌيءَ 1942 ۾ نعرو هنيو.

آواز : انگريزو ڪئٽ انڊيا... ڀارت ڇڏي وڃو... نوجوانو اڳتي وڌو ديس آزاديءَ لاءِ اسڪول ڪاليج ڇڏيو. ڀارت ماتا توهان کي پڪاري ٿي. مونکي انگريزن جي غلاميءَ، ظلمن کان آزاد ڪيو.

سوترڌار : مهاتما گانڌيءَ جو اهو نعرو انگريزو ڪئٽ انڊيا... انگريزو ڀارت ڇڏي وڃي جو نعرو سنڌ ۾ بہ گونجيو جتي اڳ ئي سنڌي ملڪي مستانا آزادي تحريڪ ۾ گهڙي چڪا هئا ۽ پنهنجو سر ترِيءَ کي رکي ديش صدقي آزاديءَ جي لڙائي لڙي رهيا هئا وندي ماترم...وندي ماترم انقلاب زنده باد جا نعرا گونججي رهيا هئا.

آواز : اهڙن قومي متوالن آزاديءَ جي پرواني سونهاري سکر ۾ جنم ورتل هڪ ڳڀرو نوجوان هيمون ڪالاڻي بہ هو جنهن جو جنم 23 مارچ 1923ع ۾ ٿيو هو. هن کي ماتا جيٺي بائي ڪالاڻيءَ ننڍپڻ ۾ ئي لولي ڏني هئي تہ صدقي ديش تان تن من ڪرڻ جهڙي ٻي نہ ڪا خدمت. هيءُ متوالو پنهنجي ٽوليءَ سان گڏ آزادي تحريڪ ۾ گهڙي پيو.

سوترڌار : هن ڪچڙي عمر پنهنجي ڪائڻ پيئڻ جا ڏينهن هئا،

جيون ملهن ۽ حفاظت لاءِ. جيون ملهن ۽ سنسڪارن کي
زنده رکڻ لاءِ، ڀارت جو هرهڪ ناگرڪ پل اهو کهڙي
بہ ڌرم -مذهب، پنٿن جو هو ان بنا ڪنهن ڀيدڀاو ديش
آزادي جي حب الوطني جي اعليٰ مقصد کي کڻي
محب وطن جي آزاديءَ صدقي ديش پٺ
مهاتما گانڌيءَ جي اهنسا، ستيہ، پريم ۽ تياڳ کي
اڳيان رکي ستياگرهہ، اُپواس، کادي تحرڪ، لوڻ
آندولن ۾ ڀاڱ ورتو. پرڀات ڦيريون نڪتيون، گلي
گليءَ آزاديءَ جو ناد گونجيو.

آواز : وطن لاءِ مربو. وطن لاءِ رهبو.
نہ ڀارت جي عزت تي ڪو داغ سهبو
انقلاب زنده باد، زنده باد.
ڌرتي ماتا زنده باد، زنده باد.
هيءَ ڌرتي آهي وير جوانن جي جوانن جي
ڀارت ماتا تي آهي غلام...غلام
آزاديءَ لاءِ گهري ٿي بليدان...بليدان
ها ٻائرو بليدان، ها ڀينرون بليدان
انگريز ڀارت ڇڏيو... ڇڏيو
انقلاب زنده باد، زنده باد.

سوترڌار : ماحول ۾ قومي گيتن، ترانن جي گونج هئي، جتي
ڪٿي انقلاب زنده باد جا نعرا لڳي رهيا هئا. انگري
پوليس ٻارن، عورتن مٿان لٺبازي ڪئي انيڪ

اهڙو ڪهڙو گناهه ڪيو اٿئي جو لڪ ڇپ ۾ رهين ٿو؟

هيمون : امان ! توکي پنهنجي پٽ تي وشواس ڪونهي؟

ماتا : پٽ، تو مٿان پورو پورو وشواس آهي. پڪ اٿم تون ڪوبه خراب ڪم نه ڪندو هوندين ڪري به نٿو سگهين.

هيمون : امان، مان جيڪو ڪم ڪري رهيو آهيان ان سان اسانجي خاندان، ڪٽنب جي پاڻ عزت وڌندي.

ماتا : عزت ته نيڪ، پر تون ڪهڙو ڪم ڪرين ٿو؟ صاف صاف ٻڌاءِ.

هيمون : امان ظاهر آهي تنهنجو پٽ ڪو ڌاڙيل، چور، لٽيرو، خوني ڪونهي، دهشتگير ڪونهي، مان ديش پريمي، ديش ڀڳت آهيان. مون ملڪ جي آزاديءَ جو قسم کنيو آهي مان وطن جو سپاهي آهيان. آزاديءَ لاءِ ڪم ڪندو آهيان، مان ڀارت ماتا صدقي قربان ٿيڻ لاءِ به تيار آهيان.

ماتا : (جذباتي-ممتا سان) نه پٽ نه، اهڙي اپسوڻ جي ڳالهه نه ڪر. تون ڇا لاءِ مرندين، مرندا تنهنجا دشمن. پر پٽ، ديش شيوا لاءِ انيڪ شخص آهن. تنهنجي هيءَ عمر لڙڻ جي نه ماڻڻ جي آهي. گرهست جيون ۾ داخل ٿي شادي ڪر، ديش شيوا جون ڳالهيون ٻين تي ڇڏي ڏي.

هيمون : امان، تون سمجهين ڇو نٿي؟ انگريزن اسان جي جنم ڀوميءَ کي غلام بڻايو آهي. جڙر بڻجي ڪوڪلو بڻائي

اجا مچن جي ريهہ مس آئي هئس اهو آزاديءَ جو
جهنڊو ڪٽي ميدان ۾ ٽپي پيو. هيمونءَ جي ساٿين
وشواس ڏياريو تہ اسان هر منزل، مقصد حاصل ڪرڻ
لاءِ آخرين دم تائين لڙنداسين، هيمون تون اڳتي وڌ
سڄي سنڌ توسان گڏ آهي.

آواز : اسان جا ڪئي پرتگيا پوري ڪنداسين
پل سربر جا ٽڪرا-ٽڪرا، ذرڙا-ذرڙا ٿين
ڏونڪو لڳو آزاديءَ جو
جاڳو بهادر، جاڳو سوروير
ٿيو هوشيار، ڀارت لاءِ لڙنداسين
متجي متجي مرنداسين.

سوترڌار : ۽ هيمون مرڻ لاءِ تيار ٿي ويو. هيمونءَ کي جاڻ ملي
تہ هڪ انگريز فوج جي گاڏي سکر مان ٿيندي ڪوئٽي
وڃڻي آهي ان ۾ فوجين سان گڏ ڪافي انداز ۾ بارود
بم، مشين گنون آهن. اها هٿيار بند فوج ڪرانتيڪارين
کي ختم ڪرڻ لاءِ موڪلي پئي وڃي. هيمون اه
ڪيرائڻ، فوجين کي مارڻ ۽ هٿيار حاصل ڪرڻ لاءِ هن
پڪڙ، پانو، هٿوڙو گهر ۾ لڪائي رکڻ جي جيئن ئي
ڪوشش ڪئي، هيمونءَ جي ماتا جيٺي بائيءَ هن
کي ڏسي ورتو.

ماتا : منهنجا پيارا لال، تون هيترا ڏينهن ڪٿي هئين ؟ ٻڌ
اٿم ڪنهن لڪل هنڌ، غفا ۾ پيو رهين پر ڇا لاءِ

تون رات جو سڌو گهر موٽي اچج. مان تنهنجي لاءِ
منپسند شيون ناهيندس ۽ هنن هٿن سان ويهي
کارائيندس. تون ضرور اچج.

هيمون : ها، امان ڪاميابي ملي تہ ضرور ايندس. توهان جي
هٿن سان روٽي کائيندس. هاڻي وڃڻ جي آگيا ڏيو.
آسيس ڏيو. پيرين ٿو پوان.

ماتا : چٽ پٽ ! ”جڳ جڳ جيئين.“
(سنگيت)

(هٿوڙي جي نڪ نڪ، لوهہ جي ڪٽڻ جو آواز)

پريان سرپس :هيمون هوشياريءَ سان، جلدي ڪر، رات جي سناٽي ۾
هٿوڙي جو آواز دور دور تائين وڃي رهيو آهي جلدي
ڪر. وقت گهٽ آهي. پوليس گشت تي آهي.
(ڳرن قدمن، سٽين جو آواز...پڪڙو...پڪڙو... جو
آواز. ڪجهہ ڀوڄڻ جا آواز)

سوترڌار : هيمون ماڻ کان آسيس وٺي، پڪڙ، پاني، هٿوڙي سان
سکر جي بسڪيت فئڪٽريءَ وٽ ريل پٽڙين مان فش
پليٽون ڪڍندي سر زمين تي انگريز پوليس دواران
گرفتار ٿي ويو. هيمونءَ جي گهر، سڄي سنڌ ۾
هاهاڪار مچي ويو. هيمونءَ مٿان مارشل ڪورٽ ۾
مقدمو هلايو ويو. سرڪاري وڪيل هيمونءَ مٿان انگريز
حڪومت خلاف، توڙ ڦوڙ، بم ڌماڪا، فوجي گاڏي
ڪيرائڻ جي سازش سٽڻ، عمل ڪرڻ جو ڏوهہ لڳايو ۽

چڏيو آهي. امان، جيئن تون منهنجي جنني ماتا
آهين. ڀارت ماتا بہ منهنجي ماتا آهي. جيئن
تنهنجي ٿڃ منهنجي نس نس ۾ آهي، تيئن ڀارت
ماتا جي هوا منهنجي سواس سواس ۾ آهي. جل، رت
۾ آهي. مان ڏکئي وقت منهن موڙيان اهو مونکان
هرگز نہ ٿيندو. مان ڪرانتيڪاري آهيان، لڙندي
لڙندي ئي مرندس.

ماتا : نہ پٽ نہ. اهڙا تکا تير منهنجي هردي تي نہ هلاءِ.
مان توکي مٽڪ ڦريل لاڏي جي روپ ۾ ڏسڻ چاهيان
ٿي. تنهنجا اهي ويڻ مونکي ڏکوئي رهيا آهن.

هيمون : امان، ڀارت ماتا جي ڇاتيءَ ۾ وديشي، حملاور تير
هڻي گهايل ڪري رهيا آهن. ڀارت ماتا خون سان لٿ
پٿ آهي. ان کي قربانيءَ جي ضرورت آهي. امان،
توهان منهنجي شادي ڪرائڻ، ٻئنب باجن سان ڇڄ
ڪڍڻ جي خواهش رکو ٿا. امان مان، توهان کي وشواس
ٿو ڏياريان تہ منهنجو شادي جلوس، شان، آن، مان
دٻدٻي سان نڪرندو. توهان، هرڪو حيرت ۾ پئجي
ويندو. توهين هينئر مونکي آسيس ڏيو تہ مان جنهن
ڪم لاءِ وڃي رهيو آهيان ان ۾ ڪاميابي حاصل ٿئي

ماتا : منهنجا پيارا، لاڏلا پٽ، منهنجي سدائين تنهنجي
مٿان آسيس آهي. جواني ماڻين، وڏي عمر ماڻين،
پر هڪ ڳالهہ ٻڌي ڇڏ، جڏهن تنهنجو ڪم پورو ٿئي

آهين. هيءَ ڪورٽ فيصلو ڪري، ڪا فتويٰ ڏئي، توکي پنهنجي صفائيءَ ۾ چوڻ جو هڪ موقعو ڏجي ٿو، ڪورٽ کي ساٿ ڏي، ڪورٽ جي عزت ڪندين ته ڪورٽ به تو سان پورو پورو انصاف ڪندي. معافي گهر، پڇتاءُ ڪر. ساٿين جا نالا ٻڌاءِ. تون پنهنجي مستقبل ماتا پتا لاءِ سوچ اُنهن جي شيوا ڪرڻ تنهنجو فرض آهي.

هيمون : مونکي فخر آهي مان پنهنجي پوڄنيه ماتا-پتا جي اؤلاد آهيان جن ديش پريم جا سنسڪار ڏنا آهن. مان ڀارت ماتا جي سنتان آهيان جيڪا اڄ غلام آهي. زنجيرن ۾ جڪڙيل آهي. ماتا کي اتياچارن کان ڇوٽڪارو ڏيارڻ گناهه نه آهي. جيستائين معافيءَ جو سوال آهي مون ڪوبه گناهه نه ڪيو آهي. ديش آزادي منهنجو جنم سڌ اڌڪار آهي. ديش فرض نڀائڻ، وفاداري منهنجي شرڌا آهي. حب الوطني منهنجو ڪرم، ڌرم ۽ ورتي آهي. انياءُ خلاف آواز بلند ڪرڻ منهنجي واٽ آهي. نياءُ، سنيه، حق لاءِ لڙڻ منهنجي پوڄا آهي. هنن ڳالهين تي عمل ڪرڻ ڪوئي قانوني گناهه نٿو بڻجي. جج صاحب، توهانجي قانون، انصاف ۾ منهنجو ڪوبه وشواس ڪونهي. توهان اسيڪ بي گناهن کي ڦاسيءَ تي لٽڪايو آهي، سخت عمر ڀر قيد جي سزا ڏني آهي. هڪ بار نه سؤ بار چيو

چاڻايو تہ هن جا ٻيا بہ ساٿي آهن، جيڪي پڇي و
آهن. هيمون ڪالاٽي بار بار پڇڻ، چابوق هڻڻ، عذاب
تڪليفون ڏيڻ، برف جي لاديءَ تي سمهارڻ، زخمن
مٿان لوڻ ٻرڪڻ ڪانپوءِ بہ خاموش آهي. ساٿين جا نا
نٿو ٻڌائي.

جج : (هٿوڙي سان ٺڪ-ٺڪ ڪندي) هون... ٺيڪ آهي جوا
تنهنجو نالو ڇا آهي؟

هيمون : منهنجو نالو انقلاب آهي. مان ڪرانتيڪاري ڀارت
ماتا جو سپوت آهيان.

جج : جوان، تنهنجن ساٿين جا نالا ڇا آهن؟

هيمون : مان اڪيلو آهيان. منهنجو ساٿي آهي انقلاب
پنيرائي 'وندي ماترم'

جج : تنهنجي پناشريءَ جو نالو ڇا آهي؟

هيمون : هندستان، ڀارت مهان.

جج : ۽ ڌنڌو...؟

هيمون : ديش پريم جو ڦهلاءُ. ڪرانتي ۽ مڪمل آزادي.

جج : (غصي ۾) هيمون، تو هڪ سنگين جرم ڪيو آهي. ت
ٽرين ڪيرائي انگريز فوج جي بهادر سپاهين کي مارڻ
اُنهن جي سهاڳڻين کي ڏهاڳڻيون بڻائڻ ۽ ننڍن ابه
ٻارن کي لاوارث بڻائڻ جي ناپاڪ ڪوشش ڪئي آهي
تون ديش ڀڳت نہ هڪ مجرم آهين. تون خوفناڪ
هئبتناڪ، خطرناڪ واقعي جي سازش لاءِ جوابدا

هيمونءَ جي سزا معاف ڪرائڻ لاءِ وڏن وڏن مدبرن ڪوششون ورتيون. سڀ ناڪامياب. اُلٽو ڪرنل رچرڊسن هيمون کي خوفناڪ، انسان ۽ ناپاڪ، خطرناڪ انسان ۽ حڪومت، شهر جي شانتي، امن امان لاءِ وڏو خطرو ڄاڻائي عمر ڀر قيد جي سزا کي ڦاسيءَ جي سزا ۾ تبديل ڪري ڇڏيو ۽ 21 ڊسمبر 1942 تي ان ڪاري فتويٰ تي حڪومت جي ناناشاهيءَ جي مُهر لڳائي. سڄي سنڌ ۾ ماتم ڇائنجي ويو. پر هيمون خوش هو. ڀڳت سنگهه جيان ڦاسيءَ تي لٽڪڻ جي هن جي تمنا پوري ٿي رهي هئي. سکر سينٽرل جيل ۾ ڦاسيءَ جون تياريون شروع ٿي ويئون هيون. 21 جنوري 1943 سنڌ لاءِ هڪ ڪارو ڏينهن هو جو اُهو سنڌ سپوت هيمونءَ کي ڦاسي ڏيڻ لاءِ مقرر ڪيو ويو هو. انگريزن جي حيوانيت تي سڀ غصي ۾ هئا. چؤطرف دک، شوڪ، ماتم، رودن-راڙو ڇانيل هو. ٻوڙهن جي ندي وهي رهي هئي. ڦاسيءَ کان اڳ جيل ۾ صرف هيمونءَ جي ماتا پتا کي گڏجڻ جي اجازت هئي. هڪ ڏينهن...

(لوهي دروازو کلڻ جو آواز)

آواز : هيمون، تنهنجا ماتا پتا تو سان گڏجڻ آيا آهن.

هيمون : بابا، امان، پيرين ٿو پوان.

پيسومل : جيئي ٻائي (گڏيل آواز) جت پٽ.

پيسومل : (دکي لحظي ۾) هيمون ! سڀ ڪوششون ناڪامياب

اٿم منهنجا ساٿي انقلاب آهن انقلاب. توهانکي جيڪو فيصلو ڪرڻو هجي ڪريو.

جج : مسٽر هيمون - شانت هردي سان سوچ. حڪومت سان ٽڪر کائڻ جو انجام ڪهڙو نڪري سگهي ٿو؟

هيمون : انجام ها مان ڄاڻان ٿو 'سزائي موت' - 'عمر ڀر قيد' يا 'ڪارو پاڻي' ڦاسيءَ جو ڦندو. هن کان وڌيڪ ٻيو ڇا ٿو ٿي سگهي جج صاحب. توهان کي جيڪو فيصلو ڪرڻو آهي ڪريو. پر ياد رکجو. انگريزن کي ڀارت ڇڏڻو ئي پوندو. ڪئٽ انڊيا، ڀارت ڇڏي وڃو.

جج : هيمون تون ضدي، ايماني آهين. تو تمام گهڻا ڏوهه ڪيا آهن. انگريزن خلاف بغاوت حڪومت سان غداري، ريل ڪيرائي فوجين جو قتل ڪرڻ، سرڪاري بارود ۽ ملڪيت جو ناس ڪرڻ جي سازش تحد توکي ڏوهاري قرار ڏيندي عمر ڀر قيد جي سزا ڏني ٿي وڃي. (ٽيبل تي ٺڪ ٺڪ جو آواز)

هيمون : انقلاب زنده‌باد - ڀارت ماتا ڪي جئه. وندي ماترم. انگريز حڪومت مڙده‌باد. ڀڳت سنگهه زنده باد. جج صاحب ! مان اڄ ڏاڍو خوش آهيان. انقلاب زنده‌باد.

جج : ٽيبل تي غصي ۾ وڌيڪ زور سان ٺڪ ٺڪ ڪندو رهي ٿو ۽ چلائي ٿو 'باسٽر'.

سوترڌار : پياري هيمونءَ کي عمر ڀر قيد جي سزا ملڻ تي هن جا ڪٽنبي، شهرواسي، سنڌ واسي، ڏاڍا دکي ٿيا.

منهنجا پوجنيہ گروجن، سنت، اڳوان منهنجي ڪري هن مهاپاپي ڪنور اڳيان ديا جي بيک گُهرن. ڪمانڊو هنن جي بيعزتي نہ ڪري وجهي. جيڪا ڳالهہ پاڻ وڏيڪ ناشانائتي ٿيندي. منهنجي سيني کي نماڻي وينتي آهي تہ مهرباني ڪري منهنجي ڇوٽڪاري جون سڀ ڪوششون بند ڪيون وڃن.

ماتا : ڪمانڊر ظلمي آهي، شيطان آهي.

هيمون : امان، ديش لاءِ قرباني ڏيڻ هر ڪرانتيڪاريءَ جو فرض آهي. جيڪي ڀارت جي آزاديءَ لاءِ لڙي رهيا آهن انهن کي گرفتار ڪرڻ مارڻ، ڪمانڊر پنهنجو فرض ۽ ڌرم سمجهي ٿو. ان لاءِ توهانکي دکي ٿيڻ جي ضرورت نہ آهي.

ماتا : اهو ڪٽان جو قانون آهي. هيمون، توکي گرفتار ڪري ڪال ڪوٺريءَ ۾ پوريو ويو، منهنجي من ممتا ڏينهن رات رُنو، زار زار ڳوڙها ڳاڙيا. منهنجي پياري لال کي جنم ٽيپ جي سزا ڏني ويئي تڏهن من کي ڏڍ ڏنم تہ هيمون جئي بہ هوندو، هن جهان ۾ حيات تہ هوندو. ڪڏهن-ڪڏهن تہ هن جو ڇهرو پسبو، گڏجاڻي ٿيندي، هال چال ملندو رهندو... پر... پر موت جي سزا منهنجو هينئون ٿو چچي... مان سهن ڪري نہ سگهنديس... اهو ڪٽان جو انصاف آهي، قانون آهي. هڪ ئي ڏوهہ لاءِ پهرين عمر ڀر قيد... بعد ۾ ڦاسيءَ جي سزا... هيءُ

ويئون. ڪابہ واقفيت رشوت، اپيل، وينتي قبولي نہ ويئي. اسين ٿڪجي پيا آهيون. هارائي چڪا آهيون.

هيمون : بابا، جيڪو ٿيڻو آهي اهو اوس ٿيندو. منهنجي ڀاڳ ۾ ماتريومي؏ مٿان قربان ٿيڻ لکيو آهي، ديش شيوا جي واٽ مون خود پسند ڪئي آهي. مان آزادي؏ لاءِ پنهنجي آهوتي ڏيندس اها ڳالهہ اٽل آهي. توهين دکي نہ ٿيو. اڃايو ڀاڻي ولوڙي پنهنجي شڪتي... ڀيسو نہ وڃايو. منهنجي پريوءَ، گروءَ جي بہ اهائي اڇا آهي جا روڪي، ٿاري نٿي سگهجي.

ماتا : پٽ! تون چوي ٿو تہ ايشور بہ چاهي ٿو تہ توکي ڦاسي لڳي، پر مان پڇان ٿي تہ ڀڳوان جي اها اڇا ڇا لاءِ آهي؟ تو مهنا گريب ۾ رکي، ڀيڙائون سهي، مائر بار کي جنم ڏين ٿيون ڇا اِن لاءِ تہ ڪشور اوستا ۾ ڪوئي جلاد، ڪاسائي، ڪوئي راوڻ، دهشت گرد شيطان هن کي ماري ڇڏي (روئي ٿي)

ڀيسومل : (شانت ڪرائيندي) هيمونءَ ماءُ ڏاهي ٿيءُ. هن ريت دک ڪرڻ، روئڻ سان هاڻي ڪجهہ نہ ورندو. شانت ٿي شانت. پٽ هيمون! سنڌ صوبي جو اسپيڪر ڀوڄ سنگهہ پهلاجاڻي، ساڌو واسواڻي اڇا تائين ڪوشش ۾ لڳل آهن.

هيمون : بابا ! فوجي ڪماندر رچرڊسن پاپي، دشٽ، ضدي، هوڏي، اتياچاري، دُراچاري آهي. مان نٿو چاهيان تہ

مهاراڻا پرتاب، شيواجيءَ جيان ديش ڀڳت بڻيو آهيان. هاڻي ڀڳت سنگهہ جيان ديش صدقي قربان ٿي رهيو آهيان. امان، توهان ئي تہ ديش پريم جي لولي ڏني. ديش محبت جي ٿڃ پياري. مان توهانجي ٿڃ جي لڄ رکندس. مان توهانجي جذبن، ڀاونائن، آسيس جو قدر ڪندس. ڦاسيءَ چڙهي ديش قرض ۽ پنهنجو فرض ادا ڪندس.

پيسومل : پٽ ! اسانجو چوڻ مڃ. سرڪاري شاهد بڻجي وڃ. ساٿين جا نالا ٻڌاءِ.... سڀ ڪجهہ نيڪ ٿي ويندو.

هيمون : نہ بابا نہ !... اهو ناممڪن آهي... مان غداري هرگز-هرگز نہ ڪندس. مان ڄاڻان ٿو ڦاسيءَ جي سزا معافي، آزاديءَ سان گڏ موٽ ۾ وڏا عهدا، خطاب بہ ملي سگهن ٿا. ديش پريم ان لالچن کان گهڻو گهڻو مٿي آهي. ديش مهان آهي. ديش قرباني-تياڳ گُهري ٿو. مان داغدار نہ بڻجندس. مان قرباني ڏيندس... ضرور ڏيندس.

ماتا : پر پٽ ! مان ڇا ڪريان. منهنجي ممتا...منهنجو موهہ... منهنجي اولاد.

هيمون : امان! انهن سيني ٻنڌنن کان آزاد ٿي مونکي آشيرواد ڏيو جيئن مان مرڪندي ڦاسيءَ تي چڙهان.

ماتا : هيمون پٽ ! مان ديوي ڪونہ آهيان. مان ماءُ آهيان ماءُ، پنهنجي سنتان کي موت جي منهن ۾ ڪيئن

انياءُ آهي... گهور انياءُ.

پيسومل : ها، هيمونءَ ماءُ... انياءُ ئي آهي. هيءُ انگريزن جي
انڌي، ٻوڙي، گونگي قانون مارشل لا جي فتويٰ آهي
مارشل لا... فوجي قانون... ڪورٽ، ڪچهري، سرڪاري
وڪيل، سرڪاري شاهد، وري سرڪاري جج، سڀ
سرڪار جا آهن. جيڪي چاهين، جيئن وڻين، تئن
فيصلو ڪن. اِهائي تہ ناناشاهي آهي.

ماتا : (آپي کان ٻاهر نڪري) سزا گهٽائڻ، معافي ڏيڻ بدران
ڦاسي... نہ نہ مان تہ مري ويندس... هتيارا هيمونءَ
کي ڦاسيءَ ڏين، اُن کان پهرين مان پاپي انگريزن
کي ماري ڇڏيندس. پوءِ مان مرندس.

پيسومل : سياڻي پاڻ کي سنڀال... سمجهداري کان ڪم وٺ.

ماتا : مان هتان هيمونءَ کي گهر وٺي ويندس. هيمون، تون
ماءُ صدفي معافي وٺ. معافي وٺڻ سان اِنسان ننڍو نہ
پر مهان بڻجندو آهي... سرڪار جيڪي نالا گهري تي
ڏئي ڇڏ. پر تون گهر هل (روئي ٿي)

هيمون : امان، توهان جي اکين ۾ آنسون! نہ امان نہ... توهان
تہ منهنجي بهادر ماءُ آهيو. منهنجي پريرڻا
آهيو... ننڍپڻ کان گود ۾ وهاري ممتا جا پاڪر پري
مونکي توهان ئي تہ بهادريءَ ديش ڀڳتيءَ جي
پريرڻا-سکيا ڏني آهي. توهانکي تہ پاڻ خوش ٿيڻ
گهرجي. توهانجا ڏنل سنسڪار ڪامياب بڻيا آهن مان

رهندس... واپس جنم وٺي ايندس... بار بار مرندس... بار بار ڄمندس ديش صدقي.

ماتا : هي گرو بابا... مان ڇا ڪريان؟ ڪاڏي وڃان؟ تون ئي ڪا ٻاجهه ڪر.

هيمون : امان، گهروءَ جي ٻاجهه سدائين اسان مٿان آهي پر امان، مونکي وچن ڏيو، منهنجي ڦاسيءَ تي توهين دکي نه ٿيندا. اکين ۾ ڳوڙها نه آڻيندا پائرن، پيڻ کي پڻ آٿت ڏيندا. اُنهن کي به ديش لڙائيءَ لاءِ سمجهائي-ٻجهائي تيار ڪندا. مان وري به قؤل ٿو ڪريان ته مان مان موٽي ايندس... هاڻي مونکي موڪل ڏيو... آشيرواد ڏيو.

ماتا : پر پٽ هيمون! مان فولادي جگر ڪٿان آڻيان... مان ڪهڙي دل سان ممتا جو گلو گُهٽي توکي ڦاسيءَ تي لٽڪڻ جي آسيس ڏيان... آشيرواد ته سٺائي، بهبوديءَ، وڪاس لاءِ ڏبي آهي. مان... مان... مؤت جي آشيرواد توکي ڪيئن ڏيان؟

هيمون : امان، من جي جذبات کي بي لغام ٿيڻ نه ڏيو. صادق جذبو دل ۾ ڌاري شانت چت سان سوچي ڏسو. هيءُ مؤت نه، پر منهنجي لاءِ فخر، شان مان جي ڳالهه آهي ۽ ڪٽنب لاءِ ڳاٽ اوچو ڪرڻ جي.

ماتا : من.. چت... شانتي... لاڏلو ڪال جو ٻڪ ٻڻجي رهيو آهي اکين ڏسان وينِي مؤت جي ننگي ناچ وچ۾...

ڏسان... توکي ڪال ڪٽي وچي اهڙي آسيس ڪيئن
ڏيان.... شل منهنجي جيپ ڪتجي پوي.

ا هيمون : امان، توهان ئي تہ سيکاريو آهي تہ ماءُ جي پيرن ۾ سرڳ ٿئي ٿو ۽ جنم ڀومي سرڳ کان وڌيڪ مهان آهي. سنڌ، ڀارت ماتا، جنم ڀوميءَ جي سيوا ڪرڻ بہ منهنجو فرض آهي. ڀارت ماتا غلاميءَ جي زنجيرن ۾ جڪڙيل، درد سهي رهي آهي. امان، مان توهان جو دک، پيڙا سمجهي سگهان ٿو. ماتر ڀومي در پيڙائون ڀوڳي رهي آهي. ڀارت ماتا بليدان گُهري ٿي. انيڪ ماتائون پنهنجا ڪونڌر ڪهايا آهن. انيڪ سهاڳڻين پنهنجي سينڌ جو سندور ديش لاءِ قربان ڪيو آهي، امان، توهان کي بہ قرباني ڏيڻي پوندي... امان، مان توهان کي وچن ٿو ڏيان. مان وري جنم وٺندس. توهان جي ڪک مان ئي سنڌ ۾ آزاد ڀارت ۾ جنم وٺندس. جڏهن مان توهانجي گود ۾ هوندس. توهانکي منهنجي گلي ۾ ڦاسيءَ جي نوڙيءَ جو نشان هار جي روپ ۾ نظر ايندو. اهائي منهنجي سڃاڻپ هوندي... امان مان ضرور ايندس... ضرور موٽي ايندس.

ماتا : (روئندي ٻڏاتڙي پريندي) هيمون...منهنجا لعل، منهنجا پيارا پٽ... منهنجي اکين جا نور.

هيمون : ها، امان، مان سچ ٿو چوان... مان واپس موٽي ايندس. جيستائين ديش آزاد نہ ٿيو آهي تيستائين مرندو

هيمون : امان، توهين وري روئو تا. من کي استر ڪريو. هڪ هيمون ڦاسيءَ لٽڪندو نہ ڇا ٿيندو؟ صرف هڪ هيمون نہ پر ڀارت ديش جو هرهڪ سپوت توهانکي ''امان''، ''امان'' چئي پُڪاريندو هرهڪ ٻار ۾ توهانکي هيمون نظر ايندو. مان توهانجي نظرن سامهون هوندس. پيارن ننڍڙن گلڙن ۾ رنگ بہ رنگي گلن ۾، جهرمر وهندڙ برساتي بوندن ۾.

تا : (فخر وچان) پٽ! مان وساري ويني هئس تہ تون ديش جي ملڪيت آهين. تون ڪائر نہ بهادر آهين مان هاڻي پاڻ مان موهہ ڪڍان ٿي. هيمون منهنجا پيارا پٽ. پريو، جهوليلال بلي واري، واهگرو بابل، هيمونءَ کي همٿ ڏجو ''انقلاب زنده باد'' جي پٽ رکجو. ڀارت ماتا کي آزاد ڪرائجو. اها ئي توهان در وينتي آهي... پٽ هيمون... منهنجي توکي آشيرواد آهي ديش مٿان قربان ٿي. مان توکي پنهنجي موهہ، ممتا کان آزاد ٿي ڪريان. مان توکي آگيا ٿي ڏيان تہ خوشيءَ. خوشيءَ ڦاسيءَ جو ڦندو قبول ڪج.

هيمون : امان... بابا پيرين ٿو پوان

پيسومل } : پٽ! اسانجي توکي آشيرواد آهي
ماتا }

(سنگيت)

سوترڌار : ۽ هيمون ڪالاڻيءَ جيل اندر 'انقلاب زنده باد'' جا خود

شانتي... چت... صبر... صادق جذبو... (روئي ٿي)

هيمون : امان، بابا! توهان اڪيلا نہ آهيو. امر شهيد ڀڳ
سنگهہ جي ماتا پڻ ڀڳت سنگهہ کي مرڪندڙ چهري س
ڦاسيءَ تي لٽڪڻ جو حڪم ڏنو هو. هن جي ماتا ج
اکين ۾ پٽ وڃائڻ جو ڪوبہ ڏک، افسوس ڪونہ ه
ڳوڙها هئا خوشيءَ فخر جا اهڙيون انيڪ ماتائون آه
جن پنهنجا جان جگر ديش صدقي قربان ڪيا آه
توهان پڻ ڪلندي آڳيا ڏيو. مان ڏاڍو خوش ٿيندس
آرام سان مري سگهندس.

(سڏڪن جو آواز)

هيمون : امان... مون طرف نهاريو... منهنجي چهري کي ڏس
مان ڪيترو نہ خوش آهيان. منهنجي سرير کي ڏس
ڦاسيءَ جي خوراڪ منهنجو وزن بہ وڌايو آهي. جي
جيڪي موت تائين مونکي تازو ترانو، تندرست رک
جي چنتا ۾ آهن. اُهي پڻ سمجهي ويا آهن تہ مونک
موت جي سزا، ڦاسيءَ جي ڌڪاوَ هيسايو ڪونهي پ
وڌيڪ سگهارو بڻايو آهي.

ماتا : هيمون... هيمون... پيارا پٽ... لال صدقي وڃان توتا

هيمون : بابا! بابا! توهين تہ منهنجي قربانيءَ سان خوش آهيو ن

پيسومل : ها پٽ! خوش آهيان. ايشوردر وينتي آهي تہ س
جي هر گهر ۾ تو جهڙي وير سپوت جو جنم ٿئي.

(سڏڪا)

ڪرتري پريوگ (Active Voice)، ڪرمڻي پريوگ (Passive Voice) ۽ ڀاوي پريوگ (Impersonal Voice)

-ڊاڪٽر مرليڌر جيٽلي

سنڌي ٻوليءَ جي گرامر لکڻ جي شروعات اوڻويهين عيسوي صديءَ جي وچ ڌاري يوروپي عالمن ڪئي. پرنسيپ ڦهريون يوروپي عالم هو، جنهن بمبئيءَ ۾ رهندڙ ڪن سنڌي واپارين جي مدد سان سنڌي ٻوليءَ جو اَڀياس ڪري، انگريزيءَ ۾ سنڌي گرامر لکي، 1835ع ۾ شايع ڪرايو. ڪانئس پوءِ هڪ ٻئي يوروپي عملدار واٿين بہ اِها ئي واٽ ورتي. هن 1836ع ۾ سنڌي وياڪرڻ ۽ شبد ڀنڊار تي انگريزيءَ ۾ هڪ ڪتاب شايع ڪيو. سنہ 1843ع ۾ جڏهن انگريزن سنڌ جي حاڪمن ميرن کي شڪست ڏيئي، اُتي برطانيہ حڪومت جو پايو وڌو، تڏهن ڪن فوجي عملدارن سنڌ ۾ رهي، سنڌي ٻوليءَ جو اڀياس ڪري، اُنهيءَ تي تحقيقي مقالا لکي شايع ڪرايا. اُنهن ۾ انگريزي فوج جو ڪئپٽن جارج اسٽئڪ ٻين سڀني کان گوءِ کٽي ويو. هُن ڪن سنڌين جي مدد سان سنڌي ٻوليءَ جو اڀياس ڪيو. پوءِ سنڌي ٻوليءَ جو گرامر ۽ انگريزي-سنڌي ڊڪشنريءَ تيار ڪري، بمبئي سرڪار جي مدد سان اُهي 1849ع ۾ شايع ڪرايائين. اِنهن ڪتابن سان گڏ هو سنڌي-انگريزي ڊڪشنري پڻ تيار ڪندو رهيو. اِها ڊڪشنري بہ

نعرا لڳائيندي. پنهنجي آخرين خواهش ۾ جيل
مئجسٽريٽ، ڊاڪٽر، حاضر سپاهين ۽ جلاد سميت
'ڀارت ماتا ڪي جئه' ''اِنقلاب زنده باد'' ڪان نع
هٽندي. ڦاسيءَ جي تختي، ڦندي کي چمندي ج
جي هٿ مان ڪارو ڪپڙو وٺي، پنهنجي مٿا
پنهنجن هٿن سان وجهي، ڦندو ڳچيءَ ۾ وجهي ڦاسي
چڙهي ديش مٿان شهيد ٿي ويو. اڄ به فضا ۾ ''انقلا
زنده باد''، ''ڀارت ماتا ڪي جئه''، ''وندي ماترم
جي گونج گونجي رهي آهي.

(وندي ماترم جي ڌُن)

سماپت

لکاوت کي معياري ۽ هڪ-سريکو روپ عطا ڪيو، تڏهن سنڌي درسي ڪتابن کي تيار ڪرائي، شايع ڪرڻ جي بہ شروعات ڪئي ويئي.

انهيءَ سلسلي ۾ سنڌي عالمن بہ سنڌي ٻوليءَ جا وياڪرڻ لکيا. اُڌارام ٿانورداس ميرچنداڻي، جهمٽمل نارومل وسڻاڻي، ڪشنچند گلاب سنگهہ گدواڻي ۽ ڏيارام وسڻمل ميرچنداڻي، مِرزا قليچ بيگ، پيرومل مهرچند آڏواڻي مکيہ سنڌي عالم هئا، جن جا لکيل سنڌي وياڪرڻ مُلڪ جي ورهاڱي کان اڳہ سنڌ جي اسڪولن ۽ ڪاليجن ۾ درسي ڪتاب طور مقرر ڪيل هئا.

1947ع ۾ ملڪ جي آزاديءَ کانپوءِ سنڌ توڙي ڀارت ۾ سنڌي ٻوليءَ جا گهڻيئي وياڪرڻ شايع ٿيا آهن. هِن ڏِس ۾ مکيہ نئين ڳالهہ اِها ٿي آهي تہ ڪن سنڌي عالمن جديد لسانيات جي اُصولن جو ابياس ڪري، اُنهيءَ جي روشنيءَ ۾ سنڌي ٻوليءَ جي تاريخي اوسر، سنڌي ٻوليءَ جي وياڪرڻي رچنا وغيره موضوعن تي نئين سِري سان سوچڻ ۽ تحقيق ڪرڻ جي شروعات ڪئي آهي. اَهڙن عالمن جي صِف ۾ منهنجي دوست ڊاڪٽر غلام علي اَلانا جو نالو پهرئين نمبر تي آهي. سنڌي ٻوليءَ سان واسطو رکندڙ موضوعن تي هن جا سنڌي توڙي انگريزيءَ ۾ ڊزن کن تحقيقي ڪتاب شايع ٿيا آهن. تازو سندس لکيل '**سنڌي ٻوليءَ جو تشريحي گرامر**' سنڌي لئنگيج اَٿارٽيءَ حيدرآباد سنڌ مان 2010ع ۾ شايع ڪيو آهي. مون کي انهيءَ ڪتاب ڏسڻ جو موقعو 2012ع ۾ مليو. 'نئشنل ڪائونسل فار پروموشن آف سنڌي لئنگئيج' طرفان دهليءَ ۾ اِندو-پاڪ اِنٽرنئشنل ڪانفرنس رکيل هئي، جنهن ۾

ڇپائيءَ هيٺ هئي تہ 1853ع ۾ هن جي وفات ٿي ويئي. پوءِ سنڌ جي تعليم کاتي جي انسپيڪٽر ايلس اَڌ ۾ رهيل اِنهيءَ ڪم کي پورو ڪرائي، بمبئي سرڪار طرفان اِها ڊڪشنري 1855ع ۾ شايع ڪرائي. انهن ٽنهي ڪتابن ۾ ڪئپٽن جارج اسٽئڪ سنڌي ٻوليءَ لاءِ ديوناگري لکاوٽ ڪتب آندي هئي. هن جو مقصد هو تہ سنڌ ۾ سرڪاري عهدن تي مقرر ٿيل سڀ يوروپي عملدار ديوناگري لپيءَ کان اڳہ ۾ ئي واقف آهن. اِنهيءَ ڪري انهيءَ لپيءَ ذريعي هو سنڌي ٻولي جلد ئي سکي سگهندا. ڪئپٽن جارج اسٽئڪ جا اِهي ٽيئي ڪتاب گهڻي عرصي کان وني ناياب هئا. شاباس آهي سنڌي لئنگئيج اَٿارٽي، حيدرآباد سنڌ کي، جنهن اِهي ڪتاب هٿ ڪري، ديوناگريءَ سان گڏ عربي-سنڌي لکاوٽ بہ شامل ڪري، ٻيهر شايع ڪيا آهن.

اَرنيسٽ ٽرمپ پهريون جرمن عالم هو، جنهن 1872ع سنڌي ٻوليءَ جو وڏو تاريخي گرامر شايع ڪيو. اُنهيءَ ۾ سنڌي ٻوليءَ جي تاريخي اوسر سان گڏ، اُنهيءَ جي ٻين هند-آريائي ٻولين سان ڀيٽ بہ ڪيل آهي. اُنهيءَ ئي دؤر ۾ جان بيمس جو ٽن ڀاڱن ۾ (1879-1872) 'ڪمپئريٽوگرامر آف ماڊرن آرين لئنگئيجز آف اِنڊيا' نالي ڪتاب شايع ٿيو، جنهن ۾ هندي، پنجابي، سنڌي، گجراتي، مراٺي، اوڙيا ۽ بنگالي جي تاريخي اوسر سان گڏ ڀيٽ ڪيل آهي. اِهي ٻئي ڪتاب بہ وري شايع ڪيا ويا آهن.

1853ع ۾ جڏهن انگريز سرڪار سنڌي ٻوليءَ کي تعليمي سرشتي ۾ شامل ڪيو ۽ سنڌي ٻوليءَ لاءِ ڪتب ايندڙ عربي-سنڌي

پريوگن جي باري ۾ پنهنجا ويچار رکڻ ٿو چاهيان.

ڪرتري پريوڳ (Active Voice)، ڪرمڻي پريوڳ (Passive Voice) ۽ ڀاوي پريوڳ (Impersonal Voice) :

ڊاڪٽر غلام علي اَلانا 'سنڌي ٻوليءَ جو تشريحي گرامر' ڪتاب جي باب ٻارهين ۾ اِنهيءَ موضوع تي بحث ڪيو آهي، جنهن جو سِرو آهي 'فعلن جون معروفي ۽ مجهولي صورتون/فعلن جا پريوگ' (ص. 208 کان 228 تائين). هن باب ۾ گهڻن ئي هنڌن تي اڳ ۾ شايع ٿيل سنڌي وياڪرڻ جي ڪتابن مان گهربل هنڌن تي حوالا به ڏنا ويا آهن. هِتي اُنهن تي ويچار ڪرڻ کان اَول مان اِنهيءَ موضوع تي پنهنجا ويچار رکان ٿو.

پريوگ : هيءَ سنسڪرت ڀاشا جو لفظ آهي، جنهن جون ڪجهه معنائون آهن، اِستعمال (Usage)، سَنبَنڌ يا لاڳاپو (Relationship) ۽ روپ يا صورت (Form). وياڪرڻ جي حوالي ۾ هتي 'پريوگ' لفظ جو مطلب آهي، ڪنهن جملي ۾ ڪِريا (فعل=Verb)، جو اُنهيءَ جملي جي ڪَرتا (فاعل=Subject) يا ڪَرم (مفعول=Object) سان سنبنڌ يا لاڳاپو (Relationship). اِنهيءَ سنبنڌ جا ٽي قسم آهن، جنهن موجب سنڌي ٻوليءَ ۾ ٽي پريوڳ آهن:

(1) ڪَرتري پريوگ (فاعلي نسبت يا موافقت = Active Voice)

جنهن جملي ۾ ڪِريا (فعل)، ڪَرتا (فاعل) جي ضمير (Person)، عدد (Number) ۽ جنس (Gender) موجب ڦرندي آهي يعني صورت اختيار ڪندي آهي، اُنهيءَ جملي کي ڪَرتري پريوگ ۽ اُنهيءَ

سنڌ جا بہ ڪجھہ عالم شريڪ ٿيا هئا. سنڌ يونيورسٽيءَ جي پا
انورفگار هڪڙي انهيءَ ڪتاب جي هڪ ڪاپي پاڻُ شوڪت شوري
هٿان موڪلي هئي. لکہ ٿورا پيڻ ڊاڪٽر فهميدهہ حسين ۽ پا
تاج جويي جا، جن ڪئپٽن جارج اسٽئڪ ۽ اَرنيسٽ ٽرمپ جي
ڪتابن جا پنهنجي اِداري طرفان شايع ڪيل ايڊيشن بہ سوکڙي
طور عنايت ڪيا. ڪتابن ملڻ شرط ئي اُنهن جو مطالعو شروع
ڪيم.

’سنڌي ٻوليءَ جو تشريحي گرامر‘ لاشڪ هڪ عمدي رچنا آهي،
جنهن ۾ سنڌيءَ ٻوليءَ جي وياڪرڻي بيهڪ تي جديد لسانيات
جي اُصولن موجب نئين سِري سان ويچار ڪيو ويو آهي. ڊاڪٽر
اَلانا انهيءَ ۾ سنڌي ٻوليءَ جي وياڪرڻ تي ٻين عالمن جي شايع
ٿيل ڪتابن ۽ مقالن وغيرهہ جي بابت ۾ بہ گهڻن ئي هنڌن تي
ٽيڪا ٽپڻي ۽ تنقيد ڪئي آهي. ڊاڪٽر اَلانا جو لکيل هيءُ
ڪتاب مون ٻہ-ٽي دفعا ڌيان سان پڙهيو. گهڻن ئي هنڌن تي من
۾ شڪ-شبها ۽ نوان سوال پيدا ٿيا. مان پنهنجا ويچار ڪتاب
جي حاشئي ۾ جدا جا صفحن تي درج ڪندو ويس. پنهنجي
عزيز دوست ڊاڪٽر الانا سان سنڌ ۾ ٿوڙي پارٽ ۾ ٽي-چار دفعا
روبرو ملاقاتون ٿيون آهن. پر ڪڏهن بہ اَهڙو موقعو ملي نہ سگهيو
آهي، جو سنڌي ٻوليءَ جي وياڪرڻي رچنا بابت، اُنهيءَ جي
تاريخي اوسر جي باري ۾ پاڻ ۾ گڏجي، جدا جدا مسئلن تي
تفصيلوار ويچارن جي ڏي-وٺ ڪري سگهون. سنڌي گرامر جا
اهڙا گهڻيئي مسئلا آهن، جن تي ٻيهر سوچڻ جي گهڻي ضرورت
آهي. هن مضمون جي محدود دائري ۾ مان فقط سنڌي فعلن جي

هاڻي هتي وڌيڪ نہ ترسجي تہ بهتر.

نوٽ : هيءُ پريوگ گهڻو ڪري فعل لازمي (Intransitive Verb جي صورت وارو هوندو آهي. جن زمانن ۾ فعل جنس جو فرق نہ ڏيکاريندو آهي (جيئن زمان مضارع)، اُتي اُهو فعل ضمير غائب، عدد واحد واري صورت ۾ هوندو آهي. (جيئن - اُٿجي، سُمهجي، ترسِجي). هن قسم جي لازمي فعل کي اَڪرتڪ (يعني جنهن کي ڪرتا نہ آهي) يا 'فعل بي فاعل' پڻ سڏيندا آهن.

پريوگ جي تاريخي اوسر :

ڀارت - پاڪ اُپکنڊ جي سيني آريائي ٻولين ۾ ڪرمڻي ۽ ڀاوي پريوگ وارن فعلن ڪتب آڻڻ جو گهڻو رواج آهي. سنسڪرت ۾ اِنهيءَ قسم جا فعل ناهڻ لاءِ، فعل جي ڌاتوءَ يا بنياد ۾/ - يَہ - / پڇاڙي لڳائي ويندي آهي، جنهن جي پٺيان پوءِ ضمير ۽ عدد ڏيکاريندڙ پڇاڙي لڳائبي آهي. سنسڪرت ۾ فعل مذڪر، مونث ۽ بي جان جنس جو فرق نہ ڏيکاريندو آهي يعني ٽنهي جنسن ۾ اُنهيءَ جو ساڳيو روپ هوندو آهي. متعدي فعل (Transitive Verb) جي ڌاتوءَ مان ڪرمڻي پريوگ جو فعل ۽ لازمي فعل (Verb Intransitive) جي ڌاتوءَ مان ڀاوي پريوگ جو فعل ٺهندو آهي.

لِکيتي (لِکہ + يَہ + تي) لِکجي (ڪرمڻي پريوگ)

پَٺيَتي (پَٺ + يَہ + تي) پڙهجي (ڪرمڻي پريوگ)

چَليتي (چَل + يَہ + تي) هلِجي (ڀاوي پريوگ)

نِرتيتي (نِرت + يَہ + تي) نچجي (ڀاوي پريوگ)

فعلن جي رچنا جو اِهو نمونو پالي، پراڪرت ۽ اَپڀرنش ٻولين تائين قائم هو. اِنهن ٻولين ۾ / - يَہ - / جو اُچار بدلجي / - ڄ - / يا -

ڪِريا کي ڪَرتري پريوڳ ۾ چئبو آهي.

مان ڪتاب پڙهان ٿو - تون ڪتاب پڙهين ٿو. (ضمير)

ڇوڪرو ڪتاب پڙهندو - ڇوڪرا ڪتاب پڙهندا. (عدد)

ڇوڪري ڪتاب پڙهندي - ڇوڪريون ڪتاب پڙهنديون. (جنس)

(2) ڪَرمٽي پريوڳ (مفعولي نسبت يا موافقت =Passive Voice**)**

جنهن جملي ۾ ڪِريا (فعل)، ڪَرم (مفعول) جي ضمير، عدد ۽ جنس موجب ڦرندي آهي يعني صورت اختيار ڪندي آهي، اُنهيءَ جملي کي ڪرمٽي پريوڳ ۽ اُنهيءَ ڪِريا کي ڪرمٽي پريوڳ ۾ چئبو آهي.

مون خطُ لکيو - مون خَطَ لکيا. (مذڪر واحد ۽ جمع)

مون چٺي لکي - مون چٺيون لکيون. (مونث واحد ۽ جمع)

(3) ڀاوي پريوڳ (نِرالي نسبت يا موافقت =Impersonal Voice**)**

جنهن جملي ۾ ڪريا (فعل) جو لاڳاپو نڪو جملي جي ڪرتا (فاعل) سان نڪو ڪرم (مفعول) سان هوندو آهي، يعني ٻنهي کان نرالي هوندي آهي، اُنهيءَ جملي کي ڀاوي پريوڳ ۽ اُنهيءَ ڪريا کي ڀاوي پريوڳ ۾ چئبو آهي. اَهڙن جملن ۾ ڪريا هميشه ضمير غائب، عدد واحد ۽ جنس مذڪر (Singular, Masculine III Person,) ۾ هوندي آهي. هتي فقط ڪِريا جي ذريعي ظاهر ٿيندڙ مطلب يا ڀاوَ ئي مکيه هوندو آهي. جيئن ته:

سُڀاڻي ڪراچيءَ وڃبو.

سويل سُمهجي، سويل اُٿجي.

اَڄ صبوح جو گهمڻ هلبو؟

گهڻو ڊوڙبو ته ٿڪ ٿيندو.

ڪرمڻي پريوگ:

مارَ- مان مارجان ٿو - مان ماريو وَڃان ٿو.

پڪڙَ- مان پڪڙبُس - مان پڪڙيو وِيس. (مذڪر)

مان پڪڙيَس - مان پڪڙي وِيَس. (مونث)

مان پڪڙجان ها - مان پڪڙيو وڃان ها.

مارَ- مان مارِبُس - مان ماريو ويندُس. (مذڪر)

مان مارِبَس - مان ماري ويندَس/ويندِيَس (مونث)

ڀاوي پريوگ :

پينگهي ۾ **لُڏجي ٿو** - پينگهي ۾ **لُڏيو وڃي ٿو.**

گهڻو **ٻيهبو** تہ ٿڪ ٿيندو.

هاڻي مون کان وڌيڪ **ٻينو نٿو وڃي.**

اڳتي هلي **ترسجي،** تنهن کان بهتر آهي تہ گڏ **هلجي.**

هاڻي اينرو تہ ٿڪجي پيو آهيان، جو وڌيڪ **هليو نٿو وڃي.**

ڪيئن آهين؟ مِڙيئي **جيئجي پيو.**

جڏهن حاڪم **ٿبو،** تڏهن اِنصاف ڪبو.

سياري ۾ **ڏڪجي ٿو** ۽ اونهاري ۾ **سڙجي ٿو.**

مون کان اَڌ رات تائين **جاڳيو نٿو وڃي.**

نوٽ : هن قسم جي جملن ۾ فقط فعل لازمي مجهول ڪتب ايندو آهي، جيڪو ضمير غائب، عدد واحد ۾ هوندو آهي. فعل متعدي ۽ فعل لازمي جي وچ ۾ فرق سڃاڻڻ جو آسان طريقو اِهو آهي تہ اُنهن کي زمان ماضي ضمير متڪلم (First Person) ۾ ڪتب آڻي ڏسو. فعل لازميءَ جو فاعل حالت فاعلي ۾ ڪتب ايندو آهي، ٻئي طرف فعل متعديءَ جو فاعل حالت عام (case

/اِج-/ تي ويو. ڏهين عيسوي صديءَ جي آسپاس جڏهن هاڻوڪين هند-آريائي ٻولين اَپڀرنش کان بدلجي، پنهنجيون پنهنجيون نراليون علائقائي خاصيتون ظاهر ڪيون، تڏهن گهڻين ٻولين فعل جي رچنا جو اِهو صرفي بناوت (Morphological structure) وارو طريقو ڇڏي، نحوي بناوت (Syntactical Structure) واري وات اَختيار ڪئي. اُنهيءَ ۾ فعل جي اسم مفعول (Past Participle) واري صورت پنيان 'جانا' (to go) فعل جو گهربل زمان وارو روپ گڏي، ڪرمڻي ۽ ڀاوي پريوگ جا فعل ناهيا ويا. جيئن ته:

هنديءَ ۽ اُردوءَ ۾ هي فعل ڏسو:

لِکا جائي، پڙها جائي، چَلا جائي، ناچا جائي.

لکا جاتا هئہ، لکا جا رها هئہ، لکا جاتا هوگا، لکا جا رها هوگا.

لکا جائيگا، لکي جائيگي، لکِي جا رهي هوگِي، لِکا گيا، لکا گيا هئہ،

لکا گيا ٿا، لکي گئي هئہ، لکِي گَئِي ٿِي.

سنڌي ٻوليءَ جي خاصيت اِها آهي ته اُنهيءَ، فعل جي اِها نحوي بناوت اَختيار ڪرڻ سان گڏوگڏ، فعل جي رچنا جو جهونو صرفي بناوت وارو طريقو ٻہ پاڻ وٽ سنڀالي رکيو آهي. سنڌيءَ جي نحوي بناوت واري ڪرمڻيءَ ۽ ڀاوي پريوگ جي فعل ۾ مکيہ فعل جي اسم مفعول واري صورت پنيان 'وڃڻ' (جانا To go) فعل جو گهربل زمان وارو روپ ڪتب آڻبو آهي. ٻئي طرف، صرفي بناوت واري فعل ۾ ڌاتوءَ پنيان /ج-/يا/-اِج-/پڇاڙي گڏبي آهي، جيڪا ڪرمڻي يا ڀاوي پريوگ ڏيکاريندڙ پڇاڙي آهي. مثال طور،

جڏهن فاعل ڳجهو آهي تہ پوءِ اُهو فعل جي صورت مان ئي ظاهر ٿيندو آهي.

ڪرمڻي پريوگ : هن ۾ گهٽو ڪري هيٺين قسمن جا جملا هوندا آهن :

(1) اسم مفعول (Past Passive Participle) مان ٺهيل زمانن ۾ متعدي فعل هميشہ ڪرمڻي پريوگ ۾ هوندا آهن:

(مون، تو، هُن، اَسان، توهان، هُنن) خطُ لکيو. (مفعول مذڪر واحد)

(مون، تو، هُن، اَسان، توهان، هُنن) خطَ لکيا. (مفعول مذڪر جمع)

(مون، تو، هُن، اَسان، توهان، هُنن) چِٺي لکي. (مفعول مونث واحد)

(مون، تو، هُن، اَسان، توهان، هُنن) چِٺيون لکيون. (مفعول مونث جمع)

هتي مفعول موجب فعل جا فقط چار روپ ممڪن آهن.

(2) مان مارجان ٿو. اَسين مارجون ٿا.

گهوڙو مارجي ٿو. گهوڙا مارجن ٿا. گهوڙِي مارجي ٿي.

هتي جيڪڏهن فاعل ڪتب آڻبو تہ اُهو حالت جري ۾ هوندو. جيئن **دشمن** کان گهوڙا مارجن ٿا. اَسين **پوليس هٿان** مارجون ٿا.

(هتي فعل متعدي مجهول آهي-مارجڻ)

(3) مان پڪڙيس. اَسين پڪڙياسين. تون پڪڙئين. توهين پڪڙيا.

هو پڪڙيو. هو پڪڙيا. (فعل پڪڙجڻ-متعدي مجهول)

مان پڪڙبس. اَسين پڪڙباسين. تون پڪڙبين. توهين پڪڙبا.

هو پڪڙبو. هو پڪڙبا. (فعل پڪڙجڻ، زمان مستقبل)

(Oblique or formative ۾ هوندو آهي. جيئن تہ:

فعل لازمي - مان هليُس، مان ڊوڙيُس، مان بيٺِس، مان ڪريَس.

فعل متعدي - مون لکيو، مون خطُ لکيو، مون خطَ لکيا، (مفعول مذڪر)

مون چٺي لکي، مون چٺيون لکيون. (مفعول مونث)

هتي فعل مفعول جي ضمير، عدد ۽ جنس موجب ڦري ٿو. اِن طرح فعل متعديءَ جا زمان ماضيءَ ۾ فقط چار روپ آهن - مذڪر واحد، مذڪر جمع، مونث واحد ۽ مونث جمع. اِن ۾ شڪ نہ آهي تہ اُتر سنڌ وارن جي سريلي اُپڀاشا ۾ اَهڙن جملن ۾ پڻ فاعل کي حالت فاعلي (Nominative case) ۾ ڪتب آڻڻ جي ريت آهي. جيئن تہ مان چيو، مان لکيو. ٻئي طرف، وچولي سنڌي، جيڪا معياري ۽ اَدبي اُپڀاشا آهي، اُن ۾ 'مون'، 'تو'، 'هُن' وغيرهہ روپ فاعل طور، اسم مفعول مان ٺهيل متعدي فعلن سان ڪم آڻبا آهن. اسم خاص پڻ اَهڙن فعلن سان حالت عام ۾ ڪتب آڻبو آهي. جيئن تہ..

رامُ هليو؛ رامُ ڊوڙيو. (فعل لازمي)

رامَ چيو ؛ رامَ لکيو. (فعل متعدي)

پريوگن ۾ جملن جا الڳہ الڳہ نمونا :

ڪرتري پريوگ : ڪرتري پريوگ ۾ فعل هميشهہ معروف صورت وارو هوندو آهي، جنهن جو لاڳاپو جملي جي ڪرتا (فاعل) سان هوندو آهي. ڪرتا جملي ۾ ظاهر يا ڳجهو موجود هوندو آهي. جيئن تہ:-

مان وڃان ٿو يا وڃان ٿو.

تون پڙهہ يا پڙهہ.

حرف جر لڳل آهي، تڏهن فعل جو ڦِرڻ بند ٿي وڃي ٿو.)

نوٽ : ڀاوي پريوڳ ۾ فعل هميشه ضمير غائب ۽ عدد واحد واري صورت ۾ هوندو آهي. جنهن زمان ۾ فعل جنس جو فرق ڏيکاري ٿو، اُتي ڀاوي پريوڳ ۾ اُهو فعل هميشه جنس مذڪر ۾ هوندو آهي.

ڊاڪٽر الانا جي ڪن سمجهاڻين تي منهنجا ويچار :

ڊاڪٽر الانا لکيو آهي :

(1) زمان ماضي مطلق جي ڦيري لاءِ، فعل لازمي مجهول توڙي فعل متعدي مجهول جي علامت 'ويو' آهي، جيڪا فعل جي پنيان ملائي ويندي آهي. اِهو به ياد رکڻ گهرجي ته زمان ماضيءَ جي ڦيري لاءِ، فعل مجهول جي علامت پنيان، فعل سان ضميري پڇاڙيون به ملايون وينديون آهن.'' مثال-ماريو ويس، ماريا ياسين وغيره. (ص 212-213).

''فعل جي زمان ماضيءَ واريءَ نشانيءَ 'وهه' جو زمان مستقبل ڦيرو'' ويندس، ويندا سين وغيره (ص 214). (هتي 'وهه' شايد ڇاپي جي غلطي آهي، جيڪا 'وڃ' ٿيڻ گهرجي.)

منهنجي ويچار ۾ 'ويو' لفظ کي علامت يا نشاني سڏڻ درست آهي. مجهول فعل جون نشانيون /-ج-/،/-اِج-/ آهن، جيڪي ل جي ڌاتوءَ يا بنياد ۾ لڳائي، پوءِ اُن پنيان ضميري پڇاڙيون ڙجن ٿيون. نشاني يا علامت پابند صورت هوندي آهي، جيڪا جي بنياد ۾ لڳائجي ٿي. ٻئي طرف 'ويو' فعل معاون يا مددگار آهي، جيڪو ڪرمڻي يا ڀاوي پريوڳ جي فعل جي نحوي (Syntactical Construction) جو هڪ حصو آهي. اِن رچنا ۾ ٻيا

هو (پوليس هٿان/کان) پڪڙبو.

(4) مون کي **خطُ لکڻو آهي**. مون کي خطَ لکڻا آهن.

مون کي چٺي لکڻي آهي. مون کي چٺيون لکڻيون آهن.

(مفعول جي عدد ۽ جنس موجب فعل جا چار روپ آهن.)

(5) خطُ لکيُم، خطَ لکيَم، چٺي لکيَم. چٺيون لکيَم.

خط لکڻو اٿم، چٺي لکڻي اٿم، چٺيون لکڻيون اٿم.

(فعل سان ضمير متصل جو استعمال ڪيل آهي.)

(6) خط لکيو ويو، خط لکيا ويا. چٺي لکي ويئي. چٺيون لکيون ويون

چور پڪڙيو ويو آهي. چور پڪڙيا ويندا.

(مڪيہ فعل سان مددگار فعل 'وڃڻ' جو استعمال)

ڀاوي پريوگ :

(1) هلجي ٿو. نچبو. پينگهہ ۾ لڏبو. (فعل لازمي مجهول)

(2) ڪمري ۾ ايتري گرمي آهي، جو هتي **سمهيو نٿو وڃي**.

اڄ ايترو ٿڪجي پيو آهيان، جو **بيٺو نٿو وڃي**.

(فعل لازمي مجهول سان مددگار فعل 'وڃڻ' جو استعمال)

(3) مون کي اَڄ ڪراچيءَ **وڃڻو آهي**.

اَسان کي اَڄ ڪراچيءَ **وڃڻو آهي**.

(فاعل جي پٺيان حرف جر 'کي'، اَچڻ سان فعل لازمي مجهول جو قرڻ بند ٿي وڃي ٿو ۽ اُن جو سنبنڌ فاعل سان ٽٽي پوي ٿو.)

(4) پوليس چور کي **پڪڙيو**. پوليس چورن کي **پڪڙيو**.

پوليس معرفت چورن کي **پڪڙيو ويو**.

(جڏهن فعل متعدي زمان ماضيءَ ۾ آهي ۽ مفعول پٺيان 'کي'

مفعول فاعل جو قائم مقام هجي، تنهن کي فعل متعدي مجهول چئبو آهي. مجهول جي معنيٰ آهي. 'اَڻڄاتل'. مثلا..

(1) ڪائنات کي مقرر عرصي لاءِ **خلقيو ويو آهي.**

(2) مغرور اِنسان کي دوزخ جي باهه ۾ **وڌو ويندو.**

(3) زمين هر سان **کيڙبي آهي.**

اڳتي هو لکي ٿو، ''اسم مفعول جي پٺيان 'وڃڻ' مصدر جو گهربل صيغو جنس ۽ عدد مطابق آڻڻ سان متعدي مجهول ٺهندي آهي.'' مثلا.

پڙهيو وڃي ٿو - پڙهيا وڃن ٿا. (مذڪر)

پڙهي وڃي ٿي - پڙهيون وڃن ٿيون. (مونث)

اَرنيسٽ ٽرمپ پنهنجي لکيل سنڌي گرامر جي صفحن 258 کان 260 ۾ ۽ جان بيمس پنهنجي ڪتاب 'ڪمپئريٽِو گرامر آف مادرن لئنگئيجز آف اِنڊيا' جي ٽئين ڀاڱي ۾ صفحن 71 کان 75 ۾ سنڌي ٻوليءَ جي فعل متعدي مجهول جي صرفي ۽ نحوي رچنائن تي بحث ڪيو آهي. اُهي ٻئي 'ويو' کي 'وڃڻ' مصدر مان ٺهيل فعل جو هڪ روپ ليکين ٿا. اُنهيءَ کي مجهول جي هڪ نشاني يا علامت نٿا سڏين. اِن ڪري 'ويو' کي متعدي مجهول فعل جي نحوي رچنا ۾ هڪ مددگار فعل ليکڻ ئي درست آهي، جيڪو مکيه فعل پٺيان اچي ٿو.

(2) مرزا قليچ بيگ، سنڌي وياڪرڻ جي ٻئي ڀاڱي ٽئين ۾ ڪرتري پريوگ سمجهائيندي لکيو آهي، ''جڏهن ڪو فعل، ضمير، جنس عدد ۾ فاعل موجب ڦرندو آهي، تڏهن اُنهيءَ کي نسبت **فاعلي ڪرتري پريوگ** چوندا آهن. جيئن تہ - ڇوڪرُ ڊوڙي ٿو،

بہ لفظ مکيہ فعل ۽ مددگار فعل جي وچ ۾ ڪٽب اچي سگهن ٿا. ج
تہ...

ماريوئي ڪونہ ويندو؛ ماريوئي نٿو وڃي، هن کي ماريو
وڃي ها. جيڪڏهن اَسين 'ويو' کي نشاني مڃون تہ پوءِ س
پيدا ٿو ٿئي تہ اِن جي بنيادي صورت ڪهڙي آهي؟ ڇا اِها
/- وَ -/ آهي، جنهن ۾ زمان ڏيکاريندڙ پڇاڙيون ڳنڍجن ٿي
'ويو' کي 'وڃ' ڌاتوءَ مان نهيل مددگار فعل جو روپ مڃڻ
درست آهي، جيئن هندي ۽ اُردو ٻولين ۾ 'جا' ڌاتوءَ جي
سان ڪرمڻي ۽ ڀاوي پريوگ وارا فعل ٺاهجن ٿا. 'وڃڻ' ۽ 'ج
فعلن جي معنيٰ بہ ساڳي آهي. هنديءَ ۾ بہ 'جانا' کي مدد
فعل ليکيو وڃي ٿو.

انگريزيءَ ۾ بہ اسم مفعول يعني Past Participle اڳيان
'be' (هئڻ) جا جدا جدا روپ ڳنڍي Passive Verb جا جدا ج
زمان ٺاهيا آهن. انگريزيءَ ۾ مددگار فعل کي 'uxiliary Verb'
چئبو آهي، جنهن جي سمجهاڻي هن ريت آهي.

e Verbs 'be' (am,is, was etc.), 'have' and 'do', when used with ordinary
ps to make tenses, passive forms, questions and negatives, are called
iliary verbs or auxiliaries." (auxiliary =Helping). Wren & Martin,
glish Grammar and Composition, Revised edition, 2010, Delhi. p.90,

Example:

he Peon opened the gate. - The gate was opened by the peon.
Sita loves savitri. - Savitri is loved by Sita.

سنڌي وياڪرڻ ۾، واحد بخش شيخ پنهنجي ڪتاب ''سنڌ
ٻوليءَ جو صرف ۽ نحو'' (ڀاڱو پهريون) ۾ صفحي 370 تي ف
متعدي مجهول جي اِها رچنا سمجهائي آهي:-

''اُهو فعل متعدي، جنهن جو فاعل ڄاڻايل نہ هجي ۽ اُن

فاعل پٽاندر عدد، جنس ۽ ضمير ۾ متجي ٿو.'' (وڏو سنڌي وياڪرڻ، ڇاپو ٻيون، انسٽيٽيوٽ آف سنڌالاجي، 1985 صفحو 171). اِها ئي ڳالهہ هُن 'پريوڳ' جي وصف ڏيندي پڻ چٽيءَ طرح سمجهائي آهي. ''پريوڳ مان اِها خبر پوي ٿي تہ **فعل معروف صورت وارو آهي يا مجهول صورت وارو** ۽ جنهن لفظ پٽاندر عدد، جنس ۾ ضمير ۾ متجي ٿو، سو جملي جو فاعل آهي يا مفعول آهي.'' (ص 170).

(3) فعل لازمي مجهول (Intransitive passive) هميشه ضمير غائب، عدد واحد (III person Singular) ۾ ڪتب ايندو آهي. جنهن زمان ۾ فعل جنس بہ ڏيکاريندو آهي، اُتي فعل هميشه مذڪر ۾ هوندو آهي. اِها حقيقت ڪئپٽن جارج اسٽئڪ، اَرنيسٽ ٽرمپ، گريئرسن پڻ ڄاڻائي آهي. سنڌيءَ جي سيني گرامر لکندڙن بہ اِن حقيقت کي دُهرايو آهي. خبر نہ آهي تہ پوءِ ڊاڪٽر اَلانا لُڏڻ (فعل لازمي) جي مجهول صورت 'لُڏجي'، 'لُڏبو' جا زمانن ۾ بيار روپ ڪيئن ڏنا آهن : لُڏجان، لڏجون، لڏجو، لڏجن (صفحو 212)، لُڏيو وڃبو، لُڏجندو. (ص 215) مون کڏهن بہ ڪنهن سنڌيءَ واتان اِهي روپ نہ ٻُڌا آهن. فعل لازمي مجهول جا درست روپ فقط ضمير غائب، عدد واحد وارا آهن. جيئن تہ - لُڏجي - لُڏبو، ٻيهجي، ٻيهبو، هلجي - هلبو؛ نچجي - نچبو (هتي جنس مونث روپ بہ نہ نهندا. جيئن تہ لُڏبي، ٻيهبي، هلبي، نچبي روپ غلط آهن.

(4) ڊاڪٽر اَلانا صفحي 217 تي فعل لازمي مجهول جا مذڪر جمع ۾ (لُڏجن ٿا، لڏجندو) ۽ مونث واحد توڙي جمع ۾ (لڏجي

ڇوڪرَ ٻوڙن ٿا، ڇوڪري ٻوڙي ٿي، ڇوڪريون ٻوڙن ٿيون،
ٻوڙان ٿو، اَسين ٻوڙون ٿا. هوُ مارجي ٿو، هوُ مارجن ٿا، هوءَ مارج
ٿي، وغيره. اِهو پريوڳ فقط فعل لازمي ۽ فعل متعدي مجه
سان لاڳو ٿو ٿئي.'' (سنڌي وياڪرڻ، ڀاڱو ٽيون، ڇاپو 1960 صف
174).

اِها ساڳي سمجهاڻي ڪشنچند گدواڻيءَ ۽ ڏيارام ميرچنداڻي
پنهنجي لکيل سنڌي وياڪرڻ ۾ صفحي 123 تي ڏني آهي. ه
مثال ڏنا آهن. - گهوڙو مارجي ويو. گهوڙا مارجي ويا، گهو
مارجي ويندو. گهوڙي مارجي ويندي. آءٌ مارجان ٿو. هو مارج
ٿو.

منهنجي ويچار ۾ فعل متعدي مجهول وارن جملن کي ڪرتر
پريوڳ ليکڻ درست نہ آهي. 'گهوڙو مارجي ٿو' جملي ۾ 'مارج
ٿو' (فعل متعدي مجهول) معنيٰ جي خيال کان چٽيءَ طرح اِ
حقيقت ڄاڻائي رهيو آهي تہ گهوڙو اَصل ۾ 'مفعول' آهي، جنه
تي مارجڻ جو ڪم ٿئي ٿو. اُهو مفعول هن جملي ۾ فاعل ط
ڪتب آيو آهي.

ڪرتري : (اَصلوڪو جملو)   سوارُ گهوڙو ماري ٿو. (مفعول

ڪرمڻي : گهوڙو مارجي ٿو (سوار کان يا سوار هٿان) (فاعل

اِن طرح 'پريوگ' جي سڃاڻڻ لاءِ فعل ذريعي حاصل ٿيند
معنيٰ کي ۽ فعل جي وياڪرڻي صورت کي بہ ڌيان ۾ رکڻ ضرور
آهي. اِنهيءَ ڳالهہ کي ڌيان ۾ رکندي، ڀيرومل مهرچند آڏواڻي
صاف لفظن ۾ لکيو آهي، ''ڪرتري پريوگ اُهو آهي، جنهن
فعل سدائين معروف صورت وارو آهي ۽ سدائين پنهنج

جي گرامر مان هن ڪان پهرين حوالا ڏيئي ’ڪرتري پريوگ‘ جي وصف سمجهائي آهي، جيڪا درست آهي، تہ پوءِ هتي وري اُها سمجهاڻي ڇو بدلائي ڇڏيائين ؟ سڀ ڪان وڏيڪ اَهم، ڳالهہ اِها آهي تہ ڪرتري پريوگ ۾ مجهول صورت وارا فعل ڪتب ئي ڪين ايندا آهن.

صفحي 227 تي اَٺين سِٽ مون کي لڳي ٿو تہ ڇاپي جي غلطي آهي:-

”ڪرمڻي پريوگ، جنهن ۾ ڪريا، نہ ڪرتا موجب ۽ نڪي ڪرم موجب ڦرندي آهي.“ هن قسم جون پروفن جون غلطيون هن ڪتاب ۾ بين بہ گهڻن هنڌن تي نظر آيون آهن. جيئن تہ صفحي 207 تي زمانن جي چارٽ ۾ ”مون پئي ڊوڙيو آهي.“ مون پئي ڊوڙيو هو“ لڳي ٿو تہ ڇاپي جون چوڪون آهن. مون ڪنهن بہ سنڌيءَ جي واتان اَهڙا جملا نہ ٻڌا آهن. ’ڊوڙڻ‘ فعل لازمي معروف آهي، جنهن جا روپ اسم مفعول مان ٺهيل زمانن ۾ آهن - مان ڊوڙيس، مان پئي ڊوڙيو آهيان، مان پئي ڊوڙيو هوس. وغيره.

(6) فعل جو ڌاتو مصدر بدران اَمر واحد واري فعل جي صورت مان ڪڍڻ گهرجي. ڊاڪٽر اَلانا بہ انهيءَ کي قبول ڪيو آهي. پر سنڌيءَ ۾ اَمر واحد واري صورت ۾ فعل جي آخر ۾ /اُ/يا/اِ/ مان ڪا پڇاڙي لڳندي آهي. جيئن تہ -

هَلُ (هلْ + اُ)، ڊوڙُ (ڊوڙْ + اُ)، ٻيهُہ (ٻيهْہ + اُ)

مارِ (مارْ + اِ)، جَهلِ (جَهلْ + اِ)، لاهِہ (لاهْہ + اِ)

اِتي اِنهن پڇاڙين ڪان سواءِ جيڪا فعل جي صورت آهي،

تي، لڏجي ويئي، لڏجن ٿيون، لڏجي ويونسين) جيڪي روپ
ڏنا آهن، اُهي پڻ سنڌي وياڪرڻ جي قاعدي موجب درست نـ
آهن.

(5) ڊاڪٽر اَلانا 225 ۽ 226 صفحن تي پريوڳ ڀاوي
سمجهائيندي، مرزا قليچ بيگ ۽ ڀيرومل مهرچند آڏواڻيءَ جي
راءِ کي رد ڪندي لکي ٿو تہ -

1. پينگهي ۾ لڏجي ٿو
2. پينگهي ۾ لڏبو آهي.

اِنهن جملن ۾ فعلن جو ڦيرو پريوڳ ڪرتريءَ وارو آهي ۽ نـ
ڪ پريوڳ ڀاويءَ وارو. هو اڳتي هلي صفحي 226 تي لکي ٿو تہ
-

پريوڳ ڪرتري : ”پريوڳ ڪرتري“، فعل لازمي مجهول
جي اُن ڦيري کي چوندا آهن جنهن ۾ اُن فعل جو فاعل ظاهر ي
نمايان ڪونہ هوندو آهي، جيئن -

1. پينگهي ۾ لڏجي ٿو. / پينگهن ۾ لڏجي ٿو.
2. پينگهي ۾ لڏيو ويو. / پينگهن ۾ لڏيو ويو.
3. پينگهي ۾ لڏبو. /پينگهن ۾ لڏبو.

خبر نہ آهي تہ هنن جملن کي ڊاڪٽر اَلانا ’ڪرتري پريوڳ
ڇو ٿو سڏي؟ هتي ڪرتري پريوڳ جي جيڪا سمجهاڻي ڏني
ويئي آهي، اُها پڻ بلڪل غلط آهي. حقيقت ۾ تہ ڪرتري
پريوڳ ۾ فعل جو لاڳاپو جملي جي ڪرتا (فاعل) سان هوندو آهي
۽ فعل اُن موجب ڦرندو آهي. جيئن ڊاڪٽر اَلانا مرزا قليچ بيگ
جهمٽمل نارومل وسڻاڻي ۽ ڀيرومل آڏواڻيءَ ۽ واحد بخش شيخ

(8) صفحي 156 تي اِسم مفعول جي بناوت سمجھائڻ بعد ڊاڪٽر اَلانا لکيو آهي تہ ”دراَصل سنڌي ٻوليءَ جي وياڪرڻ جي تشريحي مطالعي مان ثابت ٿيو آهي تہ سنسڪرت جي وياڪرڻ جو، سنڌي وياڪرڻ جي ڪنهن بہ پهلوءَ تي ڪوبہ اَثر ڪونہ ٿيو آهي.“ مان ڊاڪٽر اَلانا جي اِنهيءَ بيان سان شامل راءِ نہ آهيان. حقيقت اِها آهي تہ سنسڪرت جي وياڪرڻي روپن ۽ شبد-ڀنڊار جو نہ فقط سنڌيءَ تي، پر هرهڪ هند-آريائي ٻوليءَ تي گهڻو اثر آهي. سنسڪرت ڀارت-پاڪ اُپکنڊ جي آڳاٽي اَدبي ٻولي آهي، جنهن ۾ لکيل هزارين پراچين گرنٿ حاصل ٿيا آهن. اُنهن جي باريڪ اڀياس سان صاف ظاهر ٿئي ٿو تہ سنسڪرت ۽ هاڻوڪين هند آريائي ٻولين ۾ گهڻي قدر هڪ جهڙائي آهي. ساڳئي وقت اِهو بہ ثابت ٿئي ٿو تہ هاڻوڪين هند-آريائي ٻولين ۾ ڪجھہ اَهڙيون پڻ علائقائي خاصيتون آهن، جيڪي آڳاٽي وقت کان وٺي هلنديون پيون اَچن. ساڳيءَ طرح ٻيون ڪجھہ خصوصيتون اَهڙيون آهن، جن جو، اوسر دؤران ٻين ٻولين جي اَثر سببان وڪاس ٿيو آهي. سنڌيءَ ۾ ضمير متصل (Suffixes Pronominal) جو ڪن اسمن، حرف جر ۽ فعلن سان گڏيل استعمال هڪ اَهڙي خاصيت آهي، جيڪا عالمن جي راءِ موجب عربي ۽ فارسيءَ جي اَثر ڪري سنڌيءَ ۾ پيدا ٿي آهي. اِها سرائڪي ۽ ڪشميري ٻولين ۾ بہ ملي ٿي.

هاڻوڪيون هند-آريائي ٻوليون سنسڪرت مان نڪتيون آهن، اِنهيءَ راءِ ۾ بہ ڪن عالمن سڌارو ڪيو آهي. اُنهن جي راءِ موجب هاڻوڪيون هند-آريائي ٻوليون پنهنجي پنهنجي علائقي جي

اُنهيءَ کي ’ڌاتو‘ چئجي ٿو. فعل جا ٻيا روپ انهن ڌاتن مان ٺهندا آهن. پر ڊاڪٽر اَلانا ڪيترن هنڌن تي اُ - اِ پڇاڙيءَ سميت فعل جي اَمر واحد واري صورت کي ’ڌاتو‘ سڏيو آهي، جيڪو درست نہ آهي. مثال طور، صفحي 148 ۽ 149 تي اسم حاليہ جي رچنا ڏسو :-

وَڃِ + اِند + او = وڃيندو؛ لاهِہ + اِند+او = لاهيندو

ڊاڪٽر اَلانا جي راءِ موجب ”هتي ڌاتوءَ جي آخري/اِ/ ۽ اسم حاليہ جي شروع واري /اِ/ جي سَنڌي ٿئي ٿي، جتي ٻئي سُر پاڻ ۾ ملي / اِي/ سُر ٺاهن ٿا. مِنهنجي ويچار ۾ هتي اسم حاليہ جي علامت / - اِيند / ليکڻ گهرجي، جيئن اَرنيسٽ ٽرمپ ۽ گريئرس سمجهايو آهي. مثال طور

وَڃُ + اِينڊ + او = وڃِيندو، لاهُہ + اِيند + او = لاهِيندو

(7) فعلن جي قسمن اَندر صفحي 141 تي ڊاڪٽر اَلانا بالواسطہ فعلن جا ٽي قسم ڄاڻايا آهن. جيئن تہ -

مارُ - (1) مارائڻ، (2) مارا رائڻ، (3) مارارارائڻ

لکُ - (1) لکائڻ (2) لکارائڻ، (3) لکارارائڻ

فعل متعدي بالواسطہ جا پهريان ٻہ روپ تہ عام آهن، جيڪي ٻول چال واري ٻوليءَ توڙي اَدبي لکڻين ۾ ملن ٿا. ٻين ٻولين ۾ پڻ اِهو پيٽرن عام آهي. پر هتي ڊاڪٽر اَلانا فعل بالواسطہ جو جيڪو ٽيون روپ ڄاڻايو آهي، اُهو مون نکو ڪنهن سنڌي اَدبي لکڻيءَ ۾ پڙهيو آهي، نکو ٻولچال ۾ ڪڏهن ٻڌو آهي. ٻين ٻولين ۾ بہ اِهو ٽيون روپ، جنهن کي ڊاڪٽر اَلانا ”فعل متعدي، ڏهرو ٻٽو بالواسطہ“ سڏيو آهي، اُهو نٿو ملي.

اَسين سنڌيءَ جي وياڪرڻي ٻيهڪ ۽ شبد-ڀنڊار جو باريڪيءَ سان ۽ تفصيلوار اڀياس ڪري سگهون ٿا.

اَوائلي پراڪرت سنڌيءَ کان وٺي، اوسر جي جدا جدا منزلن تي سنڌ جي عوام جي جيڪا سنڌي ٻولي هئي، اُنهيءَ جو روپ گهڻي قدر سنسڪرت، پالي، پراڪرت ۽ اَپڀرنش ٻولين سان هڪ جهڙائي رکندڙ هو. اِنهيءَ جي معلومات اَسان کي هاڻوڪي سنڌيءَ جي ٻين ٻولين ۾ ملندڙ آڳاٽي ساهتيہ جي ٻوليءَ سان ڀيٽ ڪرڻ سان حاصل ٿئي ٿي. سنڌيءَ کي وياڪرڻي ٻيهڪ ۽ شبد-ڀنڊار جي خيال کان، ٻين ٻولين کان بلڪل الڳ ليکڻ درست نہ آهي.

(9) فعل لازمي مجهول (Intransitive Passive)

ڊاڪٽر اَلانا صفحي 210 ۽ 211 تي فعل لازمي مجهول جي رچنا بابت ڀيرومل آڏواڻيءَ واحد بخش شيخ جي ڪتابن مان حوالا ڏنا آهن. اِنهيءَ صورت وارن فعلن کي هُنن **’فعل اَڪرترڪ‘** يا **’فعل بي-فاعل‘** بہ سڏيو آهي. پر اِنهن جا حوالا ڏيڻ بعد، ڊاڪٽر اَلانا اِهو ڪٿي بہ چٽو نہ ڪيو آهي تہ پاڻ اُنهن مان ڪنهن سان شامل راءِ آهي يا اِنهن فعلن جي باري ۾ سندس ويچار ڇا آهي؟

ڀيرومل آڏواڻيءَ جي راءِ ۾ فقط ’فعل لازمي مجهول‘ کي فعل اَڪرترڪ يا ’فعل بي فاعل‘ چوڻ گهرجي. اِنهيءَ جا مثال آهن :

(1) ڀينگهي ۾ **لڏجي ٿو.** (2) ڀينگهي ۾ **لڏبو آهي.**

ٻئي طرف واحد بخش شيخ لکي ٿو : ’’اُهو فعل، جو جملي ۾ ڪنهن فاعل جو محتاج نہ هجي، تنهن کي ’اَڪرترڪ يا فعل بي-فاعل‘ چئبو آهي. هي فعل هميشه مجهولي صورت ۾ هوندو

اَوائلي پراڪرت ٻولين (Primary Prakrits) مان پيدا ٿيون آهن. ويدن واري سنسڪرت ۽ ڪلاسيڪل سنسڪرت جو بہ جنم سپت-سنڌو ميدان جي اَوائلي پراڪرت ٻولين مان ٿيو آهي. جڏهن سنسڪرت اَدبي سطح تي ڪتب اَچي رهي هئي، تڏهن انهيءَ جي ڀوروڀوٽيءَ تي (Parallel) ٻول چال ۾ جدا جدا دورن ۾ پالي، پراڪرت ٻوليون ۽ اَپڀرنش ٻوليون ڪتب اچي رهيون هيون. اِنهن ٻولين جو بہ جڏهن اَدبي لکڻين ۾ استعمال ٿيڻ لڳو، تڏهن اُهي وياڪرڻي قاعدن جي ٻنڌنن ۾ جڪڙجي ويون. پر ٻول چال ۾ روزاني زندگيءَ ۾ اُنهن جو جيڪو روپ ڪتب اَچي رهيو هئو، تنهن ۾ آهستي آهستي تبديليون ٿينديون رهيون. اِنهيءَ مطابق چئبو تہ هاڻوڪي سنڌي ٻوليءَ جو جنم، ويدن واري زماني ۾ يا اُن کان بہ ڪجهہ صديون اڳ، هاڻوڪي سنڌ ۽ اُن جي آس پاس وارن علائقن ۾ ڪتب ايندڙ ”اَوائلي پراڪرت سنڌي“ مان ٿيو آهي. اِنهيءَ کي ڊاڪٽر آلانا ’سئنڌوي‘ نالو ڏنو آهي، جيڪا موهن جي دڙي ۽ اُنهيءَ جي آس پاس وارين ايراضين ۾ ڪتب ايندي هئي. وڪاس جي جدا جدا دؤرن ۾ جڏهن سنسڪرت، پالي، پراڪرت، اَپڀرنش اَدبي معيار واريون ٻوليون بڻيون، تڏهن سنڌ جي عوام جي ٻول چال واري ٻوليءَ ڏهين عيسوي صديءَ جي آس پاس، پنهنجو علحدو ۽ نرالو روپ ظاهر ڪيو، جيڪو ٻين وارن علائقن جي پنجابي، راجستاني، گجراتي، هندي، مراٺي وغيره ٻولين کان الڳ هو. تيرهين-چوڏهين عيسوي صديءَ کان وٺي، سنڌ جي عوامي ٻول چال واري ٻوليءَ سنڌيءَ ۾ پڻ لکيل اَدب ملڻ جي شروعات ٿي آهي. لکيل دستاويزن جي آڌار تي

”هاڻ جيڪڏهن پروفيسر پيرومل جي اِها راءِ قبول ڪبي، يعني فعل جي مجهولي صورتن مان، اسم حاليه نهڻ واري راءِ قبول ڪبي ته پوءِ فعل جي مجهولي صورتن ’مارج‘، ’ماريو ويو‘ ۽ ’ماربو‘ مان اسم حاليه واريون صورتون جوڙڻيون پونديون، جيڪا راءِ سنڌي ٻوليءَ جي وياڪرڻي اُصولن موجب قبول ڪرڻ جهڙي نه آهي. لهاذا پروفيسر صاحب جي اِنهيءَ راءِ کي سندس ڪتاب مان حذف ڪرڻو پوندو، ڇاڪاڻ ته مجهولي فعل ’مارجندو‘ مان اسم حاليه جو نهڻ ممڪن نه آهي.“ هتي منهنجو نماڻو عرض اِهو آهي ته ڊاڪٽر اَلانا پيرومل آڏواڻيءَ جي بيان کي سمجهيو ئي نه آهي.

پيرومل آڏواڻيءَ، ’وڏو سنڌي وياڪرڻ‘ (انسٽيٽيوٽ آف سنڌالاجي، ڇاپو 1985) جي باب پندرهين ۾ اسم مشتق (ڪردنت) جي رچنا سمجهائي آهي. صفحي 114 تي هو ’مجهول فعلن جو اسم حاليه‘ سِري هيٺ لکي ٿو :

”ڏسڻ“ توڙي ”ڏسجڻ“ ٻنهي جو اسم حاليه ”ڏسبو“ (ڏِسَ + اِبو).

اَهڙيءَ طرح ڌاتوءَ جي پٺيان ”اِبو“ پڇاڙي ڳنڍڻ سان مجهول فعلن جو اسم حاليه ٺهي ٿو :

پينگهي ۾ لُڏبو آهي.

پينگهي ۾ لُڏبو. (ايندڙ وقت ۾)

هن پوئين مثال مان ڏسڻ ۾ ايندو ته اسم حاليه جڏهن هيءَ صورت وٺي ٿو، تڏهن اُن مان ايندڙ وقت جي معنيٰ نڪري سگهي ٿي.

آهي. مثال طور :

(1) موسم آهر لباس ڌڪڻ گهرجي.

(2) تندرستي قائم رکڻ لاءِ ضروري آهي تہ هڏ هلائجي ۽ سادو کاڌو کائجي.

(3) کيترو بہ پڇبو تہ موت کان بچي نہ سگهبو.

مٿين جملن ۾ 'ڌڪڻ گهرجي'، 'هلائجي'، 'کائجي'، 'پڇبو' ۽ 'بچي نہ سگهبو' فعل اَڪرترڪ جا مثال آهن. (سنڌي ٻوليءَ جو صرف ۽ نحو، ص 383) اِن طرح واحد بخش شيخ جي راءِ ۾ فعل متعدي مجهول ۽ فعل لازمي مجهول ٻئي 'فعل اَڪرترڪ' طور استعمال ڪري سگهجن ٿا.

منهنجي راءِ ۾ واحد بخش شيخ جي سمجهاڻي درست نہ آهي، ڇاڪاڻ تہ فقط لازمي مجهول فعل جو استعمال ''اَڪرترڪ فعل'' جي صورت ۾ ٿي سگهي ٿو. ڪئپٽن جارج اسٽئڪ، اَرنيسٽ ٽرمپ، گريئرس وغيره بہ فقط لازمي مجهول فعل کي اَڪرترڪ يا فعل بي-فاعل ليکبو آهي، جيڪو هميشه ضمير غائب ۽ عدد واحد ۽ جنس مذڪر ۾ ڪتب ايندو آهي. مٿين جملن ۾ متعدي مجهول فعلن جي صورت بدلجي سگهي ٿي جيئن تہ -

(1) لِباسُ ڍڪڻ گُهرجي - لِباسَ ڍڪڻُ گُهرجن.

(2) هڏُ هلائجي - هڏَ هلائجن.

(3) سادو کاڌو کائجي - سادا کاڌا کائجن.

(10) صفحي 214 تي ڊاڪٽر اَلانا، 'مجهول فعلن جو اسم حاليہ' جي باري ۾ پيرومل مهرچند آڏواڻيءَ جي سمجهاڻيءَ کي رد ڪندي لکيو آهي تہ،

(3) پينگهي ۾ لڌو. / پينگهن ۾ لڌو.

منهنجي ويچار ۾ هيءَ سمجهاڻي ۽ مثال پاوي پريوگ جا آهن.

اڳتي هلي صفحي 270 ۽ 271 تي ڊاڪٽر آلاڻ ''پريوگن موجب فعلن جا ڦيرا'' سِري هيٺ 'ڪرتري پريوگ' هن طرح سمجهايو آهي:-

''**پريوگ ڪرتري** : فعل جو اُهو گردان يا ڦيرو جنهن ۾ فعل، فاعل سان عدد ۽ جنس مطابق گردان ڪري تہ فعل جي اَهڙي ڦيري/ گردان کي پريوگ ڪرتريءَ وارو ڦيرو يا گردان چئبو آهي. مثال طور،

مون ورتو. مون جهليو. تو لکيو. اَسان لکيو.''

منهنجي ويچار ۾ هتي 'پريوگ ڪرتري' جي سمجهاڻي تہ درست آهي پر اُنهيءَ جا مثال غلط ڏنل آهن. حقيقت ۾ مثالن وارن جملن ۾ ڏنل فعل 'ڪرمڻي پريوگ' وارا آهن، جتي فعل جملي جي مفعول موجب صورت اَختيار ڪري ٿو، جيڪو هتي ڄاڻايل نہ آهي. پورو جملو هن ريت ٿيندو :

(مون، اسان، تو، توهان، هُن، هُنن) ڪتابُ ورتو.

(مون، اسان، تو، توهان، هُن، هُنن) ڪتابَ ورتا.

(مون، اسان، تو، توهان، هُن، هُنن) ڪاپي ورتي.

(مون، اسان، تو، توهان، هُن، هُنن) ڪاپيون ورتيون.

حقيقت ۾ فعل متعدي جي اسم مفعول (participle Past passive) مان ٺهيل سيني زمانن ۾ جملا ڪرمڻي پريوگ

پيرومل جي هن سمجهاڻيءَ مان صاف ظاهر آهي تہ هو / ڌش -/ ڌاتوءَ ۾ /-اِبو/ پڇاڙيءَ ڳنڍڻ جو قاعدو بيان ڪري رهيو آهي.
اَرنيسٽ ٽرمپ بہ اِها ساڳي ڳالهہ چوي ٿو -

'The Participle present of the Passive voice is formed by adding the affix '-ibo' to the root of the passive theme, as :

پَسَڻُ , to see , passive پَسِجَڻُ , participle present passive پَسبو

چوڻُ 'to say' , passive چَئِجَڻُ , part. pres. pass. چئبو.

(The participle present is also used in the sense of Future tense)

(Sindhi Grammar, Page 271)

گريئرسن هن ڪردنت ناهڻ جو قاعدو هن ريت ڄاڻايو آهي :

''The present participle is not formed by adding/ - ando/to the root, but by changing the termination / - ij or-j/ of the passive root to / -ibo/.'' (Linguistic Survey of India Vol-VIII P.76)

Examples hal. 'to go' > halando > halibo

mār 'to Strike' > ' >mār -ij or mārj - > māribo

هتي اِنهيءَ حقيقت طرف ڌيان ڏيڻ ضروري آهي تہ ڊاڪٽر اَلانا پنهنجي ڪتاب جي باب نائين ۾ ڪردنتن (Participles) جي رچنا سمجهائيندي اسم حاليہ مجهول (passive Participle Present) جو ذڪر نہ ڪيو آهي.

(11) ڊاڪٽر اَلانا صفحي 226 تي 'پريوڳ ڪرتري' جي سمجهاڻي ڏيندي لکيو آهي 'پريوڳ ڪرتري'، 'فعل لازمي مجهول' جي اُن ڦيري کي چوندا آهن. جنهن ۾ اُن فعل جو فاعل ظاهر يا نمايان ڪونہ هوندو آهي،'' جيئن

(1) پينگهي ۾ لُڏجي ٿو. / پينگهن ۾ لُڏجي ٿو.

(2) پينگهي ۾ لڏيو وِيو. / پينگهن ۾ لڏيو ويو.

(13) صفحي 271 تي 'پريوڳ ڪرتري' عنوان هيٺ ڏنل
جملا ''مون جهليو آهي. مون جهليا آهن - اسان جهليا آهن''
حقيقت ۾ ڪرمڻي پريوڳ جا جملا آهن، جتي فعل جو
ڦيرو مفعول موجب آهي، جيڪو جملي ۾ ڄاڻايل نه آهي.
انهيءَ ساڳئي صفحي تي پريوڳ ڀاوي جي اندر هي
جملا ڏنل آهن:

(1) مون چور کي جهليو آهي.

(2) مون چورن کي جهليو آهي.

(3) اَسان چور کي جهليو آهي.

هتي منهنجو عرض اِهو آهي ته هتي مثالن ۾ ڏنل جملا
ڀاوي پريوڳ' جو فقط هڪ قسم آهن. هرهڪ پريوڳ اندر
ٻيڪي جدا جدا قسمن جا جملا ڪتب اچن ٿا، اُنهن جا
مثال هن مضمون ۾ اَول ڏنا ويا آهن.

(14) ''پريوڳ ڀاوي'' ۾ 'ڀاوي' لفظ جو صحيح اُچار
'ڀاوي' آهي ۽ نه ڪ 'ڀاوِي'. 'ڀاوِي' جي سنسڪرت ۾ معنيٰ
آهي 'ايندڙ وقت، نصيب ڀاڳ' هتي وياڪرڻ ۾ 'ڀاوَ'
(ويچار، خيال، ڀاونا ڪريا يعني فعل ذريعي ظاهر ٿيندڙ
ڪم) لفظ جو حالت سنبن يعني اَڌيڪرڻ ۾ اِنهيءَ جو اُچار
آهي 'ڀاوِي' يعني ڀاونا يا خيال جي معنيٰ ۾ استعمال.
ساڳيءَ طرح، ڪرتري پريوڳ يعني فعل جو ڪرتا (فاعل)
جي سنبنڌ ۾ استعمال، ڪرمڻي پريوڳ يعني فعل جو ڪرم
(مفعول) جي سنبنڌ ۾ استعمال.

هتي مون ٿوري ۾ ڪرتري، ڪرمڻي ۽ ڀاوي پريوڳ

وارا هوندا آهن، بشرطيڪ مفعول پنيان ’کي‘ حرف جر ڪتب آيل نہ هجي، جيئن تہ :

مون **چورُ** پڪڙيو آهي. مون **چورَ** پڪڙيا آهن. (ڪرمڻي)

مون **چور** کي پڪڙيو آهي. مون **چورن کي** پڪڙيو آهي. (ڀاوي)

هن کان اڳ، صفحي 223 تي ڊاڪٽر اَلانا ڀيرومل آڏواڻيءَ جي سنڌي گرامر مان حوالو ڏيئي، هُن جي اِها راءِ قبول ڪئي آهي تہ -

”اسم مفعول مان ٺهيل پنجن ماضي زمانن ۾، فعل سدائين ’ڪرمڻي پريوگ‘ ۾ رهن ٿا.“ اسم مفعول مان ٺهيل فعلن ۽ اُنهن جي جملن وارو اِهو پئٽرن هندي، اُردو، گجراتي وغيره ٻولين ۾ بہ ساڳيو ملي ٿو.

(12) صفحي 216 تي ڊاڪٽر اَلانا لکيو آهي، ”پروفيسر ڀيرومل ۽ مرزا قليچ بيگ، فعل لازميءَ جي مجهولي صورتن واري ڦيري کي فعل جو ’ڪرتري پريوگ‘ سڏيو آهي.“ هتي ڊاڪٽر اَلانا اِنهيءَ بيان جي پٺڀرائيءَ ۾ اِنهن ٻنهي عالمن جي ڪتاب مان ڪوبہ حوالو نہ ڏنو آهي مون پروفيسر ڀيرومل ۽ مرزا قليچ بيگ جي سنڌي وياڪرڻ وارن ڪتابن مان فعلن ۽ پريوگن سان واسطو رکندڙ باب ٻہ-ٽي دفعا غور سان پڙهيا آهن. مون کي ڪٿي بہ نظر نہ آيو آهي تہ هنن فعل لازمي جي مجهولي صورتن واري ڦيري کي فعل جو ’ڪرتري پريوگ‘ سڏيو آهي. مهرباني ڪري ڊاڪٽر اَلانا گهربل صفحن جا حوالا ڏيندا تہ تسلي ٿيندي.

سراج ميمڻ صاحب : هڪ ڀھوُنگٽي شخصيت

(عظيم اديب سراج الحق ميمڻ جي وفات تي)

- هيرو ٺڪر

سراج الحق ميمڻ صاحب جي وفات جي خبر بيحد ڏڏکو ڏيندڙ هئي، جنهن جيءَ کي جهوري ڇڏيو. ڪي گهڙيون تہ ان ڳالهہ تي اعتبار ئي ڪونہ پئي آيو ۽ سندس پياريون پياريون يادون من تي ڇانئجنديون رهيون. سندس تندرستيءَ جي علالت جي ڄاڻ هئم. صحت جو مسئلو ڪيس ڪافي وقت کان رهندو پئي آيو هو. پاڻ خود بہ سنڀال وارو شخص هو ۽ سندس ڪٽنب پريوار وارا، خاص طور منهنجي ياپي سيما ۽ سندس فرزند ڊاڪٽر امجد سراج، ڀيڻ فهميده حسين ۽ ٻيا گهر جا ننڍا وڏا ياتي پوريءَ طرح سندن سار سنڀال لهي رهيا هئا، انڪري اهڙو انديشو مون نہ هو تہ هينئن ويني ويني هٿڪس ٿي ويندي.

سنڌ ۽ هند جي سنڌين جو اهو ڏُر ڀاڳ آهي، جو تازو گذريل وقت ۾ اسان جا ڪيترائي پيارا ۽ مهان اديب اسان کان وڇڙندا رهيا آهن. بين الاقوامي حيثيت واري محقق ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ، نوجوان تخليقي اديبن حسن درس ۽ طارق عالم ابڙو، عظيم شاعرن شمشير الحيدري ۽ پريو 'وفا' ۽ ٻين ڪن اديبن جي جوڙي جا ڦت اجا مڙيا ئي ڪونہ آهن، جو مٿان وري پنهنجي

بابت ڊاڪٽر اَلانا جي سمجهاڻين تي پهنجا ويچار رکيا آهن. اِهو بهتر ٿيندو تہ ڊاڪٽر اَلانا ۽ سنڌي وياڪرڻ جا ٻيا ماهر عالم اِنهن تي ٿڌي سيني سان ٻيهر سوچين. جيڪڏهن مان غلط هجان تہ هو منهنجيون غلطيون ڄاڻائي منهنجي راهنمائي ڪن. هيءُ موضوع اهڙو آهي، جنهن تي ڀارت ۾ يوروپ جي ماهرن جديد لسانيات جي اُصولن مطابق، هندي ٻوليءَ جي حوالي ۾ گهڻي تفصيل سان بحث ڪيو آهي.

’سنڌي ٻولي‘ ڪتاب جون پارت ۾ ڪي ٽوڙيون ٿي ڪاپيون
پهتل هيون ۽ هرڪو اديب ان ڪتاب ۾ درج ٿيل ان انقلابي سوچ
۽ نظرئي کي ڄاڻڻ ۽ سمجهڻ لاءِ منتظر هو. مان تن ڏينهن
اُلهاسنگر (ڪئمپ) ۾ رهندو هوس ۽ هڪ پراڻي اسي کن ورهين
جي عمر واري اديب ۽ ٻوليءَ ۾ گهرو چاهه رکندڙ چوهڙمل هندوجا
۽ پنهنجي بزرگ متر نارائڻ ڀارتيءَ سان منهنجو نيازمنديءَ وارو
رستو هو. اُنهن مڙيئي وڏي لَگن سان ڪتان اهو ڪتاب هٿ ڪيو
هو ۽ منهنجي عرض ڪرڻ تي مونکي به ڪتاب پڙهڻ جو موقعو
ڏنائون. مون تازو ئي هنديءَ جو وڏي ۾ وڏو امتحان ’ساهتيه
رتن‘ پاس ڪيو هو ۽ سنسڪرت سان به ڪجهه شناسائي هئم،
تنهن ڪري انهن ٻولين ڏانهن منهنجي ڪافي رغبت هئي.
مونکي اهو به قبول ڪرڻ گهرجي ته اُن وقت علم لسانيات جو
مونکي گهٽو علم نه هو. اهڙين حالتن ۾ مون جڏهن اهو ڪتاب
پڙهيو ته سراج صاحب وارو نئون نظريو ته، سنسڪرت سنڌيءَ
سان نڪتل آهي سو ته مونکي مطمئن ڪري نه سگهيو. جيڪو
هرحال، ٻين پڙهندڙ جو به خيال هو، پر سراج صاحب ڪتاب
لکڻ کان اڳ جيڪو حد درجي جو مطالعو ڪيو هو، جنهن جو
رماڻ ڪتاب اندر ڏنل دليلن ۽ حوالن جي صورت ۾ موجود هو ۽
نهن ڊنگائتي نموني هن پنهنجي نظرئي کي پيش ڪيو هو،
هنجي مد نظر، هن جي علميت اڳيان منهنجو سرجهڪي ويو ۽
ن سبق به حاصل ڪيو ته رسرچ جي ڪم ۾ ڪيتري نه جاکوڙ ۽
ياس جي ضرورت ٿئي ٿي.

پياري اديب سراج الحق ميمڻ جي وڇوڙي جو ڏاڍو اسان کي مليو آهي.

سراج الحق صاحب سنڌي ادبي کيتر جي هڪ ڀھومکي شخصيت هو. هوُ هڪ بيحد معياري تخليقي ليکڪ، بي باڪ ۽ جاکوڙي صحافي، سنڌ جي تاريخ تي عبور رکندڙ، لسانيت جو ماهر، قابل ڪاروباري ۽ عامل نامور وڪيل ۽ آزاد خيال مفڪر هو. هوُ سنڌ جي عظمت تي بجاطور فخر ونندڙ، سنڌ ۾ امن ۽ استعڪامت ۽ سنڌين جي آزادگي ۽ اِتحاد جو ڪانکي هو. هن جي وفات سان سنڌ امڙ پنهنجو هڪ سچو سپوت وڃايو آهي.

سراج صاحب جي نالي سان منهنجي واقفيت سال 65-1964ع ڌاري ٿي. اُنهن ڏينهن ۾ سندس ڪتاب 'سنڌي ٻولي' شايع ٿيو هو، جنهن تي سنڌ وانگر ڀارت جي بہ سنڌي ادبي کيتر ۾ خاص طور لسانيات ۾ چاهہ رکندڙن ۾ ڪافي چؤ ٻولو متل هو. 'سنڌي ٻولي' جي اشاعت کان اڳ سنڌي ٻوليءَ جي بڻ بنياد بابت مکيہ طرح بہ رايا مروج هئا. پهريون ۽ جيڪو گهڻائيءَ ۾ عالمن ۾ مقبول هو، سو اِهو تہ سنڌي سنسڪرت مان نڪتل آهي ۽ ٻيون اهو تہ سنڌي ٻولي سامي (Semetic) سَٽ واري ٻولي آهي. دراوڙي ٻولين سان سنڌيءَ جي وابستگيءَ وارو نظريو اُن وقت تائين اجا مروج نہ ٿيو هو ۽ عام طرح اهو ئي مڃيو ويندو هو تہ سنڌي سنسڪرت مان نڪتل ٻولي آهي، پر سراج صاحب ان رواجي ڍنگ سان وهندڙ پاڻيءَ ۾ جيڪو سروٽو اُڇليو تہ اُلٽو سنسڪرت سنڌيءَ مان نڪتل آهي، تنهن سبب وڏو ڌماڪو ٿيو.

۽ محبت کي مؤثر نموني لوڪن تائين پهچائڻ لاءِ پنهنجي تخليقيت ۽ افسانہ نويسيءَ واري فن تي پنهنجي مهارت کان ڪم ورتو. ان ڏس ۾ هن جون ’پڙاڏو سوئي سڏ‘،’مرڻ مون سين آءُ‘، ۽ ثريال جي ’پياسي ڌرتي، رمندا بادل‘ واريون تصنيفون هڪ يگاني حيثيت رکن ٿيون.

دعوتن ۽ ڪچهرين جو بہ ڪوڏيو هو. جڏهن بہ سنڌ اچبو هو، تہ سندس شاندار دعوتن جو لطف ماڻڻ جو موقعو ملندو هو، جتي يادگار ڪچهريون بہ ٿينديون هيون. هڪ ڀيري اهڙي ڪچهري ۾ سرگواسي هري موٽواڻي ۽ پڻ سائين محمد ابراهيم جويو صاحب جي صحبت ماڻڻ جو بہ موقعو مليو. تازو جڏهن جنوري 2012 ۾ سنڌ جي سرمور شاعر شاه عبداللطيف ڀٽائيءَ جي 268ئين عرصي جي موقعي تي، مان، ومي سدارنگاڻي، اندرا شبنم وغيره اتي آياسين تہ هڪ شاهي دعوت پنهنجي بنگلي تي رکيائون، جنهن ۾ سندن سمورو راڄ پريوار بہ شامل هو، جن سان ملي ڏاڍي گهڻي خوشي ٿي. اُن دعوت ۽ ڪچهريءَ کي اسين سڀ ڏاڍو ياد ڪندا آهيون.

اُن دعوت ۾ سراج صاحب سڀني مهمانن جو شخصي طرح اونو رکندو رهيو. هر ڪنهن کي چوي پيا هي کائي ڏسو، پيا هي ٽيسٽ ڪيو اٿو. سڀني ڏانهن سندس شخصي ڌيان هو ۽ سڀني سان پئي کلي ڪچهري بہ ڪيائين ۽ حال احوال ڏنائين ورتائين. اُن ئي دعوت جي پڄاڙيءَ واري وقت سندس فرزند ڊاڪٽر امجد صاحب مون کي پاڻ سان پاسيرو وهاري، بئہ ۾ ٻڌايو تہ باباجن جي ڦڦڙن

سراج صاحب سان منهنجي وڏيڪ وات تڏهن جُڙي، جڏهن هن ’مهراڻ‘ 1979ع جي 4-3 شماري ۾ مون ڏانهن هڪ کليل خط ’قاضي قادن جو ڪلام‘ ڪتاب جي حوالي سان لکيو. خط ۾ هن منهنجي ڪم جي دل کولي ساراه ڪئي هئي ۽ لکيو هو تہ ”اوهان جيڪا محنت ڪئي آهي، تنهن لاءِ هند سنڌ جا سنڌي ۽ خاص طور ادب جا ڳولائو اوهان جا ٿورائتا رهندا ۽ اڄ جي زماني ۾ جڏهن عربيءَ جي اصطلاح ۾ ’قحط الرجال‘ يعنيِ ’ماڻهپي جو ڪال‘ آهي، تڏهن توهان پنهنجي نالي کي واقع ئي نهال ڪري پاڻ کي ”سنڌي ادب جو هيرو ثابت ڪيو آهي.“ (مهراڻ 1979 شمارو4-3)

بهرحال، اينتريءَ ساراهہ جي باوجود بہ هن کي ڪتاب ۾ ڄاڻايل جيڪي ڳالهيون قابلِ اختلاف لڳيون، تن ڏانهن پنهنجي ليک ۾ چٽيءَ طرح اختلاف بہ ظاهر ڪيائين، سندس ان ليک مان سندس علميت چٽيءَ طرح پيئي بکي، ڇو جو اُن ليک ۾ هن برٽش ميوزم ۾ وڃي اُتان حاصل ڪيل سنڌي بيتن جو ۽ ميوزم ۾ موجود ڪن مراٺي ڪتابن ۾ آيل سنڌي شاعريءَ وارن حوالن جو جيڪ ذڪر ڪيو آهي، سو ڏيکاري ٿو تہ هوُ ڪيڏو نہ وڏو عالم ۽ جاڪوڙي هو.

سراج صاحب صرف لسانياتي ماهر ۽ محقق ئي نہ هو، پ دنيا جي تاريخ، خاص طور سنڌ جي تاريخ ۽ سنڌ جي سماجي ثقافتي، سياسي ۽ معاشي حالتن تي پوري نظر ۽ پوري دسترس رکندڙ هو. هن پنهنجي ان ڄاڻ ۽ سنڌ ڌرتيءَ ڏانهن پنهنجي آد

جي صحبت ماڻي دِلي طرح خوش ٿيا. اُهو اڳئين سال فبروريءَ جي آخر وارو سمو هو. اِن دوران معلوم ٿيو ته ٻئي جڻا علاج مان مطمئن هئا ۽ اسان کي به دلي سُڪون رسيو ته پاڻ چاڪ چڱو ڀلو ٿي واپس گهر ويندو.

تنهن کان ٻن ٽن ڏينهن بعد ئي هنن جي ڪراچيءَ ڏانهن روانگي هئي ۽ مان وچي ڪانئن موڪلائي آيس ته هاڻي پاڻ نوبنو ٿي وڃي رهيو آهي. پر اڄ ساڳيو اُهو فبروريءَ جو مهنو آهي، سڀ ڪجهه ساڳيو آهي، پر اسان جو پاڻُ اسان سان گڏ نه آهي.

جو پرابلم مڙيئي ڪجھ وڌيل آهي ۽ اسان ٻڌو آهي ۽ Net تي معلومات حاصل ڪئي آهي تہ دهلي (اِنڊيا) ۾ اِن جو سُٺيرو علاج ميسر آهي. اِن ڏس ۾ مون ڪان بہ راءِ پڇيائون ۽ مون ڪيس ٻڌايو تہ برابر دهليءَ جي بلڪل ويجهو گڙگانءَ ۾ ميدانتا اِسپتال ۾ اِن جي Specialization آهي ۽ دنيا ڀر مان ماڻهو علاج لاءِ اچن ٿا ۽ ڪين بہ اِن جو ضرور فائدو وٺڻ گهرجي. مون ڪين چيو تہ مان دهليءَ ۾ رهان ٿو ۽ مونکي ڪنهن بہ قسم جي مدد ڪرڻ ۾ فقط خوشي ئي حاصل ٿيندي. پر منهنجن هِنن ڀائرن مون کي ڪنهن بہ قسم جي مدد لاءِ موقعو نہ ڏنو، ڪا بہ تڪليف ڏيڻ واجب نہ سمجهائون ۽ اوچتو هِڪ ڏينهن امجد صاحب جو فون آيو تہ باباجن ميدانتا ۾ علاج ڪرائي رهيا آهن ۽ نيڪ طرح سڀ ڪجھ هلي رهيو آهي. خير مان ٻئين ڏينهن صبح جو ئي ميدانتا اِسپتال ۾ پهچي ويس ۽ حالي احوالي ٿياسين. اُتي ٻن ٽن هفتن جي علاج بعد هوُ مطمعن ٿيا ۽ مون بہ کين پنهنجي غريب خاني ۾ پڌارجڻ جي دعوت ڏني. هڪ ٻن ڏينهن بعد مونکي ٻڌايائون تہ سياڻي صبح جو ڪجھ وقت لاءِ تو وٽ اچي رهيا آهيون.

مون لاءِ اِها ڏاڍي خوشيءَ جي ڳالھ هئي تہ منهنجو وڏو ڀاءُ خوش چڱو ڀلو ٿي، مون وٽ ملڻ لاءِ اچي رهيو آهي. مون پڻ سراج صاحب جي ٻين ڪِن دوستن - ڊاڪٽر مرليڌر جيٽلي، لڇمڻ ڀاٽيہ ڪومل، موهن همٿاڻي، دل-سنڌ جي ايڊيٽر مهيش چابڙيا، آنند ڪيماڻي وغيره کي مانيءَ جي دعوت ڏني. پنج ڇھ ڪلاڪ ڏاڍي سني ڪچهري ٿي. سڀ دوست سراج صاحب ۽ امجد صاحب،

ڳالھائيندا آھن البت مڪاني لھجي ۾ ھڳاءُ سان. ڪلاڏر منوا جي ڳوناٺي ٻوليءَ جو ٻہ نوٽيس ورتو ويو ھو. باقي ڪھاڻيءَ جي سمورن عناصرن موجب مڪاني عنصر تلاش جي ڀرپور ڪوشش آھي. موھيءَ جي 'چيڪ بوڪ' جي مھاڳ ۾ نامديو انڪي بيشڪ جادو سڏيو آھي. جيئن عالم شاھ خان جي ڪلفيءَ واري جي ڪھاڻي سنڌي ڪردار ذلني جادو ڪيو ھو.

ھاڻي ھن سيمينار بعد لڳي ٿو ڏڙاڏڙ مڪاني عناصرن وارين ڪھاڻين جي گھٽائي نظر ايندي جيئن نئين ڪھاڻي/ڪھاڻي پوسٽ ماڊرن ڪھاڻي جي دؤر ۾ ٿيو. جيتوڻيڪ سڌو سنواٽو صاف سٿرو بنا وڙ وڪڙ وارو وشيہ آھي. ساھت سماج جي ڏڙڪڻ ٻڻي ٻہ رچناڪار اردگرد ڏسي محسوسي ۾ فنائتي نموني اظھاري تہ مڪاني عناصر شامل ٿيڻ لازمي ليکبا. ڪي نوان بحث، مونجھارا بہ پيدا ٿيڻ جا امڪانات آھن. اڄ ئي سمڪالين پارتيہ ساھتيہ ۾ رنجنا اڙگڙي جو آليکہ پئي پڙھيم لکي ٿي.

اسان وٽ ساھت جڳت ۾ عالم نقادن ۾ ھڪ عجيب عادت آھي ڪو ھڪ ويچار ساھت ۾ داخل ٿئي يا داخل ڪيو وڃي تہ ترت سرگرم ٿي وڃي ٿو. ان ويچار جو ڪو حل نہ ٿئي اھڙي پروليءَ ۾ انکي تبديل ڪندا آھن. وري خود ئي ان جو حل ڳولھڻ جي ذميواري خود تي ھموار ڪندا. ان پروليءَ جو اھڙو حل ڪڍندا جو ٻي پرولي تيار ٿي وڃي ۾ ان طرح، ٽين ۾ چوٿين ۾ آخر ۾ اھو ويچار خود پروليءَ جي روپ ۾ ايڪيڊميشن لاءِ شويا ڪرڻ جو روپ ٻڻجي عالمن ڪي روشن ڪرڻ جي پرتيني (پرم) ڪرائي ٿو. پر ويچار جو پنھنجو سچ ان چمڪ ۾ ڪٿي غائب ٿي

گذريل ٻن ڏهاڪن جي سنڌي
ڪهاڻيءَ ۾ مڪاني عناصر

-ڊا. ڪملا گوڪلاڻي

ڪهاڻي ادب جي سڀ کان مقبول صنف. ٻن ڏهاڪن يعني 2012 تائين 1991 يا 1992 کان وٺي ڇپيل ڪهاڻيون. ڪهاڻين جي ريڪ مان ڪتاب لاٿا نه سؤ کن مجموعا رنگه به رنگي ڪشش ڪندڙ ڪور، دل ڇڪيندڙ سرا، ڄاتل سڃاتل ڪهاڻيڪارن سان نوان نالا به پر عمر انهن جي 60-70 سالن کان وڌيڪ. سراسري ڏهه ڪهاڻيون به ليکجن ته هزار ڪهاڻيون پر گهڻيون ڪهاڻيون جديد لائيف اسٽائيل پنج ستارا هوٽلن جو ڪلچر وسڪي بيئر، بار روم، فاسٽ ميوزڪ تي نرتيه، انساني رشتن جون پرندڙ پٽيون، رت جي سنٻنڌن ۾ پوندڙ ڏارون، سنڌيت سان واسطيدار رچنائون خاص گهٽائيءَ سان. هڪ طرف ٻوليءَ سنڌيت پوئتي پوندي وڃي ٻئي طرف ڪهاڻين ۾ انکي شدت سان اظهاريو پيو وڃي. ڪارڻن جي تفصيل ۾ وڃڻ جي نه ضرورت آهي نه ئي گنجائش. جو وشيه آهي مڪاني عناصر.

منهنجي خيال ۾ هن وشيه تي قومي سطح جو هي پهريون سيمينار آهي. انڪري ڪهاڻيءَ بابت ڪتابن ۾ وشيه تي گهٽ مواد آهي. گوبند مالهيءَ جي 'دل ڏي دل وٺ' جي مهاڳ ۾ پرم ابيچندا ڻيءَ لکيو، ''مالهي ان ٻوليءَ ۾ لکندو آهي جا عام ماڻهو

استعمال ڪندي افغانستان جي راجدوت مسعود جو شڪار بڻجڻ.

- جوتواٽيءَ جي ئي هڪ عورت جو ٻيءَ عورت لاءِ رچنا جيسلمير جي مشهور پرش وئشيا ورتيءَ کو فوڪس ۾ ڪٽي ڪامياب ڪهاڻي.

وينا شرنگيءَ جي ڪاري-ڪاريءَ جي وشيہ تي مڪاني ٻوليءَ جي هڳاءَ سان ڀرپور ڪهاڻي جنهن ۾ قومي ۽ عالمي عؤرتن جا ادارا بہ هن ڪهني رسم خلاف ڪجهہ نہ ڪري سگهيا آهن هند جي شايد پهرين عؤرت پاران لکيل ڪهاڻي.

- ڪلاڏر منتوا جون آفتر شوڪ زلزلي جي قدرتي ردعمل تي، لالچ ماني ڪهاڻيون ڏڪر-ٻوڏ طوفان بعد ايندڙ تباهيءَ جي سوزناڪ حالتن تي هڪ هٿ چاچي بصران جي هڪ هٿ سان پريل پرت جي هنر ۽ پيرو جو پولي فقيرياڻي ڏوهارين کي ڳولهڻ ۾ پڙ مڙني ۾ روائتي ڪهاڻيءَ ذريعي آنچلڪتا سان واسيل ۽ واڳيل ڪهاڻيون.

واسديو موهي جي ٻل آسام جي ٻل پرتا تي چوت ڪندڙ پر چيلي لاءِ گهروارن جو پيار موهہ سايبان ٿيل هڪ ڪڻ گوئاتي ماحول ڪڻجي خطا يا پل کي نجي نظر سان ڏسڻ جي ڪهاڻي. 'ڦيرو'، 'ملياليءَ سماج جي'، 'چيڪ بوڪ' گجراتي ۽ 'دعوت' پارسي سماج جي وشواسن مچنائن جو چٽ چٽيندي ٻن دلين جي پيار جي پياري ڪهاڻي.

گوپ گولاٽيءَ جي 'خوف جو احساس'

لکمي ڪلاٽي : بشير جي ڳولها، ڪرشن ڪتواٽيءَ ٻئي وديس ر، افريڪا ۾ ڪم ڪندڙن جي حياتي اتي جا سنبنڌ وساري ادي پارتيہ ڇوڪريءَ سان ڪرڻ ۽ جستيفاءِ ڪرڻ.

وڃي ٿو.

حقيقت ۾ اول ته مون خود مڪاني لفظ کي سنڌيت سان جوڙيو پر انگريزي لفظ ريجن يعني اين ايريا آف اَ ڪنٽري آف ورلڊ ۾ اين ايڊمنسٽريٽو ڪنٽريءَ منهنجي ايياس کي دشا ڏني ۽ نه رڳو پارت پر آفريڪا، ڪئناڊا، دبئي جي ماحول ڪردارن تي لکيل ڪهاڻين کي به ايياس ۾ شامل ڪيم، پارتيه صوبا ته آهن ئي. هرهنڌ جذب ٿيڻ جي اسانجي گڻ ڪري جتي وياسين اُتي جي ٻولي ڳالهائڻ. ڪاڏا ناهڻ ڪائڻ رواج اپنائڻ ، ڌرمي عقيدن تي هلڻ، سڪياسين پر ڪهاڻين ۾ اهو چٽ گهٽ نظر آيو. وڏ ۾ وڏ ٻئي ريجن وارن سان افيئرو شاديءَ ۾ رنڊڪون جدوجهد جا مثال نظر آيا. مطلب محض ڪردارن جا نالا مڪاني هڳاءُ ڪٿان عطا ڪندا؟ پر ته به مقالي جي سڪوپ موجب ڏنل نقطن تي جاچنا پيش ڪريان ٿي.

(1) موضوع ۽ اُنجو نڀاءُ : هري موٽواڻيءَ جي لباڻي ڪهاڻي لوهاڻا خالصن تي مرڪوز جيڪي گهڻو تڻو ڪاسائڪو ڌنڌو ڪن ڪي ڪيتي مزوري ڪي واڊڪو ڪم. مجنيءَ ڪي سڪول ۾ بڌڻو پوي ڪيس خود به سخت تڪليف ٿئي ليڪڪ موضوع سان گهٽنائن ۾ ڪردارن ذريعي ڪاميابيءَ سان نڀايو آهي. پانڪ ڪي اينزائٽي رهي ٿي شروعات ڪان آخر تائين روچڪتا ۾ جڳياسا مَ وجود. آخر ۾ به مجنيءَ ڪي لڳو سنڌس پيءُ جي بدن مان مئل جانور جي ڪرپ نه ماڇيي جي خوشبو اچي رهي آهي.

گوپال ٺڪر جي سريندر آتنڪ واد جي موضوع تي، آتنڪواد تي ئي موتيلال جوتواڻيءَ جي آتنڪ واد جو شڪار ۾ ڪيترا ٻم

نورجي کوج (جينت ۾ ڊاڪٽر هلديا ۽ ڳوناٽو. هلديا مثل سڀ ڊاڪٽر منورتي بدلائين تہ سنسار سر ڳہ بڻجي پوي.

(3) **مڪاني ٻوليءَ جو هڳاءُ** : نديءَ جو رخ پيءُ کي مرهٽيءَ ۾ اپا عزت لاءِ اپا-لفظ ئي نہ جملا بہ (مالها اَپا لئي بَرا اَپا-منهنجو پيءُ ڏاڍو سنو پيءُ آهي).

ڳوناٽا لفظ-ڏڪار سبب ڳوٺ جا اصل تڙ ڪوه ڪارا ٿي پيا هئا. مال جي ڪاڻڻ ڳاه باه تہ ڇڏ سيم بہ ڪونہ هو. ڪٿي ڪٿي سيم ۾ ڪرڙ ڪنڊا يا لاٽا هئا. ڳانءِ لاءِ ڳوئبين ڇا لاءِ ڪرو، سهندس لاءِ هوندوسين.

(4) **مڪاني ماحول جي اُڪت** : جيسلمير ڪان چاليهہ ڪلوميٽر پري واريءَ جا دڙا غزوب ٿيندڙ سج جي روشنيءَ ۾ جادوئي اثر چنڊ جو منڊ تتل ڦتل انگريزي ساپيان ماحول ڪڙو ڪري ٿي. عؤرتن جو اُنن تي سوار ٿيڻ-اوٺين سان سهواس ڏيکارڻ لاءِ بيحد اثرائتي ٻوليءَ جو استعمال جوتواٽيءَ ڪيو آهي. لباٽي-سنڌي سردارن جو وهنوار پوشاڪ ايڪشن ساپيان آفترشوڪ-ڳوٺ جو نالو لوڏائي-پڇ جي بنياد تي ڏند ڪٿا شيش ناڳہ واري، پن ڇڻ جي رت ۾ جيئن پيلاپن ڇڻندا آهن تئن عاليشان عمارتون پٽ پوڻ لڳيون. آسمان ڦاٽڻ لڳو. بچايو بچايو جون چيخون... سيڪڙو لاشون جي ڪفن جي انتظار ۾ پيئون هيون (لاش هئڻ ڪپي) حصو ڊهيو پيو هو (ڊنو) پيو هو. جهڙيون معمولي ٻولي ۽ گرامر جون چڪون آهن. مينهن وسڪاري جا نظارا ڳانين مينهن جا مئل جسم پاڻي ۾ تري رهيا هئا. ڪهاڻي ڏکن ڏسيو ڏانءَ ۾ پشڪر جي گهاٽيءَ جو ماحول شبد چتر.

جينت جي 'جنازو' مسلم ٽئڪسي ڊرائيور هندو سوارين ماءُ جي ڊيٿ پر جنازو ڪڍڻ لاءِ پيسا نہ هجڻ ڪري ٽئڪسي هلائڻ جو مارمڪ نموني چٽ چٽيل.

مون اهي ئي ڪهاڻيون چونڊيون آهن جن ۾ رچناڪار پيشڪش ذريعي وشيہ سان نڀايو آهي.

(2) موضوع جي نباهہ لاءِ مکاني ڪردارن جي چونڊ ۽ جائزگي :

ڪهاڻي	ڪردار
هڪ عوُرت	پرم سنگهہ پدمڻي

ڪئرولسا ايڊس مريض پرش کان بدلو وٺڻ جي ڀاونا پر پدمڻي بہ سزا ڀوڳيندي اِن ڪري سهواس نہ ٿي ڪري

سدا شو پاٽل انتر جاتي وهانءَ لاءِ جائز دليل ڏيئي ها ڪري ٿو.

لٻاڻو مجني ۽ رگهووير سنگهہ

جنازو- ڊرايور برقعي واري چاچي مؤلوي صاحب يشونت- ٽئڪسي ڊرائيور جو درد خودداري پيسا نہ وٺڻ وقت، يشونت جو انسانيت ۽ مدد جو جذبو.

اندر جي عدالت جو پريش ٻئنرجي انترجاتي وهانءُ سرينڊر جي سوها اشرف کي آتنڪ واد کان بچائڻ لاءِ پنهنجي پيٽ ۾ ڇرو هڻي ٿي ڪڍي.

ٻل ۾ امريندر ڇبلو بہ ڪردار ٻڻجي پيو آهي سنگنيش هاسني انميش جي ڀاوناڻن جا شبد چتر ڪلاڊر جا سمورا ڪردار ڪهاڻيءَ جي موضوع سان نڀائڻ ۾ مددگار. سندس ڪهاڻين ۾ ڊور بہ سجيو ڪردار ٻڻجي پيا آهن.

غيرت بي غيرت : ساوتري ۽ رحيمان وري پيانڪ ٺهڪ ڏيڻ
شروع ڪيا. هيءَ عؤرتن جي حقن جي ڳالهہ ڪرڻ واري اسانجي
سماج ڪي سڌارڻ بدران پاڻ ئي قديم ڪنڌهر جيان ڍهي پٽ پيئي
آهي. فرق اهو آهي نہ انهن قديم ڪنڌهرن جي حفاظت لاءِ عالمي
تنظيهون ۽ بئنڪون امداد ۽ عطيو ڏيئي رهيون آهن.

منوا جي ايرڪا ۾ رمليءَ جي بڪہ جو بيان جا ڪتي ٿيڻ لاء
پرارٿنا ڪري ٿي. سيني ننڍي عمر جو ڪلاڏر منوا مڪاني
منظرڪشيءَ ۾ خاص ڌيان طلب چوندڊ ٻن ڪهاڻين جو مڪانيت
جي حوالي ۾ تفصيلي تبصره.

مايا راهي موڪش

ڏڪڻ پارت جي هڪ عجيب روائت تي آڌارت ٿياڪر جي
پ ۾ پيشڪش ڪندي پس منظر ڪي ساپيان بڻايو ويو آهي.
شروعات شنڪر جي ڳوٺ موٽڻ وقت بس ۾ سوچ جي سلسلن
ن. براهمڻ ڪٽنب جو شنڪر شهر ۾ نؤڪري ڪندو آهي.
املي‌ءَ سان پيار اٿس ساڻس شاديءَ ماءِ ڪٽنب سماج ڪي
يئن مڃائيندو انجو تفصيلي بيان روائت موجب وڏو پٽ وڏيءَ
جب شادي ڪندو باقي ننڍا يجمانن جي ڪنيائن مان ڪنهن
ب رستو رکي تن من جي پياس بجهائڻ لاءِ آزاد اينري قدر
يار پيدا ٿيو تہ اهو ماءُ سان رهندو. عؤرتون هڪ جون ٿي رهڻ
ذل نہ. ڳوٺ جي راجلڪشمي ساماٽي پر سندس سرير ڪنهن
مڻ نہ پوڳيو حادثي ۾ ديهانت. اهو وشواس تہ جيئري
ٽيل ڪنيا جو، ملن جو سپنو پورو نہ ٿيو تہ سندس آتما پتڪندي
ي -مؤت بعد ڪنهن براهمڻ ڪمار سان سنيوگ ڪيس مڪتي

وينا شرنگيءَ جي غيرت بي غيرت-ڪارو ڪاري نالي سان ٿيندڙ وحشت ۽ دهشت جي منظرڪشي ڪندي ماحول ساڀيان بڻايو ويو آهي.

موهيءَ ڊبئي جو ماحول ڪاڏو-رهڻ لاءِ گروپ ۾ ڪمرا پلنگ شيئر ڪرڻ جي سچائيءَ کي اثرائتي نموني لفظي اظهار ڏنو آهي.

فنائتو اظهار : لباڻي-ڪاسائڪي هڪار هوبهو اکين آڏو اچيو وڃي. ”سندس ڊپ ۽ چڙچڙهيپڻي جو ڪارڻ سندس پيءُ هو. هو جڏهن گهر ايندو هو ته سندس ڪپڙن تي رت جا داغ هوندا هئا، جي ان وقت ٿيندا هئس جڏهن ٻڪر يا ٻڪريءَ کي جهٽڪو ڪندو هو. منڍي وڍجي وڃي ڪرندي هئي ۽ رت جي ڦوهاري مان ڪجهه ڦينگون هنجي ڪپڙن تي اچي پونديون هيون...

هي ڪرپاڻ ڏسين ٿو. مڇيءَ وانگر ٻترا ٻترا ڪري ڪانون کي کارائي ڇڏيندس.“

-’ڏکن ڏسيو ڏاءُ‘ ۾ پشڪر گهاٽي جو تبديل ٿيندڙ نظارو

بئي ديش ۾، اوچتو ڪلوپيٽرا اُٿي بيٺي، هڪ سگريٽ وات ۾ وجهي اهو جلايائين. پرين ڪرسيءَ تي ٿي ويٺي پڇيائين. ”توهان ڪير آهيو؟

مان تنهنجي ماءُ کي سڃاڻيندو هوس...

توکي پنهنجي پيءُ جي ياد آهي؟

مونکي پيءُ نه آهي. ڪلوپيٽرا سخت آواز ۾ چيو...

پيءُ سيني کي ٿيندو آهي.

...هن ملڪ ۾ ڪئين بار آهن جنکي پيءُ نه آهي.

معنيٰ بہ ڏئي ها تہ وڏيڪ اثرائتي بہ ها. مڪاني عنصر شدت
سان اُڀري اچي ها. باقي پاشا ڪٿا کي وڌائڻ ماحول سازيءَ بڻائڻ
۾ ڪردارن جا منوڀاو ظاهر ڪرڻ ۾ بيشڪ اثرائتي آهي.
منوج وانگر هن هر تال ۾ بوت وجهڻ نہ ٿي چاهيو.
... هيءُ سوال جواب نہ هو هيءُ تہ هڪ جنگ پراچين ڌرم ۽
نئين ويچار ڌارا جي جنگ-ڌرم وڏيڪ زوراور هو ۽ نئين ويچار
ڌارا ويچاري ٿي پيئي هئي.
... شياملي ءَ ج جوان اُمنگن جو بند ٽوڙڻ لاءِ اتي چنچل نديءَ
جي بہ پنهنجي رسمي مريادا بنڌن سان ٻڌڻ ٿو چاهي. من ترس
کهرين رات لاءِ ڪجهہ ڇڏينديئن ڪن... ناراض ٿيڻ تي سندس
ٺهري کي ٻنهي هٿن ۾ وٺي چمندو بہ آهي ۽ هوءَ سنيهہ جي
ٿتل چاندني ۾ وهنجي ٻهڪي اُٿندي آهي.
هن هڪ ڏکو ساهہ کنيو پاڻ کي ٻليءَ جو ٻڪرو ٿيندو ڏسي پر
سندس ذهن ۾ ڪشمڪش آهي تہ ماءُ جي آگيا مڃڻ تي شياملي ءَ
جي سپنن جو چا ٿيندو ۽ فيصلو ڪري ٻاهر نڪري ٿو اَچي.
ڪهاڻيءَ ۾ راجيشوري لاءِ ماڻس هلڪو اِشارو ڏئي ٿي تہ الائي
پنهنجو انتظار هوس جو ٿي سال سرير اڇوتو هوس شايد.... پر
ڪري جي من ۾ اهڙي ڪا پاونا نہ ڏيکاري ويئي آهي انڪري
ڌرمي عقيدي کي پاسيرو رکي ڇڏيو پر ڪٽر براهمڻ ڪٽنب
هوندي ڪيس ڪو ڊپ نہ خوف نہ پيار جي سگهہ فتحياب ٿي.
ملائي مڪاني عناصرن ۾ ڪٿيہ ڏکڻ پارتيہ باقي ٻولي ڪمزور
ش ماحول سجيو گهٽ، معلوماتي وڌيڪ گويا ليڪ ٻڌي پڙهي
ڪئي هجي شنڪر جي ڪردارنگاريءَ ۾ انوپوتي تنو پختو

ڏيندو.

شنڪر ماءُ ڪيس ان فرض پالڻ لاءِ مجبور ٿي ڪري جو سي
مرد مها پوڄا تي ويل آهين. شنڪر جي من ۾ شياملي آهي
انڪري سڄيل سنيريل راجلڪشميءَ جي ڪمري ۾ وڃي به ڪيس
بنا پوڄڻ جي موٽي ٿو اچي.

شنڪري جو وڏو ڀاءُ رام لنگم سندس زال سنندا سس جي لاڏلي
ننهن. وچون ڀاءُ منوج پراڻن خيالن جو. ڪٽر ماءُ، ويدن پراڻن
جو ماهر سندس پتا ۽ ڳوٺ جا ماڻهو اِهي آهن مکيه ڪردار
شنڪري جي پريميڪا شياملي سميت سيني جي اڻٽ شنڪ
جي ڪردار کي اڀارڻ لاءِ ڪيل توڙي گهٽنائون به اهي ئي فوڪس
۾ جن سان شنڪر جو ڪردار فوڪس ۾ اچي.

ماحول سنرچنا گهڻو تڻو بياني هجڻ ڪٿيه جي مجبوري. رچن
لاءِ انسپائريشن ڏکڻ ڀارت جي ان رسم مان مليو انڪري جتي
ٻين کهاڻين جا پرش ڪامي عوّرت کي استعمال ڪندڙ هوند
آهن اُتي هن ۾ شنڪر جي اخلاقي بلندي ثابت ڪرڻ ۾ ڪامياب
ٿي سچي پريميءَ جو روپ پسائي ٿي.

چوڪري سامائجي نه ڪيس ڪوٺي پڙي سان پوتي به پائي
رنگبرنگي گلن سان سجايو ويندو. دهل دمامن سان گهٽيءَ
گهمايو ويندو. وري اهو عجيب وشواس جيئري ملڻ نه ٿيڻ ت
اترپت آتما ملڻ جي آس ۾ ڀٽڪندي رهندي ۽ مرتڪ باڊي
سان سنيوگ ذريعي موڪش ڏيندو. ڪنيا آهي راجيشوري انت
سنسڪار جو ليکڪا تفصيلي بيان ڪيو آهي.

ڀاشا : البت ڀاشا ۾ مول ٻوليءَ جا لفظ لکي پوءِ انهن ج

دوست فلي واديا، سندس مامو ڊاڪٽر سورابجي. ڪردارن تي سپاويڪ فوڪس. ڪجھ بہ مڙهيل ٿاپيل نہ ٿو لڳي. ليکڪ ڪا فتوي نہ ٿو ڏئي. پر سندن ڳالهائڻ وهنوار/مان ازخود چريتر اُپري ٿو بيهي.. ابن جي ايمانداري تہ جسم جو جيڪو عضوو سڀ کان وڌيڪ پسند اهوئي جدا ٿي ويو تہ شادي ڪيئن ڪريان ۽ فلي جي صداقت تہ سموري جائداد سامهون اٿم... پا ۽ ڊاڪٽر جو گهربل مڪمل رول سڀ ڇاپ ڇڏي وڃن ٿا. نامديو جي ٻنهي ۾ الهين سان شامل راءِ سمپادڪ ڏڙڪن جي رِدم ۽ مڪاني عنصر.

ڪهاڻي پارسي پس منظر تي انڪري اهو ماحول ڪريئيٽ ڪرڻ ۾ ڪامياب-اگياري (پوڄا گهر) روو (سوجي ڪير ڪنڌ مان ناهيل پيچ)، پاوي-اگياري ۾ شاهي ڪونڊي جي جڳهہ جنهن ۾ ٻرندڙ اگني هوندي آهي. لاش ڳجهن کي کارائڻ لاءِ پراڻيءَ کي کوہ ۾ لٽڪائڻ، هاڻي دفن يا اگني سنسڪار لاءِ سوچ. وقتائتو 1844 جي اگياري ليکڪ جي ڄاڻ جي شاهد ڊاڪٽر جي گهر جي سجاوت جو ساپيان بيان ڪوبہ بورنگ انگهائيندڙ بيان نہ. تن من جي سونهن جو لاثاني اظهار.

ڪوي هردو رکندڙ موهيءَ جي ڪهاڻي بہ ڪاويہ ميہ ٿوري ۾ گهڻو چوڻ جي قوت اٿس. ڪجھ بہ پرتو يا اجايو نہ.

ٻولي سليس، ڪهاڻيءَ جي پس منظر ۾ انگريزي لفظن جو واهپو سپاويڪ لڳي ٿو. مثلن نپل، ريڊ، پا، نيڊل، آءِپوائنٽ، ڊيٽنگ، اسڪرٽ، لوڪٽ نيڪ، مئمو گرافي، دس از فلي ز لائيف، بريسٽ ڪئنسر، مئستيڪٽمي، ڊڪٽيٽو، بائول، ڊنر، پرابليمس ويڪسٽ ويڪ، ويلڪم ميٽنگون-هندي لفظ جگل بندي وغيرہ.

بيٺو آهي جيڪو به مايا جو مقصد لڳي ٿو.

ٻين ڪهاڻي - دعوت - واسديو موهي

پارسي پس منظر ابن دستور ۽ فليءَ جو پيار، ڊيٽنگ مهابليشور
هوٽل ۾ الڳ الڳ ڪمرن ۾ رهڻ، هڪ حد اندر جسماني سنبنڌ ب
قائم، نراليون وحشاني حرڪتون، شادي لاءِ تيار، دستور چوي ٿي
پا (پتا) جو ابران سان پيار آهي. اُتان واپس اچي قبوليت ڏئي
ته شاديءَ جي رسم ادا ٿئي. دستور کي نپل تي هلڪي سوج ۽
لالاڻ - چيڪ اپ - ڪئنسر - آپريشن - ڪنڊت جسم سان ڪيئن شادي
ڪري؟ فليءَ کي فون تي منع ٿي ڪري ته پا راضي ناهي.

ڊاڪٽر سورابجي پا جو دوست. نئين سال تي گهر ۾ ڊنر لاءِ
دعوت ٿو ڏئين. فلي پهچي ٿو، ٻڌائي ٿو ته ڊاڪٽر سندس مام
آهي. ڊٽيڪٽو مثل سموري ڄاڻ رکي هئائين. ابن چيس خبر
اٿئي ته ٻڌاءِ تنهنجي جائداد بغير توسان شادي ڪيئن ڪريان
ها. کلي ٺهڪ ڏيئي وراڻي ٿو ڏئي، ''هيءُ سڄي جي سڄي
جائداد جا منهنجي سامهون بيٺي آهي. انجو ڪو حساب ئي
ڪونهي. ڊاڪٽر ۽ پا اچن ٿا. پا فليءَ جي ڪلهي تي هٿ رکيو
ابن وائڙي، چپائينس ٿو فليءَ سان نه ملايو ته سورابجيءَ مد
ڪئي. فليءَ سڀ ٻڌايو. آخر ۾ ڊاڪٽر چيو ته پڪو بزنس مين
آهيان توهانکي ملائڻ لاءِ دعوت ڏني اٿم.

ان ڪٿا وستوءَ کي ليکڪ بيحد فنائتي نموني اُٿيو آهي
جڳياسا آخر تائين برقرار، ننڍا ننڍا معنيٰ خيز جملا، لاثاني
فلو - پرواهه، خوبصورت بيان.

ڪردار ڪل چار - ابن دستور، (نائڪا) سندس پتا پا (هومي)

هڪ اُستاد شاعر ۽ اعليٰ زبان دان

-ڊاڪٽر جگديش لڇاڻي

ليکراج ڪشنچند ميرچنداڻي عزيز سنڌيءَ جو هڪ اُستاد شاعر آهي. هن جو جنم 19 ڊسمبر 1897ع تي حيدرآباد سنڌ ۾ ٿيو. ورهاڱي کان اڳ ئي هو نثر خواهه نظم ۾، پنهنجي علم ۽ فني مهارت سبب ادبي حلقن ۾ هڪ ڄاتل سڃاتل شخصيت بڻجي چڪو هو. مشاعرن ۾ هن کي چڱي خاصي عزت ملڻ لڳي هئي. سنڌ ۾ هن جي شعرن جا پنج مجموعا، ڪليات عزيز (1938)، گلزار عزيز (1944)، شاعراڻي شمع (1944)، پڇتاءَ جا لڙڪ (1946) ۽ پيغام عزيز (1946) شايع ٿي چڪا هئا.

ليکراج عزيز ننڍي ڄمار ۾ ئي شاعريءَ ۾ نالو ڪڍيو. عزيز سنڌي ٻوليءَ کانسواءِ عربي، فارسي ۽ اردو ٻولين جو به عالم هو. شاعريءَ جي فن ۾ به اُستاد مڃيو ويندو هو. اُنهن ڏينهن ۾ مسلم عالم هندن کي شاعر قبول ئي نه ڪندا هئا. اُنهيءَ صورتحال ۾ ليکراج عزيز، مسلم عالمن کي اهو ڏيکاريو، ته هندو شاعر به فن ۽ فڪر جي لحاظ کان گهٽ ڪين گوءِ ڏيئي سگهن ٿا. ليکراج عزيز پنهنجي علم ۽ فن جي مهارت ڀارسي ٻوليءَ جي علم سان ظاهر ڪئي. عزيز جي شخصيت ۾ هڪ اهڙو طلسم هو جو ٻڌندڙ يا سامهون وارو سندس آواز جي سحر ۾ غرق ٿي ويندو هو. هو پنهنجي همعصر شاعرن مان گهٽ کان گوءِ ڪٽي ويو. عزيز کي

شرارتن ۽ حرڪتن جو بيباڪ بيان... لوڪٽ ٽاپ کي جهٽڪي سان هيٺ ڪرڻ تنهن کي ڇپائڻ، وري چوڻ ته پيار ڪرڻ تڏهن ڇڏيو جڏهن پنهنجي جائداد جي هر حصي مٿان پنهنجي ڏندن جو دستخط ڪري ڇڏيان.

مون لاءِ سوال اهو ته ڪئنسر ۾ ڳوڙهي هوندي آهي بنا سور جي هٿ هلڪي سوچ ٿوري لالاڻ بريسٽ ڪئنسر جو ڪارڻ ڪيئن بڻي؟ دستور جي من ۾ چيڪ اپ جو خيال ڪيئن ڇو آيو؟

خير ڪل ملائي اهو چوان ته بيشڪ ڪهاڻيءَ ۾ ليکڪ جي شعوري لاشعوري سوچ، مشاهدن ۽ تجربن جو نچوڙ مؤجود آهي.

آخر ۾ مان ساهت اڪادمي جي شڪرگذار آهيان جنهن پيپر لکڻ جي بهاني ٻن ڏهاڪن جون ڪهاڻيون ڀيهر پڙهڻ جو موقعو ڏنو. واپاري مڃي ويندڙ قوم جي سرجڻ شڪتيءَ ۾ وشواس ظاهر ڪيو ته سنڌي رچناڪار محض پنهنجي قوم تائين محدود ڪونهي پر وحدت ۾ ڪثرت ٿي- ڪثرت وحدت ڪل موجب گلوبل سٽيزن جي ناتي نه رڳو ڀارت پر دنيا جي ڪيترن جو مڪاني عنصر ڪهاڻين ۾ اڪيريو آهي. توهان ڪجهه ماڻيو هجي ته ڪهاڻيڪارن کي داد. ڪميون پنهنجي حصي ۾ مڃي توهانکي راين ۽ رهبريءَ تي عمل ڪرڻ جو وشواس ڏياريندي پنهنجي ڳالهه کي وِرام ڏيان ٿي.

سوراج ڀون ڀوپال ۾ 12-9-6 تي ساهت اڪادمي پاران ٿيل سمفوزيم ۾ پيش ڪيل پيپر.

۽ پارسي ٻولين جو ڪافي اثر ڏسڻ ۾ اچي ٿو، تنهن ڪري هو پاڻ کي عوام ۾ مقبول بڻائي نہ سگهيو. ٻوليءَ جي اها علميت، هن جي مقبوليت ۾ وڏي رڪاوٽ بڻي. عربي ۽ پارسيءَ جو عالم هئڻ ڪري، سندس شعر ۾ سندس شعر، عربي ۽ پارسي لفظن جي گهٽائي رهي. هو عوام تائين نہ پهچي، عالمن تائين محدود رهجي ويو. هن کي سمجهڻ لاءِ سولو ڪونهي. سندس شعر کي سمجهڻ لاءِ ڪيترين جڳهن تي، خود سندس ئي تشريح جي ضرورت پوندي هئي. پر پارت ۾ اچڻ ڪانپوءِ حالتن مطابق، رفتہ رفتہ هن پنهنجي شعر کي سليس، آسان ۽ سلوڻو بڻائڻ جي ڪوشش ڪئي. سندس پڇاڙيءَ وارو ڪلام، ان جو مثال آهي. صراحي، جنهن تي کيس ساهتيہ اڪادمي انعام عطا ٿيو؛ تنهن جي سنڌي ادب ۾ خاص اهميت آهي. سنڌي اصطلاح، سنڌي ترڪيبون، جملن جي سنڌي بناوت جي لحاظ کان عزيز جي صراحي، سنڌي ادب ۾ سدا حيات رهندي.

جيتري قدر مونکي ياد آهي اها 1956 جي پڇاڙي هئي يا 1957 جي اڳياڙي، جڏهن ليکراج عزيز سان منهنجي پهرين ملاقات ٿي. پوءِ تہ ملاقاتن جو اهو سلسلو ڪافي سال جاري رهيو. ليکراج عزيز سان اها پهرين ملاقات ڪي.سي. ڪاليج جي پروفيسرس ڪامن روم ۾ ٿي هئي. ويجهڙائيءَ ۾ ئي ليکراج عزيز بطور لبڪچرار ڪي.سي. ڪاليج Join ڪيو هو. منهنجي ادبي زندگيءَ جي شروعات بہ اُنهن ڏينهن ۾ ئي ٿي هئي.

مان پرسرام ضيا، نارايڻ پارتي، ايم. ڪمل، سگن آهوجا، گني سامناڻي ۽ ڪرشن راهيءَ سان بہ ويجهو آيو هوس. لعل پشپ

اهو بلند مقام حاصل ڪرڻ لاءِ پنهنجون سموريون تخليقي صلاحيتون لڳائيڻيون پيون.

اُن وقت اُستاد ئي پنهنجي شاگردن کي ٻوليءَ جي صحيح سجاڻپ، محاورن جي لفظي مناسبت، شعريہ نفيس نڪتا، ربط، تشبيه، تمشيل، استعاره، ڪنايہ، علامت، خيال جي موزون ادائگي، محاوره بندي خواه چست بندش جو، علم ڏيندا هئا؛ جن باعث ئي شعر ۾ گهربل تاثير پڙهندڙن/ٻڌندڙن جي دل ۽ دماغ تائين پهچي ٿو. پر ليکراج عزيز اهو سمورو ڪرتب بنا اُستاد ڪري ڏيکاريو، بنا اُستاد جي ئي فن ۽ زبان جي اُستادي حاصل ڪئي ۽ سنڌي شاعريءَ ۾ اعليٰ مقام تي پهتو. عزيز بنيادي طرح روايت پرست شاعر آهي، جيتوڻيڪ اڄ ان روايت کي عزت جي نگاه سان نٿو ڏٺو وڃي، پر اها روايت پنهنجي دور ۾ شاعريءَ ۾ بيحد مقبول رهي. يورپ ۾ جيئن فرينچ زبان کي ٻين ٻولين جي ڀيٽ ۾ اول درجو حاصل آهي، تيئن ان دور ۾، جتي مسلمانن جي گهڻائي هئي، فارسيءَ کي مٿاهون مقام حاصل هو. پلي موجوده صورتحال ۾، ليکراج عزيز جديد شعور کان ڪٽيل لڳي، باوجود ان جي هو زبان ۽ فني پختگيءَ جي لحاظ کان سنڌي هندن ۽ مسلمان شاعرن ۾ اولين صف ۾ براجمان آهي.

ورهاڱي بعد هند ۾ هن جي شعرن جا هيٺيان مجموعا شايع ٿيا: آبشار (1953)، صراحي (1963)، للڪار (1965)، سوز و ساز (1970) ۽ ٻهڳڻ ٻول-ٻال ڪوتائون (1970) ليکراج عزيز کي صراحي شعريہ مجموعي تي سنہ 1966ع ۾ ڀارت سرڪار طرفان ساهتيہ اڪادمي ايوارڊ حاصل ٿيو. هن جي شروعاتي شعر ۾ عربي

ان ڳالهه ني ڪيترا ورسيه گذري ويا آهن، پر ...

ٿيل ملاقاتون، ذهن جي اسڪرين تي اُڪريل آهن. اها منهنجي خوشنصيبي آهي جو شروعات کان منهنجي صحبت پاڻ کان وڏن اديب حضرات سان رهي. مون اُنهن جي سنگ ۽ صحبت مان ڪافي فيض حاصل ڪيو. مان ننڍي ڄمار ۾ ئي جن جي صحبت ۾ رهيس، اُنهن ۾ ليکراج عزيز، پرسرام ضيا، پوپٽي، ارجن شاد، سڳن آهوجا، موهن مڪيه آهن. اڄ اُهي سڀئي نه رهيا آهن؛ پر اُنهن جون سِمرتيون ذهن تي بي ترتيبيءَ سان ٽڙيل-پکڙيل آهن. مان اڄ اُنهن بي‌ترتيب ذهني اسڪرين تي ڦهليل سمرتين کي سنجوئڻ جي ڪوشش ۾ لڳل آهيان. ڪامپيوٽر ته جديد زمان جي ايجاد آهي. پر لڳي ٿو منهنجي دماغ جي ڪامپيوٽر ۾، اُهي ملاقاتون اڄ به Save ٿيل آهن. انسان هليا ٿا وڃن، پر يادگيريون نٿيون مرن، سلامت رهن ٿيون ۽ ڪنهن نه ڪنهن نموني، ڪڏهن نه ڪڏهن نکري نروار ٿيو پون.

اُنهن ڏينهن ۾، سنڌي ادب ۾، سندس تنقيدي ڪتاب ’گل و خار‘ تي ڪافي بحث مباحثا پئي ٿيا. مان سنڌيءَ جي مشهور اخبارن ۾ ’گل و خار‘ تي لکيل تبصرا پڙهي چڪو هوس. مون دل ئي دل ۾ عزيز صاحب جي هڪ تصوير به ناهي ورتي هئي، پر پهرين ملاقات ۾ ئي ليکراج عزيز، منهنجي تصور جي بلڪل اُبتڙ نڪتو. مون سمجهيو ٿي ته ليکراج عزيز پنهنجي تکي تنقيد جيان ئي هڪ شوخ، تيز ۽ مغرور انسان هوندو، پر هتي ته هو هڪدم ياررويس ۽ معتبر انسان لڳو - پهرين ملاقات ۾ ئي مان ڪائنس ڪافي متاثر ٿيس پر من ۾ اڃا ڪيترائي شڪ شبه هئا.

تہ منهنجو پاڙيسري هو. مان هوس ڇوڪرات پر لکڻ پڙهڻ جو شوق جهجهو هو. اُنهن ڏينهن ۾ ’مهراڻ‘ رسالي ڪهاڻي چٽاڀيٽي رکي. ’مهراڻ‘ رسالو هند جي اديبن ۾ بيحد لوڪپريہ هو. پر ملندو ڏاڍو ڏکيو هو. مونکي انهن ڏينهن ۾ ’مهراڻ‘ قيمت ڪمل (لعل پشپ جو ڇاڇو) پڙهائيندو هو. هن ڪي وري مهراڻ هري دلگير موڪليندو هو. مون ’لڙڪن جي لڙي‘ ڪهاڻي، چٽاڀيٽيءَ لاءِ موڪلي. جمال ابڙي، موهن ڪلپنا، بشير موُرياڻي، هريڪانت ۽ پريو الله رکيي بہ ڪهاڻيون موڪليون هيون. پارکن جي ڪاميٽيءَ جمال ابڙي جي ڪهاڻي ’بدمعاش‘ کي پهريون نمبر ۽ منهنجي ’لَڙڪن جي لڙي‘ کي ٻيون نمبر انعام عطا ڪيو هو. انعام جي ڪُلُ رقم ڏهہ رپيا هئي. اهي انعامي ڪهاڻيون ’مهراڻ‘ جي جولاءِ-آگسٽ-سيپٽمبر 1956ع واري انڪ ۾ شايع ٿيل آهن. انعام جي پڌرائي آڪٽوبر-نومبر-ڊسمبر 1956ع واري پرچي ۾ ٿيل آهي. لڳي ٿو مان پنهنجي موضوع کان هٽي ويو آهيان. مونکي پنهنجي نہ پر عزيز جي ڳالهہ ڪرڻي آهي. هن جي شخصيت جا پوشيده پهلو پڌرا ڪرڻا آهن.

ليکراج عزيز شڪل جو ناهوڪو، قداور شخص، نقش نگار ڪشش ڪندڙ سفيد مهاندو، گورو جهڙو انگريز بت ۾ البت پريل. هميشه شارپ اسڪن جي سفيد سفاري يا فل سوٽ ۾ ملبوس. کلڻو-ملڻو خوش مزاج بہ هو. ڳالهائڻ ۾ دل فريبي ايڏي جو اڳلو متاثر ٿيڻ کانسواءِ رهي نہ سگهندو. ڳالهائڻ وقت سندس لهجو نهايت ئي سلجهيل ۽ پر اعتماد سان ڀَرِ هوندو هو. پاڻ مجازائڻ جي سگهہ بہ وٽس جهجهي هئي. عشق ۾ چوٽ کائي، سڄي عمر ڪنوارو رهيو.

آهي، جان آهي، روح آهي، مستي آهي.''

سن 1966ع ۾، مون پنهنجي ڪتاب 'سنڌي ادب جي روپ-
ريکا' ۾ ليکراج عزيز لاءِ لکيو آهي :

''شري عزيز هڪ برک شاعر سان گڏ اعليٰ پايي جو نقاد بہ آهي. هن ئي سنڌيءَ ۾ منصفاڻي تنقيد جي شروعات ڪئي. عزيز جي تنقيد ڪري ۽ تيز آهي، هيءُ صاحب گڻ-دوش جي چنڊ ڇاڻ ۾ ڏاڍو خبردار آهي. عزيز جي تنقيد اسان کي 18 صديءَ جي انگريزيءَ نقادن جي ياد تازه ڪري ٿي. ڊاڪٽر جانسن جيان عزيز صاحب بہ پنهنجي وقت جو ادبي تاناشاه آهي. هن جي فيصلي خلاف ڪنهن بہ ڪورٽ ۾ اپيل نٿي ڪري سگهجي. هن صاحب پنهنجي ويچارن جو اظهار تمام زوردار ٻوليءَ ۾ ڪيو آهي. موضوع جي گهري ڄاڻ ۽ ٻوليءَ تي زبردست دسترس عزيز صاحب جي تنقيد جون بہ مکيہ خوبيون آهن.''

عزيز جي تنقيد ڪرڻ جو نوع بيحد ئي تکاڻ سان ڀريل هوندو
و. تنقيد ۾ گهڻو ڪري صحيح هوندي بہ، هو تڪرار جو ڪارڻ
ليو، ڇو تہ هو لفظن مان معنيٰ کي ٻاهر ڪڍي، تکي تنقيد
ندو هو. اهڙا گهڻائي مثال منهنجي ذهن جي اسڪرين تي
ڪريل آهن، پر مان انهن کان ڪنارو ڪري، اڳتي وڌان ٿو.
خت تنقيد ڪري لڳ ڀڳ سڀ نوجوان ۽ ترقي پسند فنڪار،
ڪراج عزيز جي خلاف ٿي بيٺا. اُنهن جي اُها مخالفت اڳتي
ي عزيز جي مقبوليت جي راهہ ۾ وڏي رڪاوٽ بڻي. هو گهڻا

مون انهن جو حل سندس ڪان ئي پڇڻ تي چاهيو. ’گل و خار‘ جو جڏهن ذڪر نڪتو ته چيائين:

”اهو ڪتاب مون نه صرف عوام جي چاهه لاءِ پر نوجوان شاعرن جي رهنمائيءَ لاءِ به لکيو آهي. ڪيترا نوجوان شاعر گمراهيءَ جي عالم ۾ ڀٽڪي رهيا آهن. اُنهن کي شاعريءَ جهڙي لطيف فن جي پوري ڄاڻ ڪانهي.“

ٿورو رڪجي وري چيو هئائين، ”جيڪڏهن منهنجي صاف گوئيءَ انهن کي ڪاوڙايو آهي ته مان ڇا ڪريان.“

جيتري قدر مان شخصي طور سمجهي سگهيو آهيان ته ليکراج عزيز، سنڌي شاعرن تي تنقيد شخصي بغض يا ساڙ وچان نه پر سندن اکيون کولڻ ۽ کين شاعريءَ جهڙي فن جي صحيح شناس ڏيڻ لاءِ ڪئي آهي. البت ائين برابر آهي ته هن شاعرن تي تنقيد ڪندي، ڪيترن هنڌن تي ڪافي تکو رد عمل اختيار ڪيو آهي. پر ان لاءِ به ڪي سبب آهن. اِتي منهنجي ذهن تي، موهن ڪلپنا جا لفظ، جيڪي هن ليکراج عزيز لاءِ چيا آهن هڪدم تريو ٿا اچن:

”شاعري هن جي زال آهي. لفظ هن جي محبت ۽ معنيٰ هن جي سنتان آهن.... هن کي لفظ پيارا آهن، لفظن جي صحت، لفظن جي معنيٰ پياري آهي. لفظن ۾ هن جي زندگي آهي. معنيٰ ۾ هن جو سرمايو آهي. عزيز شاعريءَ جي ڪنهن به پهلوءَ ۾ چڪ برداشت نٿو ڪري، ڇو جو شاعري هن جي دل

جڏهن جڏهن آديپور مان بمبئيءَ ويندو هوس ته
هن جي گهر جي زيارت ضرور ڪندو هوس.''

مان هڪ ڏينهن بنا اطلاع جي سندس گهر شيام نواس ۾ پهچي ويس. شيام نواس به سندس شاندار شخصيت جيان ئي خوبصورت هو. مون سان گڏ، منهنجو جهونو دوست وشن پرسواڻي (هينئر هو حيات ڪونهي) هو. عزيز صاحب پيپر جاچڻ اڌ ۾ ڇڏي ٻاهر نڪري آيو. هن نه صرف اسان کي ڪلي ڪيڪاريو، پر جيڪو آدر سنڪار ڏنو، اهو ڪڏهن به وسرڻ جو ناهي. ڪٿي هڪ عظيم شاعر ۽ ڪٿي اسين! ان بعد جڏهن به اهو منهنجو دوست مون سان گڏبو هو ته ٻهريون پڇندو هو، ''جگديش، تنهنجو اهو پروفيسر هينئر ڪٿي آهي؟'' ساهتيه ڪان سوين ڪوهه پري هئڻ سبب نه ڪيس سندس نالي جي ڄاڻ هئي ۽ نه وري ان جي ادبي عظمت جي، پر پوءِ به عزيز صاحب جي مهمان-نوازيءَ جي ساراه جون سرڪيون ڀيو ڀريندو هو. هينئر نه ليکراج عزيز رهيو آهي ۽ نه اهو دوست. هڪ ڏينهن مان به هليو ويندس.

ان بعد ادبي شناس جي مهاڳ ۽ ويٽا (اُنهن ڏينهن ۾ مان ۽ پهلاج مسافر گڏجي ويٽا ٿماهي ڪڍندا هئاسين) جي سلسلي ۾ مان پنهنجي هڪ ٻي دوست هري ڪڪڙيجا (هڪ خاموش ساڌڪ) سان گڏ اڪثر ليکراج عزيز وٽ ويندو هوس. پهلاج مسافر جي ائپور وڃڻ ڪانپوءِ، ويٽا جي سموري جوابداري منهنجي ڪلهن ي اچي پيئي. پر مان ڪن سببن ڪري ويٽا کي گهڻو وقت لائي نه سگهيس. ويٽا ۾ هڪ ڪالم هوندو هو، 'تنقيد جي رازي'، جنهن ۾ ويٽا ۾ شايع ٿيل شعرن تي عزيز تنقيد ڪندو

مواح ۽ پوئلڳ به پيدا ڪري نه سگهيو. پوءِ به ”گل و خار“ جي هڪ تاريخي اهميت آهي، جو هن ڪتاب ڪيترن نوخيز شاعرن جي رهنمائي ڪئي ۽ انهن کي شاعريءَ جي شناس عطا ڪئي. هري دلگير چوائي ٿو :

> ”هيءُ ڪتاب عزيز صاحب جي تنقيدي ڄاڻ، شاعريءَ جي فن ۽ ٻوليءَ ۾ قابليت جو هڪ دستاويز آهي ۽ ڪيترن شاعرن کي (مون سميت) ان مان فن بابت رهبري ملي هئي.“ (1)

اڪثر ماڻهن جي شهرت تي پهچڻ سان گهٽ حيثيت وارن ۾ اک ئي نه ٻڌندي آهي، پر ليکراج عزيز سان ائين نه هو. هو سڀني ملاقاتين سان فراخدلي ۽ عزت سان پيش ايندو هو. عزيز وٽ عزت ملندي، محبت ملندي، پوري خاطرداري ملندي. پرسرام ضيا، سڳن آهوجا، ايم. ڪمل وٽس شعر جي صلاح لاءِ اڪثر ويندا هئا. موهن ڪلپنا به اڪثر هن وٽ ويندو رهندو هو. بمبئيءَ کان ٻاهران ايندڙ شاعر، عزيز وٽ پيرو ضرور پريندا هئا؛ پوءِ چاهي اهو هري دلگير هجي، هرو سدارنگاڻي خادم هجي چاهي نارايڻ شيام به ڇو نه هجي. هروسدارنگاڻي خادم ۽ نارايڻ شيام ٻئي عزيز کي اُستاد ڪري مڃيندا هئا. هري دلگير لکي ٿو :

> ”عزيز صاحب هڪ وڏو عالم ۽ ٻوليءَ جو ماهر هو. سندس علم ۽ ڄاڻ جي اڳيان مان پاڻ کي ٻار سمجهندو هوس. مون گهڻو ڪجهه هن مان سکيو.

---

(1) هري دلگير : ادبي ليک سنڌي ساهتيه سنگت، آديپور، سنه 2004 ع. ص.122

عزيز کان ڪرائي ويندي هئي. ليکراج عزيز اعليٰ شخصيت جو مالڪ هو. هن کي زبان تي هزارين شعر ياد هئا. هري دلگير چواڻي:

''مان ارڙهن سالن جو مس هوس ۽ مون تي به عزيز جي شاعريءَ جي دهشت چڙهيل هئي ۽ مان مشاعري ۾ ٻجندي شريڪ ٿيو هوس. پر جڏهن مون پنهنجو غزل پڙهي پورو ڪيو ته عزيز صاحب مونکي سڏ ڪري چيو، ''اڙي ڇوڪرا، هيڏانهن اچ.'' پوءِ هن منهنجي پٺي ٺپري ۽ خوب شاباس ڏنائين. عزيز جهڙي نر شاعر کان داد حاصل ڪري، منهنجي دل خوب خوش ٿي ويئي... انهن ڏينهن ۾ جيڪي به شاعر مشاعرن ۾ ڀاڱ وٺندا هئا (مون سميت) اُنهن کي ڏکين پارسي لفظن سان عشق هوندو هو. ڀارت ۾ اچڻ کانپوءِ، عزيز پنهنجي ٻوليءَ کي ڪافي سليس بڻائي ڇڏيو.''

هنديءَ جي گهري اڀياس، مونکي سنڌي ادب ڏانهن موڙيو ۽ ون ۾ لکڻ پڙهڻ جو شوق پيدا ٿيو. مون ٽماهي 'ويٽا' مخزن روع ڪئي. ليکراج عزيز سان ملاقاتين جو سلسلو بادستور جاري هيو. سنه 1958ع ۾ جڏهن ليکراج عزيز منهنجي ڪتاب 'ادبي ناس' لاءِ مهاڳ لکيو هو ته مونکي پر لڳي ويا. هن ڪتاب جي اڳ ۾ لکيو:

''سنڌي زبان ۾ جگديش لڇاڻيءَ جو 'ادبي شناس'، پروفيسر منگهارام ملڪاڻيءَ جي 'ادبي اصول' وانگر

هو.

اسان هڪ نوٽ، ”اسين ليکڪ جي راين سان ٻڌل نہ آهيون، پر ساڳئي وقت اسان جو خيال آهي تہ اهڙي قسم جا مضمون ڇپيندا رهون، جيئن ادب جي صحت ۽ سقم جي پرک ٿئي ۽ عوام جي رهنمائي ٿي. اسان جو ڪالم ٻنهي ڌرين، ليکڪ ٽوڙي نقاد لاءِ لکيل آهي.“ اسان اها تنقيد، ’تنقيدي جي تارازي‘ جي عنوان تحت شايع ڪندا هئاسين.

هو ملڻ تي ڪلي کيڪاريندو هو. هن جي پليڪار مون ڪان وسرڻ جي ناهي. هندوري ۾ ويهاري، ڳالهين جا دفتر کوليندو. کائڻ لاءِ لذيذ کاڌي جون پليٽون اچي ويندي‌ون. هو اڪثر چوندو هو تہ نادان جي واه واه کان سخن فهم جي چماٽ بهتر آهي. سخن فهم جي خاموشي ۽ نادان جو داد ٻئي سخن جا سخت ويري آهن. ڳالهين ۾ وقت کيئن گذري ويندو هو، ڪل ئي نہ پوندي هئي. مان واچ ڏانهن نهاريان تہ چوندو، ”تکڙ ڇو ٿو ڪرين؟“ مان کيس کيئن ٻڌايان تہ مونکي ڪلباڻ پهچڻ ۾ ٻہ ٽي ڪلاڪ ٻيا بہ لڳي ويندا.

ليکراج عزيز مان معلوم ٿيو تہ سندس شاعريءَ جو حقيقي دور سترهن ورهين جي ڄمار ۾ شروع ٿيو. ننڍي هوندي ئي کيس قافين ڇوڻ جو ڏاڍو شوق هو. فارسي ۽ عربيءَ جي علم جو اڀياس ڪرڻ ڪانپوءِ هو علم عروض مطابق شعر ڇوڻ لڳو. هن هڪ سکئي گهر ۾ جنم ورتو هو ۽ زندگيءَ ۾ مصيبتن جي سايي کان هميشه امن ۾ رهيو.

ڪراچيءَ ۾ ٿيندڙ مشاعرن جي صدارت بہ گهڻو ڪري ليکراج

جو سنڌين ۾ سخن-فهميءَ جي کوٽ آهي. فن جو استاد گهٽي عرصي تائين شعر گوئي ڪري نہ سگهندو، ٿوري گهٽي ڏهاڙي سندس دماغ کيس جواب ڏيئي ويهندو. ليڪن ليکراج عزيز جي ڪلڪراني پڇاڙيءَ تائين جيئن جو تيئن قائم رهي. سنڌ ۾ سندس شعرن جا پنج ڪتاب ڇپجي نروار ٿيا هئا. ڀارت ۾ اچڻ کانپوءِ هو ڪي ورهيہ ادبي ميدان کان پري، بلڪ ڀارت کان بہ ٻاهر سير وَ سياحت ۾ مشغول رهيو. ڪي. سي. ڪاليج ۾ سنڌيءَ جو ليڪچرار مقرر ٿيڻ کان اڳ، هن 'آبشار' ڇپائي شايع ڪيو ۽ ليڪچرار ٿيڻ کانپوءِ سندس 'صرامي' شايع ٿي.

ليکراج عزيز جو 'ڪليات' جو پهريون ڀاڱو. جهڙو مشڪل ڇئجي، تهڙو مشڪل آهي. سندس اهو ڪلام فارسي ۽ عربي لفظن سان ڀريو پيو آهي. شعر ۾ ڪٿي ڪٿي تہ فقط سنڌي فعل نظر اچي ٿو، ٻيو خير. عالمن کانسواءِ ٻئي ڪنهن لاءِ اهڙو ڪلام سمجهڻ محال آهي. ان لاءِ سندس سنڌ واري صحبت ۽ ماحول جوابدار آهي. البت 'ڪليات' ۾ اهڙا فارسي آميز شعر هوندي بہ ڪي ڪلام ڏاڍا سليس ۽ دل آويز آهن. عزيز جي ڪلامن جا باقي ڪتاب سليس مگر ادبي زبان ۾ قلمبند ٿيل آهن. ڪلام ڪندي هن ڪٿي بہ ادب جو دامن نہ ڇڏيو آهي. سندس لڳ ڀڳ سمورو ڪلام فصاحت ۽ بلاغت جو دفتر آهي. ان ۾ جدت ۽ جوش بہ جاءِ نظر اچن ٿا. سمورو ڪلام، سندس علم، طبع ۽ شاعري ملڪي پيداري ڪري ٿي. اڄ تائين ڪي ورلي شاعر ٿي سندس جتيءَ جي پير پائي سگهيا آهن. هن جي تاب، سخن اڳيان ٻين گهڻن جو ڪلام، سائي کان وڌيڪ حقيقت نٿو رکي. سندس ڪلام سراپا

هي ٻيو ادب جي اصولن ۽ فروعن کي سمجهڻ لاءِ
سنگ بنياد آهي ۽ انهن ٻنهي تي اوساري ڪٽي عمارت
اڏڻ جي سخت ضرورت آهي.“

۽ ٻالهين ٿي ٻالهين ۾ چيائين، ”جيڪڏهن تنهنجي دل جو مېل گهٽي قدر انهيءَ طرف آهي ته مطالع ۾ اضافو ڪري، خيالن ۾ وسعت آڻي ادب تي اهڙو ڪتاب لکي شايع ڪر جو عوام جي پوري طرح رهنمائي ٿئي.“

مون هن جي نصيحت تي عمل ڪيو، ۽ اپياس کي لڳي ويس.

عزيز جي طبع جي فراواني ڪنهن بہ علم دوست کان ڳجهي ڪانهي. شاعريءَ جو اهو پهلو ڪونهي، جنهن تي هن ڪاميابيءَ سان قلم نہ هلايو هجي. هن هر رنگ جو ڪلام چيو آهي. هن جي شاعريءَ ۾ اندلن جهڙا تخليقي رنگ سمايل آهن. سندس شعر ۾ سنجيدگي، پختگي ۽ رواني آهي. رنگيني ۽ معنيٰ آفريني، جيڪي شعر جي ڪمال خوبيءَ جو ڪارڻ آهن، سي هن جي شعر ۾ اعليٰ پيماني تي موجود آهن. ادبي دنيا ۾ ڪافي تبديل آئي پر ليڪراج نہ بدليو. هن جي ادبي رَوَ يا ۽ انداز لڳ ڀڳ ساڳيا رهيا. شاعري خواه شخصيت ۾ سندس رنگ ڍنگ بلڪل علحدا هئا. هن ۾ اجائي ڏيکھ يا وڏائُ ڪونہ هو. پنهنجا نفيس ۽ ڪومل احساس تز لفظن ۾ اظهاري ٿو. ڪي عزيز جي ڪلام کي دقيق ڪلام سڏيندي يا ائين چئي تہ عزيز صاحب فن جو اُستاد آهي، سندس ڪلام جي رتبي کي گهٽ ڪرڻ جي ڪوشش ڪن ٿا، مگر حقيقت ۾ اهڙو اظهار، اهڙن ماڻهن جي اڻ ڄاڻائيءَ کي پڌرو ڪري ٿو. اهڙا شخص اهو انهيءَ سبب ڪري چون ٿا جو

هندوري ۾ ليکراج عزيز ۽ مان. ليکراج عزيز سنڌ جون ڳالهيون
ٻڌائڻ شروع ڪيو، حيدرآباد جي مشاعرن جو تفصيلوار احوال
ڏيندو هليو. ورهاڱي کان اڳ ئي عزيز ادبي حلقن ۾ پاڻ
مڃارائي چڪو هو. هن جي عزت شهرت بلندين تي رسيل هئي.
اها اسان جي خوشنصيبي ئي جو هڪ ذهين، شعوري دانشور،
اديب، اسان جي حصي ۾ آيو. سنڌ جي بيان مان. ويجهن عزيز
دوستن کان وڇڙڻ جو درد، وطن کان وڇوڙي جو درد، مونکي
خاص ڏسڻ ۾ آيو. پنهنجي جنم ڀومي ۽ کي سارينديءَ، هن جون
اکيون ڀرجي اينديون هيون. ڀارت ۾ انيڪ ڪوتائون رچيون ويون
آهن، جن ۾ ملڪ جي ورهاڱي ۽ ان مان پيدا ٿيل درد جو ذڪر
آهي. هر ننڍي وڏي اديب جي من جي اندرئين تهه ۾ اهو درد
لڪل آهي ۽ اهو درد ناسور بڻجي، ادب جي ڪنهن نه ڪنهن
صنف ۾ پڌرو ٿيو آهي. ڏکڻ اديبن جي احساس ۽ جذبن جو
سيلاب بڻجي اٿلي پيو آهي. ليکراج عزيز به ڇپاڙيءَ تائين
پنهنجي وطن کي ڀلائي نه سگهيو، ان کي ياد ڪندو رهيو.

ليکراج عزيز جي ڪيترن شعرن ۾ وطن جي وڇوڙي جو درد
ڀرپور نموني مليو. وطن جي وڇوڙي ڪيس بيحد ڏکويو آهي.
ان وطن جي حب جو اظهار پنهنجي غزلن ۾ نئين نموني ڪيو
آهي. اظهار جي چٽائي ۽ پُرُ زور اسلوب سبب سندس شعر دل ۾
لهي ٿو وڃي. 'آبشار' جي ڪيترن غزلن ۾، پارسي شاعريءَ
واريون تشبيهون هونديون به،. ان ۾ سنڌ جي سڪ جي انوکي تصوير
آهي ٿي: 'وطن جي باغ جا وسري نه بلبل کان ترانا ويا.'
غزل ۾ شاعر پارسيءَ جون پراڻيون تشبيهون استعمال ڪيون

صحتمند آهي، پر ان ۾ جو تخيل سمايل آهي، ان کي سمجهڻ واسطي دماغ ۽ وسيع معلومات ضروري آهي. جڏهن هو نثر تي طبع آزمائي ڪري ٿو، تہ اهو احساس ٿو ٿئي تہ اهو بہ سندس ئي ميدان آهي.

اها خبر تمام ٿورن کي آهي تہ ليکراج عزيز پنهنجي خانگي زندگيءَ ۾ وڏو آستڪ هو. پرارٿنا ۾ سندس اٽوٽ وشواس هو. هو رات جو سمهڻ کان اڳ، پريو سمرن اوس ڪندو، پر ان جو ڏيکاءُ ڪڏهن ڪين ڪيائين، هو ڪرشن ڀڳت هو. گيتا هن جي گهر ۾ براجمان هئي. قران جو بہ اڀياس ڪيو هئائين. هن هڪ ڏينهن مونکي هڪ ڪتاب سوکڙي طور ڪري ڏنو. ڪتاب ڪافي وزندار هو ۽ پئڪيٽ ۾ بندو هو. مان گهر اچي کوليان تہ اُهو وزندار ڪتاب بال گنگاڌر لوڪمانيہ تلڪ جو 1936ع ۾ شايع ٿيل، لوڪمانيہ تلڪ جي صحيءَ سان، 'گيتا رهسيہ' هو. مان وائڙو ٿي ويس. هڪ دفعي ٻڌايائين تہ هو گيتا جو شائق آهي ۽ ڀڳوان ڪرشن هن جو اشٽ ديو آهي. پوءِ مونکي اهو سمجهڻ ۾ دير نہ لڳي تہ پرسرام ضيا، ڀڳوت گيتا جو ترجمو ليکراج عزيز جي حوالي ڇو ڪيو هو. مون اهو ڪتاب ويجهڙائيءَ ۾ الهاسنگر جي ڪرشڻ ڀڳت ۽ سنت مڌوسودن مهاراج کي سوکڙي طور ڪري ڏنو؛ ڇو تہ مون سمجهيو تہ اِهو ڪتاب هن وٽ ئي محفوظ رهندو.

هڪ ٻيو ورق کوليان ٿو، هڪ منظر، اکين اڳيان ڦرين ڏنڊلو، پوءِ ڇنو ٿي بيهي ٿو.

وارڊن روڊ شيام نواس

ليکراج عزيز جو گهر.

اهو نظم پڙهندي دل به ٽڪرا ٽڪرا ٿيو پوي ٿي. نظم جي هرهڪ مصرع ۾ ڪونه ڪو ڀاڪو اچي، نه صرف نظم جي گهرائيءَ ۾ اضافو آڻي ٿو، پر شاعر جي دل جو اظهار به ڪري ٿو. جيئن ته 'سڄ ڪري واڪا'، 'پاڇي ڪان ڊڄڻ'، 'راڪاس جو گهمي وڃڻ'، 'طوفان مچائڻ'، 'ٻيڙو غرق ٿيڻ' دل ٽڪرا ٽڪرا ٿيڻ وغيره ڀاڪا سندس نظم ۾ ڪم آندل آهن. شاعر لاءِ ٻوليءَ جي ڄاڻ ۽ اظهار جو موزون ڍنگ به نهايت ضروري آهي يعني خيالن جو ترتيب وار هئڻ گهرجي. جيڪڏهن شاعريءَ جا نفيس نڪتا، صحيح ريت ۽ تز نموني اظهاريل نه هوندا، ته شعر عروج تي رسي نه سگهندو. عزيز جي شاعريءَ ۾ اهي ٻئي خوبيون موجود آهن. نارايڻ شيام چواڻي:

''عزيز جي عظمت جو بنياد آهي سندس زبان ۽ علم عروض جي باريڪين تي قابو، محاوره‌دار ۽ اصطلاحن ڀري ٻولي، مان نٿو سمجهان ته جهڙس ڪنهن ٻئي شاعر استعمال ڪئي آهي. شعر جي اها ڪابه قديم صنف ڪانه آهي، جنهن ۾ عزيز ڪاميابيءَ سان قلم نه هلايو هجي. دقيق وزنن تي، سخت زمين ۾ عمدا غزل چيا اٿس. غزل جي صنف جون ساريون نزاڪتون سندس 'ڪليات' ۾ موجود آهن.''

ليڪراج عزيز حياتيءَ جا پويان ٻه ٽي سال بيمار رهيو. ڪڏهن اسپتال ۾ ته ڪڏهن گهر. پر مان هن وٽ ويندو رهندو هوس. ڪڏهن اڪيلو ته ڪڏهن سڱن آهوجا ۽ ايم. ڪمل سان گڏ به ٽي دفعا موهن ڪلنپا به ساڻ رهيو. هن جي آواز ۾ ساڳي ئي فلڪ هئي. هو پنهنجي زندگيءَ جي آخرين گهڙين تائين ٻولي ۽

آهن. ٻوليءَ جو لهجو بہ پراڻو آهي. گل بلبل، شمع پروانا، ليليٰ مجنو، محفل فسانا، قصا عاشقاڻا، سوز ۽ ساز وغيره. پر هتي اهو غزل نئين معنيٰ کڻي آيو آهي. شاعر جي منظر کشي (Imagery) بہ واهہ جي آهي ! اهي نظارا ۽ چيزون بلڪل صفائي ۽ چٽائيءَ سان پيش ڪيل آهن. ورهاڱي کانپوءِ، ڀارت ۾ عزيز جيڪو وطن کي ساريو آهي ۽ ملڪ جي مٽيءَ لاءِ تڙپيندي ڪلام چيو آهي، سو لاجواب آهي. 'احوال فصل گل ۾، بلبل نہ پڇ وطن جو.'

غزل ۾ شاعر ڏکويل من جو نئين انداز ۾ احوال ڏنو آهي. 'املاڪ منهنجي سنڌ ٿئي، حق سنڌ تي ٿئيم' وطني حب جو ان کان ٻيو وڏو مثال ڪهڙو ٿيندو؟ ورهاڱي، سنڌين کان زمين کسي ڪين در بدر ڀٽڪائي، سنڌن ادب ۽ سنسڪرتيءَ اڳيان سواليہ نشاني لڳائي ڇڏي! شاعر چوي ٿو تہ سڄي سنڌ منهنجي ملڪيت آهي، ان ڪري سڄيءَ سنڌ تي منهنجو ڪليم آهي. عزل، داخلي طرز وارو شعر آهي، جنهن ڪري شاعر ان ۾ اندر جا احوال اوري ٿو. احساس جي گهرائي ان جي مکيہ وصف آهي. ليکراج عزيز صرف غزل ئي نہ لکيا آهن، پر شعريہ سخن جي هر صنف تي ڪلام پڻ چيو آهي، جنهن ۾ سندس سنڌي لهجو خيال جي اُڏام، محاورن جو سهڻو استعمال ۽ ٻيا تمام شعر و شاعريءَ جا نفيس نڪتا سمايل آهن. شعر، ذات ۽ ڏانءَ جو ميل آهي. ان ۾ جذبات ۽ تخيل کي وڏي اهميت آهي. عزيز جو 'هيراباد' نظم بہ انيڪ شاعرانہ خوبين سان ٽمٽار آهي :

دل ٿئي ٽڪرا ٿي ونندي نانءُ هيراباد جو،
حال پڇ نون ڪين مون کان منهنجي دل ناشاد جو

اُها ملاقات، منهنجي ليکراج عزيز سان آخرين الوداعي ملاقات هئي. بهرحال هو سنڌي ٻولي، ادب ۽ شاعريءَ کي پنهنجي حياتيءَ جو وڏو حصو قربان ڪري، 19 آگسٽ 1971ع تي هيءُ جهان ڇڏي، ادبي تاريخ جي ورقن ۾ سمائجي ويو. هو پنهنجو وارو وڄائي ويو آهي. پر هن جي چرچا جيستائين سنڌي زبان آهي، پيئي ٿيندي. هو اڄ صرف هند جو ئي نه پر سنڌ جو به هڪ بلند پايي جو فنڪار ليکجي ٿو، جنهن تي جيترو فخر ڪجي، ٿورو آهي! ٿورو آهي!! ٿورو آهي!!!

ادب جي خدمت ڪندو رهيو. ادب جي خدمت ڪندي هن ساهه ڏنو. پنهنجي حياتيءَ جي آخرين گهڙين ۾ به اهو اسان کي اٽڪل ڇهن هزار سنڌي پهاڪن ۽ اصطلاحن جو معنيٰ ۽ سمجهاڻين سميت ڪتاب ڏيئي ويو، ڇو ته هو صرف جواهرن جو صراف نه هو، پر لفظن جو به بي مثل پارکو هو.

مان سمجهان ٿو، اُهو آرتوار جو ڏينهن هو شايد، مونکي ايم. ڪمل جو نياپو مليو. اسين بمبئي هاسپيٽل پهچي وياسين. ليکراج عزيز پلنگ تي ليٽيل هو. هن جي چوطرف نرسون خالي نگاهن سان هڪ ٻئي ڏانهن نهاري رهيون هيون. عزيز اسان کي ڏنو. سڃاتائين. پر ڳالهائڻ جي ڪيس منع هئي. دوا کان وڌيڪ کيس دعا جي ضرورت هئي.

ايم. ڪمل هن جي پيرانديءَ کان ويٺل آهي. مان هڪ ڪنڊ ۾ بيهي، خالي نگاهن سان چوطرف نهاريان ٿو. ليکراج عزيز، اِشاري سان ڪمل کي پاڻ ڏانهن ڪوٺي ٿو.

ايم. ڪمل عزيز جي پيرانديءَ کان اُٿي، هن جي اڳيان اچي ويهي ٿو.

عزيز چپن ۾ ڪجهه پڙڪي ٿو.

ايم. ڪمل سمجهي وڃي ٿو ته عزيز ڇا ٿو چوڻ چاهي.

هو ڌيري ڌيري پنهنجو شعر چوڻ شروع ٿو ڪري :

گهر گهڙي گهڙيءَ جو خير سڄڻ

گهر گهڙي گهڙيءَ جو خير

گهڙيون تڙڪنديون، پل ترڪنا

زندگي آهي چڪڻ تي پير، سڄڻ...

۾ آيا.

(2) **ڪوريا :** هتي ٻڌڌرم چوٿين شتابديءَ ۾ چين مان پهتو. هتان ڇهين صديءَ ۾ جپان ۾ پهتو. تيرهين شتابديءَ ۾ منگول سمراٽ ٻڌ ڌرم قبول ڪيو. تاريخ جي ورقن ورائڻ مان پتو ٿو پوي تہ فليپائين ٻيٽ بہ ڀارتيہ سنسڪرتيءَ جو مرڪز هو.

(3) **افغانستان :** سرحد تي هئڻ سبب ۽ ڪُشاڻ ۽ موريہ جي حڪومت جو حصو هئڻ ڪري ڀارتيہ ۽ ان جي ٻڌ ڌرم جو مرڪز هو.

(4) **نيپال :** اشوڪ جي ڌيءُ چارومتيءَ للت پٽن کي وسايو. هيءُ سمدرگپت جي هٿ هيٺ هو.

(5) **تبت :** لاساجي سنستاپڪ ڪرتا نيپال ۽ چين جي راجڪمارين سان شادي ڪئي. انڪري ٻڌ ڌرم هتي بہ پهتو. ڌيري-ڌيري هن سموري ايراضيءَ ۾ ڀارتيہ سنسڪرتيءَ جو ڦهلاءُ ٿيو.

(6) **ڪمبوڊيا :** عيسوي سن جي ٻين صديءَ ۾ هتي ڌاراوتي نالي ڀارتيہ راڄيہ اُسريو. اڳتي هلي سمورو ڪمبوڊيا ڀارتيہ ٿي ويو. هتي ٻڌ مورتون ۽ گپت ڪال جون مورتون آهن.

(7) **انڊوچين :** هن ۾ انام ۽ ڪمبوڊيا جا پرانت هئا. هن جي گادي امراوتي هئي. هيءُ 1200 سالن تائين وڪاس ڪندڙ رهيو. هتي بہ ڀارتيہ تهذيب جو ڦهلاءُ ٿيو.

(8) **ڪمبُڄ :** هن جي استاپنا جو جس ڪوڊنيہ کي ڏنو ٿو وڃي. هن ونش ڀارتيہ پرمپرائون اپنايون. هتان جي راجائن يشوڌرپور نالي راڄڌاني وسائي. انڪور واٽ جو مشهور مندر هنن ٺهرايو. هتي شو ۽ وشنو ٻئي ڌرم چالو هئا.

وشال ڀارت

- تيج ”قابل“

دنيا جي تختي تي ڀارت هڪ مضبوط ۽ اهميت وارو ملڪ آهي. هن ملڪ جي موئن جي دڙي جي سڀيتا پراچين آهي. حالانڪ ڪي اتهاسڪارائين سمجهندا هئا تہ دجلہ، فرات، ميسوپوٽيميا ندين جي سڀيتا ئي قديمي آهي. پر ڪلڪتي جي رايل ايشيائڪ سوسائٽيءَ جي ساليانی مخزن ۾ سنڌو تهذيب جي باري ۾ هڪ ليکہ ڇپيو، جنهن دنيا جي تاريخ نويسن جون اکيون کولي ڇڏيون. هنن اهو محسوس ڪيو تہ پراچين ۾ پراچين سنڌ گهاٽيءَ جي سڀيتا آهي.

ان سڀيتا جو واپارين سان سنبنڌ ڪري وديشن ۾ ڦهلاءُ ٿيو. ٻڌ ڌرم جي پرچار ڪن وشال ڀارت جي لاءِ يوگدان ڏنو. ڀارتواسين جي ٻاهرين ديشن ۾ وسجڻ ڪري بہ مدد ملي. موريہ ڪال ۽ ڪُشاڻ ڪال کان ئي ڀارت جا وچ ايشيا سان ناتا هئا. کوجنائن ذريعي معلوم ٿو ٿئي تہ ان ايراضيءَ مان ٻوڌ سنوپ، وهار، ٻڌ، گڻيش، ڪوُير ۽ ٻين برهمڻ ديوتائن جون مورتون مليون آهن. هيون سانگہ تہ وچ ايشيا کي ٻوڌ ڌرم جو هڪ مضبوط مرڪز ڇيو آهي.

وشال ڀارت بابت ودوانن هن ريت بيان ڪيو آهي.

(1) چين : ٻڌ ڌرم معرفت ڀارتيہ سنسڪرتي چين ۾ پهتي. هيءَ کوتان کان ڪشيپ ماتنگہ ۽ ڌرم رتن جي دوارا سمراٽ منگتي پهتي. ان کانپوءِ ئي ڪيترا ياتري ٻڌ ڌرم جي اڀياس لاءِ ڀارت

سنڌي کيل تماشو-سنڌي لوڪ وديا

-پريتم ورياڻي

ڀومڪا :- تماشو لفظ جُدا جُدا ايراضين ۾، اَلگ اَلگ معنيٰ ۾ استعمال ٿيندو آهي. اِنگري عام ۾ اَکثر پرم پيدا ٿيندو آهي. هن مضمون جو سِرو يا عُنوان، کيل تماشو جمع تماشا رکيو ويو آهي.

سنڌ کان ٻاهر، اُتر پرديش ، مڌيه پرديش ۽ آس پاس ۾ نوٽنڪي (ناٽنڪي)، گجرات ۾ رنگ ڀوائي، مهاراشٽر ۾ لاوڻي (نرتيه گيت-سنگيت-وَچٽ ڪلا- اَداڪاري ۽ مذاق جو جوڙ)، بنگال ۽ آسام ڀاسي ياترا يا ڪيرتن چون پر اِن صنف کي اَڪثر تماشا ڪوٺيو ويندو آهي. ڪٿي ڪٿي وري اَهڙن اِسمن کي عام ماڻهوُ چون هٽ ڇوٽ سوال -جواب، مستي مذاق وغيره. مهاراشٽر جي اَهڙن اِسمن ۾ زناني ڪردارن لاءِ چون، نو گ ج ساڙهي ڦر ڀي آڏِي ٽانگ اُگهاڙي ۽ ڪالي چشمي والي ترڇي نظر والي، ههڙا اِسم عام طور مغلن جي زماني ۾ ۽ اُن بعد پيشوائن جي دؤر ۾ فوجي ڇاوڻين ۾ فوجين جي وِندر لاءِ ۽ سرحدي لوڪن جي همٿ اَفضائي ۽ لاءِ ڪيا ويندا هُئا ۽ اَڄ به آهي اِسم عام ۾ پيارا آهن. پر فلمن ۽ ناٽڪن جي وڪاس بعد ڏنڌلا ٿئڻ لڳا آهن. اِنهن اِسمن ۾ ساز ٿين ڍُهل ،ننڍڙي ڍولڪي، ڦلي، هارمونيم، بانسرِي،واڄو، پپيري وَغيره....

(9) **ملايا ٻيٽ سموهه :** هتي سورڻ ٻيٽ مان هندو سنسڪرتيءَ جون ڪيتريون نشانيون مليون آهن. هن ايراضيءَ تي ٻن هندو راجائن راڄ ڪيو. هنن جي هٿ هيٺ ملايا اُپٻيٽ، سُماترا، جاوا، بالي، بورنيو جا سڀ ٻيٽ شامل هئا. هنن راجائن (شئليندر) جي روزانو آمدني ٻه سَوُمڻ سونو هئي.

(10) **جاوا :** عيسوي سن جي پهرين صديءَ ۾ هتي ڀارتيه راڄ قائم ٿي ويو هو. جاوا ڪي فاهيان ٻڌ ڌرم جو قلعو چيو هو. هتان جي ڀاشا، ساهتيه، ڪلا، قانون ۾ اڄ به ڀارتيه سڏانت موجود آهن.

(11) **بالي :** چوٿين صديءَ ۾ هتي هندو راڄ قائم ٿيو. مسلمانن جي حملن سبب جاوا جو نريش باليءَ ۾ آيو.

(12) **بورنيو :** هتي پهرين صديءَ ۾ هندو راڄ قائم ٿي چڪو هو. هتان ٻڌ مورتون ۽ کنڊهر مندرن جا حصا مليا آهن. اڄ به هتي هندو سنسڪرتي موجود آهي.

(13) **لنڪا :** هن سان ڀارت جو سنٻنڌ عيسوي سن اڳ ڇهين صديءَ ۾ قائم ٿيو. ڪيترائي ڀارتيه لنڪا ويائو لنڪا سان ڀارتيه سنٻنڌ قائم ٿيا. هتي ڀارتيه سنسڪرتي عام جام ڏسڻ ۾ اچي ٿي.

لڳ ڀڳ 1500 سالن تائين هندو راجا انيڪ ٻيٽن تي راڄ ڪري رهيا هئا. حالانڪ ڀارت ۾ هندو طاقت ختم ٿي ويئي هئي. ڀارتيه ڌرم ۽ ساهتيه، سماجڪ، سياسي سنستائن هنن علائقن ۽ ٻيٽن جي آديواسين جي جيون کي سڌاريو، سنواريو ۽ سڀيه بڻايو. هنن جي زندگيءَ جي هرهڪ انگ تي ڀارتيه سڀيتا جو اثر پيو.

تين.

(3) **رِڇَ جو ناچ :-** رِڇَ پالِيندڙ فقير، رِڇ کي نَڪَ ۾ ناڪيلِي يا نَتَ پائي کيل تماشا ڪَرَڻ جِي تربيت ڏِيندا آهن. هوُ رِڇ کان اَلبَ اَلبَ کيل -ڪرتب ڪرائي، تماشبينين کان پئسا چڏائِيندا آهن.

(4) **باندر -باندرِيُن جا کيل :-** مداري پنهنجي رمز سان باندر ۽ باندرِي پالي، جُدا جُدا سانگ ڪرائِيندا آهن. جهڙو ڪ باندرِيءَ جو رُسڻ ۽ باندَرَ دواران کيس مڃائڻ، باندر کي پٽڪو بَڌائڻ ۽ باندرِيءَ کي چُنِي يا رئو پارائي، رُسڻ پرچڻ، ڏک بجو، ڏند ڏيکارڻ، لِچ ۽ نخرا ڪرڻ وغيره - باندر جي هٿ ۾ ڏنڊو تہ باندرِيءَ کي ويلڻ ڏيئِي ويڙهه ڪرائِينَ ۽ پوءِ ناهہ ڪرائي شانت ڪرائِين هڙو رونشو يا تماشو ڏسِي لوڪ خوُش ٿِيندا آهن.

(5) **ڪُڪڙن جي لڙائِي :- ڪُڪُڙُ** پالِيندڙ، ڪُڪڙن کي ويڙهه لاءِ آمهوُن سامهوُن آٽي پوءِ ڇيڙ خاني ڪرائي تماشو ڏيکاريندا آهن-پوءِ پلي ڪنڌ پچن، ڪلنگيوُن ڇچن يا اَکيوُن نڪرن- هوُ خوُنخوار ڪُڪُڙ مري متجن پر - جند ڪين ڇڏِين تماشي ڏسڻ لاءِ راهگِير بہ جام اَچِي ٻاهت تِي هُش هُش ڪن ۽ ڪين وَٺ ڪرائِين پوءِ پلي ڪُڪُڙ ڪتجي تہ سندن ڪاج بٽجن هڙا کيل تماشا عام طور مُسلمان ڪرائِيندا آهن.

(6) ٻِجهہ ۽ ڪُتي جي لڙائِي :- شهر کان پري جهنگ ۾ يا قبرستان يا پارسِي ٽاور تي ڊوُنڊ تي اَڪثر ٻجهوُن لامارا

خاص نوٽ :- هنن تماشن ۾ بيا ڪلچرل پروگرام اڄ به مرڪزي سرڪار طرفان، انساني وسيلا کاتي جي ڪلچر کاتي طرفان سرحدن تي ڪيا ويندا آهن. هي پروگرام Song & Drama Divison طرفان ڪيا ويندا آهن (فوجين جي وندر ۽ سرحدي لوڪن جي حوصلي افضائيءَ لاءِ) هندستان جي سنڌي لوڪن، جيسلمير، باڙمير، ڪوڪڙاپار ۽ ڪڇ بارڊر تي اهڙا پروگرام ڪرائڻ لاءِ ڏيان ڇڪايو هو جيئن هنن جڳهين تي سنڌي ڪلچر پروگرام ڪرايا وڃن پر افسوس جو مرڪزي سرڪار اها ڳالهه ڪو نه ڪو بهانو ڏيئي ٻڌي اڻٻڌي ڪري ڇڏي هئي.

سنڌي تماشو :

(الف) جانورن-پکين ۽ جيتن جي لڙائي يا ويڙهه :-

(1) رڇ ۽ ڪتا : ڪي قهري فقير ڪتن ۽ رڇ جي لڙائيءَ جو دلڪش نظارو ڏيکارڻ ۾ استاد هوندا آهن. اهڙن تماشن جو بندوبست اڪثر زميندار- رئيس پنهنجن ڪيتن يا حويلين ۾ ڪرائيندا آهن. رڇ مضبوط جانور آهي پر رئيسن جا تربيت ڪتا به گهٽ ڪين ٿين، هي تماشو ڏسڻ لاءِ، سوين تماشين اچي جمع ٿيندا آهن- مروان موئت ملوڪان شڪار

(2) ٻڪرن جي لڙائي :- ٻڪر پاليندڙ ننڍڙن ٻڪرن کي پالي لڙائيءَ جي تربيت ڏيندا آهن. اشاري ڏيڻ تي ٻڪر پنهنجن مظبوط سڱن سان ٽڪرائيندا آهن. نوٽو ڏيندڙ تماشين به گهرائيندا آهن. ٻڪرن جا سڱ به ٽٽن نه متا به ڦاٽن اهو نظارو ڏسي تماشين پنهنجا ڪم ڇڏيو اچي انَ منظر ۾ شريڪ

زهر هوُندو تہ اُهو بہ رمز سان ڪڍِي وَني. مٽيءَ وارو نانگ ھُجي
تہ سندس مَٽِي بہ اَنڪل سان ڪڍِي وَني- اَهڙا جوڳِي وَرِي نوڙ
پڪڙِي ڪيس اَلڳ ٽوڪرِيءَ ۾ رکِي پوءِ آهستي آهستي هُنن ۾
دُشمنن جي دوستي پيدا ڪري، تربيت ڪان پوءِ، موقعي موجب
ٺهِي ڪي لڙائي يا ويڙهائي يا شانت ڪرائي، جڏهن موقعو ملي
ڏهن تماشبين جي اَڳيان ويڙه بہ رکي تہ اِشاري سان ويڙه بند
ہ ڪرائي- تماشبين هن قسم جي دُشمن ۽ دوست جي قدم تي
ندين آڱريوُن ڏين. هِي آهي هڪ لوڪ تماشو. دُشمني ۽ دوستي!
(10) **جهنگلي ٻلا ۽ ڪُتا:-** جهنگلي ٻِلا بيحد خطرناڪ ٿيندا
هن. جهنگلي ڪُتا بہ خوُنخوار ٿِيندا آهن. اُنهن جي لڙائي
سڻ بيحد روچڪ ٿِيندي آهي . ٻِلا پنهنجن تيز چنبن سان ڪُتن
ا ڪن- ٻوُت چيري ڇَڏِيندا آهن ڪڏهن اُهي ٻِلا ڪُتن جي گلي
ي ڇَڪ پائي کين اَڌمُئا ڪري ڀڄائي ڪڍندا آهن ۽ ڪُتا پُڇ
ئي ڀڄندا آهن- اِنَ حالت ۾ سندن ويڙه تماشبنن لاءِ روچڪ
ندِي آهي. زَمِيندار ۽ رئِيس اَهڙا پروگرام عام مُظاهري لاءِ
ندا آهن. هِنَ کي تَماشو چئجي يا ظُلم!
(11) **گهوڙن جي چٽاپيٽي :-** شهرن ۾ عام طور گهوڙن جي
س ٿيندِي آهي لوڪ هن ريس ۾ سٽو لڳائِيندا آهن ۽ شرطن
هزارين ماڻهوُ شرط رکندا آهن ۽ سٽو هڻندا آهن پر ميلن
ڙن ۾ پارتي اَشو گهوڙا، اَفغانِي گهوڙا، عربِي گهوڙا ۽ جُدا
ا راجائن جا گهوڙا عام طرح حصو وَٺندا آهن ۽ سندن چَٽاپيٽي
دار هوُندِي آهي. اُنَ بعد گهوڙن جاخريدار ٻولي لڳائِيندا

پائِينديوُن آهن- پر ڪُتا بہ نوُس نوُس ڪري اَچِي اُتي پهچن پوءِ ڪُتا سَوادي ڊوُنڊ کائِين تہ ٻِجھوُن ڪين چڪ پائي ڀڄائِينديوُن آهن. (نقوِي ص- 150) پر اَهڙو تماشو عام نظر نہ ايِندو آهي، مُمڪن آهي تہ اَهڙا تماشا خانگِي طور ڪرايا ويندا هوُندا !

(7) تترن جو تَماشو :- تتر نازڪ پکِي هوُندا آهن ۽ چُرچڪ چُرچڪ ڪري منو آلاپ ڪن. تہ بہ پالتوُ تتر اُستاد جي چيڙ تي آپسِي لڙائي ڪن. پوءِ يلِي مرِي مات ٿين. مالڪ لاءِ ہتو فائدو- سندن تتر کٽي تہ شان بلند جي مَري تہ مَلوُنڪا چشڪو يا مال مليِدو.

(8) **چاهو ۽ لوُمڙ**:- چاهو سموُرو ڪندن جو گولو. ہوُٽ ڪولي شڪار ڪري ورِي ڪندن جو گولو- حرام جي ڪير ڪيس ماري سگهي نانگ بہ متانئس ويڙهو ٻڌجي تہ ڇوُنهوُن ڇوُنهوُن تي پوي پر قُدرت ۾ سير جو سوا سير بہ ٿئي. لوُمڙ ڪيس اوُنڌو ڪري سندس منهن تي گرم گرم پيشاب ڪري تہ چاهو کُلِي پوي ۽ ٻڌجي لوُمَڙ جو شڪار- تَماشو وقت وَٺِي ۽ تماشبِين بہ گهوُري گهوُري تماشو ڏسندا رَهندا آهن. پوءِ تہ لوُمڙ جو وات ۽ چاهي جو شڪارُ - لوُمڙ کائي نہ کائي پر ڏُشمن جو شڪار ضروُر ڪري. جهڙِيءَ طرح رِڇُ ڪنهن جانوَر يا ماڻهوُ ۽ کي ماري پرکائي ڪونہ-اِها جنسِي ڏُشمنِي ڇئبي!

(9) **نورُ ۽ نانگ جِي لڙائي** :- عام طور جوڳِي نانگ کي پڪڙِي، ڪيس پنهنجي پندِيءَ ۾ بند رَکندو آهي. پوءِ ڪيس گهربل ڪاڏو بہ کارائي، مُرلِي يا بيِن وَڄائي نچارائي ، منجهس

نچنديون ھُيون. ھي مُرليءَ جي آواز تي نرتيہ بيحد روچڪ ۽
دل پسند ھُوندو ھو. نصرپُور ۾ جھوُليلال ميلي جي موقعي تي
ھيءُ نرتيہ راند تيندي ھُئي جو پڻ ھِڪ لوڪ تماشو ڪونيو ويندو
ھو. اِھو ھڪُ ناٽڪ تَماشو ڏسڻ لاءِ عام ماڻھوُ ايندا ھُئا-پر پوءِ
قت پُڄاڻا شايد مسلم ونھوار ۽ دٻاءَ ڪارڻ بند ٿي وِيو ھو-
ممڪن آھي تہ اَھڙو اِسم اَجا بہ بندرابن-مٿرا ۾ چالوُ ھُجي! ھِنَ
اسمَ جو وَرڻن مُنھنجيءَ ماتا موُن کي ٻُڌايو ھو مُنھنجو جَنم
صرپوُر ۾ 1928 ۾ ٿيو ھو ۽ ھيِ اِسم اُنَ کان اَڳ بند ٿي ويو ھو.
موُن جٽيو ھن آستان تي 1937 ۾ پاتو ھو)

نوٽ :- ھتي موُن ڪي تماشا ٻُڌائڻ جي ڪوشش ڪئي آھي.
ي ھاٽي اُجھامي ويا ٿا لڳنِ،

متفرقہ

(1) **ڪلا بازي :-** سنڌ ۾ ھوليءَ ۽ ٻين خوُشيءَ يا جشن جي
وقعن تي . بازيگر ۽ باگڙي ذات جا ڇوڪرا ۽ ڇوڪريوُن، رَنگا
گي ڪپڙا ۽ چوُڙيوُن ۽ ڏگھا نوپلا پائي گھَرن ۾ گھڙي باجوليوُن
ئي. بولائيوُن ڪائي، ڪي نقل ڪري، گھر جي ياتين کي تماشا
ڪاري خوُش ڪَندا آھن. اُنھن مان ڪي وَري وَڏا مرد ۽ زالوُن
تي يا چوَنڪ تي لَڪڙن تي رسيوُن يا تاروُن ٻَڌي، اُنھن تي
ھيِ توازن رکي نچ-ٽپ ڪَندا آھن ۽ موت ۾ خَرچي حاصل
ندا آھن ۽ ھيِ لوڪ ڪڏھن ڪي سانگ بہ ڪَندا آھن.
(2) **سانگ :-** ھوليءَ يا شاديءَ جي موقعي تي ڪي مرد
ي مُکوٽا پائي، مُنھن جُدا جُدا رنگن سان چٽي سانگ يا نقل

آهن. هيءَ چٽاپيٽي واقعي سٽيوارن ۽ تماشبين جو ڌيان ڇڪائيندي آهي.

(12) اُٺن جوُن رانديوُن ۽ ناچ :- جيسلمير-سنڌ-ڪڇ-ٻارمير ۾ اُٺن جو نرتيہ ۽ راند. ڪي پيلوان هاٿين کي ٻہ نچڻ ڪُڏڻ سيکاريندا آهن اَهڙن موقعن تي مئسوُر-۽ آسام پاسن جا هاٿي تماشبينَن کي سلام ڪَن،هنَ وقت سندن عجيب لوڏ تماشو ٻڻجي ٿو.

(13) هڪ روچڪ تَماشو :- (ٻُڏل پر اَڻ ڏٺل)

سنڌ جي نصرپوُر شهر (ضلع حيدراباد) ۾ سنڌ جي پوُرالي نَديِ سنڌوُءَ جي هِڪ شاخ وَهنديِ هُئي. جنهن ۾ جهوُليلال پنهنجا اِسراري رَنگ ڏيکاريندو هو. اُها نَديِ وَقت پُڄاڻا سُڪي ويئي يا پنهنجو وهڪرو بدلائي ويئي هُئي ۽ اَج اُنَ سُڪل نديءَ کي درياه-پيٽ چوندا آهن جهوُليلال مندر اُنَ جي ڪناري تي آهي. نَديِ رُخُ بدلائي ويئيِ- پر ڪُجهہ وَقت اُنَ سُڪل نديءَ جي وِچَ وِچَ ۾ 4-2 ٻيٽارا نهي پيا هُئا اُنهن سبز پيٽارن ۾ ڪڏهن بندرابن ۽ مَٿُرا کان راس کيل ڪندڙ ڪلاڪار ماٺهوُ ايندا هُئا. هڪ راس ليلا سان گڏ هڪ نظارو پيش ڪندا هُئا سو هيءُ---

ٻہ مرد ۽ چار گابيوُن گڏجي هڪ نرتيہ پيش ڪندا هُئا. هڪُ مرد ڪرشن جو رول ڪَندو هو ۽ ٻيو مرد اوُڌو جو پاتر اَدا ڪندو هو. اوُڌَو نرتيہ ڪَندو هو ۽ چار گابيوُن اُهوئي نرتيہ پنهنجي اَدا سان ڪنديوُن هُيوُن. ڪرشن مورمُڪُٽ پهري مُرليِ وَڄائيندو هو ۽ اوُڌو گانيُن کان سيکاريل ناچ ڪَرائيندو هو. ۽ اُهي گايوُن اُنَ ساڻ

سان ڏسندا آهن.

(4) **پوپا ۽ تانترڪ ڪلاڙي :-** پارتي لوڪ جن پوت، پريءَ جي ڇايا يا لڳت ۾ وشواس ڪندا آهن. اِن موجب ڪن ڇوڪرن يا ڇوڪرين کي، مَن ۾ پوت پريت ۽ دل ۾ پَريڇايا يا لڳت هوندي آهي ۽ اَهڙا ماڻهو جهوليندا واس ڏوپ جا پيڙهيل هوندا آهن ۽ سندن مائٽ اِن لڳت جو علاج پوپا مڃيدا آهن جي واس-ڏوپ، جهاڙ ڦوڪ ۽ ڏنڊي جي آڌار تي علاج ڪندا آهن. اَهڙا پوپا ڪنهن تي مُکوٽا پائي رنگ روپ لڳائي جادوءَ جو اَثر پيدا ڪري-ڪَن پوت-پريت کي اَکيون ڏيکاري پراڻيءَ جي دل ۾ من مان ، ن وديا دواران ٻاهر ڪڍندا آهن-هنن کي تنتر گياني بہ چئبو هي-ههڙن پوپن جي شڪل ۽ رَنگ ۽ روپ پيانڪ هوندو آهي . ي هڪ قسم جو سانگ چئجي ٿو- سانگ معنيٰ نقل-ڏمڪيون ڻ، ڏنڊو ڏيکارڻ، روپ بدلڻ هيءَ سانگ وديا چئجي ٿي.

(5) **دوربينيءَ وارا:-** عام طور باغ بغيچي ۾ يا ڪنهن ميلي دوربني کيل ڏيکارين ٻارن کي دوربينيءَ دوارا کي رَنگين نظارا اِتهاسڪ جڳهيون ڏيکارڻ اِن لاءِ هوڪو ڏيندو آهن دهليءَ جو وازو ڏسو- ٻار اَهڙا درشيہ اِن دواران ڏسي خوش ٿيندا آهن بينيءَ وارو هو مَشين کي هٿ جي گهماءَ سان اَهڙا نظارا ن کي ڪاچ دوارا ڏيکاريندا آهن. هي جيڪر هڪ قسم جو کيل شو چئجي.

لوڪ ناٽڪ :-

سنڌ ۾ اَڪثر وَڏا وَڏا ميلا لڳندا آهن- جن ۾ هرروز هزارين

ڪري عام ڪي ڪلائيندا آهن. هي پروگرام عام طور رئيسن جي ڏيري يا ميلي ۾ ٿيندا آهن. پر شاديءَ جي موقعي تي خاص طور زالون لاڏن جي دوران ڀرپور تماشا ۽ ڇهچٽا ڪنديون آهن. جهڙو ڪ گريونتي زال ۽ سندس تال - پيٽ سور مران، ڪندو لڳو پير ۾ - چلو ڪريو ڪوهه ۾ ڪا زال مرد بڻجي ته ڪا زال، دل لڳي ۽ رنگين زبانيءَ جا گفتگو ڪنديون آهن - ڪڏهن ڪڏهن اگهاڙا فاحش سانگ درپور ڪنديون آهن. ڪنهن موقعي تي بجاجيءَ مزيدار زالن جا گفتگو پيش ڪيا ويندا آهن. بجاجيءَ جا الفاظ چي هي ڪپڙو آ جپاني - تيري ميري دل يا سهاڳ رات يا هل ته هلون بزار ۾ يا پياسو من وغيره وغيره - هھڙا ڇهچٽا مردن جي غير حاضريءَ ۾ در پور دل کولي دلڪش ڪنديون آهن. عام ميلن ۾ ڪي ساڌو فقير، ڀيوت لڳائي سانگ ڪندا آهن هي به هڪ قسم جو تماشو چئجي يا سانگ!

(3) **ڪٺ پتلي ناچ ۽ نظارا :-** ڪي ڪٺ پتلي ڪلا باز جدا جدا، رتا يا سِناءَ جي آڌار تي، رنگين ڪپڙن واريون ڪٺپتليون، ڌاڳن ۾ ٻڌي نچائيندا آهن ۽ وات ۾ پيپري وجهي وندز جي ڪنهن وشيه تي رنگين زبانيءَ جي آڌار تي آواز ڪڍندا آهن. هي دل پسند نظارو عام ماڻهو ڪلاڪن جا ڪلاڪ ويهي ڏسندا ۽ ٻڌندا آهن. هيءَ رتا، ڪٺ جي پنيان ڪئي ويندي آهي ته ڪٺ جي سامهون تماشبين، پارتي پڏتيءَ موجب ڪلي ميدان تي ماڻيندا آهن. هن ناچ ۾ پيار، دشمني، پنچ ڏک، لڙائي جهڳڙو ۽ ناه جا وشيه هوندا آهن. ننڍڙا ٻار پڻ هي تماشو مزي

(6) ڪي ٻالهير ڳوناٽيوُن ٻالهيوُن - زبان درازيءَ دوران درشڪن کي عجيب ۾ وجهن، ٻالهه مان ٻالهه جوڙي ڪلاڪن جا ڪلاڪ پيا ٻالهائيندا آهن.

(7) هڪڙي گول چڪر ۾ ڪشتي ڪري درشڪن کي عجب ۾ وجهن ڪتند ن کي ملي اِنعام، چؤداري هزارين ماڻهوُ ڪي پٽ تي ويٺل، ڪي بيٺل، ڪي گهوڙن تي ته ڪي اُنن تي تماشين چؤطرف. هن کي ڪُستي ملهه چوَندا آهن.

(8) ڪنهن جهوُپڙيءَ ۾ ڪا پڇايل عوَرت ۽ سندس عاشق- پيار جا لفظ ۽ اوچتو گوُندن جو اَچڻ ۽ بدشد ٻالهه پول ۽ پوليس جو پهچڻ

(9) ڪنهن جهوُپڙيءَ ۾ ٻن رَقيب مردن جو تَماشو- گار گند - مارڪُٽ ۽ پنهنجو پنهنجو حق ڏيکاري بحث ڪنِ.

(10) هِڪ جهوُپڙيءَ ۾ ننُهن سَسُ جو جهڳڙو- پَٽ پاراتو-مهڻا ۽ زبان درازي ڪتپت يا وَري لِراڻَ ۽ پاڇائيءَ جو نِظارو.

(11) ڪنهن جهوُپڙيءَ ۾ ٻه چريا- گپ شپ- گار گند

(12) هِڪ جهوپڙيءَ ۾ ٻهَ ٻوڙا هِڪ چوي اَتو ته ٻيو سمجهي گهوباتو ٻئي هڪ ٻئي جا گُروُ

(13) هِڪ تڏي جي جهوُپڙيءَ ۾ ٻهَ ماڻهوُ-هِڪ گُفتگوُ- هڪ چوي ته مان راجا هوس ۽ توُن مُنهنجو نؤڪر ٻيو چوي ته مان رَئيس هوس ۽ تون مُنهنجو داس هيئن هِڪ ماڻهوءَ اِها گُفتگوُ ٻُڌي ٻنهِي کي شانت ڪرڻ لاءِ چوي تو توهين

ماڻهوءَ شريڪ ٿيندا آهن. سندن رهڻ لاءِ ڏڪانن ۽ تڏن جا گهر ۽ بيٺڪون ناهيون وينديون آهن- ڪاڏيءَ لاءِ 24 ڪلاڪ جُنج وانگر يَنبدارا چالو . مَندر يا تربت تي درشڪن جي آمد چالو هوندي آهي. ميدان ۾ منبڊپ نهل هوندا آهن جتي لوڪ گايڪ، سازيندڙ سنت ۽ درويش پنهنجا پروَچن ۽ گاين ڪلا ۽ گيت سنگيت پيش ڪندا آهن.چوئڏاري پينگهون جهولا چيڪلا چالو هوندا آهن. لوڪ ناٽڪ ڪار - ننڍا ننڍا مذاقي ناٽڪي ڇهچٽا پيش ڪندا آهن. عام طور ٻار ٻچا ننڍا وَڏا ميلي جو مَزو وٺندا آهن. رِمِ جهِم آواز چوڏاري سُنو نظارو بڻائيندا آهن. هتي صرف لوڪ ناٽڪ جو ذڪر ٿو ڪجي.

(1) مَسخرا ۽ مسخري :- جُدا جُدا رَنگن جا لنبا ڪپڙا ۽ ٽوپ پهريل ، رَنگ روغن لڳائي چرچا مسخري ڏيکاري ماڻهن ۾ ونڌرَ ورونهه پيدا ڪندا آهن

(2) رُ نل رالِي - اوُندي ڪٽ، شرابي مرد جي واد-وِواد-ڪِٽ پِٽ ۽ عجيب نظارو، هاٽي چا ٿيندو؟

(3) ڪي شيطاني اداڪار، ڏنڊا ڏيکاري لفظي چڪنان پيدا ڪري عجيب تماشو پيش ڪندا آهن.

(4) ڪي ڪردار تلوار بازي ، ڏهڪائيندڙ نظارا پيش ڪندا يا لڙائيءَ جو عجيب نظارو ڏيکاريندا آهن.

(5) ڪي رَنگيلا ۽ رَنگيليون - مَذاقي سُوال جَواب ڪري تماشبينن جو ڌيان ڇڪائين. سنڌي ٻولي ناشانائتي تماشي وازي.

مددي ڪتاب :-

ڪتاب جو نالو	ليکڪ	آسنان	سال
(1) لوڪ اَدب جو تحقيقي جائزو	عبدللڪريم	سنديلو جامشورو	1973
(2) سنڌ جي مدنيت	سَيَد منظوُر نقوي	سنڌي اَدبي بورڊ حيدراباد	1959
(3) سنڌي لوڪ ورثو تماشا	ليلارام رُچنداڻي ۽ جگديش شهدادپوُري	اَحمدآباد	2000
(4) سنڌي فوڪ لور	ڊا. جيٺو لالواڻي	استيج پبليڪيشن احمدآباد	1999
(5) سنڌي لوڪ ڪلا	جگديش شهدادپوُري	اَحمدآبادر	2000
(6) سنڌي لوڪ ڪلا لوڪ ناٽڪ	ڊا. نارائڻ ڀارتي	سنڌي ٽائيمس پبليڪيشن اُلهاسنگر	1966
(7) ڪک ۽ ڪانا	ڊا. هروُسدارَنگاڻي	رنگ ساگر پبليڪيشن دهلي	1960
(8) لوڪ ناٽيہ-پوائي (سنڌي ترجمو)	ڪرشنن ڪڙيا	ايم.وي.پيماڻي اوُنا گجرات	1991
(٩) ڀَڳت سنڌي لوڪورثو	ليلارام رُچنداڻي ۽ جگديش شهدادپوُري	سنڌي لوڪ وَرثو پبليڪيشن احمدآباد	

ٻَئي راجا ۽ رَئيس هُئا مان توهان ٻنهي جو خادم هوس اِهو ٻُڌي هوُ ٻَئي ڪلهِي خوُش ٿيِ هاهاها ڪري ڪلن ٿا(تئين ماڻهوءَ رمز ٻن ۾ ناهه آندو.

(14) ٻُڍي جي شادي :- درشيہ -نظارو :-هِڪ ٻُڍي جي سترهن سالن جي ڇوڪريءَ شادي جوان ڇوڪريءَ سان ڪرائي ويئي آهي. ٻُڍو خوُش نظر اَچي رهيو آهي- جوان ڇوڪري هڪ طرف پريشان آهي. ٻئي طَرف عمر جي تقاضا موجب، دريءَ ڪان ليا ڪا پائي ايندڙ ويندڙ جوان ڇوڪرن ڏانهن نهاري رَهي آهي- ڇوڪرا سندس حُسن ۽ جوانيءَ ڏانهن مستانا ٻئي طرف گيت : پتيءَ جي پريم ۾ هردم گُذارڻ نار ڪي گهرجي، پَتي پرهما پَتي وِشنوُ - پَتي پرماتما آهي. پَتيءَ جي.....فوني تي آلاپ تئين طرف ٻيو آواز: ڇوڪري پيئي نچي ٽپي ۽ جوان ٽڪي پر پوڙهو پيو قبر ڪڇي----عوام جو آواز : ڪل چرچو ۽ ٺَٺولي-زماني جي ڪُرسم تي مذاق

نوٽ هتي لوڪ تماشي جا ڪي اِسم ذڪر ڪيا ويا آهن. هاڻي ميڊيا ۽ ٻين ساڌنن ڪارڻ لوڪ تماشو غيَب جي پردي پٺيان گُم ٿي رهيو آهي ضَروُرَت آهي- هَهڙا تَماشا دَرشائي هِنَ لوڪ اَدب ڪي ڊاڪيوُمينٽريءَ دواران مَحفوُظ ڪرڻ جي.

آخر ۾ هِڪ سنڌي چوڻي : گهر ٻاري ڏئاري ڪرڻ آهي گهر جو گهاٽو ۽ لوڪ تَماشو.

پڙهجي ته ڄاڻ پوندي ته سامي صاحب هڪ سؤ ورهين کان وڌيڪ حياتي سٺي نموني، ساهت جي سيوا ڪندي ماڻي هئي. هنن جو جنم 1743ع ۾ ٿيو هو ۽ 1850ع ۾ هن فاني دنيا مان چالاڻو ڪري پرميشور ۾ لين ٿي ويا. سندس جنم سنڌ جي شڪارپور شهر جي مشهور لُنڊ خاندان ۾ ٿيو هو. سندن جنم جو نالو چيتنراءِ نڪتو، هنن جا پتا بچومل اُرف مرليڌر دناراماڻي ڪپڙي جي واپار ۾ لڳل هئا ۽ واپار جي سلسلي ۾ امرتسر پڻ ايندا ويندا هئا. سندن ماءُ جي ڄمڻ ۽ پڪيءَ توڙي ڄاڻ ڪانه ملي سگهي آهي. هُنَنِ جي پڙهائيءَ جي به خبر ڪو حاصل ڪري نه سگهيو آهي ته هو ڪٿي ۽ ڪيترو پڙهيا. پڙهيا ضرور، ڇو جو هنن ڪي گرمکي لپي جو پورو ابياس هو. هنن جي ڄڻن ئي سلوڪن ۾ پارسي ۽ پراڻي پراڪرتڪ سنسڪرتن جا اکر پڻ آيل آهن.

جوان ٿيندي ئي هو پڻ پتا سان گڏ ڪپڙي جي واپار ۾ لڳي ويا ۽ سڄي عمر انهيءَ واپار ۾ لڳل رهيا. سندن واپار جا به مکيه آستان هئا شڪارپور ۽ امرتسر. ٽن سالن جي ڄمار ۾ سندن ملاقات سوامي مينگهرام ويندانتيءَ سان ٿي، جيڪي سنسڪرت جا وڏا پنڊت ۽ گياني ليکيا ويندا هئا. لڳاتار اٺ سال هو سوامي مينگهراج جي شرڻ ۾ رهيا ۽ ويدانت جو خوب ابياس ڪيائون ۽ اُن ۾ ماهر بڻجي سلوڪ لکڻ جو ابياس ڪرڻ لڳا. آهستي آهستي هنن پنهنجا سلوڪ رچڻ شروع ڪيا. شروعاتي دؤر جي سلوڪن ۾ هنن پنهنجو نالو ڪانه ڏنو پر پنهنجي گروءَ جو نالو سلوڪن ۾ وجهندا هئا، ''مينگهو يا ''ٻانيڻ'' ڇو جو سوامي مينگهراج کي

سنڌي ڪاويہ ۾ ساميءَ جو يوگدان

- مرلي گووندا ڻي

ڀارت جي سنسڪرتيءَ وئدڪ ڪال کان وٺي اَڄُ تائين سڄي سنسار ۾ پنهنجو اونچو ۽ اٽل استان حاصل ڪرڻ ۾ سدائين ڪامياب رهي آهي جنهن جو اصلي ۽ موُل ڪارڻ آهي اسانجي سنسڪرتيءَ ۾ هماليہ جهڙي اوچائيءَ ۽ ساگر جهڙي اونهائي. ان جي ڄاڻ اسانکي ويدن مان ملي ٿي ۽ ان جو گيان الڳ الڳ وقت تي جدا جدا رشين ۽ ساهتيڪارن پنهنجي پنهنجي نموني عام جي اڳيان پيو رکيو آهي.

سنڌي ساهتيہ جي خيال کان ڏِسجي تہ اهڙو ئي ويدڪ گيان اسانکي ڏنو آهي مهاڪوي شري سامي صاحب. جنهن پنهنجا انيو ۽ وچن سولي ۽ ان وقت جي عام سنڌي ڀاشا ۾ لکي پنهنجي اٿاهہ سلوڪن جي ذريعي ويدن جو ڳُڙهو راز سمائڻ جي ڪوشش ڪئي آ□هي. ساميءَ جي سلوڪن ۾ ويدانت جي تمام سنئي ۽ دل هندائڻ نموني سولي وياکيا ڪئي ويئي آهي. سنسار جي ڪنهن بہ ٻوليءَ ۾ ايتري وڏي پئماني تي ويدانت جي ڄاڻ ڪونہ ڏنل آهي. پر سنڌيءَ ۾ سامي صاحب اهڙو ڏکيو ڪم سؤلو ڪري ڏيکاريو آهي.

مختصر جيون پريچيہ : سامي صاحب جن جي جيون ياترا

ان زماني ۾ ڪجهه ودوانن ساميءَ جي سلوڪن جي ڳولها ڪري ۽ ڇپائڻ جو اُتڪانو ڪم ڪرڻ جو من بڻايو. جن ۾ هڪ هئا ديوان ڪؤڙومل کلناڻي، هن صاحب الڳ الڳ ٺڪاڻن ۾ وڃي ڀاون ۽ سادن سان شخصي ملاقات ڪري 2100 سلوڪ هٿ ڪيا. جنهن کي هنن گرمکي لپيءَ مان سنڌي ڪرڻ ڪري ڇئنل ڀاڱن ۾ 1885 ۾ ڇپايو. هنن 2100 سلوڪن جي سمجهاڻي ۽ معني سميت ارٿ گهٽن ڪيو. رشي ڏيارام گدومل. هن ڇئن ڀاڱن کي اسان ساميءَ جو پهريون ڪتاب ڇئي سگهون ٿا. ٻيا ودوان هئا : پروفيسر ڀوجراج هوتچند ناگراڻي، هنن ساميءَ جا سلوڪ هٿ ڪري هنن کي ٽن ڀاڱن ۾ ڇپائي عام جي اڳيان پيش ڪيا. هنن ٽن ڀاڱن ۾ سلوڪن جو تعداد هو 2327. پروفيسر ناگراڻيءَ پهريون ڀيرو ويدانت جي سمجهاڻي سؤلي سنڌي ڀاشا ۾ سلوڪن جي ذريعي بيان ڪئي.

عيسوي سنہ 1900 ۾ سکر جي ڀائي سردار خوشي سنگهه شيام سنگهه 2101 شڻ سلوڪن جي پوٿي گرمکي لپيءَ ۾ ڇپائي پڌري ڪئي. ان بعد روهڙيءَ واري ڀائي گنگارام صاحب ٻيا 1400 سلوڪ هٿ ڪري ڪل 3500 سلوڪ ڇپايا. انهن سلوڪن جي ۽ ڪتابن جي ايتري تہ کپت ٿي جو 1904 ۾ ڀائي سردار ٻڌسنگهه ۽ 1910 ۾ شري مولچند گيانيءَ جي ٻن ڀاڱن ۾ ساڳيا ئي 3500 سلوڪ گرمکيءَ ۾ ڇپايا. سنڌيءَ ۾ پڻ اهي ساڳيا سلوڪ ور ور ڪري ٻيا ڇپايا ويا آهن ۽ اهي ڇپائيندڙ ودوان هئا، شري ڀوڪرداس ٿانورداس، شري ڪلياڻ آڏواڻي ۽ ٻيا.

ڳهٽائي ماڻهو، اُن زماني جا ٻانيڻ پڻ ڪونيندا هئا. ڪجهه وقت ڪانپوءِ ساميءَ نالي جي تخلص سان سلوڪ لکڻ جي ڪري سامي نالي سان مشهور ٿي ويا. سندن ڪتب جي ڄاڻ بہ ڪٿي ڪين ملي ٿي. نہ ئي گهرواريءَ جي ۽ نہ ئي ٻارن ٻچن جي ڄاڻ ڪو حاصل ڪري سگهيو آهي. ها سندس هڪ پٽ گهنشيامداس جو نالو هنن جي موت ڪان پوءِ مليو آهي. شڪارپور ۾ چون ٿا اڄ بہ هڪ ڪوهہ ''ساميءَ جو ڪوهہ'' نالي سان مشهور آهي.

سلوڪن جي رچنا : سامي صاحب پنهنجي جيون ڪال ۾ ڪوبہ ڪتاب نہ پاڻ ئي ڇپايو ۽ نہ ئي ٻئي ڪنهن ئي ڇپائڻ جي ڪوشش ڪئي ڇو جو هن جا لکيل سلوڪ عام ۾ انهن جي چالاڻي ڪانپوءِ ئي ملي سگهيا هئا. هو سلوڪ چوندا هئا، ڳائيندا هئا، تڪاڻن ۾ وڃي عام کي سمجهائيندا هئا ۽ پنن جي ٽڪرن يا ڪاٺ جي ٽڪرن تي لکي لکي مٽڪن ۾ وجهندا ويندا هئا جنهن جي ڪا ڳڻپ ئي پاڻ ڪانہ رکيائون. چاليهہ سالن جي عمر ڪانپوءِ ئي هنن کي لکڻ جي چاهہ جاڳي ۽ جيسنائين حيات هئا تيسنائين لکندا ئي رهيا. لکندا هئا، ڳائيندا هئا ۽ مٽڪي ۾ وجهي پلجي ويندا هئا ۽ نئين سر ٻيا لکندا ويندا هئا. اهي سڀ سلوڪ سنڌي پاشا ۾ پر گرمکي لپيءَ ۾ لکيا هئا. سندس پٽ گهنشيامداس کي هن جي ڄاڻ هئي پر هن صاحب بہ ساميءَ جي موٽ ڪانپوءِ ئي انهن سلوڪن کي ڳولهڻ جو ڪم هٿ ۾ ڪنيو. سامي صاحب ڪيترا لکيا ۽ ڪيترا پائي گهنشيامداس ميڙي سگهيو ان جي ڄاڻ نٿي ملي.

جا ٻولهي ڪري ڇپايا ويا آهن، وڌيڪ ڪيترا باقي اڻڇپيا رهجي ويا، ڪنهن کي خبر ناهي.

ساميءَ جي سلوڪن جو تت : ڏٺو وڃي تہ ساميءَ ويدانت ويچارن جا ڪوي هئا، هن جي واٽيءَ کي اسان ويدانت واٽي چئي سگهون ٿا. ساميءَ جي ويچارن موجب ويدن جي واٽي پرماتما سان ملڻ جو مارگ ڏئي ٿي ۽ جيڪو ان واٽيءَ ۾ لين ٿي، گيان حاصل ٿو ڪري سو سمجهو تہ ايشور جو درشن ڪري پيو. ويدن جي سمجهاڻي ڏيندي سامي صاحب فرمائين ٿا -

ويد لکائن وات، ٿا اتم پد اَپارجي،
نانا روُپ رس پريا، گهڙن اَينئہ گهات،
هڪ هٿ لڏوُن لوپ جا، ٻئي هٿ هٽن ڇپات،
لِکيو جڏهن لِلات، تنهن کي سامي مليو سنگرو.

هُتي ويدن کي هڪ سنت جو سروُپ ڏيندي لکن ٿا تہ

ويد سَنت هڪ روُپ، ساکہ ڏين ٿا سچ جي
سمجهي دُسُ سامي چئي، تون آتم سَنڌِ اَنوپ
ساکي برهم سروپ، ٻولڻ وارو سڀ ئي.

ويدانت جي سپني وشين تي هُنن سلوڪ رچيا آهن. ويدن جي فلاسافيءَ ۾ مايا جي گهڻي اَهميت ڏني ويندي آهي. ويدانت جو سار مايا ۾ سمايل آهي. هن سنسار ماياجار آهي، اِنسان هن جار ۾ ڦاسي پاڻ وڃائي وينو آهي. جيڪو هن جار ۾ ڦاٿو، سامي اُن کي اگياني ٿو ڪوني، ڇو جو مايا ۾ ڦاسي اِنسان غَلط راهہ ٿو وٺي ۽ هن سپني روپي سنسار کي سچو ڄاڻي پرم ۾

ورهاڱي ڪانپوءِ هند ۾ بہ ساميءَ جي سلوڪن جي ڇپائڻ جو سلسلو چالو رهيو. 1948 ۾ سنڌي ساهتيہ منڊل پاران بہ ڪتاب ڇپايا ويا معني ۽ سمجهاڻيءَ سميت. جن جا ليکڪ هئا رائبهادُر ڪوڙومل چندنمل ۽ شري واڌومل مولچند. انهن ٻنهي ڪتابن ۾ چونڊيل سلوڪ ئي ڏنا ويا. ساهتيہ اڪادميءَ پڻ 1975 ۽ 1981 ۾ ساميءَ جا چونڊ سلوڪ ڇپايا. جيڪي وشيہوار 500 سلوڪ هئا. آتمڪ ساهت مالا پڻ ساميءَ جا چونڊ سلوڪ شري آنند سيتلداس آهوجا ڇپايو جنهن جو مهاڳ لکيو ڊا. ديال ’آشا‘. هن ۾ لڳ ڀڳ 1000 سلوڪ آهن ۽ ڪتاب جا پنج ڇاپا ڇپجي چڪا آهن.

ديوناگري سنڌيءَ ۾ پڻ ساميءَ جا 4000 سلوڪ ڇپايا ويا آهن. پهريون ڀيرو محنت ڪري ڇپايا سيٺ پارسمل پارومل ٽن ڀاڱن ۾ جنهن ۾ شري لالچند امرڏنومل گهڻي محنت ڪئي. 2005 ۾ لڪشمڻ هروندواڻي جي سمپادن هيٺ 1400 سلوڪ پريم پرڪاش، سائين ٽيئنورام آشرم جئپور جي پاران ڇپايا ويا. وري شري لڪشمڻ هروندواڻي 2006 ۾ 1750 سلوڪ ورڻمالا (الفابيٽ) طريقي سان سمپادن ڪري سيٺ شري ڀڄنلال روهڙا چئريٽيبل ٽرسٽ، ممبئيءَ وارن ڇپايو جنهن 1750 سلوڪ آهن.

انگريزيءَ ۾ پڻ شري شانتي ايل. شهاڻيءَ، ساميءَ جا چونڊ سلوڪ ’’سانگس آف دِ اِسپرٽس‘‘ (Songs of the spirits) جنهن جو مهاڳ لکيو هو ساڌو واسواڻي صاحب ۽ جيون احوال پروفيسر شيوارام فيرواڻيءَ.

ٽوري ۾ جاڻ ملي ٿي تہ هيل تائين 4336 سلوڪ سامي صاحب

لوڀي ۽ لالچي ۽ گهاٽ نہ لهن گهر جو،
مرن مايا موھہ ۾ پنهنجو پاڻ پچي،
اُلٽ ڪو عاشق رهي آتم رنگ رچي،
جنهن کي سمجهہ سچي، سامي ڏنئہ ستگروءَ.

اهنڪار جي باري ۾ لکن ٿا،

انڌا ايماني، سچ سُڃاڻن ڪينڪي،
ڪنيو وطن پاڻ سان پرم جي پاني،
اِستت رهي آڪاس جو، ڪو ورلو وگياني،
دل ۾ دل جاني، سامي ڏنو سم ٿي.

دنيا ۾ ٽن طرح جا ماڻهو ٿيندا آهن، هڪڙا جيڪي ايشور کي مڃين ئي ڪونہ، ٻيا وري اهڙا جيڪي نہ ناستڪ آهن نہ آستڪ، ڪيڏي ڪيڏي مهل مالڪ کي پوڄين تہ ڪيڏي ڪيڏي مهل ان کان مڪريو وڃن ۽ ٽيان اهڙا ماڻهو آهن جن جو پرميشور ۾ پڪو وشواس آهي ۽ هن جي هئڻ کي مڃين ٿا. سامي صاحب بہ انهن مان هڪ هو. سامي صاحب پنهنجي سلوڪن ۾ پرماتما جو هئڻ، ڪڻ ڪڻ ۾ هن جو وسڻ، هن جي هستيءَ بابت گهڻو ئي ڪجهہ بيان ڪيو آهي. هو چون ٿا پرميشور سڄ وانگر ظاهر آهي، ڪنهن کي نہ مڃڻ تي سڄ جي روشني گم ڪانہ ٿي ويندي. مالڪ جي هئڻ تي هنن جا سوين سلوڪ لکيل آهن. جيئن تہ :

سنگر جهڙو شاھہ، ڪونہ ڏنوسين ڪاٿيئي،
پرچي ڏنو جنهن پريم سان آتم ڏن اٿاھہ،
نڪي پڇيائين ذات پات، نڪي پڇيائين راھہ،

پئجي ويو آهي.

”مايا ڪسي مت، سامي ورتيءَ سڀ جي،
سپني جي سنسار کي مورک ڄاڻن ست،
ڪوڙين ۾ ڪو هڪڙو، عاشق ٿيو اُپرت،
ڄاڳي جڙيو نت، ماڻي سک سروپ جو.

سامي صاحب مايا تي اندازن 200 سلوڪ رچيا آهن. چون ٿا جن مايا جو منتر سڌ ڪيو سي جوت سان جُڙي ويا.

مايا سڌ ڪيو، اڻ هوندو سنسار سڀ،
سپني ۾ سامي چوي جيئن نانا جيءُ ٿيو،
پاڻ پلائي پنهنجو سنسي منجهه پيو،
تڙي ڀرم ويو، جڏهن ڄاڳي جڙيو جوت سا.

هن جهان ۾ انسان جا پنج ويري آهن، جنهن مان ڪو به آجو ڪونهي سي آهن: ڪام-ڪروڌ-موهه-لوڀ- اهنڪار. انهن وڪارن ۾ ڦاسي انسان مالڪ کي وساري ويٺو آهي ۽ ڪنهن نه ڪنهن روپ ۾ انهن جو شڪار آهي. سڀ سمجهن ٿا ته هي اسانجا وڏا ويري آهن پر ڪو به ڪُجهه ڪونه ٿو، سامي چون ٿا ته جيڪو انهن وڪارن کي تياڳي سچن فقيرن سان لِنوَ لڳائيندو ته ئي آدم جو ڀلو ٿيندو ۽ من تان اگيان جو بڙدو هٽندو.

جڳ ۾ وسن ٺڳ، ڀاري پنج ڀرم جا.
موهي ماري من ڪسي، سڀ کي ڪن ڏڳمڳ،
ڪي سڄاڪا سُورما، رهن اين الڳ،
سامي ٿي سروڳ، ماڻين موج مڪت ٿي.

سمجھي ڏس سامي چوي ڪري ڳالھ صحيح،
ويندءُ ڏينھن لھي، پوءِ ھٽندي ھٽڙا.

ايشور کي پائڻ لاءِ اسانجي من جي ڀاونا شڌ ھئڻ تمام ضروري آھي، ڀاونا نيڪ ھوندي تہ مالڪ پاڻ ئي ملندو ۽ جي ڀاونا صحيح ھوندي تہ ڦل بہ سنو ئي ملندو.

ڀاونا ڀنوائي، چوراسي لک جوڻ ۾،
ڀاونا گوتا غيب جا ڪٽي نِت ڪائي،
ڀاونا ملي ساڌوءَ سان ساڌن ڪمائي،
پد ۾ پھچائي، شڌ ڀاونا سامي چوي.

جيڪو اندر ۾ آنند ڳولھي ٿو تنھن کي سامي جن آتم آنند چون ٿا، اندر ۾ آتما جو درشن ڪرڻ معنيٰ پنھنجو پاڻ سڃاڻڻ ۽ جي پنھنجو پاڻ سڃاڻئي تہ سمجھہ ان پرماتما کي پائي ورتو. ڪو اندر ۾ پيئي اھو آتم آنند جو مزو ماڻي تہ ڏسي.

آتم رس منو، اٿي سڀ رسن کان،
وڃي ڀُڇو تِني کان چکي جن ڏٺو،
ڪيائون پاڻ ڦِتو، سامي ڏسي سرپ کي،

گرمکن سنتن ۽ ساڌکن جي گڻن جي باري ۾ سامي لکن ٿا،

گرمک ڪين مري، من جي ڀاءِ منن ۾،
دِکيا لاتِ گروءَ جي، ھرديہ منجھہ ڌري،
سامي سدا ڪري، ڀڳت آيبد الک جي.

سڀ کان پد اوچو، ساڌ سنگت ھرِ ڀڳت جو،
ڪوڏين ۾ ڪو ھڪڙو، سمجھي ساڌ سچو،

ڪري من ٺاياھہ - سامي ڏنائين ڇن ۾
ستگرو جي ساراھہ ۾ لکن ٿا -

ڪيڏي وڏائي، ڳڏيا پُرک ديال جي،
جنهن رکي هٿُ متي تي ممت مِٽائي،
مورت محبوبن جي انميٺہ ۾ آئي،
سامي سيوئي وِسُ وسي جنهن جي آسري.

سامي صاحب ويدانت جي فلاسافيءَ کان سواءِ گهڻن ئي وشين کي پنهنجي سلوڪن ۾ جڳهہ ڏني آهي. جنهن مان خاص آهن گرمک، پريم، ڀڳتي، ستسنگ، ساڌو سنت، اوديا، اگيان، ويراڳ ، وويڪ، مورک، آتم گيان، من جي تڙ، اپياسي ڀاونا ۽ ٻيا گهڻائي وشيہ. پر اها هڪ وڏي ڳالهہ آهي تہ هر وشيہ اٿرائتي نموني سان پيش ڪري سلوڪن جي روپ ۾ بيان ڪيو ويو آهي، هر سلوڪ ۾ پنهنجو پنهنجو ميناج ۽ پڙهڻ ۾ روحاني شانتي ملي ٿي. سڀ سلوڪ آنند سان ڀرپور من کي موهي ٿا ڇڏين. مان ڪجهہ وشيہ کڻي ۽ ان سان لاڳاپو رکندڙ سلوڪ ڏيڻ ضروري ٿو سمجهان.

سامي چون ٿا تہ هيءَ دنيا ٻي ٻڪا آهي ۽ صحيح صلاح ڏيندي چتائي ٿو تہ جيڪا عمر اسانکي ملي آهي اها ائين نہ وڃايو پر پرميشور سان لِنو لڳائي پنهنجو پرلوڪ سڦلو ڪيو. نہ تہ تہ پڇتائڻو پوندوَ.

وڃي ٿي وهي، آرجا هنن هٿن مان،
اِستر ڇاٽي ٻاڻ کي ٿون ويٺين ڪوهہ رهي،

وچن انهن لاءِ سامي جن چون ٿا :

نڪي ڪٽي آئين، نڪي ويندين ساڻ،
ناحق مايا موهہ ۾، پڇائين تو پاڻ،
مورک ميڙن مال، اِستر جاٽي پاڻ ڪي،
اچي مچندءِ اوچتو سامي چٽي ڪنڌ ڪال.

ٻاشا ۽ شئلي : سامي جن عام جا ڪوي هئا، لوڪشاهيءَ اوچ ڪلا جي ڪاويہ رچنا ڪئي اٿائون. سلوڪن جا اکر سؤلا پر من کي هنڊائڻ ۽ وٽندڙ آهن. سندن شاعريءَ ۾ شڪارپوري ۽ اُتر سنڌ جو لهجو آهي. ڪجهہ ڪجهہ سلوڪن ۾ سنسڪرت، پراڪرت ۽ فارسيءَ جا لفظ پڻ ڏسڻ ۾ اچن ٿا. پر انهن جي ڪويتا سادي، مٺي ۽ سؤلي آهي. ان جي شئليءَ ۾ هڪ شانت سنگيت آهي جيڪو نديءَ وانگر ڪل ڪل ڪري ماڻهوءَ جي اندر ۾ هڪ دائمي اثر پئدا ٿي ڪري. جنهن سان هردو سيتل بڻجي گُرن ۽ ايشور ڏانهن لاڙو لڳي ٿو.

سنڌي ڀڳتي ڌارا جا ٽي مکيہ ڪوي آهن، شاهہ عبداللطيف، سچل سرمست ۽ سامي چئنراءِ. انهيءَ ڪي سنڌي ڀڳتي ڪاويہ جي ترمورتي ڪري سڏيندا آهن. اهي سنڌي ساهتيہ جا املهہ رتن آهن جن جي امر ڪويتا تي سنڌي جاتيءَ کي فخر آهي ۽ هندو. سامي صاحب ڀڳتي ڌارا جو پويون ڪوي مچيو ويندو آهي جنهن ڪانپوءِ ئي سماج ۾ جاڳرتي ۽ نئون دؤر آيو.

لايو تنهن مُرڪو، سامي سپيرين سان.

سڪ، نيهن، پريم ۽ عاشقن جي باري ۾ تہ سامي جن گهڻي ئي ڪجهہ لکيو آهي، عاشق هڪ اُڏامندڙ پکيءَ مثل آهي. جنهن جو هڪڙو ئي ماڳ آهي، پريم ۽ نينهن جو ۽ منزل آهي پرماتما سان ملڻ.

عاشق اڏ مُئا، سدا تڙڦن تن ۾،
جن کي سڪ سچيءَ جا اهڙا ڦٽ هيا،
درشن جي دعا، سامي گهرن سپ ڪان.

پريم جي باري ۾ لکيو اٿائون،

(1) پريم بنا پرڪاش ڪنهن کي ٿيو ڪين ڪي.

(2) پريم اکر پاڙهي سنگرو من سيتل ڪيو.

(3) سپ جي گهر آهي پريم پدارت رام جو.

سامي صاحب جو دؤر 200 ورهين کان وڌيڪ پراڻو آهي پر گهڻن ئي سلوڪن کي پڙهي ائين لڳي ٿو تہ ڄڻ اجوڪي سنسار لاءِ لکيا ويا آهن. جيئن تہ ماڻهن ۾ پئسا ۽ پد هٿ ڪانپوءِ بہ انهيءَ ۾ تناءُ وڌي ويو آهي، تن، من کان بيمار پيا لڳن. ۽ پل پل چنتائن کان پچري رهيا آهن، سامي انهن لاءِ چون ٿا :

آءُ تہ پياريانءِ پري پيالو پريم جو،
سامي هن اوسر ۾، تن ۾ سپ نارپانءِ،
ڏهہ دِس ڏيکاريانءِ، ان ۾ ئي پُرک اکين سان.

اڄڪلهہ ماڻهن ۾ الائي ڇو پيسا ميڙڻ جي هوڙ لڳي پئي آهي لک ڪروڙ نہ پر عرب ۽ کرب پوءِ کهڙا بہ غلط ڪم ڇو نہ ڪيا

آگسٽ 1947 ۾ اسين موهن جي دڙي وانگر زمين دوز نہ ٿياسين. پر پنهنجو سڀ ڪجهہ ڇڏي هند ۽ دنيا جي ڪنڊ ڪڙڇ ۾ پهچي بہ پنهنجين ورثي ۾ مليل خوبين سبب نہ رڳو اسين پنهنجو اسٽينٽوَ قائم رکيو پر پنهنجو سڀ ڪجهہ واپس ٺاهيوسين جو اسين پنهنجي سنڌ پرانت ۾ ڇڏي آياسين.

''سنڌوءَ جي جل خاڪ جو وارث سنڌ جي آ برجستو،

اٽل اِرادي سان لنگهيو جنان بٽيو سوئي رستو.''

سنڌو ندي نہ پر هڪ درياهہ آهي. جنهن ڪي زندهہ پير يا سدا حيات سنت چيو ويندو آهي. چاڪاڻ تہ هن جي چپي چپي تي سنتن پيرن ۽ درويشن جون مزيون ڊيرا ۽ آستان آهن. جت اڄ بہ سندن واسو آهي. سندن مهر ديا ۽ آسيس هر سنڌيءَ مٿان هميشه مؤجود رهندي آهي. هن زمين تي نہ اَوتارن جنم ۽ وري هي پيغمبر پئدا ٿيا. جيڪڏهن پئدا ٿيا تہ اُهي هئا صوفي سنت، درويش، فقير جن مانوتا کي مهتوَ يا اهميت ڏني. جن مندر مسجد ۽ گرجا گهر ۾ هڪ ئي روپ ڏٺو. فرقيپرستي ڪڏي سنسار ۾ ڌرم نرپيڪشتا ڦهلائي پريم ڀائيچاري ۽ شانتيءَ جو پيغام ڏنو.

سنڌوءَ جي ڌرتي نہ برو يا قلعا ٺاهيا نہ وري محل ۽ حويليون ٺاهيون. هن نہ ڊگهيون مينارون ٺاهيون ۽ نہ وري تهخانا ۽ پول پُلئيا وارا آستان ٺاهيا جي وڏائي ٻڌائي دوکي فريب جا پرتيڪ، جنهَہ يا نشان ليکيا ويندا آهن. هن ٺاهيا مندر مڙيون ڊيرا ۽ آستان جي هميشه سڀ لاءِ کليل رهندا آهن. جنهن ۾ مهمان نوازي سان گڏ چوويهہ ڪلاڪ سدا وِرت ڀنڊارو چالو جو نہ ڌرم ڏسي نہ جات پات هرهڪ لاءِ هر وقت کليل. اِن سبب سنڌي جاتيءَ جي

سباجهي سنڌي جاتي

-سي. ٽي. گيانچنداڻي 'ساجن'

ملڪ جي آزاديءَ لاءِ ملڪ جي سيني پرانتن جي سيني جاتين تمام گهڻيون قربانيون ڏنيون پر اسانجي سنڌيءَ جاتيءَ ته بين قربانين سان گڏ پنهنجي ملڪ جي آزاديءَ مٿان پنهنجي سڄي پرانت سنڌ کي به گهوري ڇڏيو. پنهنجو سڀ ڪجهه ڇڏي سچيءَ ديش ڀڳتيءَ جو ثبوت ڏيئي سنڌي جاتي ملڪ ته ڇا دُنيا جي ڪنڊ ڪڙڇ ۾ سمائجي ويئي.

سنڌي جاتي ٻئي کي وڌائڻ لاءِ پاڻُ وِڃائڻ واري جاتي آهي. قرباني هن جاتيءَ جي نس نس ۾ سمايل آهي. هيءَ اُن وشال سنڌو نديءَ جي سنتان آهي جنهن جي اڳيان ملڪ جون ٻئي سڀ نديون ٻالڪيون آهن. هن گهڻيئي سيپنائون ناهي ڪري زمين دوز ڪيون آهن. جنهن وسيلي هن سنڌي جاتيءَ کي سبق سيکاريو آهي ته هيءُ انسان پاڻيءَ جي ٻُدٻُدي مثل نشور آهي. اسانجو سڀ ڪجهه واريءَ جي ڪوٽ مثل آهي. ڪنهن وقت به ڍهي ويندو انڪري سنساري شان کان ڪنارو ڪري سادگي ۽ زندهه دلي واري زندگي جيئو. ڌهڻ ڪانپوءِ ئي نهڻ ٿيندو آ. جنهن لاءِ آتم وشواس همٿ ۽ محنت جي ضرورت پوندي آهي جا هن پنهنجي مٽيءَ (جنهن مان اناج پئدا ٿئي ٿو) وسيلي هرهڪ سنڌي جاتيءَ جي باشندي ۾ ڀري ڇڏي آهي.

خئر''.

اسين سنڌي اُن سنڌو گهاٽيءَ جي سڀيتا جا وارث آهيون - جي چؤطرف پکڙجي ويا آهيون ۽ پنهنجي جاتيءَ جي خوبين کي ڏُنڌلو محسوس ڪري رهيا آهيو. پاڻ کي گڏجي ڪري پنهنجي سڀيتا پنهنجي سنسڪرتي پنهنجين ريتين رسمن ۾ رواجن کي سڃاڻڻو ۽ سمجهڻو پوندو ۽ جاتيءَ کي اُن اوَج تائين پهچائڻو پوندو. پنهنجي ورثي کي اُجاگر ڪرڻ لاءِ پاڻ هيٺ ڏنل ڪجهه ڳالهيون نه رُڳو سوچڻيون سمجهڻيون پونديون. پر دل سان هنڊائڻيون پونديون.

اسين سنڌين هرهنڌ پنهنجي محنت ۽ جفاڪشيءَ سان ڌن دؤلت ته خوب ڪمايو آهي. پر پنهنجو اصلي ڌن يا سرمايو وڃائي وينا آهيون. ڪنهن به جاتيءَ جو اصلي سرمايو يا پوڄي آهي. انجي سنسڪرتي سڀيتا ۽ ٻولي ٻيو آهي صحت سنتان ۽ سماج شيوا جو جذبو.

سنسڪرتيءَ کي قائم رکڻ لاءِ ورثي ۾ مليل نيامتن کي قائم رکڻو پوندو. پنهنجين ريتن رسمن ۽ رواجن کي چڱي طرح سمجهي ايندڙ وقت سبب ٿيندڙ ڦيرڦار قبول ڪري اُن ۾ سُڌارا واڌارا ڪري انهن جو مان سمان ڪرڻو پوندو يعنيٰ انهن کي به مانيتا ڏيڻي پوندي.

جاتيءَ کي زنده رکڻ لاءِ پنهنجي سنڌي ٻولي يان ماترڀاشا کي سلامت رکڻو آهي. ٻولي ڳالهائڻ ٻڌڻ ۽ لکڻ سان قائم رهي سگهندي آهي. ڊاڪٽر ستيش روهڙا جي ويچار موجب اسين ٻوليءَ کي ڦوڪ ڪلچرل گيت سنگيت وسيلي پڻ قائم رکي سگهون. اسانجو نؤجوان طبقو پل سنڌي لکي پڙهي نٿو سگهي تنهن هوندي

باشندن جي دلين ۾ سوڙهه ڪونهي. اُهي ويڪريون ۽ ڪشاديون آهن. هر ڌرم جاتي لاءِ سدائين کليل. ان سبب سنڌي سڀ جي مدد ڪرڻ لاءِ توڙي سڀ جي شيوا ڪرڻ لاءِ پنهنجو تن من ۽ ڌن ارپت ڪندا آهن. اِن سبب ئي سنڌين جي من ۾ شڪر ۽ صبر ۽ شانتي آهي. مايا لاءِ موهه يا ممتا ڪونهي. هو مايا کي حد کان وڌيڪ ميڙي رکڻ بدران سٺن ڪارجن ۾ ڏيڻ پسند ڪندا آهن. ديش چاهي پرديش هنن وسيلي ناهيل اِسپتالون، اِسڪول، ڌرمشالائون ۽ ٻيءَ شيوا ڪندڙ هزارن جي انداز سنسٿائون اِن جا جيئرا جاڳندا مثال آهي.

”توڙي ڪتئي گهٽي برڪت“ جي سڌانت تي واپار ڪندڙ سنڌي ديش پرديش ۾ مشهور آهن. سنڌو گهاٽيءَ جي سڀيتا جي يگ کان وٺي هو وديشي واپار سبب نه رڳو سڄيءَ دنيا ۾ ڦهليل آهن بلڪ پنهنجي ناموس پڻ ڪڍي اٿن. جت وڃن سمائجي وڃن. پروان ڪي پنهنجو ڪن. پريم وشواس ۽ سچائيءَ سبب اُنهن جي دليل تي واسو ڪن. واپار جي فن جا ماهر هئڻ سبب ٻنان جنگ جي دنيا جيتي اٿن. ٻنان هٿيار جي دشمن کي به پنهنجو ڪري ڇڏن.

گهڻن ئي قسمن جا حملاورن سنڌ تي گهڻيئي دفعا حملا ڪيا پر ڇا ورين؟ آخر ۾ سنڌوءَ جي پوِتر جل ۽ متيءَ سيني کي پنهنجو ڪري پاڻ وٽ ئي وسائي ڇڏيو. هنسڪ مان اهنسڪ ۽ صوفي بڻائي ڇڏيو. جنگباز مان شانتي دوت بڻائي ڇڏيو. سنڌو گهاٽيءَ مان نه ڪي هٿيار نڪتا، نه وري سنڌ ۾ ڪي وڏا جنگ جا ميدان نهيا ۽ نه هي وڏيون لڙائيون يا جنگيون لڳيون. اهنسا، امن، شانتي واري جاتيءَ جو نعارو ئي آهي ”اڊائي گهرن جو

ڪوشش ڪن ٿا. هو جاتيءَ جا سپاهي بڻجڻ نٿا چاهين. پَڏ عهدن جي ڇڪتاڻ ۾ جاتيءَ جي بڏي ٽٽي پوي ٿي جا سنڌي جاتيءَ سماج کي هيٺ ڪري ٿي. ايڪيءَ تياڳ جي ڀاونا ئي هن ذہڻ مان اسانکي ڪڍي سگهي ٿي.

ٻيو ڪو اسانکان نہ وڌي انکري اڳيان وڌندڙ جي ٽنگہ ڇڪي انکي روڪڻ جي عادت اسان ۾ اچي ويئي آهي. اِهو ئي ڪارڻ آهي جو اسين سيني کيترن ۾ ٻي لائين تيار ڪرڻ ۾ ناڪامياب ويا آهيون ۽ پنهنجي جوان ۽ وارث پيڙهيءَ کي مستقبل يا پوشيہ لاءِ تيار ڪري نہ سگهيا آهيون. اڳيان وڌندڙ سان قدم ۽ ڪلهي سان ڪلهو ملائي بہ هلڻو ۽ ضرورت مهل انجو مارگ درشن بہ ڪرڻو آهي.

اسانجي جاتيءَ جي هرهڪ باشندي جي رت ۾ فڪر سمايل آهي ۽ هرهڪ فن سکڻ جي قوّت ۽ ٻُڌي آهي. فن ۽ فڪر سان هوءَ جاتيءَ کي سنين آسمان تائين پهچائي سگهي ٿو. پر افسوس جو فڪر سان گڏ ٽڪڙ ڪري هو جاتيءَ تي اُڀريپڻ جو ڪلنڪ لڳائي ڇڏي ٿو. هالانڪ سمجهو هئڻ سبب پوءِ پنهنجي ڀل محسوس ڪري سياڻو بڻجي فڪر ۾ صبر جوڙي اُنکي سڌاري پڻ ڇڏي ٿو. اِن سبب اسانجي جاتي اسانتي نهيل هڪ ڇوٽيءَ سبب ڪڏهن ڪڏهن پشيمان ٿيندي آهي. ڇڻن ئي جاتين وارا چوندا آهن ”پريو سنڌيءَ جي پهرئين عقل جهڙو عقل اسانجي دُشمن کي بہ نہ ڏجانءِ ۽ ٻئين عقل جهڙو عقل اسانجي جاتيءَ کي ڏج.“

اَلائي ڇو ڏينهون ڏينهون اسين سنڌي جاتيءَ وارا ڪناري جا تماشائي ٿي رهيا آهيون. ڪنهن ٻڏندڙ تي افسوس دل ۽ جان سان ظاهر ڪيون ٿا. پر انکي اِمداد ڏيڻ کان ڪناري ڪيون ٿا.

بہ هوءُ پاڻ ڳالهائي ۽ ٻين جو سنڌيءَ ۾ آواز ٻڌي ۽ سنڌي گيت سنگيت ۾ ڀرو وني يا انهن جو پروگرام ڪرائي ٻوليءَ کي قائم ۽ سلامت رکي سگهي ٿو. آزاديءَ کان اڳ سنڌ ۾ بہ اسانجا ڪيترا پائر، پينرون، ماتائون، توڙي بزرگ پڙهي لکي ڪونہ سگهندا هئا. اُنهن ڳالهائڻ ٻڌڻ ۽ گيت سنگيت وسيلي ئي ٻولي قائم رکي هئي. ها پڙهڻ لکڻ سکڻ سان ڪين وڌيڪ فخر يا گؤروَ حاصل ٿيندو هو.

چوٽي آهي تہ ''جيءُ خوش تہ جهان خوش''. اِن چوٽيءَ کي سنڌي جاتيءَ جي هرهڪ باشندي کي ذهن ۾ رکڻ گهرجي. ڏنڌي ۽ ڌن پنيان پاڻ ۽ تندرستي نہ وڃائڻ کپي. حد کان وڌيڪ مغزماري ۽ جفاڪشي تندرستيءَ کي خراب ڪندي آهي. اِنڪري شانت تن ۽ من سان ڏنڌو واپار يا نوڪري ڪرڻ گهرجي. قدرت اسانکي گهڻيون نياميون بخشيون آهن اُن کي اُجاگر ڪرڻ لاءِ اسانکي سادگي کي اپنائڻ گهرجي. يعني سادو رهڻ سادو کائڻ ۽ سادو پائڻ گهرجي جيئن اجايون عادتون اچي اسانکي خراب نہ ڪن.

اؤلاد اسانچو سچو ڌن آهي. جاتيءَ جي آئيندهہ جو ابو آ. ڏنڌي واپار ۽ ڌن دولت کان وڌيڪ اُن کي سنڀالجي چڱي طرح هن سچيءَ موڙيءَ جي سار سنڀال لهڻ گهرجي جيئن اِها سچي موڙي سلامت رهي ۽ وڌي ويجهي.

جاتيءَ جي ڪن ماڻهن ۾ ڪي خاميوُن اچي ويون آهن. اُنهن کي جيڪڏهن وقت تي سمجهي ڪڍي سگهنداسين تہ وري پنهنجي جاتيءَ کي اڳي کان اڳري بلنديءَ تي پهچائي سگهنداسين.

گهڻي ٻُڌيءَ سبب اسانجي جاتيءَ جا باشندا سردار ٿيڻ جي

(7) سنڌين ۾ سک ۽ سونهن اَپار،
جت رهن اُت مهڪ ۽ مند بهار.

(8) سچ، پريم، شانتيءَ ۾ اڳرا،
نہ ڪوڙ ڪپٽ نہ لچايون جهڳڙا.

(9) سنڌي سڀ صوفي سچا شيواڌاري،
سڀ ۾ هڪ سائين ڏسن مانوتا جا پوڄاري.

(10) سنڌي سدا ڌنڌي سچا ۽ ايماندار،
توڙي نفعي سان دوستي گهٽي واپار سان پيار.

اِن عادت کي سڌاري وِت آهر مدد ڪرڻ لاءِ تيار ٿيٺو پوندو.

ڪنهن بہ جاتيءَ کي اوچو ڪندا آهن اُنجا چريتروان سچا ايماندار سادگي وارا پويتر، دياوان، شيوا ڪندڙ ۽ ايشور ۾ وشواس رکڻ وارا اِنسان جي اسانجي جاتيءَ ۾ جهجهي انداز ۾ موجود آهن. ضرورت آهي انهن کي ڳولهي چونڊي جاتي ۽ سماج جون واڳون ڏيون. ڪين گهربل يوگدان ڏيون جيئن هو پنهنجو جوهر ڏيکاري سگهن. انهن تي نظر پڻ رکون. جيئن هوُ پنهنجي فرض جي لڇمڻ ريکا ۾ رهن. اُن ۾ مؤجود نوجوان طبقي کي مارگ درشن پڻ ڏيون جيئن اُهي جاتيءَ جو آئينده روشن ڪن.

سڀاجهي سنڌي جاتي لاءِ ڪي سلوگن هيٺ ڏنل آهن :

(1) سنڌي سڀاجهو سدا سدورو،
محبت جي ماکيءَ جو ڪٽورو.

(2) سنڌي سياڻو هرفن ۾ ماهر،
ڌنڌي نوڪريءَ ۾ هرهنڌ ظاهر.

(3) سنڌي صلح شانتيءَ ۾ اڳرو،
پريم ورهائي ڪري نہ جهڳڙو.

(4) سنڌي صحت ۽ علم کي چاهن،
اسپتالون اِسڪول هرهنڌ ڏاهن.

(5) سنڌي ديالو ۽ دلوارا،
هلائن ڌرمشالائون ۽ پنڌار.

(6) سنڌي آهن سدا سادا،
عيب عادتن کان سدائين آجا.

لاءِ هونديون آهن، جن کي سماجڪ قبوليت حاصل ٿيندي آهي.
اِها هڪ حقيقت آهي تہ جيڪو انسان هن دنيا ۾ پئدا ٿيو آهي اُن کي هڪ نہ هڪ ڏينهن اوَس مرڻو آهي. زندگيءَ ۾ مؤت جو فلسفو، سرڳ نرڪ جو تصور ۽ مؤت هڪ حقيقت آهي جي سچائي مِٿ دواران سمجهائڻ جي ڪوشش ڪئي ويئي آهي ۽ ديو ڪٿا جي روپ ۾، ذريعي پيش ڪرڻ سان انسان کي اِها سچائي شدت سان محسوس ٿئي ٿي.

مِٿ ۾ ڪالپنڪ، ڏند ڪٿائون تہ شامل آهن پر مِٿ جو مطلب سپنو بہ آهي. جيڪڏهن ڪو انسان زندگيءَ ۾ ڪجهہ ڪرڻ چاهي ٿو يا ڪنهن سپني کي ساڪار بڻائڻ ٿو چاهي تہ اهُو فقط سوچڻ سان ڪونہ ٿيندو. اُن کي ڪنهن انداز ۾ پيش ڪرڻو آهي. مِٿ جيون کي ساڪار بڻائڻ ۾ مدد روپ ٿئي ٿو.

مِٿ کي تصويري روپ ۾ پڻ پيش ڪيو ويندو آهي، جنهن جو اثر نهايت ئي وڻندڙ ۽ دائمي رهندو آهي. مِٿ ناٽڪ جا ڪردار ذرم، ذارمڪ مجنائن سان جڙيل ٿين ٿا. هو عالمي مجنا پڻ حاصل ڪيل ٿئي ٿو. مِٿ جدا-جدا پهلو، پراڻ ڪٿائن، اُن جي تنتون، ڪلپنا وغيره کي ڪٿا، ڪهاڻي، ناٽڪ يا ڪنهن بہ رچنا ۾ سڌي نموني نہ پر اڻ سڌي نموني پيش ڪيو ويندو آهي. مِٿ عالمي سطح جو ويچار آهي جنهن کي ڏند ڪٿا، پراڻ ڪٿا، ديو ڪٿائون وغيره طور قبوليو ويو آهي.

سمِبول جنهن جي معنيٰ علامت، اهُڃاڻ ۽ نشان آهي اهُو ڪنهن بہ رچنا ۾ سڌو پيش ڪيو وڃي ٿو پر اڪري معنيٰ ڪانسواءِ اُن ۾

ورهاڱي ڪانپوءِ ١٩٤٧ع کان ١٩٨٠ تائين سنڌي ناٽڪن ۾ مِٿ ۽ علامتون

-پرو. سنڌيا چندر ڪندناڻي

قديم اِنسانن جي پرورش قدرت جي گود ۾ ٿي آهي. اِنسان جي آس پاس جي قدرتي شين سج، چنڊ، تارن، باهہ، پاڻي جن کي قديم اِنسان شڪتيءَ جي روپ ۾ قبوليو، اُن جي پوڄا ڪئي ۽ اُنهن جي اُتپتيءَ بابت اَنيڪ ڪالپنڪ ڪٿائون گهڙي ورتيون، اهُي مِٿ ۾ شامل پراڻ ڪٿائون ڌارمڪ وِشواس، ڌارمڪ مڃتا، پرمپرا سان جڙيل آهن. مِٿ کي پيش ڪرڻ لاءِ اِنسان ڪهاڻين، آکاڻين جي مدد ورتي. اِن جو هڪ سبب اِهو هو تہ اِنسان جي چوڌاري جيڪو وهيو واپريو پئي، نظر ٿي آيو، محسوس ٿي ٿيو اهُو ڪنهن سان زباني ٻڌائڻ، سمجهائڻ ڪجهہ چٽو، صاف نٿي لڳو پر اُن ئي ڳالهہ کي ڪهاڻي، ڪردار جي روپ ۾ اثرائتي ڍنگ سان پيش ڪرڻ سان اُنجو اثر، وشواس، مڃتا، سگهيا ۽ هڪ جاءِ ٺهي انساني زندگيءَ ۾ هميشه لاءِ گهر ڪري پئي رهي آهي.

مِٿ جنهن کي مِٿڪ بہ سڏيو وڃي ٿو هر ڌرم، قوم، مذهب، قبيلي، ديش، ملڪ ۾ نظر اچي ٿو. اُن جو ڪارڻ اِهو بہ آهي تہ مِٿ ڪٿائون شخصي نہ پر مڪمل سماج، قوم، ملڪ جي ماڻهن

ناٽڪ ئي هئا.

سنڌ ۾ جيڪي ڌارمڪ ناٽڪ کيڏيا ويندا هئا انُهن مان گھڻن ڌارمڪ ناٽڪن جي ورهاڱي بعد پڻ نہ صرف ڀارت ۾ اشاعت ٿي پر اهُي ناٽڪ گربي منڊل وارن الُهاسنگر، احمدآباد ۽ ٻين شهرن ۾ پڻ منچ تي پيش ڪرڻ شروع ڪيا. جن ۾ راجا هرشچندر، روپ بسنت، مهاراجا ڀرتري، رام بنواس، ستيوان ساوتري، مڪمل رامايڻ، ڀرت ميلاپ وغيره ناٽڪ جدا-جدا مخزنن، رسالن ۾ ڪي ڪتابي صورت ۾ شايع ٿيل ملن ٿا. جيڪي پراڻ ڪٿائن سان ڀرپور آهن. جدا-جدا ڌارمڪ واقعن کي پيش ڪن ٿا. ڪن ناٽڪن ۾ آڪاشواڻي، ديوواڻي جا منظر چٽيل آهن. ڪائناتي هجڻ ڪري انِساني چيتنا کي جاڳرت ڪندڙ رهيا. هنن ڌارمڪ ناٽڪن جو انڌ وشواس نہ پر ڀارتي سنسڪرتيءَ سان هو ۽ ڀارتي سنسڪرتيءَ جي مُلهن کي اجُاڳرت ڪندڙ رهيو. هنن ناٽڪن انِسان کي سنسڪار ڏيڻ جي اهميت ڀريو پارٽ اَدا ڪيو. هنن ناٽڪن ۾ ڌرم راڄ، يم ديوتا، رام، لڇمڻ، سيتا وغيره جهڙا ڪردار نين حالتن ۾ نئين معنيٰ جي ٻوڌ ۾ سمجهائڻ جي ڪوشش ڪيل هئي. هنن ڌارمڪ ناٽڪن ۾ طوفان، برسات، ٻرندڙ چِتا، اونداهي رات وغيره روشنيءَ ۽ رنگن جي ذريعي ڪلاتمڪ ڍنگ سان پيش ڪيا ويندا هئا. اسين انُهن ڪوشش کي سمبول سڏي سگهون ٿا. انُهن جا ڪردار پراڻ ڪٿائن جي ڪردار نگاريءَ جو هڪ عمدو مثالي روپ رهيو. ديو شڪتين جي ڪلپنا، باهہ، هوا، جل، سج وغيره ديوي ڪلپنا روپ ۾ پوڄا-ارچنا ذريعي، اظِهاري قوتن ۽

اڻ سڌي نموني سمايل ڳوڙهي خيال، سمجهه طرف پڻ اشارا ڪري ٿو. علامت محدود خيال-محتا آهي، جنهن ۾ پڻ ڪا ڳالهه، قصو، آکاڻي شامل هوندي آهي. اسانجي قومي جهنڊي ۾ انُ جا رنگ ۽ نشان مقرر ٿيل آهي. اِها اسانجي ڀارت ديش جي نشاني آهي ۽ ان نشان اڳيان هر ڀارتواسيءَ جو ڪنڌ جهڪي ٿو ۽ ڀارتي ناگرڪ ڳاٽ اوچو ڪري شان سان ڀارتواسي هجڻ تي فخر محسوس ڪري ٿو. اسان جڏهن علامتن تي غؤر ڪريون ٿا تہ اسانکي ٽن قسمن جون علامتون نظر اچن ٿيون.

ذاتي، سيئتڪ ۽ عالمي

ڪوبہ رچناڪار ڪنهن بہ رچنا جي تخليق ڪندي پنهنجي ڪلپنا ۽ ويچارن کي حقيقي بڻائڻ لاءِ لوڪ وشواس جو بہ واهپو ڪندڙ آهي. اِهو ئي واهپو مِٿ ڌارڻ ڪري ٿو. اِهو انساني من ۾ بچيل قديم پريورتن جي ڪري ئي ممڪن آهي. مِٿ ۾ بہ علامتون هونديون آهن ۽ انُهن جا پريرٽا روپ سدائين بدلجندا رهندا آهن ۽ نوان-نوان جڙندا رهندا آهن. اڄ جو اديب پراڻ ڪٿائن جي ماڌيم سان حال کي اظهار ڏيندو آهي. اخلاقي ڀاونا، نيتي ڪٿائون انيڪ علامتن سان ڀرپور آهن: اسين جڏهن ناٽڪن تي غؤر ڪريون ٿا تہ اسانکي انيڪ ناٽڪ مِٿ سان ڀرپور ملن ٿا. جن ۾ قديم ۽ جديد علامتون پڻ اظهاريل آهن. ورهاڱي کانپوءِ ڀارت ۾ جڏهن سنڌي ناٽڪن جي شروعات ٿي تڏهن اڪثر رنگ منچ تي جيڪي ناٽڪ کيڏيا ٿي ويا اهُي گهڻي ڀاڱي ڌارمڪ

رام جي. هنگوراڻيءَ جو ناٽڪ ’فائيل گم ليٽر ليپ نٿو‘ ۾ ’ڌرم پتني مڙس جو سچو فائيل آهي. جنهن کي مون ڪئين سال گم ڪري ڇڏيو‘ جملو پتنيءَ طرف بي جوابدار شخص ۽ ٻاهرين عورتن جي پٺيان پيسو وڃائيندڙ هڪ عياشي شخص جي ڪٿا آهي. جنهن ۾ اهو به ڏيکاريل آهي ته رشوت وٺڻ لاءِ اڪثر ڪلاڪار، عملدار آفيس ۾ ائين ئي هر بار ڇو نظر ايندا آهن ته ڇا ڪجي؟ توهان جو ڪم ته ڪاش مان نه ترت ڪري ونان پر ڇا ڪجي فائيل ۽ خط ليپ ئي نٿو. رشوتخوريءَ سان ڀرپور علامتي ناٽڪ آهي.

’رات هڪ طوفان جي‘ موتي پرڪاش جو هڪ راز ڀريو اصلوڪو طويل ناٽڪ آهي جنهن ۾ آدرشن جو خون جا ڇِٽ چٽيل آهن.

’بگڙيل گهر‘ گورڌن ڀارتي محبوباڻيءَ جو اصلوڪو وڏو سماجڪ ناٽڪ آهي. جنهن ۾ جدا-جدا سماجڪ مسئلا ڇاٽائي ڪيئن آدرش گهر برباد ٿي وڃي ٿو ۽ آدرشن، اصولن جي جدا-جدا پهلن جي علامتي ڍنگ سان هڪ آدرشوادي گهر، ڪردار، حالتون، بگڙيل گهر جي نمائيندگي ڪندڙ ناٽڪ آهي.

ڪرشن کتواڻيءَ جو ’آشيانو‘ ناٽڪ پڻ بدليل سنڌي جيوت جي عڪاسي ڪندڙ آهي جنهن ۾ رشتن جو واپاري ڪرڻ، رشتن جو قتلام اثرائتي ڍنگ سان خلقيل آهي. ڪردار جا پنهنجي آدرشوادي گهر جي رشتن جي ميناج، سنڌيت جي خوشبوءِ ڦهليل هجي جي تصور کي چڪناچور ڪري ٿي ڇڏي.

’پلئہ پلي‘ انوادڪ ناٽڪ ۾ واسديو نرمل ناٽڪ ۾ گرهست

الوڪ اِشارن سان سجيو ٻڌائڻ جي ڪوشش نظر اچي ٿي. هن مِٿ ناٽڪن ذريعي جيون جي سَتيه ۽ حقيقي تتون جو اِظهار ڪري مِٿ جي وشالتا طرف اِشارا ڪندڙ اُهڃاڻ منچ تي ڪڙا ڪيا. اسان جڏهن ورهاڱي بعد جي وڌيڪ شايع ٿيل ناٽڪن تي نظر ورايون ٿا ته اسانکي هرڻ ڪشپ جو خون شري ڪرشن جو قلم بند ڪيل 'ستي ساوتري'، لڇمڻ حسو جا 'شبريءَ جا ٻير'، چينو لعلواڻي 'تياڳ ۽ مڪتي'، پروفيسر رام پنجواڻي 'ميران'، 'تيرٿ بسنت' وغيره ناٽڪن ۾ پؤراڻڪ عناصر نظر اچن ٿا. شبريءَ جا ٻير سماج جي پڇتي پيل ذاتيءَ جي نمائندگي ڪندڙ آهي. شبري دلت سماج جي عيوضي ڪردار آهي. شبريءَ جا ٻير، شرڌا ڀاوَ جيون مِناس ۽ مهمان نوازيءَ جي علامت آهي. 'ميران' ناٽڪ جي ڪرشن پريم، الوڪ پريم داستان پراڻ ڪردار کڻي هلندڙ ڪٿا آهي ته وري تياڳ ۽ مڪتيءَ ۾ ٻڌ جي پوري ڪٿا جو سار ڏنل آهي. ناٽڪ جو عنوان ئي علامتي آهي جيڪو سنسار تياڳ ۽ موکش طرف اِشارا ڪري ٿو. ناٽڪ ۾ ڀڳوان جي سپني ۾ جنم وٺڻ جي سمجهاڻيءَ سان گڏ ديو لوڪ جو منظر ڏيکاريل آهي جتي ديوتائن جي دربار پريل آهي جنهن ۾ ڀڳوان جي پرتوي لوڪ تي جنم وٺڻ بعد پدارٿي موهه ۾ ڦاسڻ تي چنتا ظاهر ڪيل آهي اُنان ڪيس آزاد ڪرڻ جي رٿا رٿيل آهي. من جي شانتيءَ لاءِ ڪامنا، واسنا، ڪروڌ جو ترڪ ڪري، اوم شانتيءَ جو سهارو وٺڻ لاءِ اِشارا ڪيل آهن. ناٽڪ ۾ پراڻا لفظي علامتون جي ڪٿي نظر اچن ٿيون، موضوع ۽ ڪردار نگاريءَ جو عمدو ناٽڪ آهي.

سڏائڻ ۾ شرم محسوس ٿا ڪن اهڙن بي نڪن سنڌين مٿان لعنت جو ناٽڪ آهي.

’جهوءَ جي ڪناري‘ گوبند مالهيءَ جو تجرباتي ناٽڪ آهي جنهن ۾ زندگيءَ جي ذلتن کان ڇوٽڪارو حاصل ڪرڻ لاءِ آپگهات ئي هڪ واحد علاج آهي جي ڳالهه ڪهاڻيءَ ۽ اُن سان جڙيل حرڪتن، ڪريائن کي ڪٽي هلندڙ ناٽڪ آهي.

پروفيسر منگهارام ملڪاڻيءَ جو ’پاپ جون پاڙون‘ ٻڍاپي جي نفس وشيہ تي آڌارت منووگيان پس منظر سان ڀرپور، علامتي ڪردارنگاريءَ ۽ واقع نگاريءَ جو عمدو بهترين اڳرو ناٽڪ آهي.

هن دؤر جي ناٽڪن جي تواريخ ۾ اسانکي هڪ اچانڪ موڙ نظر اچي ٿو. ڊاڪٽر پريم پرڪاش جي سنڌي ڊراما ورڪشاپ جي استاپنا بعد نون تجرباتي، ائبسرڊ ناٽڪ موضوع، هيئت پيشڪش جي پاڻ سان گڏ تمام گهٽي نواڻ کڻي هلن ٿا. هنن ناٽڪن جي گفتگو ڪافي چست، علامتي ڍنگ واري، نون مانيتائن کي کڻي هلندڙ ۽ پراڻين علامتن کي ٽوڙيندڙ ۽ نئون معنسائون، دشائون ڏيندڙ رهيون آهن. جديد دؤر جي سياسي، سماجڪ، آرٿڪ، شهري ڪرڻ، هنري ڪرڻ، اڪيلائپ، رشتن ۽ سياستدانن جي ڪوڪلائپ وغيره مدا، تنو، علامتي واقعن ۽ ٻوليءَ وارن اپُري بيتا آهن. جنهن ۾ ڊاڪٽر پريم پرڪاش ڪافي ڳرو رهيو آهي. هن جا ناٽڪ ’مورچا بندي‘، ’پڪنڪ‘، ’فرشتن جي دنيا‘، ’عدد جمع عدد واحد‘ خود ۾ علامتن طرف اِشارا ڪن

جيون ۾ ڦتندڙ جوين جي گلابي رنگ کان وٺي ٻڍاپي جو پيلو رنگ تائين جيون جي جدا-جدا واقعن، تصورن، يادگيرين جا اندلٺي رنگ پسايا ويا آهن. عمدي ڪردارنگاريءَ ۽ چست گفتگوءَ سان ڀرپور ناٽڪ آهي.

شري منگھارام ملڪاڻيءَ ڪي سنڌي ننڍن ناٽڪن جو اَبو سڏيو ويو آهي. اُنَ جو ناٽڪ 'ڪڙ ڪٻيتا پيا تمڪن' خود سرُوئي علامتي آهي. ڪڙ ڪٻيتو، ٿانداٽو جيڪو پل پر لاءِ چمڪات ڏيئي اوجهل ٿي ويندو آهي خود ۾ هڪ علامت آهي. استري پرش جي جسماني مسئلن کي ڪٽي قلم بند ڪيل ناٽڪ ۾ نايڪا بي خوديءَ ۾ اچي پنهنجي ننڍي ياءُ سان ميلاپ ٿي ڪري. پل پر جو چمڪو ناٽڪ جي ڪٿا جو مکيہ محور آهي.

داس طلب جو ناٽڪ 'ايم. پي.' جديد دؤر جي سياستدانن جي ڪردارنگاريءَ جو سهڻو، عمدو مثال آهي. جنهن ۾ سياست تي تکي طنز ڪيل آهي. ڊائلاگ ڌهري معنيٰ سان ڀرپور آهن. ناٽڪ جي حالتن ۾ پڻ تضاد اپُريل آهن.

ڪيرت ٻاٻاڻيءَ جو ڪجهہ ناٽڪ پڻ جدا-جدا قسم جون پاڻ سان گڏ علامتون کڻي هلن ٿا. 'نوريءَ سڏ ڪيو' هيمون ڪالاڻيءَ جي شهادت، حب الوطنيءَ ان ڀرپور 'ٿڌي جنگ' گهر گهر ۾ ٿيندڙ سس-نونهن جي راماين ۽ مهاڀارت جي واقعن سان ڀرپور ناٽڪ، 'حيف تنهين کي هوءِ' جيڪي سنڌي هوندي بہ ٻارن سان سنڌيءَ ۾ نٿا ڳالهائين، سنڌيءَ ۾ نٿا پاڙهين ۽ پاڻ کي سنڌي

ڪانسواءِ جيون بسر ڪري، موُت جو انتظار ڪري رهيا آهن جي پيڙهين جي ٽڪراءَ نئين پيڙهيءَ جي سوچ، ويچار، وهنوار ڪي جديد دؤر جي بدليل حالتن، ماحول جي سڻل ۽ اٿردايڪ نموني قلمبند ڪيو آهي. گهر گهروءَ جو در اصلائي معنيٰ اُهڃاڻن سان ڀرپور ناٽڪ آهي.

مدن جماٽيءَ جوئي 'جڻ جهوليلعل' اشٽ ديو جهوليلعل جي جيون ڪرشمن، ڏند ڪٿائن واقعن، ڌارمڪ پهلن کي ڇهندڙ، روحاني علامتن ۽ عالمي علامتن کي ڪٺي هلندڙ طويل ناٽڪ آهي، جنهن جي فلم پڻ تيار ٿي چڪي آهي. ناٽڪ گهڻو اڳ ايڪانڪي روپ ۾ ريڊيو تان پرسارت ٿيل آهي بعد ۾ فلم جوڙي ويئي آهي.

ڊاڪٽر جيتي لالواڻيءَ جو ناٽڪ 'حادثو' ۽ 'تون ڪير آهين؟' ڏيتي-ليتيءَ جي علامت ٻنهي اُبري بيٺا آهن.

شري واسديو موهي جيڪو هڪ ڪامياب علامتي شاعر آهي، جنهن جي علامت نگاريءَ ۾ ڪامياب رهيو آهي ۽ شاعريءَ ۾ هن گهڻا ئي علامتن رنگ ڀريا آهن، پنهنجي آزمودي سان داخلي-خار جي احساسن جو اظهار ڪلاتمڪ ڍنگ سان ڪيو آهي اُنجو اڪيلو ناٽڪ 'ايڪلويه' پراڻ ڪٿا جي ڪردار کي ڪٺي علامتن لفظن، گفتگوءَ ۽ نظارن ۾ پيش ڪيل هڪ لاثاني ناٽڪ آهي. جديد دؤر ۾ سياسي ۽ ايڪس پلاءِ ٽيشن جي فڪر جو وهڪرو، دنيوي هيرا ڦيريءَ جي تنون جي نمائندگي ڪري ٿو. گرو ششن

ٿا. ’فرشتن جي دنيا‘ جينتوٽيڪ موهن ڪلپنا جي ننڍي ڪهاڻيءَ کي پريم پرڪاش پنهنجي سوجهه ٻوجهه سان مٽ جي انيڪ علامتن کي اڳيان رکي ناٽڪ کي هڪ سهڻو، تڪنيڪ سان ڀرپور ۽ ڪامياب ناٽڪ بڻايو آهي. پريم پرڪاش ئي پهريون شخص آهي جنهن ’مورچابندي‘ ناٽڪ ذريعي جديد سياست جي هر پهلوءَ کي اثردار نموني ڇهڻ جي ڪوشش ڪئي آهي. سنڌي ڊراما ورڪشاپ جي اهِا لهر انُ دؤر جي ٻين ناٽڪڪارن ايم. ڪمل، برج موهن، هريڪانت، وشنو ڀاٽيا، شيام جئسنگهاڻي، ڊاڪٽر جيتو لالواڻي ۽ مدن جماڻيءَ جي ڪن تجرباتي، ائبسرڊ ناٽڪ طرز ۾ علامتون ئي علامتون ڀريل آهن.

برج موهن جو ’بندوبست‘، ايم. ڪمل جو ’ناٽڪ ۽ ڪانفرنس‘، هريڪانت جو ’بس اسٽاپ تي‘، شيام جئسنگهاڻيءَ جو ’زلزلو‘، جيتي لالواڻيءَ جو ’مونجهه جو سؤدو‘، مدن جماڻيءَ جو ’جانورن جي بستي‘، موهن ڪلپنا جو ’آڌي روشني‘، واسديو نرمل جو چوٽيءَ تي آذارت ’ڪوئي لڏي هئڊ ٻُڙي‘ اصطلاح جي معنيٰ تي آذارت ناٽڪ هر لحاظ کان ڪامياب ناٽڪ آهن. مدن جماڻيءَ جو ايڪ پاتري ناٽڪ ’ڪاڪو ڪلومل‘ مؤت جي ڊپ کي ڪٽي سماج جي بگڙيل ڍانچي تي بيحد مذاقيہ ڍنگ سان چٽ چٽيا آهن.

مدن جماڻيءَ جو ئي اصلوڪو وڏو ناٽڪ ’گهر گروءَ جو در‘ جديد دؤر جي سماجڪ برندڙ مسئلي ’ٻڍا آشرم‘ ۾ جيون جون آخرين گهڙيون گهر، اؤلاد، ڪنهن بہ رشتي جي نياوءَ موهه ممتا

عورت جا الڳ الڳ روپ

-پرو. روما پرڪاش جئسنگھاڻي

عورت کي ايشور اَهڙي ذات بخشي آهي، جو هوءَ ڪوبہ ڪم قابليت ۽ هوشياريءَ سان نباهي سگهي ٿي. ڀَلُ اُهو ساهتيہ هجي سماج هجي هوءَ زندگيءَ جي هر کيتر ۾ پنهنجي ڪُشلتا ۽ سوُجهہ بوُجهہ سان اُهو ڪاريہ نباهي سگهي ٿي.

ساهتيہ جي کيتر ۾ عورت : آڳاٽي زماني ۾ گارگي، مئتري جهڙيون ودوان زالون هيون جيڪي اُتم وديا جي نہ صرف ڄاڻ رکنديون هيون، پر مردن سان پڻ مقابلا ڪنديون هيون. لوپا مورا ۽ وسووارا جهڙين زالن ويدن جون رچنائون ڪيون.

آزاديءَ کانپوءِ ايڪويهين صديءَ ۾ عورتون علم پرائي عالم ٿيون ۽ زندگيءَ جي هر کيتر ۾ گوءِ کڻي ويون. هوُ راجنيتڪ کيتر ۾، تعليمي کيتر ۾، وگيان، ميڊيا ۽ ٽيڪنالاجيءَ ۾ پڻ ڀرو وٺڻ لڳيون. نہ صرف اينترو پر شيئر بزار، واپار ۽ نوڪرين ۾ پڻ ڏاڪو ڄمايائون. هڪ آزاد پکيءَ وانگر زمين کان آسمان تائين اُڏامڻ لڳيون. زالن جي اِن زاديءَ سندن گهرو زندگيءَ تي پڻ اثر وڌو. مطلب تہ عورت جي زندگيءَ ۾ وديا يعني علم حاصل ڪرڻ کانپوءِ سماجڪ زندگيءَ ۾ تبديل اچڻ لڳي. پڙهيل ڳڙهيل عورت ڪنهن جي غلام بڻجي رهڻ نہ چاهيندي آهي. هوءَ پنهنجي

جي پرمپرا جي ڪوڪلن آدرشن، رشتن جو چٽ چٽي ٿو. جدا-جدا لفظن جا مفعوم جدا-جدا تاثرات ڏين ٿا.

مان هن مقالي ۾ هرڪشن وديارٿيءَ جي ناٽڪ 'موبائيل مساڻا' پڳوان شولائيءَ جي 'برين واش' جيني لالواڻيءَ جو الٽو ڪيل ٻال طويل ناٽڪ 'شريمان ڦيرو ڦرڪي' ۽ ڊاڪٽر پريم پرڪاش جو ئي 'جڏهن زنده هئاسين' کي به وساري نٿي سگهان، جيڪي انيڪ شخصي، مجموعي، جديد دؤر ۾ بدليل اُهڃاڻن جي معنيٰ بڻيل اصطلاحن، پهاڪن ۽ نون جڙيل لفظن جو اصطلاح بڻجڻ جي ڏس ۾ وڌايل قدمن سان حقيقن، احساسن جو اظهار ملي ٿو.

هن دؤر جي هر ڪنهن قسم جي ناٽڪن ۾ سڌي يا اڻ سڌي نموني پراڻ ڪٿائن جا قبول ڪيل، مڃيل ڏس، اشارا ته ملن ٿي ٿا پر اصطلاح، پهاڪن، تشبيهن ۽ علامتون پڻ نظر اچن ٿيون جنهن جا چٽ مختلف طريقن سان چٽيا ويا آهن. علامتون ناٽڪن کي گهرائي ۽ معنويت پيدا ڪندڙ آهن.

وقت جي تقاضا ۽ مقالي جي حدبنديءَ کي ڌيان ۾ رکندي صرف وشيہ سان پناهُ ۽ نياءُ قائم ڪرڻ جي ڏس ۾ ڪن ناٽڪن جو حوالو ۽ صرف ذڪر ئي ڪيل آهي جنهن ۾ ڪافي ته ۽ تفصيلن ۾ وڃڻ جي اجان به گهڻي گنجائش آهي. ان ڪري هي مقالو مڪمل چئي سگهجي هرو پرو ائين نه آهي. جائزو آهي، قبول ڪندا.

ٻڌائي ۾ پنهنجي پُٽن جي ضابطي ۾ هوندي آهي، ناري الڳ الڳ روپن ۾ اَلڳ الڳ فرض نباهي ٿي. جيئن تہ:

ڌيءَ جا فرض : ڌيءَ جا فرض هوندا آهن تہ هوءَ ننڍپڻ ۾ ئي پنهنجي پڙهائيءَ سان گڏ ٻيا بہ فرض نباهي. هوءَ پنهنجي ماءُ پيءُ جو نالو روشن ڪري. ۽ گهر جا سڀ ڪم پڻ سِکي. جيئن تہ روٽي ناهڻ، گهر صاف ڪرڻ، ماءُ پيءُ جي سنڀال ڪرڻ وغيرهہ. ماءُ پيءُ جي سنڀال سان گڏ پنهنجي عزت جو پڻ خيال رکي. جيئن تہ چوڻي آهي تہ ڇوڪريءَ جي زندگي هڪ سفيد چادر وانگر هوندي آهي جنهن تي اگر هڪ دفعو بہ ٿورو داغ لڳي وڃي ٿو تہ اُن جو نشان رهجي ويندو آهي. اِن ڪري ڌيءَ کي پنهنجي ماءُ پيءُ جي چوڻ ۾ هلڻ گهرجي. پر ڌيءَ جي روپ ۾ ڪڏهن ڪڏهن پنهنجي پيءُ کي آرٿڪ مدد پڻ ڪندي آهي.

پتنيءَ جا فرض : هڪ ڌيءَ جڏهن ڏوليءَ ۾ ودا ٿئي ٿي تڏهن هن جا ٻيا فرض پڻ نباهڻ جو وقت اچي وڃي ٿو. شاديءَ کان پوءِ ناريءَ جا فرض وڌي وڃن ٿا. هن کي پنهنجي پتيءَ جي چوڻ تي هلڻو پوندو آهي. جنهن ڪري هوءَ پنهنجا سڀ پُراڻا رشتا ڇڏي هن جي گهر آئي آهي. ناريءَ جو اِهو ٻيو جنم ٿيندو آهي. شاديءَ کان پوءِ هن جو نالو گهر پريوار سڀ ڪجهہ بدلجي ويندو آهي. پتيءَ جي وڏي عمر ۽ گهر پريوار کي سک شانتي ڏيڻ لاءِ ورت رکي ٿي. پتيءَ لاءِ ۽ ٻارن لاءِ سوادشٽ پوڄن ناهڻ - طرح طرح جا پڪوان ناهڻ. هوءَ سڀ فرض نڀائيندي آهي. پيڪن ۽ ساهرن سان ٻنهي پريوارن سان فرض نڀائي ٿي.

پيرن تي پئسو ڪمائڻ لڳي. آرٿڪ آزاديءَ عورت کي وڏيڪ سوَ ومان پسند ۽ خوددار بڻايو.

ساهتيہ سماج جو آئينو هوندو آهي. سنڌي اَدب ۾ پڻ سماجڪ ۽ گهرو رشتن جي تصوير ملي ٿي. عورت کي خودداري ۽ بغاوت، قربانيءَ جو معدو ۽ سوارٿ پري ڀاونا، مردن لاءِ سچو پيار ۽ للڪار ڪري رنگين ڪهاڻين جي ذريعي اَدب ۾ اچي ويو. اِهو زماني جو دَستوُر آهي تہ هر سِڪي کي ٻہ پهلو هوندا آهن تئن عورت بہ هڪ طرف ڪومل آهي تہ ٻئي طرف ڪنور آهي. هڪ طرف گُل جو روپ اَختيار ڪري ٿي تہ ٻئي طرف لوهہ جهڙي مضبوط آهي. هڪ طرف ٻرندڙ اگني آهي تہ ٻئي طرف شيتل جل آهي.

گهر گرهستي روپ : عورت پنهنجي قابليت ۽ يوگيتا سان گهر گرهستي سنڀالي ٿي. هوءَ ٻارن کي سٺي نموني پالي ٿي. هنن ۾ سُٺا لڇڻ وجِهي ٿي ۽ سُٺا سنسڪار وجهي تعليم ڏئي هنن کي هڪ عُمدو نگرواسي بڻائي ٿي. مطلب تہ هوءَ زندگيءَ جي هر کيتر ۾ پنهنجا فرض نباهي ٿي. سڀ کان پهرين هوءَ سماج ۾ هڪ سُٺي عورت جو روپ نباهي ٿي.

عورت جا فرض : اَسان جي ڀارت ديش ۾ عورت کي وڏو درجو ڏنو ويو آهي. هتي ناريءَ کي ايشور جو ٻيو روُپ ڪري چوندا آهن. ناريءَ جا گهڻا ئي فرض هوندا آهن جيڪي بيان ڪرڻ مشڪل آهن ڇاڪاڻ تہ هن جا فرض الڳہ الڳہ روپن سان بدلجن ٿا. هڪ ڇوڪريءَ جي روپ ۾ هوءَ پيءُ جي ضابطي ۾ رهندي آهي. شاديءَ کان پوءِ هوءَ پنهنجي پتيءَ جي ضابطي ۾ ۽ ويچاري

آڌياتمڪ رڪشا سان پوشڻ ڪندي آهي. هڪ آدرش ماءُ نهي پنهنجي جيون جي مهڪ سان پريوار، سماج ۽ سڄي ڌرتيءَ کي سواست ڪندي آهي.

ساهتيه جي ڪينتر ۾ پڻ عورت ليکڪا جو روپ عُمدي نموني نڀائي ٿي. مطلب ته عورت کي اِيشور خدائي شڪتي ڏني آهي. جنهن ڪري هوءَ سڀ ڪجهه زماني جا ڏک، سوُر سهندي به شانت رهي ڪري پنهنجا سڀ فرض اِيمانداريءَ سان نباهي ٿي. سچ پچ عورت جا اَنيڪ روپ آهن. ڪڏهن هوءَ سچي ساوتريءَ جو روپ وٺي ٿي ڪڏهن ڪاليءَ جو روپ ته ڪڏهن شيراوالي ماتا جو روپ. خدا جي ڏنل شڪتيءَ سان هوءَ پنهنجا سڀ روپ ڏيکاري ٿي.

نونهن جا فرض : عورت نونهن جي روپ ۾ هڪ شرمسار ناري هوندي آهي. هوءَ سَسُ سهري جي عزت ڪندي آهي. صبح سويل اُٿي اُنهي کي پيري پوندي آهي. اُنهن کان آشيرواد وٺي پاڻ پوڄا ڪري پنهنجي گهر جي ڪِرت ڪار کي لڳي ويندي آهي. هوءَ پنهنجي نراڻ کي ڌيءُ وانگر ۽ ننڍي ڏير کي پُٽ وانگر سمجهندي آهي. ۽ وڏي ڏير کي سَهُري وانگر عزت ڏيندي آهي. سَسُ نه هئڻ جي حالت ۾ هوءَ نراڻ کي ڌيءَ سمجهي شادي ڪرائي ڪنياداان ڪري ٿي. هن کان جيترو ٿي سگهي ٿو اوترو پنهنجا پراڻا رشتا ﭘﻼئي ڪري پنهنجي ساهرن کي خوش ڪري ٿي.

ماءُ جا فرض : جڏهن ناري ماءُ نهي ٿي ته اِهو هن جو ٽيون نئون جنم ٿئي ٿو. ٻار ڄمڻ سان ئي هن جو اُن سان مضبوط رشتو ٿئي ٿو. هوءَ پاڻ کي به بلڪل ﭘﻼئي ڇڏي ٿي نه پاڻ وقت تي روٽي کائي ٿي ۽ نه وري پنهنجي شرير جو ڌيان رکي ٿي. پوري ممتا ٻار تي لُٽائي ٿي. هن جي سنڀال اَهڙي نموني ڪري ٿي جئن هڪ مالهي پنهنجي گُلن جي ٻوٽن جي سنڀال ڪندو آهي اُن کي پيار سان هرروز پاڻي ڏئي سينچيندو آهي. تئن هوءَ ماتا پنهنجي ڪومل ٻچڙي کي پيار روپي پاڻي ڏئي وڏو ڪندي آهي. هر گهڙي هر پل خدا کان اُن جي لاءِ دعا گهرندي آهي. هوءَ هميشه پنهنجي ٻار جون خوشيون چاهيندي آهي. ڪڏهن پاڻ به اُن سان ٻار ٻڻجي رانديون ڪندي آهي ته ڪڏهن دوست ٻڻجي هن سان حال احوال اوريندي آهي. ڪڏهن وري هن کي سُڌارڻ لاءِ سَختي پڻ ڪندي آهي. هوءَ پنهنجي ٻار جو شاريرڪ، مانسڪ نئتڪ،

گهرن توڙي سماج مان سنڌي ٻولي غائب ٿي رهي آهي.

انسان جيڪو ڪجهه به ڳالهائي ٿو ان کي سرڪشت رکڻ لاءِ پاڻ ۾ ٻوليءَ جي لکت وهنوار لاءِ لپي ناهي ويئي آهي. جيئن انسان ڪپڙن سان سونهندو هيون، تيئن ٻولي لپيءَ سان هڪ مڪمل روپ اختيار ڪري ٿي. ڀاشا کي پڙهڻ، سمجهڻ ۽ ورثي کي اڳ ۽ بيان وڌائڻ جو هڪ اهم ذريعو لپي آهي. هرهڪ ڀاشا کي پنهنجي ڌار لپي هجي، اهڙو ضروري ناهي ۽ ائين آهي به ڪونه. جيئن ته مراهٽي، هندي ۽ سنسڪرت هنن ٽنهي ڀاشائن جي لپي هڪ ئي آهي ۽ اها ديوناگري لپي آهي. انگريزي ۽ ٻيون لپيون يورپين ٻوليون رومن لپيءَ جي ماڌيم ۾ لکجن پيون.

تواريخي نظرئي سان ڏسجي ته سنڌي ٻوليءَ جي سڀ کان وڌيڪ قديم ۽ يگاني لپي هئي. 'هٽ واڻڪي'. اها لپي هندو سنڌي لپيءَ جي نالي سان سڃاتي ويندي هئي. هاڻي ان لپيءَ جو استعمال بند ٿي چڪو آهي. سنڌ ۾ واپاري ماڻهو پنهنجن تجارتي وهنوار وٽي جا چوپڙا لکڻ لاءِ ان لپيءَ جو استعمال ڪندا هئا. سنڌ ۽ آس پاس جي ايراضيءَ ۾ پالي ۽ برهمڻي لپيءَ جو پرچار پرسار سمراٽ اشوڪ جي وقت ۾ ٿيو هئو، ان ۾ ڪو شڪ نه آهي. انڪري ائين چئي سگهجي ٿو ته سنڌي لپيءَ جو جنم برهمڻي لپيءَ مان ٿيو آهي. ائين جيڪر تواريخ ۾ پٺتي پئجي ته هٽواڻڪائي اکرن جو شروعاتي رشتو موهن جو دڙو جي لپيءَ سان جوڙي سگهجي ٿو. گنڀير ڪوششون ڪيون وڃن ته 'هٽواڻڪي' لپيءَ جو آڌار وٺي موهن جي دڙي جي لپيءَ کي سلجهائڻ ۾ مدد ملي سگهي ٿي. البت، هن ڏس ۾ ڪي ڪوجنيڪ ڪوششون

سنڌي ٻوليءَ جي بچاءَ لاءِ نئون ذريعو : رومن لپي

-پرو. رميش لوهاڻا رگهواڻي

31 آگسٽ 1991 تي ڪلڪتا ۾ سنڌي ڀاشا ساهتيہ ۽ سنسڪرتيءَ بابت ٿيل هڪ سيمينار جي مهورتي جلسي ۾ شرڪت ڪندي سمارنيہ جي نائب صدر شري پرمانند چوڙيوالا ٻڌايو هو تہ سنڌي جاتي پپر جي وڻ وانگر آهي، جنهن جون جڙون اُسرڻ لاءِ ڪنهن بہ ڌاري زمين جي محتاج ناهي. اُها تہ پٿر ۾ بہ ڌار پيدا ڪري ڦٽي نڪرندي آهي ۽ پٿر ۾ پاڙو ڪي ڦهلائڻ لاءِ جڳهہ ڪري وٺندي آهي. سنڌي جاتي پنهنجي ٻولي، ساهتيہ ۽ سنسڪرتيءَ کي محفوظ رکڻ ۽ پنهنجي سڃاڻپ قائم ڪرڻ لاءِ جيڪا جدوجهد ڪري رهي آهي، ان لاءِ اسين ان کي صرف پرڻام ئي ڪري سگهون ٿا.

ان ئي سيمنار ۾ سواگتي تقرير ڏيندي آديپور جي ودوان پروفيسر هريش واسواڻيءَ سنڌي لفظ جون بہ معنائون ڏيندي چيو هو تہ، سنڌي جاتي اها جاتي آهي جنهن جي ٻولي سنڌي آهي ۽ ٻيو تہ اصلوڪي جيڪا جاتي سنڌ پرديش جيَ رهاڪو آهي. پر افسوس ان ڳالهہ جو آهي تہ وقت جي وهڪري ۾ اهو 'آهي' لفظ لڙهي ويو آهي ۽ ان جي جڳهہ تي 'هئي' لفظ ٿي ويو آهي. مطلب تہ سنڌي هندو جاتي سنڌ ڇڏي چڪي آهي ۽

ٻڌجي ويا هئا. ائين چئي سگهجي ٿو.

سنڌ جا هندو توڙي مسلمان خ (خ، خراب) غ (غ - غريب) ۽ ف (ف، فرض) انهن حرفن جا اُچار صاف ۽ چٽي نموني ڌار ڌار ڪري سگهندا هئا، پر ٻن قسمن جي (ح ۽ هه)، ٽئن قسمن جي (ظ، ض، ذ، ز)، ’ا‘ حرف جا ٻه اُچار، ر، هه، ’ق‘ جا ق ۽ ڪ ٻه اُچار، ’س‘ (ص، ث، س) جا ٽي اُچار ڪرڻ ۾ ڪو فرق نه سمجهي سگهندا هئا. اڄ به اها ئي حالت آهي. پر تنهن هوندي به سنڌي ٻوليءَ لاءِ جيڪا نئين ورڻ مالا تيار ڪئي ويئي، اُن ۾ انهن تيرهن نون اکرن کي داخل ڪيو ويو، جن کي اُچار سان نه، پر لپيءَ ذريعي ئي سڃاڻي سگهجي ٿو. جيئن ته زلف، ذرو، ضرورت، ظالم، صاحب، ثابت، ساڌو، ڪتو، قلم وغيره.

سنڌيءَ جي اِمپلوزو (Implosive) جهٽڪ ڳ، ڄ، ڏ ۽ ٻ کي ديوناگري اکر جي هيٺان ننڍڙي ليڪ پائي ڏياريا ويندا آهن. ज॒، ग॒ ۽ ब॒. پر عربي لپيءَ ۾ انهن اکرن لاءِ وشيش اکر ٺاهيا ويا آهن.

سنڌ تي عربن جي فتح کان پوءِ سنڌ ۾ قران جي پڙهائي ۽ اڀياس لاءِ مدرسا کوليا ويا هئا. سنڌي ٻوليءَ ۾ عربي ۽ فارسي لفظ داخل ٿي چڪا هئا. انهن لفظن جي اُچار ۽ خاص طور ته انهن لفظن جي هِجي صحيح نموني ۾ لکي وڃي، جيئن ته قران-شريف جو اڀياس شڌ روپ ۾ ڪري سگهجي، ان مقصد سان عربيءَ جا اهي تيرهان حرف سنڌيءَ ۾ پڻ داخل ڪيا ويا ۽ ائين سنڌيءَ جي ورڻمالا 52 اکرن واري ٻڌجي پئي ۽ سنڌي ٻولي وڌيڪ شاهوڪار ٿي پئي.

ڪري چڪا آهن، پر ڪاميابي اڄا ڪا نہ ملي آهي ۽ موهن جي دڙي جي لکاوٽ اڄا بہ اونده جي گرڀ ۾ سمايل آهي.

عيسوي سنہ 1030 ۾ ڀارت جي باري ۾ گرنٿ لکندڙ ودوان البروني ءَ جي مطابق سنڌ جي اُتريہ حصي ۾ اردناگري لپي ۽ برهمڻاباد ۾ سئندو لپي مُوروج هئي، جيڪا اوائلي ناگري لپيءَ جي روپ ۾ هئي. سنہ 1854 ۾ سنڌ ۾ ٿيل کوٽائيءَ درميان جيڪي سڪا ۽ ٻيون شيون هٿ لڳيون هيون انهن تي ديوناگريءَ جهڙا اکر اُڪريل نظر آيا هئا. هن ڪان بہ سنہ 712 ۾ عربن سنڌ تي فتح حاصل ڪئي هئي ۽ پوءِ تلوار جي زور تي اسلام سان گڏوگڏ عربي-فارسي لپي پڻ واهپي ۾ آئي هئي.

ڊاڪٽر موتيلال جوتوائيءَ هنديءَ ۾ لکيل ڪتاب 'سنڌي ڀاشا، لپي ۽ ساهتيہ' ۾ لکيو آهي تہ سنڌيءَ جي اصلوڪي لپي ديوناگري آهي. سنہ 1843 ۾ انگريزن سنڌ تي قبضو ڪيو، پوءِ سنڌ رهي ڀارت جي مکيہ ڀوميءَ سان گڏيو ويو. انگريزن عيسوي سنہ 1853 سنڌيءَ لاءِ عربي لپيءَ مقرر ڪئي هئي. ديوناگريءَ جو بہ استعمال ڪيو ويندو هو. گڏوگڏ گرمکي-پنجابي ۽ هٽواڻڪي لپيون پڻ پرچلت هيون ئي. خاص طور سنڌي مهائون گرمکيءَ ۾ لکيل ڌارمڪ ڪتاب 'آدي گرنٿ' ۽ 'جپ جي' ۽ 'سکمڻي' پڙهنديون هيون. گرو گرنٿ صاحب بہ گرمکي لپيءَ ۾ تيار ڪيل آهي. هي ڌارمڪ گرنٿ هرهڪ ٽڪاڻي ۾ هوندو ئي آهي ۽ نيم سان صبح توڙي شام جو ان جو پاٺ ڪيو ويندو آهي. گرمکي لپي پنجابي ۽ سنڌين جي وچ جي ويجهڙائيءَ جو سنڪيت ٿو ڏئي. ان زماني ۾ گهڻي ئي سنڌين سک ڌرم اپنايو هو ۽ سک

ڀارت ۾ سنڌي ڄاتي هڪ هنڌ تي ٽائينڪو ناهي. سنڌي جدا جدا راڄين ۾ وسي رهيا آهن. هڪ ڏار راڄيہ سنڌين لاءِ نہ هئڻ جي صورت ۾ سنڌي ٻوليءَ کي راڄيہ ڀاشا جو درجو بہ مليل ناهي، انڪري وهنوار ۾ ان جو استعمال گهٽجندو ٿو وڃي. مڪاني ڀاشا جو اثر ٽاري نٿو سگهجي.

گجرات ۾ رهندڙ سنڌي، سنڌيءَ کان وڌيڪ گجراتي ٻولي سٺي نموني ۾ ڳالهائي ٿو، تيئن مهاراشٽر ۾ گهر ڪري رهندڙ سنڌي، سنڌي ٻوليءَ کان وڌيڪ تہ مراٺي ٿو ؟ لهائي. ڏکڻ ڀارت ۾ وڃي وسيل سنڌي تيلگو ۽ ٻيون ٻوليون سهٽي نموني ۾ ائين ٽا ڳالهائين، جو اُنهن جي سنڌي هئڻ تي شڪ ٿي پوندو آهي!

عربي سنڌيءَ ۾ ٻاونجهان (52) اکر آهن اينترا اکر تہ دنيا جي ٻئي ڪنهن بہ ورڻمالا ۾ ناهن ۽ مثال وري ھ، ز، ط، ض، ذ، ق جهڙن اکرن جي اُچارن جي تڪليف. ديوناگريءَ ۾ تہ صرف 36 اکر آهن. عربي ورڻمالا ٻارن کي نئين سر سان سکڻي ٿي پو، تہ ٻئي پاسي تعليم اِدارن مطلب تہ سڪولن ۾ هندي ماڌيم، هجي يا هندي وشيہ هجي، تہ وديارٿي اُتي ديوناگري لپي سکندو يا پڙهندو ئي آهي. عربيڪ ۾ ٻي مصيبت نڪتن جي بہ آهي.

عربيءَ ۾ اکرن جي مٿان يا هيٺان نُڪتا يا ٻِڙيون لڳائڻ سان لفظ جي معنيٰ ۾ ڦير گهير ٿي سگهي ٿي، جنهن کي نئين پيڙهيءَ جو ٻار سکڻ کان ڪيٻائي ٿو. جيئن تہ ٽ، ٻ جا لفظ ٿڃ ۽ پيچ. اهڙا تہ گهڻي ئي مثال ڏيئي سگهجن ٿا جن ۾ ٻڙين جي جڳهہ ۽ تعداد جي ڪري لفظن جي معنيٰ ئي بدلجي وڃي ٿي. مثان

سنڌيءَ لاءِ جڏهن عربي لپيءَ کي مقرر ڪيو ويو، تڏهن به ڪجهه انگريز افسر ته ديوناگريءَ جا حمايتي هئا، پر ڪجهه سياسي بابتن سبب انگريز سرڪار کي گهڻائيءَ واري مسلمانن جي گهر اڳيان جهڪي وڃڻو پيو. عربي لپي منظور ٿيڻ کان پوءِ به ديوناگري لپي ته هلندي رهي.

ڊا. ٽرمپ ۽ ڪئپٽن جارج اسٽڪ جهڙا ودوان ۽ ڪوجنيڪ ته ديوناگري لپيءَ کي وڌيڪ مناسب مڃيندا هئا، پر سرڪار ته عربي لپيءَ کي ئي اهميت ڏني. درسي ڪتاب تيار ڪرايا ويا ۽ تعليم جو ڪم پڻ شروع ڪيو ويو، جنهن جي ڪري عربي لپيءَ جي پهچ وڌي ويئي ۽ اها لپي سنڌين تي پورڻ روپ سان ڇائنجي ويئي ۽ سنڌين به دل سان ان لپيءَ جي آجيان ڪئي. عربي لپي سنڌين جي سڃاڻپ جي علامت بڻجي پئي.

ورهاڱي بعد لپيءَ جو سوال وري پئدا ٿيو. نئين ماحول ۾ 1948 جي ڊسمبر مهني ۾ بمبئيءَ ۾ هڪ سنڌي ساهتيه بينڪ ٿي. اُن ۾ سنڌي اديب ۽ ودوان شري لالچند امرڏنومل جي ديوناگري لپي اپنائڻ بابت پيش ڪيل نهراءَ کي حاضرين گهڻائيءَ سان پاس ڪيو هو.

هينئر ڀارت ۾ ساهتيه توڙي تعليم ائين ٻنهين کيترن ۾ سنڌي ڀاشا لاءِ ديوناگري ۽ عربي ٻئي لپيون ڪتب آنديون وڃن ٿيون ۽ سرڪار پاران به ٻنهين لپين کي مڃتا حاصل ٿيل آهي. سنڌيءَ جي نئين ٽهي عربي لپيءَ کان گهڻو واقف ناهي، تنهنڪري ديوناگريءَ جو استعمال وڌندو ٿو وڃي. ان جي پٺيان ٻئي به ڪجهه سبب آهن.

ذميداري پنهنجي سر تي کنئي آهي. سنڌي لفظن کي رومن ۾ لپيانتر ڪرڻ جو ڪم ۽ اُن کي اپلوڊ ڪرڻ جو ڪم جاري آهي. هن ۾ رومن لپيءَ جا 'اي' کان وٺي 'زيڊ' تائين جيڪي 26 اکر آهن ان کان سواءِ ڪمپيوٽر تي پراپت ٻه وشيش نشانيون ~ ۽ ^ کي ٻه خاص اُچار لاءِ ۽ انوسوار لاءِ واڪ نشان جو استعمال ڪيو وڃي ٿو. ائين 29 نشانين ذريعي سنڌيءَ کي رومن ۾ لپيانتر بدليو ويو آهي. هن کي ڪمپيوٽر لپي ڪري ٻه سڃاتو وڃي ٿو، ڇاڪاڻ تہ هي سڀ اکر ۽ نشانيون ڪمپيوٽر جي ڪِي-بورڊ تي هونديون ئي آهن، انڪري لکڻ ۾ يا ٽائيپ ڪرڻ ۾ ڪا ڏکيائي بہ ڪانہ ٿئي ۽ وري تکڙ ۾ لکي سگھجي ٿو.

پشچمي سيبيتا جي اثر هيٺ آيل سنڌيءَ جي نئين ٽهي ڪيتري قدر اها لپي اپنائيندي اُهو تہ ايندڙ وقت ئي ٻڌائيندو. سنڌيءَ جو اصلوڪو ساهتيہ تہعربي سنڌيءَ ۾ لکيل آهي، جيڪر اُن کي محفوظ نہ رکيو ويو تہ نئين ٽهي 'سنڌيت' وڃائي ڇڏيندي، هھڙو ڊپ ٻہ ڪجھہ ساهتيڪار محسوس ڪن ٿا.

رومن لپيءَ ۾ ڪجھہ جملا هن ريت آهن :

(1) هٿ ڏسي ڏي ڏس مونکي -

Hath~u D^eisee D^e D^asu Moo'nkhe

(2) رمز ساڻ غلام - Ramzun Saan~ Ghullam

(3) ڳ - ڳ = G^

(4) ڻ - N~

(5) مان = مان

وري عربي لپي ساڄي پاسي کان شروع ڪري کاٻي پاسي ويندي لکبي آهي. جنهن لاءِ چڱي جفاڪشي تي ڪرڻي پوي.

انگريزي ٻاشا جي ڏينهون ڏينهن وڌندڙ انترراشٽريه طوفان جو اثر سنڌيءَ ۾ اچي ويو آهي. هاڻي سنڌي ٻاشا کي رومن لپيءَ ۾ لکڻ جي شروعات ڪئي ويئي آهي. وديشي ملڪن ۾ هلندڙ سنڌي سنستائن جي ’ايلائنس آف سنڌي ائسوسئيشن آف امريڪاس اِنڪ‘ ۽ ’ڀارتيه ٻاشا پريشد‘ پاران احمدآباد ۾ ڊسمبر 2011 ۾ ڪوٺايل 18 انترراشٽريه سنڌي سميلن ۾ سنڌي ٻاشا لاءِ رومن لپيءَ کي مڃتا ڏني ويئي آهي. ان ميڙ ۾ پوني جي پروفيسر ڪنعيالال ليکواڻي، دهليءَ جي ڊاڪٽر مرليڌر جيٽلي، ممبئيءَ جي پروفيسر ٻلديو مٽلاڻي، امريڪا مان آيل ڊاڪٽر ديويندر ڪوڏواڻي، پريم لالواڻي ۽ ڊاڪٽر ديال ٽي. مهرشي،، چينائيءَ جي رٽائرڊ ڪرنل رام گلراجاڻي، سينگاپور جي ڊاڪٽر داسواڻي ۽ آديپور مان حاضر رهيل ڊا. ستيش روهڙا ۽ سنڌالاجيءَ جي ڊائريڪٽر لکمي کلاڻيءَ گڏجي ڪري رومن لپيءَ کي اپنائڻ جي رِٿا تيار ڪئي هئي.

ليکڪا منجو ميرچنداڻيءَ روحاني رنگ واريون سنڌي ڪويتائن ۽ گيتن کي رومن لپيءَ ۾ لپيانتر ڪري ۽ انهن جي معنيٰ سان گڏ ’روحاني چونڊ سنڌي ڪلام‘ نالي ٻه ڪتاب ٻه شايع ڪيا آهن. انٽرنيٽ تي ان لاءِ الڳ ويب سائيٽ www.romanizedsindhi.com پڻ پيدا ڪئي ويئي آهي. جتي سنڌي ٻاشا جا شڌ اُچار سکڻ لاءِ ويڊيو ڪلپس ٻه رکيا ويا آهن. آديپور جي انڊين انسٽيٽيوٽ آف سنڌالاجي ان پروجيڪٽ جي

پرويش ڪندي، ڪابي پاسي کان اسانجو ٻماڙ مڪان هو، ٻيون نمبر.

سنڌي، سنڌ ۽ سِڪ ائين پاڻ ۾ جڙيل آهن جيئن ملير ڇونڊي ماروئيءَ ازخود دل دماغ ۾ اُڀري ايندي آهي ۽ اکين اڳيان آپاس روپ اَچي بيهندي آهي، سڀاجهي مٽي تي رئو پاتل، اکين ۾ پنهنجيُ وطن ملير لاءِ سڪ ۽ جدائيءَ ڪارڻ آنسون پريل.

جاميٽريءَ جو هڪ اصوُل آهي :

ٻه ريکائون هڪ ٻئي جي برابر هجن ته ٽين ريکا ٻه انهن وانگر برابر هوندي ئي آهي. تيئن سنڌي ۽ سنڌ برابر سمايل آهي. هڪ ٻئي ۾ ته سڪ پرپور ساهه ساهه ۾ پريل آهي جيڪو ڪجي ٿو ڇڏجي ٿو، تن من ۾ سمايل پڻ سنڌ جي پوتر ڌرتيءَ جي مٽيءَ جي ڪڻ ڪڻ ۾ موجود.

ڪندو ڪير ٻه ان کان اِنڪار؟

.... بلڪل نه، اَدا، ڀائوُ!

ان حقيقت جي پُشتيِ، سمرٿن ڪافي سال اڳ اسان سنڌين جي سدا حيات، هر دل عزيز مشهور ۽ لوڪ پريه شاعر نارائڻ شيام هيٺ ڏنل گيت ۾ دل کولي بيان ڪيو آهي:

گنگا جمنا اَمرت - اَمرت
ليڪن ٿيڇ ته سنڌوُ آهي.

واهه شاعر واهه! اندر ٺاري ڇڏيئه سنڌين جو هميشهه لاءِ، مٺا!....

پنهنجو گيت امر ڪري ويو. خود ته اَمر آهي ئي، گيت کي

وياڪل ٻٽجي، ٿي سنڌ پڪاري

-چرڻداس

سنڌي سنڌ سدوري ٿا ياد ڪن
سڪ مان سيني ۾ سانڍي
سچي حقيقت آهي.
پڻ سنڌ ڌرتي، سنڌين کي
وياڪل ٻٽجي ٿي پڪاري،
آهي سچ سچ

پياءُ جيتو لالواڻي، دلبر دوست ڪتاب موڪليو- 'موُر نہ وسران سنڌ.'

نالو پڙهندي ئي ان جي 168 صفحن ۾ لکيل سموري وشيہ جو نچوڙ، ناٽڪرج دل دماغ ۾ ٽيوب لائيٽ وانگر روشن ٻٽجي اُڀري آيو ۽ ڪلپنائن جي اُڏام، ڀاونائن جون لهرون هرديہ ۾ اُٿڻ لڳيون، جن ليکڪ کي عمر ۾ 70 سال ننڍو بڻائي ڇڏيو. جڏهن پنهنجي جنم ڀوُمي سياڳي سنڌ جي ڳوٺ ڀيان (BHIAN، اِسٽيشن ٻڍاپور- تعلقو ڪوٽڙي، دادوُ سنڌ) جي اِسڪول ۾ منهنجا ڏاڏا صاحب مون کي داخل ڪرائڻ وٺي هليا هئا. پوڄ ڏاڏي صاحب شري منگهارام ناڪرداس چندناڻيءَ هيڊ ماسٽر پد تان رٽائر ڪيو هو، شايد سنہ 1937 جي آسپاس. اسان جي حويليءَ کي 'ماسٽر منگهارام جي حويلي' نالي سان ڪوٺيو ويندو هو. حويليءَ ۾

سنسڪرتيءَ جي شروعات کان اسان جي رشين مُنين ٻُڪ پري پري پيتي آهي عمر ڀر اِها شڪتيءَ سان ڀرپور ٿيا. انهن سنڌو نديءَ جي ڪناري پنهنجا آشرم ٺاهي ويدن جي رچنا ڪئي. پوءِ اهڙي سنڌوُ ماتا جي پوترءَ   گٽڪاري ٿيا پيتل شاعر، ان جي مهما ڳائي ته اچرج جي ڳالهه ڪونهي، پنهنجي شاعري ڏنيه ٻڌائي آهي. انجو ئي تاثير آهي جو هند جي سنڌين اڄ سوڏو سِنڌ ۽ سنڌوُ نديَ کي پنهنجي جيون جو هڪ اٽوٽ حصو ٻڌائي ڇڏيو آهي. وسارڻ ته پري جي ڳالهه آهي، اسان سنڌين جي دلين ۾ سانديل سنڌ سيائي، سنڌو ندي ۽ سنڌ ۾ رهندڙ سنڌين لاءِ سڪ وڌندي رهي آهي ڏينهون ڏينهن.

ياءُ لالواڻيءَ ڪتاب ۾ جنهن سهڻي ڍنگ سان ورڻن ڪيو آهي، پڙهندي پڙهندي اهو سمورو وقت مان سنڌ ۾ ئي موجود رهيو هوس، خيالي موجودگي جنم کان وٺي ڏهين سالن جي عمر وارو سمورو عرصو. ڳوٺ پيان پرسان وهندڙ سنڌي ندي، اسڪول جتي پڙهيو هوس ۽ رانديون ڪيون هيون. ان کانسواءِ دادوُ، حيدراباد، ڪراچي، ڀُارا، ميرپور، ساڪرو (لاڙو طرف) جتي جتي منهنجي يادگريءَ ۾ اسين رهي آيا آهيون، خوب مؤج ورتي ۽ آنند پراپت ٿيو.

جيٺو لالواڻي گروُپ سان گڏ ٽي دفعا سنڌ جو سفر ڪري آيو آهي. اُتي جي سنڌي جيون جي ننڍي ۾ ننڍي جهلڪ جو به بخوبي ۽ هوُبهوُ جنهن سندر ڍنگ سان بيان ڪيو اٿس، ان لاءِ بيشڪ داد لهڻو. ٺهي پيري ڪين اتي جي اديبن، ساهتيڪارن پڻ بين سنڌ واسين، ودوانن خوب آدر ستڪار، دلي پيار ۽ سنڌي سڪ ڏني

دائمي سڳنڌ ڏيندو ويو ۽ جيڪا اڄ بہ چوڌاري برهمانڊ ۾ ڦهليل آهي پڻ سنڌوءَ جي لهرن ۾ سمايل، جن جي پوتر مهما ڪي وڏائي رهيو آهي.

پائو شيام، سنڌين جا لاڏلا ۽ لاثاني شاعر! توکي منهنجا بار بار نمسڪار، تون نارايڻ پڻ آهين.

پاءُ لالواڻيءَ کي بہ ڍير دلي واڌايون ڏيان ٿو، جنهن ڪتاب جي شروعات ۾ اهڙي جذباتي اُمنگہ ڀريئي پوتر ڀاونائن سان ڀرپور گيت جون بہ سٽون بيان ڪري ڪتاب جي شوڀا وڌائي آهي. سچ اِهو بہ آهي،انهن ٻن سٽن جادوءَ جو اثر پيدا ڪيو ۽ سڄو ڪتاب يڪساهيءَ پڙهڻ تي دل ٿيندي رهي، خاص وقت ڪڍندي هر گهڙيءَ ڏيڍ ڏينهن تائين.
ڌنيواد

نظم ساهتيہ جڳت جو سريلو ڪنٺ آهي، مڌر سنگيت آهي، سُرن جي گهرائي آهي ۽ ڀاونائن جي اوُنچائي آهي؛ جيڪا دليون سپرش ڪري سگهي پڻ تن من لوڏي وجهي. ليکڪ لڪڻ لاءِ انهن ٻن سٽن جي اَلوڪڪ غئبي پريرڻا ئي ڪافي آهي.

گنگا-جمنا جل سچ پچ اَمرت آهي، نہ صرف هندن جو سناتن اٽل وشواس آهي شرڌا سان ڀرپور، پر وگيانين پڻ کوج ڪري پڌرو ڪيو آهي تہ گنگا جمنا جي پوتر شڌ جل ۾ اهڙا گڻڪاري خاص تتوَ موجود آهن لاڀدايڪ جيڪي تندرست جيون لاءِ ڪارائتا آهن.

... ۽ سنڌوُ تہ سنڌين جي ماتا آهي. پوتر ٿيڄ جيجل جي. سڀيئي وٿامن ۽ گڻ سمايل ان ۾. اِتهاس گواهہ آهي، سنڌوُ

دکہ درد بيوسيءَ ڪارڻ هنجوُن هاريون ڳوڙها ڳاريندي، اهي سڀ وائبريشن (ڪنمپن، ٿرٿلو ڳڏ)- Vibration روپ ۾ تبديل ٿي سڄي وشوَ ۾ ڦهلجنديون رهيون سنہ 1947 کان. هر اِنساني سمجهہ کان ٻاهر جي ڳالهہ آهي. ڪو ڏيان ڏئي ڪو نہ ڏئي.

مانوَ منووگيان خود دکي ٻڌجي تڙڦندو آهي. تہ پرڪرتيءَ منووگيان ۾ پڻ اثر ٿيندي اُٿل پُٿل مچي ويندي آهي. اهي وائبريشن چوڌاري چڪر هڻندي هڻندي، ڦرندي ڦرندي انهن هنڌن تي بہ اثر ڪندا آهن جتي اهي گهٽنائون ٻڌيون هونديون. ڦلسروپ ان وستار جي پرٿوي، جل، آڪاش، وايوُءَ اگني تي پڻ پرڀاءُ پوندو آهي.

اهو بہ ڪارڻ آهي جو سنڌ جي ڌرتي اڄ پڻ هند جي سنڌين کي وياڪل ٻڌجي پڪاريندي آهي تہ اچو، اچي پنهنجي وڇڙيل ماءُ جي ممتامیہ گود ۾ ڪي ڏينهن آرام ڪري دکي تن من تي سکوُن جو ٿڌو چنڊو هڻي سگہ محسوس ڪريو. انهن پاوناتمڪ وائبريشن جي غئبي پريرنا، اثر ڪندي رهي آهي مدت کان. سنڌ جا اديب ساهتيڪار، ودوانن پڻ ڳوٺن ۾ رهندڙ قرب وارن، ان پريرنا وس اِهو چٽو احساس محسوس ڪيو تہ جيڪو ٿيڻ گذري چڪو آهي؛ اتهاس ٻڌجي ويو آهي، اِهو غلط ٻڌجي سامهون آيو آهي، جنهن ڪين ئي دکن ۾ آٽي پيڙا پهچائي آهي، سچائيءَ جو آپاس ٿيندي. پوءِ هند جي سنڌين جو خوب آدر سنڪار ڪري سگهہ مان، پاڻ بہ خوش ٿيندا آهن بي حد، جدائيءَ جي تنتل هرديہ کي ڪي قدر راحت محسوس ٿيندي اٿن؛ سڀ

آهي. سندن مرحبا ڪندي جيڪي پري پري قرب پريا پاڪر پاتا آهن، انهن اها ڳالهہ پرکهت ڪئي تہ سنڌواسين ۾ بہ اينري سڪ آهي جيتري هند جي سنڌين ۾ آهي.

... اهو سپاويڪ پڻ آهي.

اسان سنڌين کان تہ سنڌوُ ماتا جي ٿڃ، 65 سالن کان ئي پيئڻ هميشهہ لاءِ بند ٿي وئي آهي، زوريءَ جدائيءَ جي تمام ويڪريِ ۽ اوُنهيِ کاهيِ پئدا ٿي چڪي آهي، ان سبب پر سنڌ جا سنڌي اڄ سوڏو پيئندا رهيا آهن. اسان جي جدائيءَ ۾ انهن کي سنڌيِ سڪ وڌيڪ هئڻ قدرتي آهي.

اِنساني شرير پنج تتوَن جو جڙيل آهي: (1) پرٿوي (2) جل (3) آڪاش (4) وايوُ ۽ (5) اگني (تيج) اهي پنج ئي تتوَ سڀ برهمانڊ ۾ پڻ موجود آهن چوڌاري، ايشوري سَمپدا روپ. انهن جو واسو ڪٿي بہ غيرموجود ڪونهي.

هاڻي ذرا غوُر ڪري، ويچار سان ڌيان ڏئي منن ڪرڻ جو وشيہ آهي:

سڀيءَ سنڌ مان هندوُ سنڌي ذري گهٽ سڀ، گهڻائي هندستان لڏي ويا. خوشيءَ سان ڪونہ ويا. دکي ٿيندا ويا. اَباڻو وطن، مال ملڪيت ۽ ماڙيون زمينون ڇڏي ويندا رهيا مجبور بڻجي. مجبور بڻجي، لاچار حالتن ۾ ويندا رهيا. ان ڪارڻ سيني جي دلين مان، آتمائن مان بيوسيءَ سبب جيڪي دانهون نڪتيون هيون درد ڀريون ايشور در، فريادون ٿيون هيون وشوَ جي مالڪ جي دربار ۾، رودن جي گونج ڦهلي هئي سنسار ۾، ويندي ويندي انهن تمام

هتڙا دل لوڏيندڙ درشيہ جن روبرو ڏٺا هوندا، انهن جي اکين مان پڻ آنسوُن سنڌوُ-نير بڻجي نڪتا هوندا.

ساڳيا اهڙا ئي درشيہ سنڌ مان اديب جڏهن هندستان ايندا آهن تہ دوهرائجي ويندا آهن، پر گهٽ ٿيندا آهن قرب پريا سڪ سان پرپور. ان مهل هند جي پوتر ڌرتي ماتا پڻ بي حد خوش ٿيندي آهي جو ٻنهي پاسن جو بنياد هڪ ئي آهي. آخر ڌرتي تہ پهرين هند سنڌ جي هڪ ئي هئي نہ!... فرق صرف ايترو هوندو آهي تہ هند جا سنڌي ڏوراپا ڪونہ ڏيندا آهن جو سنڌي ڪافي ڪشتن مصيبتن جو مقابلو ڪندي خوب سنگهرش ڪري هند ۾ سکيا ستابا بڻجي خوش آهن سکي آهن. ڏک آهي تہ صرف ايترو آهي، جو سنڌين کي پنهنجو الڳ پرانت ڪونهي جتي سنڌين جو سُنتتر، آزاد ڪاروبار هجي. حڪومتي اَختياري هجي، وزرات هجي جنهن جو سنڌي مکيہ منتري هجي.

پوءِ بہ سنڌي سکي آهن هندستان ۾.

... هڪ شڪايت ياءُ لالواڻيءَ کي ضرور ڪندس. جينوٽيڪ ڪتاب سهڻي نموني سني ڍنگ سان معياري آهي، پر مون کي سمجهڻ ۾ ڏاڍي تڪليف ٿي. ٻوليءَ ۾ واپرايل اکر ڪيترا، ايترو تہ ڏکيا آهن جو مون ٻڌا ۽ پڙهيا بہ نہ هوندا. پوءِ انهن جومطلب ڪيئن سمجهي سگهان؟... ڪيترن هنڌ سڄي جملي جي آڌار تي معنيٰ ڪڍڻ ۾ ڏکيائي محسوس ڪندي، اندازي موجب اَرٿ پئي سمجهڻ ۾ آيو. جيڪڏهن سهوليت لڳيوَ تہ اهڙي ٻولي ڪجهہ سولي واپرايو، جيڪا مون جهڙن کي پڙهڻ ۾ آساني رهي. ڪارڻ

ويچار ۽ ويچا ٻيائيءَ جا وساري، صرف سڪ ئي هوندي آهي ٻنهي طرف جي دلين ۾. قرب جي ان الوڪڪ درشيه جي پرگهٽ ٿيندي سنڌ جي سدوري ڌرتي پڻ خوشيءَ وچان ڦُولي نه سمائبي آهي پنهنجي ئي اولاد کي، جيڪي جدا ٿي ويا آهن عرصي کان، ائين قرب وچان ڀاڪر پائي گلي ملندي ڏسي، پرڪرتيءَ جي غئبي اکين رستي پڻ آنند دايڪ احساس جو آڀاس محسوس ڪندي الوڪڪ.

ائين ڀاوناشيل بڻجي سنڌواسي هندستان جي سنڌين کي غضب جا ڏوراپا پڻ ڏيندا رهندا آهن هن ريت :

- توهين اسان کي ڇو ڇڏي ويا آهيو، ڏاڍا اُٻاڻڪا ٿي پيا آهيون. واپس اچو، اسين توهان کي اکين تي وهارينداسين.
- توهين سنڌ ڇڏي ويا، اصل نڌڻڪا ڪري ويا آهيو. اسان کي توهان بنا اسين ڏاڍو دکي بڻجي ويا آهيون

اهڙا اکر بي حد ڏکه وچان ڇيل سنڌواسين جا، لاچاري ۽ بيوسي پرگهٽ ڪندي، ڏوُ ڏوُ ڪري واتاورڻ ڇيريندي پوري وشوَ ۾ ڦهلجندي سنڌ ماتا، سدوري ڌرتيءَ جا نه لکل ڳوڙها، ڳاڙهي رنگه جا ڳاريندي رهي آهي سالن کان، ان طرف ڪنهن جو ڌيان ويو آهي؟... سواءِ اديبن جي ! ڪن ٿورن ودوانن جي! اهي اکر ٻڌندي هند جي سنڌين جون دليون به ڏکه وچان ڏار ڏار ٿي وينديون آهن ۽... قربائتو ڀاتل ڀاڪر ٻنهي کي روئاري ڇڏي.

رنگمنچ جو ڏرو تارو- مينگهاڻي

-وينا شرنگي

ورهاڱي کان اڳ ناٽڪ منڊليون ڪافي سرگرم هيون، پارسي ٿئيٽر، شيڪسپيئر ۽ ٽئگور جي ناٽڪن جا ترجما ڪري، ناٽڪ منڊلين طرفان منچ تي آڻڻ ۽ درشڪن طرفان ان فن ۾ دلچسپي ۽ جوئي نتيجو هو جو ورهاڱي کان اڳ ئي، سنڌي ناٽڪ حاضرين جي دلين ۾ جاءِ جوڙي چڪو هو. 1947ع ۾ ورهاڱي ڪري ان کي ڌڪ لڳو. ورهاڱي بعد سنڌ ۾ ناٽڪن جي رفتار ڍلي پئجي وئي، ته ٻئي طرف هند ۾ ڪجهه عرصي لاءِ حالتن، حادثن ۽ ورهاڱي جي تاريخي الميئي ۽ اٿل پٿل ڪري، ان تي اثر پيو، پر ناٽڪ جي فن کي هتي ڏيڻ وارين شخصيتن دل و جان سان ڪوشش ڪئي جن ۾ پروفيسر منگهارام ملڪاڻيءَ جو نالو سريفهرست رهيو. اُن بعد ممبئي ۾ گوبند مالهي، ايس. پي. مينگهاڻي، رميش مهتا، مدن جماڻي، رميش جاجاڻي، دهليءَ ۾ جيون گرسهاڻي هيم ناگواڻي ۽ ڀارت جي الڳ الڳ شهرن ۾ ناٽڪڪارن ٻين ڪيترين شخصيتن پاڻ موکيو. هتي مون صرف چند شخصيتن جو ذڪر ڪيو آهي، جن ۾ ايس. پي. مينگهاڻي پنهنجي شاندار اداڪاري ۽ هدايتڪاريءَ سان ناٽڪ جي دنيا ۾ اهم جاءِ والاري ۽ سنهري رڪارڊ درج ڪيو آهي. اسين اگر اُن ڪيتر ۾ ڪيل سندس رڪارڊ تي نظر وجهنداسين ته هو قداور

ليڪن صرف سنڌي ست درجا اسڪول ۾ پڙهيو آهي، پوءِ جو اپياس
هنديءَ ۾. انهن ڏينهن ۾ سنڌي اسڪول ستين درجي تائين ئي
هو.

پڇاڙيءَ جو...

مان پنهنجي پيان ڳوٺ (خبر ڪونہ اٿم، هن وقت ڪهڙي
حالت ۾ آهي) جي سيني ڳوٺ واسين کي سڪ ڀريا ادب سان
نمسڪار ڪريان ٿو، خاص جنهن مڪان ۾ اسين رهندا هئاسين
اُتي رهندڙن کي پڻ. ائين ٻڌو هوم ياد اٿم ڪجهہ ڪجهہ، اهو
مڪان اسان جي پوج پر ڏاڏي صاحب شري ناڪرداس سنہ 1900
جي آسپاس ٺهرايو هو.

مان جنهن اسڪول ۾ پڙهندو هوس، ان ۾ پڙهندڙ شاگردن کي
پيار ڀريا نمسڪار چوان ٿو پڻ مانواري هيڊماسٽر صاحب ۽ سيني
مانوارن ماسٽر صاحبن، پڻ سنڌ جي هرهڪ ڀاءُ ڀيڻ ماتا ٻار ۽
بزرگہ کي نمسڪار آهي ليڪ طرفان ادب، سڪ ۽ قرب مان ٻار
ٻار ڌنيواد.

دعا گهرون ٿا جهان جي مالڪ در :

سيئي سڪي رهون آباد رهون، سڪ سلامت رهي
ادا، ڀائرُو! سنڌي ٻولي امر رهي،
جيسين قدرت جي هستي آ، اِنسان جو وجوُد آ
رهي قرب هرهڪ ۾، آشا ڪري ٿو چرنداس من ۾.

تان سنڌي فلمن جا سائونڊ ٽريڪ پيش ڪرڻ جو موقعو مليو. مڪمل فلم جو سائونڊ ٽريڪ ڏيڻ تہ ممڪن نہ هو پر ايڊٽ ڪري چاليهہ منٽن جو چنڪ تيار ڪري هند سنڌ جي سامعين جي اڳيان پيش ڪندا هئاسين، فنڪارن جو آواز سڃاڻڻ ۾ ڪا پريشاني نہ ٿيندي هئي. اڄ بہ اگر ڪو ايس.پي.مينگهاڻيءَ يا ڪنهن بئي فنڪار جي آواز جون چند سٽون ٻڌائي پُڇي تہ هيءُ آواز ڪنهن جو آهي تہ يڪدم اُن فنڪار جو نالو لبن تي اچي ويندو، نہ صرف سائونڊ ٽريڪ پر ناٽڪن ذريعي ناٽڪارن جي فن جي باري ۾ بہ ڄاڻ حاصل ٿي. ريڊيو ذريعي ئي ايس.پي.مينگهاڻي جي اداڪاريءَ جي فن، ڊائلاگ ڊليوري، آواز جي اُتار چڙهاءُ، غم، خوشي، ناراضپي جو آواز ۽ جذبات ذريعي اظهار ۽ ماڊوليشن ذريعي زندگيءَ جي مختلف پهلوئن کي اُجاگر ڪرڻ وارين فني صلاحيتن کي ڄاڻڻ جو بہ وجهہ مليو، مان ائين چونديس تہ مينگهاڻي ريڊيو فنڪار جي حيثيت ۾ نہ صرف انهن پهلوئن ۾ مهارت حاصل ڪئي بلڪ ان رنگمنچ جي ڪينتر ۾ بہ مضبوط پيڙهہ جو ڪمُ ڪيو-ڏانوءِ ڏات بہ هن مٿان مهرباني رهي. اگر ناٽڪ جي ماڻ ۽ ماپن تي نظر وجهندي تڪ تور ڪريون تہ ناٽڪڪار اُنهن جي ڪسوٽيءَ تي سورهان آنا کرو ثابت ٿئي ٿو.

هن نہ صرف سنڌي فلمن پر هندي فلمن ۽ ٽي.وي. سيريلن ۾ بہ پاڻ موکيو. سنڌي فلمن هوجمالو، شل ڏيئر نہ ڇمن، اڄان تہ مان ننڍڙي آهيان، نقلي شان، هل تہ پڄي هلون ۾ بہ اداڪاريءَ جو سهڻو مظاهرو ڪيو. ريڊيو ناٽڪن ۾ فني صلاحيتن ذريعي پنهنجي ڪردارنگاريءَ ۽ هدايتڪاري جو جلوو پسايو. آواز جي اُتار چڙاهاءُ سان اکين آڏو

شخصيت جو مالڪ نظر ايندو. سندس پورو نالو سوپراج پرسرام مينگهاڻي سنڌ جي ميرپور خاص ۾ پهرين مارچ سال 1934ع ۾ جنم ورتو ۽ 12 مارچ سال 2012ع تي هن فاني دنيا کي الوداع ڪيو.

هيءُ زندگيءَ ۾ موت جو ناٽڪ عجيب هو!
وينا هئا حاضرين، اداڪار اُٿي ويا (راهي)

سنڌي رنگمنچ جا حاضرين ڪيس ڪڏهن به وساري نه سگهندا. ذات هن ڏاهي تي مهربان رهي ۽ محنت لگن ۽ ايمانداريءَ سان ناٽڪ جي دنيا ۾ يگاني جاءِ جوڙي، هو پنهنجي فن سان سچو رهيو ۽ هدايتڪاري ۽ اداڪاريءَ جي فني صلاحيتن ذريعي هن حاضرين کي قائل ڪري ڇڏيو. پنجن ڏهاڪن کان مٿي رنگمنچ جي اُفق تي ڌرو تاري جيان چمڪندو رهيو.

مان پنهنجي خوشقسمتي پائيان ٿي، جو اهڙي عظيم فنڪار ۽ هدايتڪار جي شخصيت ۽ فن تي پنهنجي قلم ذريعي جذبن جو اظهار ڪريان پئي. يادين جي ساگر مان ڪي حسين لمحا اوهان سان ونڊڻ کان پهرين اليڪٽرانڪ ميڊيان جي سفر دوران مونکي مختلف فنڪارن، ڪلاڪارن ۽ ساهتيڪارن جي باري ۾ ڄاڻ پئي ۽ اُنهن جي فن ۽ تخليقي سرمائي مان پريڻا ملندي رهي. ريڊيو تي نوڪريءَ دوران نشريات دوران سنڌي ناٽڪن ۽ ناٽڪڪارن سان براڊڪاسٽ ڪرڻ جو سلسلو جاري هو ۽ اڄ به جاري آهي. فنڪارن، ناٽڪ نويسن ۽ شاعرن سان ملڻ جو موقعو به مليو، ريڊيو انٽرويوز ڪرڻ دوران خيالن جي ڏي-وٺ سان معلوماتي ڄاڻ به پلئه پئي. آل اِنڊيا ريڊيو جي سنڌي سروس

ڪري تفصيل موڪلڻ لاءِ چيو ۽ اهو به شرط وڌو ته اول اسڪرپٽ ڏيندا جي اُها پسند پئي ته پوءِ ئي توهان کي شامل ڪنداسين. سڄي ڀارت مان اسڪرپٽ آيون جن مان 8 اسڪرپٽ چونڊيون. ممبئي، ڀوپال، جئپور، جوڌپور، ڪٽني ۽ دهليءَ جي گروپن حصو ورتو. جڏهن جج مقرر ڪرڻ جو سوال آيو ته ايس. پي. مينگهاڻي جو نالو طئه ٿيو. جج جي حيثيت ۾ دهليءَ جو ڊراما فيسٽيول ڏنائون ته بيحد خوش ٿيا، ان موقعي تي اُنهن سان يادگار مُلاقات ٿي. ناٽڪ ۽ هدايتڪاري جي فن کان ته مان واقف هئس پر سندن پُروقار شخصيت جي مختلف پهلوئن کان به واقف ٿيڻ جو وجهه مليو. سندس لفظ هتي پيش ڪڻ چاهينديس.

ايس. پي. مينگهاڻيءَ جج جي حيثيت ۾ انعام ڏيندي چيو- مونکي ايتري اُميد ڪان هئي. وڏن شهرن جي ناٽڪ گروپن کي ته مون ڏٺو آهي پر ننڍن شهرن مان هن طرح جا شاندار معياري ناٽڪ ڏسي، مونکي نه صرف خوشي ٿي آهي. پر آئيندي لاءِ به اُميدون جاڳيون آهن. درشڪن جو ايترو ته تعداد هو جو هيٺ نه صرف پٽ تي پر هال جي ڏاڪڻ جي اوسي پاسي ۽ گيٽ تي پيڙ جمع ٿي وئي. هڪ ميمبر مونکان پُڇيو هيءُ هال جو چونڊيو اٿو ان ۾ باهه جي سيفٽيءَ جو بندوبست آهي يا نه، مون چيو توهان فڪر نه ڪيو. مينگهاڻي صاحب بيحد خوش ٿيا ۽ مُبارڪباد به ڏنائون. مينگهاڻيءَ سان کيل ڪچهري ۽ گفتگو وساريو نه ٿيون وسرجن. دهلي سنڌي اڪادميءَ طرفان 2011ع ۾ جڏهن ڊراما فيسٽيول رکيو ويو تڏهن ايس. پي. مينگهاڻي طبعيت ناساز هئڻ ڪري پاڻ ڪانه آيا بلڪ پنهنجي سنڌو ڪلا مندر گروپ کي

سچو منظر اچي ائين اُجاگر ٿيو ٿئي جڻ اکين آڏو سڀ ڪجهه پسي رهيا آهيون جڻ جيئرا جاڳندا ڪردار نظر پيا اچن. ريڊيو تي مدن جماڻيءَ جي لکيل اسڪرپٽ ۽ پروڊڪشن تحت ناٽڪ دمادم مست قلندر- ۾ ائڪٽر جي حيثيت ۾ ته ڪمار ڪلواڻي جي لکيل ناٽڪ-منا اباڻا جي ڊائريڪٽر طور ۽ پنهنجي- مذاق ريڊيو ناٽڪ ذريعي، مون نه صرف مينگهاڻيءَ جا ريڊيو ناٽڪ براڊڪاسٽ ڪندي ٻڌا بلڪ اکين سان اسٽيج تي ۽ ٻين ناٽڪن ۾ اداڪاري ۽ هدايتڪاريءَ جا جوهر به پسڻ وتان مليا. جئپور ۾ آل انڊيا ڪلچر سوسائٽي جي پروگرامن ۾ درشڪن طرفان تاڙين جي ڦهڪن ۾ داد به پسيو. 1961ع کان 2011ع تائين پنجاهه ڏهاڪن کان مٿي رنگ منچ جي خدمت ڪئي.

2007ع ۾ دهلي سنڌي اڪادميءَ جي لٽري ۽ ڪلچرل ڪاميٽيءَ سان جڙيل رهڻ دوران مون پهرين گڏجاڻيءَ جي ميٽنگ ۾ ميمبرن ۽ سيڪريٽري نريندر پاسي اڳيان تجويز رکي ته اڪادمي آل انڊيا ڊراما فيسٽيول منعقد ڪري ۽ سڄي ڀارت جي ناٽڪ منڊلين کي شرڪت ڪرڻ جي نينڊ ڏجي. ناٽڪ اڳ ۾ دهليءَ ۾ منچ تي نه پيش ٿيا هجن، جا تجوير يڪراءِ قبول ڪئي وئي ۽ منهنجي مٿان اِها جوابداري وڌي وئي ته تفصيل هٿ ڪيان، ڀوپال ۾ اڪل ڀارت سيا طرفان ڊرامن جي چٽاڀيٽي هئي، اهو فيصلو ٿيو ته مان اُهي ناٽڪ ڏسان ۽ اُتي سيني سان رابطو ڪري نوان ناٽڪ ۽ ڊراما گروپس جا تفصيل هٿ ڪيان، مون سان پروگرام آفيسر رميش لال ٻانهن ٻيلي ٻڻجي سات ڏنو. مان رميش لال ڀوپال وڃي ڪيترن ناٽڪڪارن سان رابطو قائم

رشتن جو بوجهه

-سريچند ڪيسواڻي

آواس پارڪ سوسائٽي جي ڀھرين ڇهن بلاڪن ۾ اِها خبر ڦهلجي وئي هئي تہ نرمل گهر ڇڏي ڪيڏانهن هليو ويو آهي. جيستائين نرمل جو واسطو آهي، هو ڪافي دکي جيون گذاري رهيو هو. هن جي آمدني ڪافي گهٽ هئي. حيات ماتا، ننڍي شاديءَ لائق ڀيڻ، ٻہ ڏيئر. سندس پتا حيات هئا تڏهن ڪيس نرمل جي نوڪريءَ ۽ شاديءَ جي چنتا هئي. ڀھرين تہ نرمل کي شاديءَ لاءِ ڪافي اُتساهہ رهندو هو. ماءُ کي پنهنجي ڌيءَ جي چنتا رهندي هئي. ليڪن پئسي جي سوڙهہ سندن ويچارن کي ڪمزور ڪري ڇڏيندي هئي. پيءُ جي نہ جهڙي پينشن ۽ سندس آمدني مان گهر خرچ جيئن تيئن پورو ٿيندو هو.

پيءُ جي ڪوشش سان سندس شادي بہ ٿي وئي ليڪن گهر جي ميڙي چونڊي سموري خرچ ٿي وئي.

هاڻ نرمل کي محسوس ٿيڻ لڳو آهي تہ ڪيس جلد شادي ڪرڻ نہ کپندي هئي. ڪيس ڀھريائين روزگار لاءِ ڪوشش ڪرڻي هئي اُن بعد پنهنجي ڀيڻ جا هٿ پيلا ڪرڻ کپندا هئا. اهو سڀ سندس سوچ جي دائري ۾ ئي هو تہ سندس پتا جو ديهانت ٿي ويو. ڪيس سخت دل جي دؤرو پيو هو. سندس پيءُ لاءِ پيڙا رهت مرتيو هن جي انيڪ پيڙائن کي جنم ڏئي ويو هو. بي.اي. پاس ڪرڻ بعد

شرڪت ڪرڻ لاءِ موڪليو. سندن هدايتڪاريءَ وارو مقبول ناٽڪ، ”اول خير“ پيش ڪيو ويو. جيڪو جديد تجرباتي مذاقيہ ناٽڪ هو. جنهن ناٽڪ جا مراٺي، هندي سنڌيءَ ۾ ڇهہ هزار شو پيش ڪيا ويا، جنهن جي اسڪرپٽ ديوندر جي لکيل آهي ۽ ان ناٽڪ گنيز بُڪ آف ورلڊ رڪارڊ ۾ رڪارڊ درج ڪرايو ويو آهي. دهليءَ ۾ سنڌيءَ وارو ناٽڪ جناب مينگهاڻي جي هدايتڪاري تحت پيش ڪيو ويو هو. جنهن ناٽڪ ۾ ٽن اپاهجن جي ڪهاڻي آهي، هڪ انڌو ٻيو ڪردار گونگو ۽ ٽيون ٻوڙو. ان ناٽڪ جا ڪردار عام رواجي ڪردارن کان وڌيڪ هوشيار آهن، جيڪي هڪ ڇوڪريءَ تي موهت ٿين ٿا. جنهن ناٽڪ درشڪن کي خوب ڪلايو ۽ ايس. پي. مينگهاڻيءَ جي هدايتڪاريءَ جو شاندار جوهر ڏسڻ وٽان مليو. سنڌو ڪلا مندر جي زير سائيڪئي ناٽڪ پيش ڪيا وڏي فهرست آهي چندنالن جو ذڪر ضرور ڪرڻ چاهينديس. اندر سيڪريٽري، پياسو، من، اُلجهن، انيتا، پاڙيواري، مهمان، ڇورا اڳيان پوڙها پٺيان، ڪلجڳ، لو-ليٽر، گهر گروءَ جو دُرُ، اڪ ڦڙڪي دل ڏڙڪي وغيره انهن مان ڪيترا ريڊيو تي بہ پيش ٿيل آهن. مينگهاڻيءَ کي ڪيترن انعامن سان بہ نوازيو ويو. مينگهاڻيءَ لاءِ لِيڪ وشنو ياٽيہ چيو هو - ”اداڪاري هن جو ڌرم آهي، رنگ منچ هن لاءِ مندر آهي.“

بقول ڪرشن راهي، ڪاروان ايندا رهيا ۽ ڪاروان پئدا رهيا زندگيءَ جا ڪاروان هلندا رهندا، رنگمنچ جا پوڄاري سندس سيوائن کي وساري نہ سگهندا. جڏهن بہ هند جي سنڌي ناٽڪن جي تاريخ لکي ويندي سندس نالو سُنهري لفظن ۾ درج ڪيو ويندو.

اِمپريس ڪيو هو. آزاد طبع ۽ زنده دل اِستري جڏهن هن وٽ اچي رهي هئي تڏهن سندس مهني جا ڇهه هزار رپيه ڏئي پيئنگ گيسٽ طور گهر آئي ڀاتيءَ طور رهڻ جي. ڪملا تہ خوش هئي ليڪن نرمل کي ڪو مددگار ملي ويو هو اهڙو احساس ٿيڻ لڳو هو. هن سندس خوش آمديد ڪئي.

ڪنهن ڏينهن بئنڪ روم ۾ ڊريسنگ ٽيبل جي آدم قد آئيني اڳيان بيهي ڪپڙا بدلائي رهي هئي. شايد نرمل جي اچڻ کان ٿورو ئي اڳ آئي هوندي. بيڪڙيل در جو تاڪ کولي نرمل اَندر اچي چڪو هو. نما ذرا بہ اعتراضي ناراضگيءَ جو اِظهار نہ ڪيو هو. جنهن اِستتيءَ ۾ نرمل هن کي ڏٺو هو. خود بہ خود ڪجهہ شرمندگي تہ محسوس ڪئي هئي. ليڪن منهن ڦيري دريءَ طرف ڪري ٻاهر ڏسڻ جو ڍونگ ڪري ٿو. سندس نيم ننگي سانوري بدن جي پنئين آڪار کي هڪ حسرت ڀري پر شرميلي نگاه سان ماڻڻ جو سک محسوس ڪري ٿو. ليڪن اِها تہ صرف هن جي لالسا هئي. جيڪا هر پرش جي فطرت ۾ هوندي آهي. هر اِستريءَ جي دبيل خواهش. پورنتا لاءِ ڪشمڪش ڪندڙ اِستري، پر پرش جي سنجم ۽ جس کي ڇيڇلائيندڙ. نرمل جيڪو ڪجهہ لمهن لاءِ ائبنارمل ٿي ويو هو سو تمام جلد نارمل ٿيڻ جي ڪوشش ۾ لڳي وڃي ٿو. ويچارن جو وهڪرو بدلائي ڇڏي ٿو.

نرمل همٿ ڪري پڇڻ چاهيو : ڇا تون هاڻ نارمل آهين.

ها، ليڪن هن وقت مان ڀيرين ڪافي سپ ڪرڻ چاهيندس.

هن وقت مان ڪنهن بہ بحث جي آڪاڙي ۾ لفظي مله وڙهڻ جي حق ۽ موڊ ۾ نہ آهيان. مان بلڪل نارمل آهيان. ائبنارمل ٿي ئي

پڻ ڪافي ٿانئيڪي سرڪاري نوڪري، سٺي پگهار هو حاصل ڪري نہ سگهيو. گذريل ڏهاڪي کان سرڪار نئين ڀرتي بند ڪئي آهي. خانگي نوڪريءَ ۾ پگهار جو اِظافو نہ جهڙو آهي ۽ نہ ئي وري ٻاهرين آمدنيءَ جي آشا. گهر جو گاڏو هلائڻ لاءِ خانگي ٽيوشن ڪلاسن ۾ ٻارن کي پڙهائيندو آهي. ڪملا سندس ڌرمپتنيءَ وٽ کي بہ شڪايتون نہ آهن. ٻنهي ڇوڪرين کي ميونسپل اِسڪول ۾ ئي داخلائون وٺي ڏيڻ جو سوچي ٿو.

ديش جي ناگرڪن جي سراسري آمدني جا ظاهر ٿيل انگ اکر سندس ترقيءَ جو خيال ڏيارين ٿا. صرف آئينده جي آشائن سهاري جيون بسر ڪرڻ لاءِ، وڌندڙ مهانگائيءَ جي نرخ سان برميچڻ لاءِ هن کي غلط ڪم ڪرڻ لاءِ آمده ڪري ٿي. ليڪن ڪو وسيلو بہ تہ نہ آهي هن وٽ. اِخلاق، ايمانداريءَ ۽ اَناهزاري جي هلچل... صرف هڪ سوچ ئي آهي هن جي ذهن ۾...

نما، نرمل جي ڌرمپتيءَ جي ماٺيلي ڀيڻ هئي. بت باديءَ جي ڪافي مضبوط، قد پنج فوٽ پنج اِنچ يعني قداور وڌندڙ هلڪو سانورو رنگ، اُٿڻي ويهڻي ڪافي سليڪي سان آواز ڪافي وڻندڙ ۽ وزندار-رعبدار. عمر جو تخمينو لڳائڻ فضول جي ڪسرت ٿيندي. نما وٽ ڪنهن بہ پر پرش کي ڪشش ڪرڻ جون سموريون قوتون هيون. هونئن بہ نما پنهنجي نخالستا ڪارڻ نرمل طرف مائل ٿي ويئي هئي. هن وٽ نرمل لاءِ همدردي هئي. نرمل پڙهيل ڳڙهيل ناهوڪو جوان ليڪن آرٿڪ حالت ڪافي ڪمزور - رشتن جي ٻوجهہ هيٺ دٻيل. حقيقت شناس، باهوش نخالستا.

نما جي وهنوار ۽ نخالستا ڪملا ۽ نرمل ٻنهي کي ڪافي

آهيان. مان نما آهيان ! تنهنجي ارڏانگني - ڏرمپتني ڪملا نہ آهيان - تنهنجي جسم ۽ ڪملا جي جسم ۾ ساڳيائپ نہ آهي؟

- ليڪن رشنن جون سرحدون آهن ڪافي مريادائون آهن تنهنڪري ڪملا تنهنجي ارڏانگني آهي.

- شايد اِنڪري ئي اَسين زال مڙس تو ڏانهن مائل آهيون. تون بلڪل تہ نہ، ڪجهہ ڪجهہ صحيح سوچي رهيو آهين ۽ ائين ڳالهائڻ کان اڳ هر منش کي سوچڻ پڻ ضروري گهرجي. لاجيڪل منطق جو اِستعمال ڪرڻ ۾ سياڻپ آهي.

مهانگري جي بلند اوچين عمارتن، ڪامپليڪس مول جي بلڪل بلڪل پير ۾ هيٺ جهرڪين جيان رهندڙ اَڄ جا عام اِنسان اُنهن بڏيجيوي اِنسانن جيان ڳنڀيل سٽيل عمارتن چوگرد ڦهليل ننڍيون ننڍيون بستيون مدت پوري ٿي ويل ڪمزور اڏاوتون اجان بہ ذهني بيماريءَ ڦهلائيندڙ ڪار گذاريون وينيون ڪن.

هل هلان، پنج ڏڪ واري زندگي - نما ڪافي خوبصورتيءَ سان بسر ڪري رهي آهي. نما رشنن تي زور اثر نہ بلڪ ڪامرشيل سوچ ڪٽي نرمل جي پيئنگ گيسٽ طور رهي آهي. نرمل سندس ويچارن کان ڪافي متاثر لڳندو آهي. اِئين چئجي تہ نما نرمل کي دل جي گهرائين سان وٽندي آهي. نرمل هوندئن تہ بلڪل صاف سٿري سوچ وارو اِنسان آهي. ليڪن آخر بہ پرش جو آهي. آرٿڪ طور پڻ ڪمزور آهي، ليڪن اِرادن جو مضبوط. هوندئن تہ نما کان ڪجهہ بہ ونڻ جي اِڇا ڪيس نہ هئي ليڪن مروج مهانگائيءَ ڪارڻ کيس ڪجهہ هٿي ملي ٿي وئي.

نما هڪ ڪواليفائيڊ ٽرينڊ بيوٽيشن آهي. شهر جي ناميا ري

ڪونه هيس. ليٽ اَس رلئڪس.

ڪامن بئنڪ يا لونگ روم ۾ ڪپڙا بدلائڻ کان باٿ روم جو اپيوگ ڪرڻ صحيح آهي.

او نو پليز : ڊئم اِٽ... رکجي چوڻ جو سلسلو جاري رکي ٿي. شايد تنهن جو چوڻ صحيح به هجي. شايد اِنڪري مون کي تمام جلدي سان باقي ڪپڙا ڊارڻ ڪرڻا پيا. جسم تان پسينو سڪائڻ به وساري ڇڏيم. جيڪڏهن اِن طرح تون اندر گهسي نه اچين ها ته پنج منٽ ئي سهين پنکي هيٺان ويهي/بيهي پسينو سڪايان ها بٽ نو پرابلم...

نرمل کي سندس نو پرابلم چوڻ وارو لهجو ڪافي وڻيو. سچ پچ هو شرمساريءَ کان بلڪل مکتي محسوس ڪريٿو.

ڪملا به ڪوپ هڪ وڏو ٻيو منهنجي لاءِ نئيو ڪپ ڪافيءَ جو ڪجھ نمڪين بسڪيٽ پليٽ ۾ وجهي ٽيبل تي رکي هلي وجي ٿي. پاڻيءَ جو جگ اڳ ۾ ئي گلاس سميت ٽيبل تي رکيل هيو. مان ڪوڙي ڪافي سپ ڪرڻ ۾ مشغول ٿي وڃان ٿو. ءَ نما ڪجھ سوچي رهي آهي.

تڏهن منهنجو چوڻ : عام سوچ مطابق هڪ پتنيءَ کي ڪپندو ئي ڇا آهي. به ويلا روٽي، ڪپڙو لتو ءَ هار-سينگار ءَ ٻه ٻار- بس پتني خوش. پتي ڪامياب.

هن وروڌ ڪيو. غلط بلڪل غلط، هن منهنجو ترسڪار ڪندي چئي ڏنو ته منهنجي سوچ بلڪل غلط، سوارٿي آهي. اِستريءَ کي جيون ۾ گهڻو ڪجھ ڪپندو آهي. ليڪن اَهڙين اِسترين جو تعداد سيڪڙي گهٽ آهي. مان اهڙين اِسترين مان بلڪل نه

جي ڪوشش ئي ڪئي هوندي نہ ئي وري هوءَ ڪنهن کي ذهن نشين ڪرائي سگهي هوندي.

نما جو وشواس هيو تہ اڄڪلهہ وکرن جي دڪانداريءَ کان ڪتابن ۽ تعليمي دڪانداريوڌيڪ سگهل رهي آهي. اِمتحاني جوابي پيپر تي صحيح لکڻ جي ڏانوَ کان گهڻو لکڻ هر سگهل وديارٿيءَ لاءِ ضروري آهي.

نما بلڪل تز ۽ صحيح سوچي ٿي ۽ ڳالهائي ٿي.

هن جي همدردي دامنيءَ سان آهي تہ دپتي سان بہ آهي. جنهنجو پتي گذريل مهني ٻئي ڪدنيون فيل ٿيڻ ڪارڻ گذاري ويو. هن کي بہ ننڍيون ڌيئر پڻ آهن. هڪ ڇئن ورهين جي ۽ ٻي ٻن ورهين جي. پتيان ڪافي ملڪيت ڇڏي ويو هو. چوندي آهي ”ليڪن ڇا دپتي سهج ۽ عزت غرور پريو جيون جيئي سگهندي؟

نرمل اوچتو ئي اوچتو نراسائي ۽ ڊپريشن جو شڪار ٿي وڃي ٿو. احساس ڪمتريءَ جو خيال هن تي حاوي آهي. نرمل پاڻ کي اڪيلو ۽ اڪيلو محسوس ڪري ٿو. ڪيس پنهنجي هستيءَ ۽ شڪتيءَ لاءِ ڪمزوري محسوس ٿئي ٿي.

نرمل کي پنهنجي پتنيءَ جي ۽ ٻارن جي اون رهندي آهي. هن جي نراسائي وڌي ويندي آهي جڏهن پنهنجي وڏور ڀيڻ جي شاديءَ لاءِ ماءُ ڇوُ ڇوُ ڪندي آهي. اُن ڏينهن هنن جڏهن نما جي سامهون ويهي پنهنجي چنتا جو اِظهار ڪيو. ڪملا ڪيس ٻڌايو تہ هوءَ گريونتي ٿي آهي. ان ڪانسواءِ اِستريءَ جبان پرش بہ ڪنهن جو پيءُ، ڀاءُ، پٽ ۽ پتي آهي. پرش کي پڻ سماج ۾ رهي وهنوارڪ پارٽ ادا ڪرڻو پوي ٿو. جڏهن پتيءَ جي روپ ۾

ايراضيءَ ۾ بيوٽي پارلر انسٽرڪٽر هئي. سندس آمدني به خاصي آهي. تنهن ڪري ڪيس ڪجهه ڏيڻ ۾ ڪا دقت درپيش نه ايندي آهي. هن کي پنهنجي آئڪٽيوا آهي جنهن تي اچ وڃ ڪرڻ ۾ سهوليت محسوس ڪندي آهي. ڪيس گهرو ڪم رسوئي وغيره ناهڻ جو ڪو ڏانوَ ڪونه آهي. ڪيس گهر جي رسوئيءَ تي سنتوش آهي. جڳهه به خلاصي آهي. ڪيس هڪ روم علحدو ڏنل آهي. ڪيس ڪملا پنهنجي پيٽ سان پڻ ڪافي لڳاوَ عزت ۽ سنيه آهي. ڇئجي نه هنن وچ ۾ سڳين پينرن ڪان به وڌيڪ سنيه آهي. ڪافي وهنوار واري سمجهه رکندڙ اِستري آهي.

نما اڪثر سنڌي هاليڊي ڪندي آهي. تنهن ڪري بئنڪ روم ۾ هن سان گڏ چانهه يا ڪافي سپ ڪرڻ جو موقعو ملندو آهي. باقي صبح جو نيرن ڪرڻ بعد هوءَ نڪري ويندي آهي.

ڪڏهن ڪڏهن نرمل پنهنجي ليکي سوچ جي گهيري ۾ اچي ويندو آهي. محسوس ڪندو آهي نما ۾ اِستري سهجتا جو اَڀاوَ آهي. اِستري جڏهن پنهنجي سهجتا ڪان هٽي نٽي تڏهن گهٽو ڪري پرش طرف الڳاوَ، اَهنڪار ۽ اَسپاويڪ پرهيز ۽ چڙهت ڪرڻ ڪارڻ لڳاوَ هٽائي ٿي. پرش جي ڇهاوَ ڪان سواءِ استري هر وقت اَترپتي جو انيو ڪري ٿي. جبڪو هن جي هلت چلت مان صاف نمايان آهي. پوءِ به اهڙو ڪجهه آڪرشڻ نما ۾ آهي. جنهن ڪان نرمل ڪافي متاثر رهندو آهي.

نرمل سوچي ٿو شايد اِنڪري ئي نما جون به شاديون اَسڦل رهيون آهن. نرمل کي لڳي ٿو ته نما ميزان سنڀالڻ سماج ۽ گهر-ڪٽنب سنڀالڻ ۾ سمرٿ آهي. ليڪن ڪنهن نه ڪيس سمجهڻ

ڏيندي رهندي آهي.

ڊاڪٽر مسز پاٽيه کي رشڪ هو ته هوءَ ڪملا کي نارمل ڊليوري ڪرائڻ ۾ سڦل رهي آهي. پٽ جي اؤلاد ڪافي سندر ۽ تندرست ٻار هن جو ٻيون جمع پاسو هو.

مسٽر ۽ مسز آنند ڪافي خوش هئا. سندن ورهين پراڻي اِڇا پوري ٿي هئي. ڪملا جي هٿ ۾ پنج لکن رپيه پيريل پرس ڏيندي سيني جا شڪرانا مڃيا. ٻار کي گود ۾ کڻي خوشي ۽ احسان جو اظهار ڪندا رهيا. ڪملا جي چهري تي مسڪراهٽ، اکڙين ۾ ممتا جا ڳوڙها چمڪي رهيا هئا. ستن ڏينهن ۾ ڪڏهن به نرمل مئٽرنٽي هوم ۾ اچي ڪملا سان ملاقات به نه ڪئي. سڌ سماءُ لهڻ ته ٺيڪ نئين جنم ورتل ٻار جو چهرو ڏسڻ جي اِڇا ظاهر ڪرڻ جي توفيق - اِخلاقي همت نه ساري سگهي ها. اِهو به سچ آهي ته ڪملا جي سس کي پئسن جو پرس ملڻ تي ڏيءُ جي شادي جي شهناين جا سر ٻڌڻ ۾ آيا. ضروري دستاويزن تي نرمل جون صحيون وٺڻ بعد ٻئي هفتي ڪملا کي نرمل جي چٺي ملي. چٺي پڙهي ڪملا جون ته به به ويون ته ڇهه به ويون. هڪوار وري ڪملا پاڻ کي بي سهاري سمجهڻ لڳي. نرمل نه ڄاڻ ڪيڏانهن گهر ڇڏي هليو ويو هو.

نما پرش جي اِن ڪمزوريءَ تي سوچڻ لڳي.

اِستريءَ طرف وفاداريءَ جو ڍونگ ڪريٿو اِستري پرمجي وڃي ٿي پاڻ - پساري ٿي اِتي ئي سوچ جي ڪمزوري هوندي آهي. ڪملا جو گرپ ڌارڻ ڪرڻ بہ هڪ حادثو ئي هيو.

نما سڇيت ٿي وڃي ٿي. هوءَ کين مدد ڪرڻ چاهي ٿي. سندن چنتا ۾ سهڀاڳي بڻجي وڃي ٿي. نرمل وٽ آرٿڪ ڪمزوري ۽ مٿان پيڻ جي شاديءَ جي جوابداري ۽ اڻ گهربل گرپ. نما اڪيلي سر ڪملا کي اِن مسئلي جو حل ٻڌايو. سمجهايو ۽ مڃايو. نرمل جي ماتا اڳيان ڇوڪريءَ جي شادي جو مسئلو حل ٿيندو محسوس ڪرايو. کيس پنهنجي دل گهري ساهيڙي ۽ سندس گهوٽ مسٽر آنند سهڄاڻي، جيڪو ايئر ڪرافٽ ۾ سني عهدي تي هيو. سندن گذريل پندرهن ورهين کان گود نہ ڀري هئي. کين تازي ڄاول ٻار کي گود وٺي پالڻ جي خواهش هئي. ڪملا ۽ سندس سس کي چار لک رپيہ تہ ملي ويندا ليڪن سندس ڪاڌ خوراڪ ۽ ڊليوريءَ جو خرچ پڻ پوڳٽو نہ پوندو. ڪافي ڀاري من سان هن نما کي پنهنجي رضامندي ڏني. نرمل جي رضامندي جي درڪار ڪرڻ جي ڪنهن کي بہ ضرورت ئي محسوس نہ ٿي. نرمل کي جڏهن ڄاڻ پئي هئي تہ ڪملا ڏينهن سان آهي تڏهن کان هن جي چنتا جو ٻوجهہ کي قدر وڌي ويو هو. هو گهٽو ٽٽو گهر کان ٻاهر گذارڻ چاهيندو هو. احساس ڪمتريءَ ۽ آرٿڪ ڪمزوري جي ڪارڻ هو لڄائي رهيو هو. ڪنهن وقت تہ هن سوچيو بہ هو تہ هو کيئن بہ ڪري ڪملا کي ائبارشن لاءِ مڃائي. ليڪن هاڻ نرمل اَندر ئي اَندر ڪامجندو رهندو آهي. نما جي اڳيان اچڻ جو هن وٽ ساهس نہ رهيو آهي. ظاهري طور تہ نما کين دلداري

منهنجي فيلنگس کي سمجھڻ جي ڪوشش ڪيو نہ.''

''ڇا ڏوڙ سمجهان!! اهڙي ڪهڙي تنهنجي فيلنگ آهي؟ ڇا منهنجي فيلنگ جي تو وٽ ڪائي قيمت ڪونہ آهي؟ آخر مان تنهنجو پيءُ آهيان... تنهنجي هن رشتي سان اسانجي خاندان جي عزت مٽيءَ ۾ ملي ويندي.''

''پپا! مان هيءَ شادي نہ ڪنديس تہ بہ اسانجي خاندان جي عزت مٽيءَ ۾ ملي ويندي... توهان کي ڪيئن سمجهايان!!''

تڏهن مُنڌل شياملال کي سندس زال راڌا ٻڌايو تہ نيلو سندس سر ڏسوزا جي ٻار جي ماءُ بڻجڻ واري آهي. ٻڌي ڪري شياملال جي اکين اڳيان انڌيرو ڇائنجي ويو. کيس ائين لڳو ڄڻ ڪا وڏي ڇپ هن جي مٿان ڪِري پئي هجي، جنهن جي هيٺان سندس ساهہ گهٽجي رهيو هو. ڪجهہ دير لاءِ شياملال گهومائجي ويو. سندس زال راڌا، سندس اهڙي حالت ڏسي ڏڄي ويئي. يڪدم ڊاڪٽر کي فون ڪري گهرائي ورتائين. ڊاڪٽر بہ اچڻ سان کيس ڪوريامل جي سُئي لڳائي. جنهن سان شياملال ڪجهہ سامت ۾ آيو. ڊاڪٽر جو چوڻ هو تہ صدمي جي ڪري شياملال کي مائنر هارٽ اٽيڪ آيو آهي. راڌا لاءِ تہ هيءُ ٻيو ڏک هو. هڪ ڌيءَ جي بيوفائي ۽ بدناميءَ جو ڏک، ٻيو گهوٽ جي بيماريءَ جو.

راڌا، گرونانڪ جي پڪي پڳتياڻي هئي. دک تہ کيس گهڻو ئي ٿيو. اوچتارون ڏيئي ائين رُنائين ڄڻ نيلوءَ جو سرڳواس ٿيو هجي. پر پوءِ گروءَ جي پاٺي کي منو ڪري سهڻ جي ڪوشش ڪرڻ لڳي، گهوٽ کي پڻ آٿت ڏيندي چيائين، ''ائين ٿيو پيو هو، جيڪي ٿيو، ان ۾ پرماتما جي مرضي سمجهي پاڻ کي شانت

ڪرم ڦل

ڊا. نرملا آسناڻي

گهڙيال جي ٻن ٽڪورن سان شياملال کي خبر پئي ته رات جا ٻه ٿيا آهن. سندس پاسي ۾ ئي سندس زال راڌا، جيڪا سڄو ڏينهن روئي-روئي ساڻي ٿي، هاڻي ڳهري ننڊ ۾ سمهي پئي هئي. پر گهڻي ڪوشش ڪرڻ کان پوءِ به شياملال جي اکين کان ننڊ اڄ رُٺل هئي. پاڻ کي گهٽو ئي ڏڍ ڏيڻ جي ڪوشش ڪرڻ کان پوءِ به سندس دل تان بار لهي ئي ڪونه پيو، ته آخر هي سڀ ڇا ٿي ويو!! هن ڪڏهن سپني ۾ به نه سوچيو هو ته سندس سڪيلڌي ڌيءُ نيلوءَ جي شادي اهڙي قسم جي شخص سان ٿيندي. نيلوءَ تي ته بس غرور هو، ڇو ته اهڙي سياڻي، سهڻي ۽ ذهن ڌيءُ کي هو سٺن پٽن کان مٿي ڪري ڀائيندو هو. نيلوءَ ۾ سندس ساهه هو ۽ ساڳئي وقت نيلو به پنهنجي پپا مٿان ٻلهار پيئي ويندي هئي. اهڙي نيلو اڄ پنهنجي پپا جي پرواهه نه ڪري پنهنجي پيءُ جي عمر واري، شادي شده ٻاس سان شادي ڪري ويئي آهي. شياملال پنهنجي ڌيءُ نيلوءَ کي ڪيترو ئي سمجهايو، ڌمڪايو، هن جي اڳيان پنهنجي عزت جو واسطو ڏيئي ڪري، ڪيس هن شاديءَ کان ٽارڻ جي گهڻي ڪوشش ڪيائين پر.... نيلو رڳو هڪ ئي رٽ لڳائي ويني هئي، ”Sorry پپا، مونکي ٻسوزا سر سان شادي ڪرڻي ئي پوندي... پليز پپا... توهان

لڳندو آهي. انکري سندس دوست کيس چوندا هئا، ”مسٽر ڊسوزا ! تُمني کونِ سا امر ڦل کايا هئہ؟ ڪِ هميشه جوان بني رهتي هو.“ مسٽر ڊسوزا کلي چوندو هو تہ، ”آپکو کانا هو تو بولو! آپکو ڀي کلا دونگا!“ پر سيني کي خبر هئي تہ مسٽر ڊسوزا نہ رڳو زِم ۾ کسرت کندو آهي پر يوگ ۽ پراڻايام جو بہ ماسٽر آهي. پاڻ وانگر پنهنجي زال لِليءَ کي بہ اهڙو ئي سمارٽ رکيو هئائين! ٻنهي جي جوڙي اهڙي وڻندڙ هئي، جو هر ڪنهن جون نظرون سندن ڏانهن ڇڪجي ويندڀون هيون. ائين نيلو بہ ڪافي ڪشش ڪندڙ هئي. ان سال ئي M.B.A پورو ڪيو هئائين. مسٽر اينڊ مسز ڊسوزا سان، نيلو پهرين ئي ملاقات ۾ ائين هِري مِري ويئي ڄڻ سندن سالن جي سڃاڻپ هجي. ڳالهيون ڪندي-ڪندي مسٽر ڊسوزا نيلوءَ کي پنهنجي ڪمپنيءَ ۾ نوڪريءَ جي آفر (آڇ) ڏيئي ڇڏي.

شياملال جي مرضي نہ هئي تہ سندس ڌيءُ نيلو ڪٿي نوڪري ڪري. کيس نوڪري ڪرڻ جي ڪهڙي ضرورت هئي؟ هڪ ئي تہ سڪليڌي ڌيءَ هئي. جنهن لاءِ ڏٽيءَ شياملال کي گهٽو ئي ڏئي ڇڏيو هو. پر نيلوءَ جي ضد اڳيان کيس جهڪڻو پيو. نيلو بہ نوڪريءَ جي پَرن تي سوار ٿي ڄڻ آسمان ۾ اُڏامڻ لڳي. پد ۽ پئسي سان گڏ مليل آزاديءَ، نيلوءَ جي هستيءَ کي ئي مٽائي ڇڏيو هو. نيلوءَ جي سياءَ ۽ سونهن جي ڪري هوءَ ڇهن مهنن ۾ ئي مسٽر ڊسوزا جي P.A بڻجي ويئي. ڪمپنيءَ جي ڪار کيس، آفيس لاءِ وٺڻ ۽ ڇڏڻ ايندي هئي. نيلوءَ تي مسٽر ڊسوزا جو رنگ ڏينهون ڏينهن گهرو ٿيندو پئي ويو. شروع ۾ هوءَ مسٽر ڊسوزا کي

ڪري ڇڏيو... ليک وڏي ڳالهه آهي. اسان ڪوشش تہ گهڻي ئي ڪئي... پر ڇا وريو... جيڪو نيلوءَ جي قسمت ۾ لکيو هو. اهو تي ڇڪو هاڻي، اجايو جيءُ ٻارڻ مان ڇا ملندو؟''

راڌا جي گهڻي سمجهائڻ ڪان پوءِ بہ شياملال لاءِ هي صدمو سهڻ ڏاڍو ڏکيو هو. سندس اندر ۾ آنڌ مانڌ لڳي پئي هئي. پنهنجي ڌيءُ کي سمجهائڻ جي هن ڪيتري ڪوشش ڪئي هئي. مسٽر ڊسوزا ۽ سندس زال لِليءَ اڳيان بہ پنهنجي ناراضگي پريل غصي کي ظاهر ڪري آيو هو پر هو تہ زال-مڙس، پنهنجي سوارت ۾ انڌا تي پاڻ شياملال کي ائين سمجهائڻ لڳا تہ، ''اسان تنهنجي ڌيءُ سان ڪائي زبردستي ڪانہ ڪئي آهي. هي فيصلو ان پنهنجي مرضيءَ سان ڪيو آهي. مسٽر شياملال توهان پنهنجي ڌيءُ جي ڪابہ چنتا نہ ڪيو. اسان ٻئي توهانجي ڌيءُ کي راڻي ڪري رکنداسين.'' شياملال دکي ۽ نراس تي ايشور اڳيان فرياد ڪرڻ لڳو تہ، ''هي پرڀو! هي تو ڪهڙا ليک لکيا آهن؟ منهنجي سون جهڙي ڌيءُ جي ڇو تو اهڙي مت ماري ڇڏي جو هن پنهنجي زندگي پنهنجن هٿن سان برباد ڪري ڇڏي!''

شياملال افسوس ڪرڻ لڳو تہ الائي ڪهڙي نياڳي ڏينهن تي هن نيلوءَ جي سڃاڻپ مسٽر ۽ مسز ڊسوزا سان ڪرائي هئي. لڳ ڀڳ سال کن اڳ ڪنهن سوشل پارٽيءَ تي شياملال پنهنجي زال راڌا ۽ ڌيءُ نيلوءَ سان ويو هو. جتي ڪيس ''ڊسوزا شپنگ ڪمپني'' جو مالڪ مسٽر ڊيوڊ ڊسوزا ڏاڍي ناهوڪي پرسنالٽيءَ جو مالڪ آهي. پنهنجي عمر کان گهڻو ننڍو لڳندو آهي. پنجيتاليهن (45) سالن جي عمر ۾ هو نوجوانن جهڙا ڪپڙا لٽا پائي گهڻو سمارٽ

ويجهائيپ جو ڪافي وروڌ ڪيو. نيلوءَ کي نوڪريءَ مان ڪڍڻ جو ضد ٻڌي بيٺي. پر جڏهن ڪيس مسٽر ڊسوزا سمجهايو تہ نيلو اسانکي اسانجو وارث ڏيڻ واري آهي ۽ ان ٻار جي ماءُ بہ تون ئي سڏائيندينءَ، تڏهن لِليءَ جي سڪايل ممتا نيلوءَ جي زهر پيئڻ لاءِ تيار ٿي ويئي. نيلو بہ مسٽر ڊسوزا جي پيار ۾ ايتري پاڳل بڻجي چڪي هئي جو ان مسٽر ڊسوزا سان گڏ مسز ڊسوزا کي بہ خوشيءَ سان قبول ڪيو. پنهنجو ٻار بہ ان جي جهوليءَ ۾ وجهڻ لاءِ تيار ٿي ويئي. پر هڪ شرط تي، تہ مسٽر ڊسوزا باقاعدا ان سان شادي ڪندو. جنهن لاءِ بہ من سان ئي صحيح ڪري مسز لِلي ڊسوزا هنن جي شاديءَ لاءِ پنهنجي رضامندي لکي ڏني.

شياملال پاڻ کي ڪيترو نہ بيوس محسوس ڪري رهيو هو جو سندس اکين اڳيان، سندس سڀ ڪجهہ لُٽجي رهيو هو، پر پاڻ ڪجهہ بہ نہ ٿي ڪري سگهيو. شرمندگي ايتري جو ڪنهن سان دل جو حال اورڻ بہ مشڪل هو. پاڻ دنيا کان منهن لڪائي، جيئڻ جو وارو آيو هو. شياملال جي اندران هڪ سرد آهہ نڪري آئي ۽ سندس ٻنهي اکين مان ڳوڙهن جي ڌار ڪنن تائين پهچي ويئي. اچانڪ شياملال جي ذهن ۾ اڄ کان 25 سال پراڻي يادگري تري آئي. دک - نفرت ۽ غصي سان ڀريل، ڳوڙهن واريون ڳاڙهيون اکيون سندس نظر سامهون تري آهيون. اپمان سان گهايل هڪ پيءُ جي دل جي بد دعا ڪيس ياد اچي ويئي.

تڏهن شياملال ممبئيءَ جي انجنيرنگ ڪاليج ۾ پڙهندو هو. بمبئيءَ ۾ فلئٽ پاڙي تي وٺي چار دوست گڏ رهندا هئا. روني گهر جي سامهون آيل 'روزي ريسٽورنٽ' ۾ ويسيءَ تي کائيندا

انڪل ڪري ڪوٺيندي هئي ۽ هاڻي مسٽر ڊسوزا جي نالي سان سندس باري ۾ ڳالهائيندي هئي. شياملال محسوس ڪري رهيو هو ته نيلو هاڻي سندس بدران مسٽر ڊسوزا جي وڌيڪ ويجهو ٿيندي پئي ويئي. شياملال کي ڪافي برو به لڳندو هو، پر سدائين کلي ڪري چوندي هئس، ”ڊونٽ بي جيلس، پپا! توهان منهنجا ئي پپا آيو ڇا ان رشتي کي ڪوئي مٽائي سگهي ٿو؟ پپا اينٽري نٽيي دل وارا توهان ڪڏهن کان ٿيا آهيو؟“

شياملال ڌيءَ جي موهه ۾ ٿوري دير لاءِ پنيلجي ويندو هو ۽ ڪجهه ڏينهن لاءِ شانت ٿي ويندو هو. مسٽر ڊسوزا سان نيلوءَ جي گهرائپ کي هو پسند نه ڪندو هو، پر ان رشتي جو نتيجو اهڙو ڀيانڪ ايندو، اهو ان سپني ۾ به نه سوچيو هو.

مسٽر ڊسوزا کي پرماتما سڀ ڪجهه ڏنو هو پر کيس اولاد جي سک کان محروم رکيو هئائين. سندس سهڻي زال کيس وارث ڏيڻ ۾ لاچار هئي. ٻنهي زال مڙس کي ٻارن سان بيحد پيار هو. ڪرسمس تي هر سال اسڪولي ٻارن کي سوغاتن سان خوش ڪري ايندا هئا. پهرين ته هنن پرماتما جي ان فيصلي کي خوشيءَ سان قبوليو، پر جيئن جيئن سندس عمر وڌڻ لڳي، کين اها چنتا ستائڻ لڳي ته هيتري وڏي ڪمپنيءَ جو آخر ڇا ٿيندو؟ ڪنهنجي لاءِ ٿا ڪمايون؟ پنهنجي وارث جي ڪمي هاڻي سندن کي مايوس ڪري ڇڏيندي هئي. شايد پيار جي ان ڪميءَ مسٽر ڊسوزا کي نيلوءَ طرف مائل ڪري ڇڏيو ۽ نيلو به هيترو پيار پائي پنهنجو پاڻ کي پلجي ويئي.

پهرين ته مسز لِلي ڊسوزا پنهنجي گهوٽ ۽ نيلوءَ جي ان

هئي. شياملال جي پنهنجائپ واري هن جي ڪمايل دل ۾ نئين خوشي ڀري ڇڏي هئي. روزي شياملال کي ڏسندي ئي تڙڪي پوندي هئي. سندس ٽفن جو هوءَ خاص خيال رکندي هئي. انجنيئرنگ جي پڇاڙيءَ جي سال ۾ شياملال کي مليريا جو بخار ٿيو ته روزيءَ تن من سان هن جي شيوا ڪئي. سندس روم ۾ وڃي ڪيس سڀ ڪجهه ڏيئي ايندي هئي. مسز جان کي شيامال جي شرافت تي پورو ڀروسو هو. انڪري ان ڪڏهن به ان رشتي ۾ ڪوئي شڪ نه آندو. بس، هو ته پاڻ خوش هو ته سندس ڌيءَ جي چهري تي رونق هئي، مرڪ هئي. ان ويجهائپ ۾ ڪڏهن شيامال ۽ روزي ترڪي ويا، ان جو پتو ڪنهن کي نه رهيو. روزي ته ابوجهه هئي. هوءَ ته شيام لاءِ ديواني هئي ۽ هن کي هر طرح سان خوش رکڻ ڇڻ پنهنجي پوڄا سمجهندي هئي، جنهن جو نتيجو آخر اهو ئي ڀيانڪ روپ ڪٺي آيو. روزيءَ ته تن من سان شيام کي پنهنجو سڀ ڪجهه مڃي ڇڏيو هو. پر سوال شيامال جو هو ته ڇا هو روزيءَ کي پنهنجو ڪري مڃي ٿو يا نه؟ مسٽر جان ڏاڍو منجهندي شيامال سان اها ڳالهه ڪئي ته هاڻي تون روزيءَ سان شادي ڪري ڪيس پنهنجي گهر وٺي وڃ! اڃا سندس ڏاڏو ديوان حشمتراءِ جيئرو هو. اهو ته ڪين گهر ۾ به اچڻ نه ڏئي هان! ڪٿي هوٽل واري جي الهڙ ڪرشچن ڌيءَ، ڪٿي وڏ گهراڻو انجنيئر شيامال. هو ڪنهن به صورت ۾ روزيءَ کي اپنائڻ جي اسٿتيءَ ۾ نه هو. پهرين ته هو ان ڳالهه کان صاف مڪري ويو ته ان ڪجهه روزيءَ سان غلط ڪيو آهي. پر مسٽر جان ڪيس چيو منهنجي ڌيءُ هيترو وڏو ڪوڙ تنهنجي لاءِ ڪڏهن نه چوندي! هوءَ ته تنهنجي پوڄارڻ

هئا. هوٽل جو مالڪ مسٽر جان سهٽو، گهول مٽول ۽ مذاقي ، ٻاءِ وارو ڪرشچن هو. مسٽر جان ڪافي اُدار دل شخص هو، هو نہ رڳو پنهنجن گراهڪن کي پيٽ ڀري روٽي کارائيندو هو، پر سندن پسند ناپسند جو بہ پورو خيال رکندو هو. شياملال سندس لاڏلو گراهڪ. ڇو جو شياملال فرصت ۾ ڪيس هوٽل جي حساب ڪتاب رکڻ ۾ ڪافي مدد ڪندو هو.

اچانڪ هڪ ڏينهن هوٽل جي ڪائونٽر تي هڪ 13-14 سالن جي گول مٽول، ڀيرو ڇوڪريءَ کي ويٺل ڏسي شياملال کي حيراني ٿي رهي هئي. تنهن تي مسٽر جان کيس ٻڌايو تہ هيءَ روزي آهي. هن هوٽل جي مالڪياڻي. پوءِ کلندي ٻڌايائينس تہ هيءَ سيئياڻي روزي منهنجي ڌيءَ آهي. وڌيڪ پنهنجو حال اوريندي ٻڌايائينس تہ، هن جي ماءُ هن کي جنم ڏيئي پرلوڪ پڌارجي ويئي هئي، انڪري هن کي پالڻ لاءِ هن جي ناني هن کي پاڻ وٽ ڪٽي ويئي. ان ڪانپوءِ مان ٻي شادي ڪئي جنهن مان مونکي ٽي ٻار آهن. اچانڪ روزيءَ جي نانيءَ جي گذاري وڃڻ ڪانپوءِ مونکي پنهنجي ڌيءُ کي هتي واپس وٺي اچڻو پيو آهي. روزي ڳوٺ جي پليل الهڙ ڇوڪري آهي. هن کي سندس نئين ماءُ پسند ڪونہ ٿي ڪري. انڪري هن کي مان پاڻ سان هتي هوٽل ۾ وهاريندو آهيان. گهر ۾ تہ جڻ ويچاري ويڳاڻن وانگر هيسيل رهندي آهي.

روزيءَ جي اهڙي حالت جاڻي شياملال جي دل هن بنا ماءُ جي الهڙ ڇوڪريءَ لاءِ قياس سان ڀرجي ويئي. روزي ڪنهن سان بہ گهڻو ڪونہ ڳالهائيندي هئي. ڪلڻ تہ جڻ هوءَ ڀلجي ويئي

تہ لڙنداسين. هر ڪرم جو ڦل اٽل آهي. اسان پاپ ڪري پلجي ٿا وڃون. پر قدرت وٽ تہ ڪک جو بہ حساب آهي. هيءُ تہ منهنجن ئي ڪرمن جو ڦل آهي. ان لاءِ ڪنهن کي ڏوهہ ڏيان؟ نيلوءَ کي! مسٽر ڊسوزا کي! وداتا کي! يا پنهنجن ڪرمن کي!.

آهي.‘‘

تڏهن شياملال ڪِکو وِکو ٿي ويو. ڪجهه پنهنجو به گناهه قبوليندي هن مسٽر جان کي ان ٻار ڪيرائڻ جي صلاح ڏيندي ڪيس سنئي رقم ڏيڻ جي به آڇ ڪيائين ته هنن پئسن سان روزيءَ کي ڪنهن سٺي گهر ۾ پرڻائي ڇڏجانءِ. مسٽر جان جو چهرو سخت ٿي ويو. غصي ۽ ايمان وچان سندس هٿ ڌڪي رهيا هئا، چهرو روئڻهارڪو ٿي ويو هوس. چيائين، ”مسٽر شياملال تون اهڙو ذليل هوندي، مون ڪڏهن سوچيو به نه هو. اسان پڪا ڪرشچن آهيون. خدا جي ڏنل جيو کي مارڻ جو پاپ اسان ڪڏهن نه ڪندا آهيون. بنا ماءُ جي منهنجي هن معصوم ڌيءَ، جو هاڻي ڇا ٿيندو. اها خبر ته رگهو زيسيز کي آهي. هوءَ هاڻي ڇا ڪندي؟ ڪيڏانهن ويندي؟ ان جي خبر ناهي. ان ته تو تي وڏو ڀروسو ڪيو هو، پر تو ان جي زندگي برباد ڪري ڇڏي آهي. توکي منهنجو خدا ڪڏهن معاف نه ڪندو. تون به هڪ ڏينهن مون وانگر تڙڦندي. اها منهنجي اندر جي بددعا اٿيئي. پوءِ خميص جي ٻانهن سان پنهنجا ڳوڙها اُگهندي چيائين، ”هتان هلي وڃ مسٽر شياملال. وري ڪڏهن مونکي پنهنجي منحوس شڪل نه ڏيکارجانءِ.

شياملال ڏاڍي ڀاري من سان اُتان موٽي ويو. هوندئن به سندس پڙهائي پوري ٿي چڪي هئي ۽ هاڻي هو گهر وڃڻ وارو ئي هو. وقت ويندي شياملال سڀ ڪجهه ڀلجي ويو ۽ پنهنجي سهڻي زال راڌا کي پائي پنهنجي نئين زندگيءَ ۾ گهڻو خوش هو.

اهو سڀ ياد اچڻ تي شياملال گهري ننڊ ۾ پئجي ويو. تڏو ساهه ڪٽنديس سوچيائين هن سنسار ۾ جيڪي پوکينداسين، اهو

جي لئہ تال ۾ ٻڌائي رهي هئي. واتاورڻ سنگيتميہ هو. اِئين ٿي لڳو ڄڻ سُرن جي ديوي سرسوتي ساکيات براجمان آهي. درشڪن واھ-واھ جي هلڪي آواز سان داد پئي ڏنو، جنهن سندس سنگيت کي پر اثر ٿي بڻايو.

ڪماري پونم لڳاتار نوان نوان غزل ٻڌائي رهي هئي ۽ حاضرين سُريلي راڳ جي ڌن ۾ اڇي جنسي جهومي رهيا هئا. غزل پوري ٿيڻ تي تاڙين جو ڦهڪو پئي پيو. هن نئين غزل جو آغاز مس ڪيو اينتري ۾ ٻين قطار جي ڪنڊ ۾ ويٺل هڪ شخص هڪدم اوچي آواز ۾ رڙ ڪئي، ”خاموش، بند ڪيو اِهو غزل...“ سيني جو ڌيان اُن طرف کڄي ويو. حاضرين جي رنگہ ۾ ڀنگ پئجي ويو، سڀ رڙ ڪندڙ نوجوان ڏانهن نهارڻ لڳا. ڪنهن چيو، ”ڪير آهي اهو بدتميز، سنگيت محفل ۾ ڀنگ وجهندڙ کي ٻاهر ڪڍي ڇڏيو. هال ۾ سناٽو ڇانئجي ويو. ترتيب ڏيندڙ (آرگنائيزر) ڊوڙندو آيو ۽ اُن شخص جي ڀرسان اچي چوڻ لڳو، ”ڀائو، توهان کي ڪهڙي تڪليف آهي؟“

”تڪليف وري ڪهڙي ٿيندي؟ هڪ اعتراض آهي. مس پونم کي غزل جي لفظن ۾ تبديل ڪرڻ جو ڪو حق ڪونهي.“ راجيش جي انهن لفظن سيني کي حيرت ۾ وجهي ڇڏيو. خود پونم، بہ منچ تان هيٺ اچي راجيش جي اڳيان بيٺي ۽ سوال ڪيائين، ”توهين ڪير آهيو ۽ ڇا ٿا چاهيو! ڇا مان اِهو ڄاڻين سگهان ٿي؟“

ٿئي پل راجيش جون نگاهون ڏانهنس کڄي ويئون. هنجي

پريم جا پانڌيئڙا

-منوهر نهالاڻي

ٽئگور ميموريل هال ماڻهن سان سٽيو پيو هو. شور و غل جي واتاورڻ ۾ اوچتو خاموشي ڇانئجي ويئي جڏهن مائيڪ تي ڪنهنجي انائونسمينٽ ٿي. ساٿيو! هاڻي اسين پروگرام شروع ڪري رهيا آهيون. توهانکي وٺي ٿا هلون گيت ۽ سنگيت جي دنيا ۾، جتي توهان جي اڳيان سنڌيءَ جي مشهور گائڪا پنهنجو مڌر سنگيت جو پروگرام پيش ڪري رهي آهي.'' ماحول ۾ خاموشي ڇانئجي ويئي. سڀ بي صبريءَ سان پردي کڄڻ جو اِنتظار ڪرڻ لڳا. پردو کڄندي ئي تاڙين جو ٺهڪو پئجي ويو. جهڳمڳائيندڙ اسٽيج تي شهر جي هر دل عزيز گائڪا حاضرين جي سامهون هئي. موهيندڙ مُرڪ سان سيني کي نمسڪار ڪندي هن پنهنجي موسيقيءَ جي محفل ۾ ڪلام شروع ڪيو. ڪماري پونم جي لبن تي گيت رقص ڪرڻ لڳو. هڪ ڪلام ڪانپوءِ ٻيو ڪلام پيش ٿيندو رهيو مڌر گيتن ۽ سُريلي سنگيت جي سنگم سيني جو من موهي ڇڏيو. ڇا تہ گلي ۾ تاثير هوس! ماڻهو واهہ واهہ ڪرڻ لڳا.

هاڻي غزل جو وارو آيو. پنهنجي مڌر آلاپ سان هن ڳائڻ آرنڀ ڪيو. رفتہ رفتہ هال ۾ مدهوشي ڇانئجڻ لڳي، ڪماري پونم سُر

توهان سان ملاقات ڪرڻ جي دلي خواهش هئي، اُن خاطر ئي مون لفظن ۾ اِها تبديل ڪئي آهي، اِن لاءِ جي توهان جي دل کي ٺيس پهتي هجي ته مان توهانجي قصور وار آهيان. جناب! جيڪا سزا ڏيندا سا مان خوشيءَ سان ڀوڳڻ لاءِ تيار آهيان.''

راجيش ڏٺو پونم ۾ جي حسن جي شوخي آهي ته نمرتا جو مٺيو به آهي. پونم جي لفظن راجيش کي خاموش ڪري ڇڏيو. عرض ڪرڻ تي راجيش به ساڻس گڏ اسٽيج تي پهتو. ماحول ۾ وري موسيقيءَ جي مڌرتا ڦهلجي ويئي. اِها سندن پهرين ملاقات هئي. ان پهرين ملاقات ۾ ئي پونم راجيش کي دل ڏيئي ويٺي. تنهن بعد وقت به وقت سندن ملاقاتون ٿينديون رهيون ۽ پريم جي پڪڙ وڌيڪ ۽ وڌيڪ مضبوط ٿيندي ويئي. پونم راجيش جي شاعريءَ ۾ کوهجي ويئي ۽ راجيش پونم جي سُرن ۽ مِٺاس جي گهرائيءَ ۾ گم ٿيڻ لڳو. آخر پريم جا پانڌيئڙا اُن موڙ تي اچي پهتا جتي هڪ ٻئي کانسواءِ هڪ پل به جيئڻ دشوار تي پين ۽ هوُ شاديءَ جي پوتر ٻنڌن ۾ ٻڌجي، جيون ياترا جا ساٿي بڻجي پيا.

هوُ ٻئي هڪ ٻئي کي پائي ڏاڍو خوش هئا. راجيش گيت ۽ غزل لکندو هو ۽ پونم کين سُرن ۾ سجائي، مڌر آواز سان جڏهن راجيش جي شاعريءَ ۾ جان ڦوڪي ڇڏيندي هئي. کي ڏينهن ته هوُ پنهنجي زندگيءَ جي رنگينيءَ ۾ کوهيل رهيا. پر اُها رنگيني گهڻو وقت جٽاءُ ڪري نه سگهي. چنڊ تي گرهڻ جو اثر ٿيڻ لڳو. هڪ ڏينهن اندور شهر ۾ پونم کي ڪنهن سنستا طرفان پروگرام ڏيڻ جي نيںڊ ملي. راجيش کي اِها ڳالهه نه وڻي ته

نڪ، ڪنن ۽ ڳلي ۾ پيل ڳهڻا بجلي بلبن جي روشنيءَ ۾ ٻهڪي رهيا هئا. خوبصورت ڳائڪا سندس اڳيان بيٺي هئي. سُر جهڙي ئي ڪوملتا سندس سرير ۾ ٻه هئي... پر جوش ۾ آيل راجيش اِهو سڀ ڏسي ٻه نه ڏٺو ۽ چيو، ”توهان جي ڳلي ۾ ميناج آهي، توهان سٺو ڳائيندڙ آهيو، اُن جو اِهو مطلب ڪونهي ته توهين ڪنهن شاعر جي غزل جي لفظن ۾ پنهنجي مرضيءَ سان ڦير گهير ڪندا وتو.“

”ڦير گهير، توهين ڪيئن ٿا چئي سگهو ته غزل جي لفظن ۾ مون ڦير گهير ڪئي آهي؟“

”بس، مان چوان ٿو ته توهان تبديل ڪئي آهي.“

”هيءُ ته منهنجو دل پسند غزل آهي. هنجو هڪ هڪ لفظ منهنجي اندر جو آواز آهي.“

”هوندو، پر توهان کي خبر هئڻ گهرجي مس پونم ته توهين هن غزل جي رچيندڙ شاعر اڳيان بيٺا آهيو ۽ منهنجي ٻه هيءَ من پسند رچنا آهي.“

”ڇا، توهين ئي مشهور شاعر راجيش آهيو؟“ سوالي نگاهون هن طرف کڄي ويئون.

”جي ها! هن بندي کي ئي راجيش چوندا آهن ۽ مان ثابت ڪري سگهان ٿو ته توهان منهنجي ان غزل جي لفظن ۾ ڦيرڦار ڪئي آهي.“

پونم جي چهري تي سهڄتا اچي ويئي ”معاف ڪجو. اِها خطا مون جاڻي واڻي ڪئي آهي. ڪيتري عرصي کان مونکي

”پونم! ڪن ڪولي ٻڌي ڇڏ، مان توکي ڳائڻ نہ ڏيندس بس.“

”۽ مان ڳائيندس. سنگيت منهنجي زندگي آهي. اُن ڪانسواءِ مان جي ڪانہ سگهندس.“

”تہ پوءِ اڄ کان تنهنجو مون سان ڪو واسطو ڪونهي.“

اُن وقت ئي پونم پنهنجي بئگ ۾ ڪپڙا ويڙهي گهر مان نڪري ويئي. راجيش هنکي چپ چاپ ويندو ڏسندو رهيو.

پونم سنگيت جي راهہ تي هلندي، سنگيت پريمين کي موسيقيءَ جي موڄ وٺائيندي، نغما ڳائيندي رهي. ڏينهون ڏينهن ناموس وڌندو ويو. نت نوان پروگرام ۽ درشڪن جي بيشمار ڀيڙ کيس ٻڌڻ لاءِ منتظر رهندي هئي. هوڏانهن راجيش جي شاعري بہ هلندي رهي پر پونم ڪانسواءِ تنهائي محسوس ڪرڻ لڳو. هنجو شخصي درد سوز ٻڻجي شاعراڻي فن ۾ اِضافو ڪرڻ لڳو. هنجي فن ۾ وڇوڙي جو درد جهلڪڻ لڳو. پونم هنجو پريم، هنجي پريرڻا هن کان جدا ٿي ويئي هئي. اُن جدائيءَ جي دؤر ۾ سندس غزلن کي سُرن ۾ سجائڻ وارو ڪير ڪونہ هو. تنهائيءَ ۾ ڪمري جي هڪ ڪنڊ ۾ ويهي غزل لکندو هو ۽ پاڻ ئي پڙهندو هو.

’مان توکي ٿو اِئين چاهيان

مرڻ وارو جڻ چاهي زندگي

بنا تو زندگي آهي اڌوري

توکي پائي اُها ٿيندي پوري.‘

جينوٽيڪ ٻاهرينءَ طرح ٻئي خوش نظر ايندا هئا. مگر اندر ئي اندر ورهہ جي آگ ۾ لڇندا رهندا هئا. ٿوري ئي عرصي ۾

هوءَ کو ايڏو پري ٻئي شهر ۾ پروگرام ڏيڻ وڃي. هوڏانهن پونم جي خواهش پروگرام ڏيڻ جي هئي. مختلف ويچارن جو ٽڪراءُ شروع ٿي ويو. پونم اِهو موقعو هٿان وڃائڻ نٿي چاهيو تنهنکري پنهنجي ضد تي هئي. آخرپڇيائين، ”جيڪڏهن مان وڃان نه توهان کي ڪهڙو اعتراض آهي؟“

”مونکي اعتراض اِهو آهي ته توکي ايترو پري وڃڻ ۾ ڇو ڪونه ٿو اعتراض ٿئي؟ توکي خود ئي پروگرام قبولڻ نه ڪپندو هو.“ راجيش چيو.

”پر منهنجي ڪلا جا ديوانا، مونکي نيند ڏيئي گهرائين ۽ مان نه وڃان.“

”۽ تنهنجي دل جو ديوانو، پريم جو پياسي توکي وڃڻ کان منع ڪري ته...“

”منع ڪرڻ جو سبب ڄاڻي سگهان ٿي؟“

”هر ڪنهن ڳالهه جو سبب نه پڇبو آهي. پونم، مان نٿو چاهيان ته تون اُتي پروگرام ڏيڻ وڃين.“

”اوهه سمجهيم! چؤطرف منهنجو نالو وڳل آهي. شايد انکري... توهانجي ان اِنڪار ۾ مونکي ايرکا جي بوءِ ٿي اچي.“

ايترو ٻڌندي راجيش ڳاڙهو ٿي ويو. هنجو پُرش جاڳي اُٿيو. هڪ زوردار چماٽ پونم جي ڳل تي ٺهڪايائين...“

”تنهنجي ايتري جُريت! تون آخر پاڻ کي سمجهين ڇا ٿي؟“

”ڪافي-مشقتءَ رياز، بعد هيءَ ڪلا پاتي اٿم. مان پنهنجي ڪلا کي اِئين گهٽجڻ نه ڏيندس.“

درشڪ پنهنجي سيٽ تان اُٿي مين گيٽ کان ٻاهر وڃڻ لڳا. هوءُ اُٿيو ۽ منچ ڏانهن وڌيو. اسٽيج جي ڏاڪڻ تان لهندي پونم جون نظرون به راجيش سان مليون. پر پونم جهٽ ڪنڌ هيٺ ڪري، ڏنو اڻ ڏنو ڪري ڇڏيو. راجيش محسوس ڪيو ته هنڪي اڃا غصو آهي. خير ڪيئن به اڄ هو ڪيس مڃائيندو ضرور! اِهو سوچي هو پونم ڏانهن وڌيو. پونم گائڪ ساٿين کان موڪلائي ٻاهر وڃڻ واري ئي هئي ته راجيش سڏ ڪيس- ”پونم“

پونم ڪنڌ ورائي پٺيان نهاريو ۽ راجيش کي ڏسي منهن ڦيري چپ چاپ وڃڻ لڳي. ڪيس ويندو ڏسي راجيش وري چيو، ”پونم! تون هڪ وار منهنجي ڳالهه ته ٻڌ. پوءِ توکي جيئن مناسب لڳي تيئن ڪج.“

پونم چيو، ”جڏهن توهان جو ۽ منهنجو ڪو واسطو ئي نه رهيو آهي.

ته پوءِ...“

”لڳي ٿو تون اڃا ناراض آهين. وقت جي ملم تنهنجو زخم اڃان ڪونه ڀريو آهي.“

”اڳيون زخم ته ڀرجي ويو پر ڌپ آهي اڳتي هلي ڪٿي نئون زخم...“

نه پونم نه، اُهو نه خبر ناهي ڪيئن، جوش ۾ هوش ڪوهي وينو هوس. تنهن لاءِ مون ڪافي پڇتايو آهي. مان پنهنجي ڪئي تي شرمسار آهيان. توکي خبر ناهي پونم تنهنجي وڃڻ کان پوءِ مون ڪيئن سڄيون سڄيون راتيون جاڳندي گذاريون آهن.

ٻنهي کي احساس ٿيڻ لڳو هو تہ ٻئي هڪ ٻئي کانسواءِ اڌورا آهن. هيءُ جدائيءَ جو غم، هي تنها جيون ٻنهي کي سنائڻ لڳو.

کيئن ڪٽجي هيَ پهاڙ جيڏي زندگي!

راجيش جي گيتن کي سُر ۽ تال جي ضرورت هئي ۽ پونم کي ڳائڻ لاءِ گيتن جي. لفظن کي سُر جي سنگم جو انتظار هو. حالت اهڙي ٻڻي جو ٻئي هڪ ٻئي کي پائڻ لاءِ تڙڦڻ لڳا، پر ڪير ڪنهنجي اڳيان جهڪي؟ هيڏانهن پرش جو اهم پاوَ هوڏانهن استريءَ جو هٺ ۽ ضد. ٻال هٺ، راج هٺ ۽ استري هٺ سان ڪير پڄي سگهي پلا! ڪوڙي شان ۾ ٻئي وقت جو انتظار ڪرڻ لڳا.

آخر هڪ ڏينهن قدرت ٻنهي کي وري ملايو. ’غزلن جي شام‘ پروگرام تي راجيش انهي مقصد سان ويو تہ ڪٿي پونم سان ملاقات ٿي وڃي. ڪاريہ ڪرم ۾ الڳ الڳ شهرن جا ڳائڪ ۽ ڳائڪائون شرڪت ڪرڻ لاءِ آيل هئا. سنگيت پروگرام شروع ٿيو. آيل درشڪ اُنجو مزو ماڻڻ لڳا. پر راجيش جون نظرون ڪنهنکي ڳولهڻ ۾ پوريون هيون. هن من ۾ سوچي ڇڏيو هئو تہ اڄ جي پونم ڪيس ملي ويئي تہ پنهنجي اهم کي پاسيرو رکي ڪنهن بہ ريت ڪيس پرچائڻ ۽ منائڻ جي ڪوشش ڪندو. آخر هڪ هنڌ هنجي نظر ٽڪي بيهي رهي. پاسيري بيٺل پونم منچ تي آئي ۽ پنهنجي مٺڙي آواز ۾ هڪ گيت پيش ڪيائين. حاضرينن ۾ مدهوشي ڇانئجي ويئي. راجيش کي جنهنجي تلاش هئي اُها منچ تي حاضر هئي. هوُ بيچينيءَ سان سنگيت پروگرام پوري ٿيڻ جو انتظار ڪرڻ لڳو. نيٺ اُهو وقت آيو پروگرام پورو ٿيو.

شال

رُتنو پانيا

اڄ نيها بيحد خوش هُئي. هوءَ سڄي گهر ۾ نچي ٽپي رهي هئي. ممي به سندس هي روپ ڏسي وائڙي پئي ٿي. ڇو جو جڏهن کان نيها سمجهو ٿي هئي، تڏهن کان ئي هوءَ هڪ ذميدار، پڙهاڪو ۽ رزرو ڇوڪري ڏسڻ پئي آئي. جنهن جي وهنوار ۾ ٻاراڻي لاءِ ته ڪا جڳهه ئي ڪانه هئي. پوءِ پلي هي ڇو نه اهو وڏي ڀاءُ جي شاديءَ جو موقعو هجي يا ننڍي ڀاءُ جي راڄيه استر تي انجينيئرنگ ۾ اول اچڻ جو. نيها جا پير هميشه ڌرتيءَ تي ئي رهيا.

پر اڄ جڏهن کان هوءَ ننڊ مان اُٿي آهي، سڄي ۾، هرڻيءَ وانگر ٽپندي پئي ڦري. گهڙي گهڙي آئيني سامهون وڃي، پنهنجي کُلي چڳ پئي سنواريائين (ڪجهه پئي گنگنايائين.) آخر مميءَ کان رهيو نه ويو، جيئن ئي مانجهندو سميٽي ٻئي ماءُ ڌيءُ ڪجهه سستائڻ ڪمري ۾ آهيون ته مميءَ ڇئي ئي ڇڏيو، ”ڇا ڳالهه آهي اڄ منهنجي پرنسس هوا جيان اُڏامي رهي آهي؟ اڄ تنهنجي چال، تنهنجي اکين جي چمڪ، ڪا نه ڪا چغلي هڻي رهي آهي. ڪو ته راز بيان ٿيڻ تو چاهي. چئه نه ڌيءُ ڇا ڳالهه آهي؟ مون توکي هيڏو خوش ڪڏهن نه ڏٺو آهي.

ان تي نيها مشڪندي جواب ڏنو، ”ممي، ساهه کڻ، ڪجهه ساهه کڻ. تو نه هڪ ئي ساهه ۾ هيڏا سوال پڇي ڇڏيا. ممي،

جدائيءَ جي غم ۾ سرير جي سڌ بہ پلجي ويو آهيان نہ ڪاڏي جو نڪاڻو رهيو آهي نہ ڪپڙي لتي جو. مان ڪيڏن ڏينهن ڪان توسان گڏجڻ لاءِ پيو واٽ نهاريندو هوس. توکان سواءِ منهنجي زندگي... ويران ٿي ويئي آهي. دل جا ارمان...'' ايترو چوندي راجيش جون اکيون آليون ٿي ويئون ۽ هوُ چپ ٿي ويو.

پونم خاموش نگاهن سان ڪيس پرکڻ جي ڪوشش ڪري رهي هئي. هڪ وار تہ هنکي لڳو تہ هوءَ بہ چئي ڏئيس تہ هت وري توهان جي جدائي ۾ ڪنهن نند ڪئي آهي. هوءَ چپ چاپ راجيش ڏانهن نهاريندي رهي. خاموش پريم نيٺ اُبرڪو ڪاڍو. خاموشيءَ کي ٽوڙيندي چيو، ''توهين سچ پچ ڏاڍا ڪمزور ٿي ويا آهيو.

راجيش خوشيءَ جا آنسون پيئندي چيو، ''تنهنجي گائڪي پڻ...''

''ها، هاڻي منهنجي غزل گائڪيءَ مان ڪو ٻُلون ڪڍڻ وارو جو ڪونهي. مونکي لڳندو آهي، منهنجو ڳائڻ ڪا معنيٰ نٿو رکي. واهہ واهہ! ڪرڻ وارا تہ گهڻيئي آهن پر... توهان جهڙو سچو داد ڏيندڙ نٿو ملي.''

''منهنجا غزل پڻ تنهنجي سُرن کان سواءِ ويڳاڻا آهن، پونم!''

''منهنجا لب اُنهن لفظن کي سرن ۾ سجائڻ لاءِ بيتاب آهن.''

ٻئي پل ٻئي هڪ ٻئي جي تصوري آغوش ۾ هئا. پريم جا پانڌيئڙا موتي پنهنجي ساڳي منزل تي اچي ويا هئا.

هو.

ائين ڪيڏندي ڪيڏندي ٻئي ٻار وڏا ٿي رهيا هئا. ڪلاس جي گهڻن ئي ٻارن کي هنن ٻنهي جي معصوم دوستيءَ تي رشڪ هو. چوندا آهن ڪڏهن ڪڏهن ڪنهن ڳالهه تان قدرت کي به ايرڪ ٿي پوندي آهي. شايد انڪري ئي هڪ گرهڻ نيها ۽ برج جي دوستيءَ کي ڳرڪائڻ اچي رهيو هو. ٽئين درجي جا فائينل امتحان پورا ٿيندي ٿيندي نيها جو پاپا، جيڪو سي. آءِ. ايس. ايف. (Central Industrial Security Force) ۾ سينئر ڪمانڊر هو. تنهنجي ديرادون مان احمدآباد بدليءَ جو آرڊر اچي ويو. الڳ ٿيڻ جي ڳالهه ٻڌي ٻئي معصوم گل ڪرمائجي ويا. اکين ۾ آپ پري، نيها برج کي ودا ڪيو. پر برج ته ڪار چالو ٿيڻ کانپوءِ به نيها جو هٿ پنهنجي هٿ کان جدا ڪري سگهڻ جي همت نه ڪري سگهيو ۽ ڪار سان گڏ ڊڪندي به ٿي ٿاپا کاڌائين ۽ آخر نيها هن کان پري هلي ويئي، رهيو ته خالي ڌوڙ جو گبار.

پر جيئن چوندا آهن ته نديءَ جو ڌرم بيهڻ نه، پر وهندو رهڻ آهي، تيئن ئي وقت جو ڌرم به ساوا ڦٽ (گهاو) سڪائڻ آهي. سو هنن ٻنهي ٻارن جا به جدائيءَ جا زخم ڪجهه ورهين ۾ ڀرجي ويا. ٻئي سج چنڊ جي هلڻ سان گڏ گڏ هلندا رهيا ۽ اچي وڏا ٿيا. وقت سان سندن فون جو رشتو به ٽٽي پيو.

ان وچ ۾ 18 سال گذري ويا. نيها M.C.A ڪري هڪ ملٽي نئشنل ڪمپنيءَ ۾، احمدآباد ۾ ئي ڪمپيوٽر پروگرامر جي نوڪريءَ تي لڳي ويئي. هوءَ پنهنجي نوڪري ۽ ڪمائيءَ سان

جيڪو تون سوچين پئي اهڙو ڪجهه به نه آهي. مان بلڪل نارمل آهيان. وشواس ڪر مما. چوندا آهن ڏيءُ وک ڪٽي يا سندس اک حرڪت ڪري، ماءُ جي پارکي نظر کان ڪجهه لڪي نه سگهندو آهي، پر جوان ڌيءَ سان وڌيڪ بحث نه ڪري، نيها جي ممي مشڪندي چپ ٿي ويئي. مميءَ سوچيائين، ڪليل ويچارن جي هوندي به نِيها ايتري ته معصوم آهي جو ٻن ڏينهن ۾ سندس دل جي ڳالهه سامهون اچي ويندي.

شام جو روز جيان نيها ٽيوشن تي وڃڻ لاءِ گهران نڪتي. ويندي ويندي ياد ڪري ماءُ کي اطلاع ڏنائين ته شايد کيس گهر موٽڻ ۾ دير ٿي وڃي هوءَ چنتا نه ڪري. ڇو جو هونئن به ڪڏهن ڪڏهن کيس فرينچ اسپيڪنگ ڪلاس ۾ دير تائين وهٽو پوندو هو. ٽيوشن جو وقت چار کان ڇهه بجي جو هو. پر اڄ نيها کي محسوس ٿيو ته ڇهه وڄڻ ۾ گهڻي دير لڳي رهي آهي. ڪاش ڪِن ۾ ڇهه وڄي وڃن ۽ هوءَ پنڪ لڳائي ساڍي ڇهين کان اڳ لا-گارڊن پهچي وڃي ۽ پنهنجي برج جي هڪدم سامهون ٻيهي، کيس عجب ۾ وجهي ڇڏي.

ها، برج، جو سندس ننڍپڻ جو سنگي هو. ٻئي ٻال مندر کان ٽئين درجي تائين ساڻ پڙهيا هئا ۽ تمام گهري دوستيءَ ۾ هئا. ٽفن باڪس ۾ نيها جي مميءَ جا موڪليل مالپڙا، سوجيءَ جو سيرو ۽ مٽي لولي، ڦري کائڻ برج جي خاص عادت ۾ شمار هو. پوءِ پل هو پنهنجي پيءُ جي ٿري-اِسٽار هوٽل مان پئڪ ٿي آيل چيز سئنڊوچ ۽ منچورين زور ڀري ڀري نيها کي کارائي ڇڏيندو

اظهار ڪيو. هاڻي ٻنهي ڪي بيقراريءَ سان انتظار هو هڪٻئي سان روبرو گڏجڻ جو.

آخر اهو ڏينهن به اچي ويو. برج ڌرادن کان احمدآباد پهچي چڪو هو. ۽ هن شام جو لا- گارڊن ۾ ساڍي ڇهين بجي ملڻ جو وقت مقرر به ڪيو. برج نيها کي آزيزي ڪئي ته اڄ شام هو نيها کي وري سندس منپسند گلابي ويس ۾ ڏسڻ ٿو چاهي.

هاڻي نيها پنهنجي ٽيوشن ڪلاس تان نڪرندي ئي تيز ڪار هلائيندي لا- گارڊن ڏانهن بيصبريءَ سان وڌي رهي هئي.

گارڊن جي گيٽ جي نيڪ سامهون واري هڪ آسي پاسي گلابن جي جهونٽي سان پريل ٻئنچ تي برج پنهنجي گلاب جو، بيصبريءَ سان انتظار ڪري رهيو هو ۽ اينٽري ۾ گيٽ تان هڪ خوشبودار جهونڪي جيان گلابي ويس ۾ سندس سپنن جي راڻي اندر ايندي ڏسڻ آيس. ان گلاب جي سونهن کان شرمائجي باغ جي سڀني گلن به ڪنڌ جهڪائي ڇڏيو ۽ برج کان ڪين ايرڪا ٿي آئي. پر پوءِ وري سڀني گلن جي ٽارين ڊسمبر جي ٿڌي هوا جي جهونڪي تي لهرائي ان ناياب گلابي پريءَ جي آجيان ڪئي. نيها جي سونهن جي گرميءَ، ڊسمبر جي ٿڌي هوا کي به گرم ڪري ڇڏيو ۽ برج جو گلو سڪڻ لڳو. سندس پيشانيءَ تي پسينو تري آيو. ته به هن پاڻ کي سنيالي شال ۾ ويڙهيو ۽ نيها کي موبائيل تي SMS ڪيائين ته حضور سامهون نظر ته ڪر، بندو بلو شرٽ ۽ بلئڪ پئنٽ ۾ تنهنجي نظرن جو آداب ٿو چاهي.

اڳلي ئي ڪن، ٻئي هڪٻئي جي اکين ۾ گم هئا. پراڻين يادين

پوريءَ طرح Satisfied هئي. ڪمپيوٽر پروگرام هئڻ سبب ڪيس
هن ملٽي نئشنل ڪمپيءَ ۾ ڪڏهن ڪڏهن رات جي شفٽ به
ڪرڻي پوندي هئي. ان صورت ۾ هن راتجو خالي وقت ۾ ٽائيم
پاس ڪرڻ لاءِ ڪجهه فيس بوڪ دوست به ٺاهيا هئائين ۽ هو سڀ
پاڻ ۾ دير رات چئٽ ڪندا رهندا هئا. اهڙي ۾ هڪ ڏينهن برج
پاوناڻي جي فرينڊ رڪويسٽ ڏسي سندس دل زور سان ڌڙڪي ته
هو ڪٿي نيها جي ننڍپڻ جو دوست برج ئي ته ڪونهي؟ نيها
جهٽ برج جي پروفائيل کولي ڏٺي ۽ ان ۾ لڳل ڳڀرو جوان جو
فوٽو ڏسي سندس اکيون ڇنيڇڻ ڀلجي ويون. ڇڻ اکين جون
ساٿيدار ٿي ڌڙڪنون به بيهڻ لڳيون. جڏهن نيها جا حواس موٽيا،
ته هن جهٽ فيس بوڪ تي آيل برج جي فرينڊ رڪويسٽ
ائڪسيپٽ ڪئي ۽ ڪجهه منٽن کان پوءِ ئي ٻئي وچڙيل پکي
چئٽ رستي هڪٻئي کي حال چال ڏيئي رهيا هئا. هاڻ نيها
جون بورنگ واريون نائيٽ شفٽ جون راتيون سندس زندگيءَ ۾
رنگينيون ڀري رهيون هيون ۽ هوءَ باقي جا ڏينهن به نائيٽ شفٽ
جو انتظار ڪندي گذاريندي هئي.

هيڏانهن ڏيءَ جي پڙهائي پوري ڪري نوڪريءَ تي
چڙهندي ئي، نيها جي ماءُ سٺي ور گهر جي ڳولها شروع ڪري
ڇڏي هئي جنهن جي ڀڻڪ نيها تائين به پهتي ۽ نيها کي محسوس
ٿيو ته هاڻ جلد ئي کيس برج سان ملڻ کپي. ائين صرف چئٽ
تي وڊيڪ وقت ڇڪڻ نه گهرجي. ۽ ٻنهي ٻال سکائن جي زندگيءَ
۾ اهو ڏينهن به آيو جڏهن انهن هڪٻئي سان پنهنجي پيار جو

مان توکي هيترن ڏينهن کان بڌائڻ پئي چاهي، پر تون آهين جو هر وقت ايتري اُناولي لڳي پئي هوندي آهين جو ڪڏهن بہ منهنجي اها ڳالهہ بڌڻ لاءِ تو وٽ فرصت ئي نہ هئي.

نيها، هي منهنجي زندگيءَ تي لڳل هڪ بدنصيبيءَ جو داغ آهي. جيڪو تنهنجي وڃڻ جي ٻن سالن ۾.ئي مون تي لڳي ويو ۽ هڪ ڪن ۾ منهنجي زندگي ڇا مان ڇا ٿي ويئي. هي هڪ اهڙو ڪار ائڪسيڊنٽ هو جنهن مان پاپا جي بيشمار دولت صرف منهنجي جان ئي بچائي سگهي. منهنجي ساڄي ٽنگ نہ، مميءَ جون هر مندر، پير، فقير کان ورتل دعائون، پاپا جو پاٽيءَ وانگر وهايل پئسو، سڀ ملي ڪري بہ مونکي پنهنجي پيرن تي ڪڙو ڪري نہ سگهيا. برج پٽ تان گاهہ مان اسٽڪ هٿ ۾ کڻي چيو، ''بس اهو ڏينهن، اڄ جو ڏينهن هيءَ اسٽڪ ئي منهنجو ساٿي ٿي رهي آهي پر جڏهن ڪجهہ مهنا اڳ انٽرنيٽ دواران تو سان ملاقات ٿي تہ وري هڪ دفعو جيئڻ جي تمنا جاڳي. لڳم تون ئي منهنجو اهو ساٿي ٿي سگهين ٿي جيڪو هٿ جهلي مونکي راهہ وٺي هلي.''

نيها، اهو ئي ڪارڻ هو جو تنهنجي لکين زور ڀرڻ تي بہ مون تو سان روبرو ملي، پوءِ ئي زندگيءَ جو فيصلو ڪرڻ جو ضد ڪيو، ۽ انٽرنيٽ تي مڱڻي جي منع ڪري ڇڏي. مونکي ياد آهي تہ منهنجي ان ڳالهہ تي ڪيتري ناراض ٿي هئين، تو بنا مونکي صفائي ڏيڻ جو موقعو ڏني، ان ڏينهن نيٽ ڪنيڪشن بہ ڪٽي ڇڏيو هو.

نيها تہ ڄڻ بُت بڻجي ويئي هئي. ان جي زبان، هن جو ساٿ

ڳالهين سان هلندي، وقت جي ڳوتري مان ٻه ڪلاڪ ڪيئن نڪري ويا، ٻنهي کي خبر ئي ڪانه پئي. جڏهن شام اچا سُرمئي تي ته نيها کي هوش آيو ۽ واپس گهر وڃڻ کان اڳ، برج جو هٿ پڪڙي آزيزي ڪيائينس ته اچ، اچ وري اسين ٻئي هٿ ۾ هٿ جهلي هن نرم نرم سائي گاهه تي قدم سان قدم ملائي ڊڪ پايون ۽ ڊڪندي ڊڪندي نرم گاهه تي ڪري پئون. تنهن تي برج زور سان هٿ ڇڏائيندي چيس، ”نيها هڪ منٽ، پهرين منهنجي ڳالهه ٻڌ. پليز، نيها مان هيٽرن ڏينهن کان ڪا ضروري ڳالهه توکي ٻڌائڻ چاهيان پيو. پهرين توکي اها ڳالهه ٻڌڻي پوندي.

پر نيها ٻارن وانگر هنبوڇي هٽندي چيو نه پهرين مونکي تنهنجو هٿ هٿ ۾ جلهي هني ڊڪڻو آهي. پوءِ جلدي گهر پهچڻو آهي. تنهنجي اها ضروري ڳالهه مان سڀاڻي ضرور ٻڌندس. ائين چئي جيئن ئي نيها، برج جو هٿ جهلي، پاڻ ڏانهن زور سان ڇڪيو ته هن ڇڪ تي برج پاڻ سنڀالي نه سگهيو سندس گود ۾ وڇايل شال هيٺ ڪري پئي ۽ شال جي ڪرڻ نيها جي دل ۾ دنيا ۾ هڪ ڀوچال ڪٽي آيو. شال جي اندر لڪيل منظر ڏسي نيها جي وات مان هڪ گهٽيل چيخ نڪري ويئي. ڇڻ برج جي گود مان هڪ شال هيٺ نه ڪري پر نيها جي مٿان بجليءَ جو ننگو تار ڪِري پيو. نيها ڪمو بيش بيهوش ٿيندي ٿيندي، پاڻ کي سنڀالڻ جي ڪوشش ڪئي.

هيڏانهن برج به ويٺي ويٺي ئي نيها جو هٿ جهلي، ڪمزور آواز ۾ چيو، نيها پليز ڪنٽرول يوئر سيلف، اهائي ڳالهه آهي جا

بابا نيم ڪرولي

-نشا واڌواڻي ''سنڌو''

ڀارت سنتن، مهاتمائن، جوڳين، سنياسين جي ڀومي آهي. جن جي ڪري هيءُ ديش آد-جڳاد کان پنهنجي سڀيتا-سنسڪرتيءَ کي قائم رکيو وينو آهي. انهن جي گيان جي آڌار تي وشو ۾ اول نمبر آهي. دنيا هن ديش کي مڃي ٿي، پوڄي ٿي ۽ نمسڪار ٿي ڪري. ان لاءِ هن ديش جي جنتا کي فخر آهي.

اُتر پرديش جي آگرا ضلعي جي اڪبرپور ڳوٺ جي هڪ برهمڻ ڪٽنب ۾ هڪ ٻالڪ جو جنم ٿيو. اُهو ٻالڪ پنهنجي زميناري، شان شوڪت کي تياڳي ٻالپڻ ۾ ئي گجرات جي مورويءَ کان چاليهه ڪلوميٽر پري ٻبانيا ڳوٺ ۾ ٻين آستانن تي يوگ سادنا ۾ مگن ٿي ويو. ٻبانيا جي هڪ تلاءَ ۾ سادنا ڪندڙ باباجيءَ ڪناري تي کلي جڳهه تي هڪ هنومان مورتي اِستاپت ڪئي. اِها اڄ ٿي هلي هڪ مندر جي روپ ۾ قائم ٿي.

پر رمتي جوڳيءَ کي هڪ هنڌ ڪيئن آرام ايندو ۽ جن ڪلياڻ هڪ ئي جڳهه تي رهڻ سان ڪيئن پورو ٿيندو؟ انڪري اِهو مندر ڇهن-سٺن سالن ڪانپوءِ ديوي رام ٻائيءَ کي ڏئي، اُتان نڪري وري اُتر طرف روانو ٿيو ۽ نيب ڪروري ڳوٺ کي نئين تپو ڀومي بڻايو. ڀوميءَ جي هيٺان هڪ غفا ٺهرائي، ان ۾ سادنا ڪرڻ لڳو.

غفا جي اندر بنا اِجازت جي وڃڻ جي ڪنهنکي به ڇوٽ نه هئي. ٻاهران ئي کير، مد ' ۽ ٻيون کاڌي جون شيون رکيون وينديون هيون. بابا ڪڏهن ٻاهر ايندو هو، ڪڏهن ضروري حاجت ڪندو

ڇڏي الائي جي ڪيڏانهن گم ٿي ويئي هئي. اڪيون پٽرائجي ويون هيس. الائجي ڪهڙي نيم بيهوشيءَ ۾ هن پنهنجي مردا هٿن مان برج جو هٿ ڇڏايو، ۽ سڏڪا ڀريندي، ٻڪ پائي ٻنهي ڪان ٻاهر نڪري ويئي. برج سندس پٺ ڏسندو ئي رهيو، تہ شايد نيها هڪ دفعو ورائي ڪيس ڏسندي پر اهڙو ڪجهہ بہ نہ ٿيو. برج کي سامهون اوندهہ ۾ ڀريل، خالي گيٽ ئي پئي نظر آئي.

هو، ڪيڏي مهل سنان ڪندو هو، ڪنهنکي خبر نہ هئي. هڪ ڏينهن هڪ ڀڳت بنا آگيا جي غفا ۾ اندر ويو. اُتان جو نظارو ڏسي، ڪير جو ڪتورو ڦتي ڪري، غفا جي ٻاهر اچي، بيهوش ٿي ويو. باباجي سماڌيءَ ۾ ليٽيو پيو هو ۽ وڏا-وڏا نانگ سندس ڇاتيءَ تي ڪيڏي رهيا هئا. ڳوٺ جي بزرگن ٻڌايو تہ بابا ڪيترين ئي چمتڪاري ليلائون ڪيون، پر پنهنجو پاڻ کي لڪل رکي ڳوناڻن سان ڀائيچاري جو وهنوار ڪندو هو.

پر تڏهن بہ سڌا سادا ڳوناڻا باباجيءَ جي طاقت کي سمجهي نہ سگهيا. باباجي ڳوٺ جي سڀني جاتين کي برابر سمجهندو هو. انڪري برهمڻ ناراض هئا. هڪ شاهوڪار سون جو دان ڪڻي آيو. بابا اِهو واپس ڪيو ۽ برهمڻن کي نہ ڏيڻ جو چيو. اُن تي بہ هو ناراض ٿيا. هڪ ڏينهن باباجي گنگا تي سنان ڪرڻ ويو تہ هڪ شرڌالو گيهہ جا ڊٻا پنڊاري لاءِ کڻي آيو؛ پر برهمڻن اُن کي باباجيءَ جي خلاف ڀڙڪائي ڊٻا واپس ڪري ڇڏيا. جڏهن باباجيءَ کي اها خبر پئي تہ هو ڳوٺ ڇڏي قلعا گهاٽ هليو ويو.

باباجي گهمندو ڦرندو فتحڳڙهہ ۾ آيو. اُتي قلعي ۾ راجپوت ريجيمينٽ رهندي هئي. جنهن جو آفيسر ڪرنل مئڪنا هو. هو سخت هو. جوڳين ۽ سادن کان نفرت ڪندو هو. هڪ ڏينهن جڏهن هو ٻاهر ويو تہ بابا سندس ڪمري ۾ وڃي پلنگ تي سمهي پيو. هو واپس آيو ۽ بابا کي ڀلو-بُرو چوڻ لڳو ۽ هنٽر بہ هنيائينس. پر بابا کلندو ئي رهيو. ڪرنل مئڪنا جي من ۾ ڦيرو آيو. هن بابا کان معافي ورتي. حڪم ڪيائين تہ اڳتي باباجيءَ کي اندر اچڻ ڏنو وڃي ۽ کير-ميوا ڏنا وڃن. باباجيءَ کي ڇهڻ سان ئي هن جي من ۾ ڦيرو آيو. هو زندگي ڀر تن-من سان بابا جو ڀڳت بڻجي ويو. باباجيءَ جو اهو پهريون وديشي ڀڳت هو.

राष्ट्रीय सिंधी भाषा विकास परिषद
नई दिल्ली